

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Pedagógiai és Pszichológiai Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Kovács Zsuzsanna

A megküzdés szerepe a börtönadaptációban

Pszichológiai Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Demetrovics Zsolt, egyetemi tanár,
az MTA doktora

Személyiség- és egészségpszichológia doktori program

Programvezető: Prof. Dr. Oláh Attila, egyetemi tanár

Témavezető: Prof. Dr. Demetrovics Zsolt egyetemi tanár

Dr. Kun Bernadette, egyetemi adjunktus

A bíráló bizottság:

Elnök: Prof. Dr. Oláh Attila, egyetemi tanár, ELTE PPK
Belső bíráló: Dr. Hegedűs Judit, egyetemi adjunktus, ELTE PPK
Külső bíráló: Dr. Martos Tamás, habil. egyetemi docens, SZTE BTK
Titkár: Dr. Magyaródi Tímea, egyetemi adjunktus, ELTE PPK
Tagok: Dr. Örkényi Ágota, egyetemi adjunktus, ELTE PPK
Dr. Sallay Viola, egyetemi adjunktus, SZTE BTK
Dr. Deák Anita, egyetemi adjunktus, PTE BTK
Póttag: Prof. Dr. Dúll Andrea, egyetemi tanár, ELTE PPK

Budapest, 2019.

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	1
I. rész. Bevezetés	4
I. 1. Kérdésfelvetés	4
II. rész. Elméleti háttér	6
I. fejezet. A bebörtönzés jogi vonatkozásai	6
Bevezetés	6
I. 1. A szabadságvesztés-büntetés célja, a jogerős elítéltekre és előzetes letartóztatottakra vonatkozó szabályok	6
I. 2. A börtönök működésére vonatkozó általános szabályok	8
I. 3. A befogadási eljárás	10
II. fejezet. A börtönbe kerülés pszichológiai vonatkozásai	11
Bevezetés	11
II. 1. A börtönbe kerülés, mint hiányállapot. Deprivációk és börtönártalmak.	11
II. 2. A börtönbe kerülés, mint pszichológiai krízis	13
II. 3. A börtönbe kerülés, mint egzisztenciális határhelyzet	16
II. 4. A bűnösség probléma és a bűncselekmény által keltett büntudat és szégyen	17
III. fejezet. A börtönadaptáció szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálatai	21
Bevezetés	21
III. 1. A prizonizáció jelensége	21
III. 2. A börtönadaptációra irányuló kutatások eredményeinek áttekintése I. Prizonizáció	23
III. 3. A börtönadaptációra irányuló kutatások eredményeinek áttekintése II. Fegyelmi fenytések	24
III. 4. A börtönadaptációra irányuló kutatások eredményeinek áttekintése III. Pszichológiai alkalmazkodás	33
IV. fejezet. Pozitív pszichológiai tényezők a börtönadaptációban	37
Bevezetés	37
IV. 1. A megküzdés jellemzői a fogvatartottak körében	37
IV. 2. A coping modell alkalmazása a börtönkörnyezetre vetítve	39
IV. 3. A megküzdési stílusok és a pszichés funkcionálás összefüggései a börtönben	41
IV. 4. A megküzdésben szerepet játszó társas erőforrások. Társas támogatás	43
IV. 5. A megküzdésben szerepet játszó személyes erőforrások I. Koherencia-érzék és optimizmus	45
IV. 6. A megküzdésben szerepet játszó személyes erőforrások II. Észlelt kontroll, kontrollhely	46
IV. 7. Coping tágabb összefüggésben. Egzisztenciális szemlélet, narratív identitás és pozitív pszichológia	49
IV. 8. Összegző gondolatok és a disszertáció tárgyát képező kutatások felvezetése	51
III. rész. Az empirikus kutatás bemutatása	53
V. fejezet. Az empirikus vizsgálatok rövid áttekintése. Kérdésfeltevések.	53
Bevezetés	53
V. 1. 1. vizsgálat. A fogvatartottak megküzdésének jellemzői	54
V. 2. 2. vizsgálat. Általános és börtönspecifikus kontrollhely-vizsgálat három különböző börtönben	54

V. 3. 3. vizsgálat. A kontrollhely időbeli alakulása és összefüggése a megküzdéssel és a börtönadaptációval	54
V. 4. 4. vizsgálat. A bűnösség-probléma vizsgálata: az általános és a bűncselekményre vonatkozó szégyen és büntudat összefüggése a morális értékekkel és a megküzdéssel	55
V. 5. 5. vizsgálat. A kezdeti megküzdés szerepe a börtönadaptáció alakulásában	55
V. 6. 6. vizsgálat. Az első három börtönben töltött hónap szubjektív átélése	56
VI. fejezet. 1. vizsgálat. A fogvatartottak megküzdésének jellemzői	57
VI. 1. A kutatás célja és hipotézisei	57
VI. 2. Módszer	57
VI. 3. Pilot vizsgálat: a 20 tételes tünetlista kialakítása	60
VI. 4. Eredmények I. Leíró statisztika és a kérdőívek eredményeinek bemutatása	63
VI. 5. Eredmények II. A megküzdésre vonatkozó adatok elemzése	65
VI. 6. Eredmények III. A megküzdés összefüggése a harag-kifejezéssel, a distressz tünetekkel és a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudattal és szégyennel	71
VI. 7. Eredmények IV. A megküzdés összefüggése a demográfiai és kriminális változókkal	72
VI. 8. Kitérő: erőszakos és nem erőszakos bűncselekmények elkövetőinek összehasonlítása	75
VI. 9. Megvitatás	76
VII. fejezet. 2. vizsgálat. Általános és helyzetspecifikus kontroll a börtönben	78
VII. 1. A kutatás célja és hipotézisei	78
VII. 2. Módszer	78
VII. 3. Eredmények I. Leíró statisztika és a skálák megbízhatóságának ellenőrzése	80
VII. 4. Eredmények II. A kontroll-ézés szerepe az intézeti beilleszkedés faktoraiban	82
VII. 5. Megvitatás	85
VIII. fejezet. 3. vizsgálat. A kontroll és a megküzdés szerepe a börtönadaptáció folyamatában	87
VIII. 1. A kutatás célja és hipotézisei	87
VIII. 2. Módszer	87
VIII. 3. Eredmények I. Leíró statisztika és a skálák megbízhatósága	89
VIII. 4. Eredmények II. A kontroll és megküzdés összefüggései a demográfiai jellemzőkkel	91
VIII. 5. Eredmények III. A stressz, kontroll és a megküzdés változók összefüggései	92
VIII. 6. Eredmények IV. Az első négy hónap pszichés alkalmazkodásának meghatározói	94
VIII. 7. Post-hoc elemzés. A distressz tüneteket befolyásoló tényezők	95
VIII. 8. Eredmények V. Észlelt kontroll és kontroll-próbálkozások a börtönélet különböző területein	97
VIII. 9. Megvitatás	99
IX. fejezet. 4. vizsgálat. A bűnösség probléma megoldásának pszichés tényezői	104
IX. 1. A vizsgálat célja és hipotézisek	104
IX. 2. Módszer	104
IX. 3. Eredmények I. Leíró statisztika és a skálák jellemzői	106
IX. 4. Eredmények II. A szégyen és büntudat összefüggése az önértékeléssel és	106

diszfunkcionális attitűdökkel	
IX. 5. Eredmények III. A bűnösség probléma megoldására irányuló erőfeszítés vizsgálata	107
IX. 6. Eredmények IV. A büntudat és a szégyen különbségei elsőbűntényes és visszaeső fogvatartottak esetén	108
IX. 7. Eredmények V. A büntudat és szégyen összefüggése a morális attitűdökkel	109
IX. 8. Megvitatás	111
X. fejezet. 5. vizsgálat. A bűncselekményhez fűződő érzelmek hatása a beilleszkedésre	114
X. 1. A vizsgálat célja és hipotézisei	114
X. 2. Módszer	114
X. 3. Eredmények I. A büntudat és szégyen kapcsolata a megküzdéssel	115
X. 4. Eredmények II. A büntudat és szégyen kapcsolata a szocializációs háttér változóival és a kriminális előtörténettel	117
X. 5. Eredmények II. A büntudat és szégyen hatása a beilleszkedésre	119
X. 6. Megvitatás	120
XI. fejezet. 6. vizsgálat. A börtönbe kerülés, mint negatív életesemény feldolgozása	123
XI. 1. A vizsgálat célja és hipotézisek	123
XI. 2. Módszer	123
XI. 3. Eredmények I. Az első három hónap szubjektív tényezői	124
XI. 4. Eredmények II. A kezdeti idő szubjektív megélésének összefüggése az idői tényezővel	129
XI. 5. Post hoc elemzés. A narratíva érzelmi dinamikájának kapcsolata a leírt témákkal	130
XI. 6. Megvitatás	131
XII. fejezet. Az empirikus vizsgálatok általános megvitatása	133
XII. 1. Az első hónapok dinamikája a vizsgálatok eredményei alapján	133
XII. 2. A vizsgálatok módszertanával kapcsolatos tapasztalatok és limitációk	135
XII. 3. A vizsgálatok erősségei, további kutatási irányok	136
XII. 4. Demográfiai és kriminális tényezők szerepe a börtönadaptációban	137
XII. 5. Pszichológiai tényezők szerepe a börtönadaptációban. Pozitív börtönpszichológia	138
XII. 6. A vizsgálatok elhelyezése a hazai börtönpszichológusi szakma és igazságszolgáltatási rendszer keretében	140
Irodalomjegyzék	142
Melléklet	156

I. rész. Bevezetés

I. 1.

Kérdésselvetés

Disszertációm témája a börtönadaptáció pozitív pszichológiai vonatkozásainak feltérképezése. Börtönadaptáció alatt a börtönbe kerülést követő pszichés alkalmazkodást értem (Boros és Csetneky, 2002). A szakirodalom alapján tényként kezelem, hogy a fogvatartottak számára jelentős distresszt okoz a börtönbe kerülés (Edwards és Potter, 2004; Reitzel és Harju, 2000). Disszertációm legfőbb kérdése, hogy hogyan küzdenek meg a fogvatartottak a rájuk nehezedő stresszel, s a büntetés-végrehajtási intézetbe történő beilleszkedésüket mennyiben határozza meg megküzdésük módja.

A disszertáció témaválasztását az motiválta, hogy kevésbé kutatott területet érint, hazai vizsgálatokkal szinte egyáltalán nem találkoztam, s érdekelt, hogy a nemzetközi szakirodalom eredményei mennyire tükröződnek vissza a magyar fogvatartottak körében. Börtönpszichológusi munkám során szembesültem azzal, hogy még a többszöri visszaesőknek is nehézséget okoz igazodni a börtön sajátos rendszeréhez, az először bekerülők pedig szinte kivétel nélkül kétségbeesnek az első napokban. Ám legtöbbjük szorongása néhány hét alatt rendeződik, s ezt követően csak jól körülhatárolt problémával keresnek fel (például álmatlanság, dohányzásról való leszokás stb.). Képesek személyes forrásait és személyiségbeli erősségeiket mobilizálni az alkalmazkodás érdekében, hiszen semmi egyébre nem vágnak, mintsem viszonylagos nyugalomban átvészelni a börtönben kényszerűen eltöltendő időt. A bekerülést követő „átrendeződés”, az új környezethez való dinamikus alkalmazkodás folyamata érdekelt, amely tudományos kérdésként és börtönpszichológusi munkafeladatként is kihívásként állt előttem.

A börtönadaptáció pszichológiai kérdéseinek tárgyalása előtt ismertetem a fogvatartottakra vonatkozó speciális jogi szabályokat, illetve a bebörtönzés körülményeit, melyek a börtön világában nem járatos olvasó számára támpontként szolgálhatnak a disszertáció későbbi részében tárgyalt pszichés jellegzetességek jobb megértéséhez.

Disszertációm személyiségpszichológiai kiindulású, az egyén felől közelít, a személyes erőforrások feltérképezésén keresztül ragadja meg a vizsgálandó kérdéseket. Emiatt a vizsgálatok nem térnek ki a fogvatartottak egymás közötti társas viszonyainak elemzésére (pl. rabstátus, hierarchia, bandatagság) és a bűnözői értékrend alakulására, annak ellenére, hogy ezek is fontos területei a börtönadaptációnak (Boros és Csetneky, 2002).

A börtönadaptáció két nagy területére irányul vizsgálódásom. Az első a fogvatartottak *stresszel való megküzdése*, illetve ehhez kapcsolódóan a *kontroll-érzet* tanulmányozása. A börtönbe kerülést követően a fogvatartottaknak ki kell alakítaniuk az őket érintő pszichés nyomás kezelésének képességét, ebben megküzdési stratégiáikra támaszkodhatnak, melyeket a lazarusi coping modell alapján a személy-környezet interakció dinamikus folyamataként kezelek (Lazarus és Folkman, 1984). A börtön erősen strukturált rendszerében a személyes kontroll érzése segíthet a fogvatartottaknak abban, hogy ne uralkodjon el rajtuk a kétségbeesés és a reményvesztettség (Pugh, 1993).

A második vizsgált terület a *bűnösség-probléma megoldása*, ez alatt a bűncselekményhez fűződő érzelmek és kogníciók viselkedésre gyakorolt hatását értem. A bűnösség problémát az emóciók felől közelítem meg, vizsgálódásomban Tangney (1990) öntudati (*self-conscious*) érzelmek elméletére támaszkodom a bűncselekmény által kiváltott szégyen és büntudat felmérése kapcsán. Az elmélet hangsúlyozza, hogy a szégyen érzelmé negatív énképhez és a

felelősség elhárításához kapcsolódik, míg a büntudat a felelősség felvállalásán keresztül előremutató hatású és az okozott károk helyreállítására motivál.

A börtönadaptáció sikerességét egyrészt a *pszichés jóllét* felől, másrészt a büntetés-végrehajtási intézetben mutatott *viselkedés* felől közelítem meg. Vizsgálódásomban kiemelt figyelemmel követem, hogy a megküzdési és emocionális tényezők mennyiben befolyásolják a fizikai tüneteket (amely jól mutatja a fogvatartottak általános közérzetét, vö. van Harreveld és mtsai, 2007), az intézetben mutatott szabálykövető vagy szabályszegő magatartást (a szűk értelemben vett beilleszkedést, vö. DeLisi és mtsai, 2011), valamint a hozzátartozókkal való kapcsolattartást (ami a társas támogatás miatt rendkívül fontos tényező a fogvatartottak pszichés egyensúlyának fenntartásában, vö. Rocque és mtsai, 2011).

A börtönadaptáció kutatásában történetileg két nagy irányzat uralta a szakirodalmat sokáig: a deprivációs modell azt hangsúlyozta, hogy a börtönbeli viselkedés a börtön környezetére adott pszichológiai reakció. Az import modell ezzel szemben amellet érvelt, hogy a fogvatartottak a kinti társadalomban kialakult viselkedési repertoárral és reakció-készlettel érkeznek a börtönbe, s benti viselkedésüket a kintről importált diszpozícióik határozzák meg (Boros és Csetneky, 2002). A két megközelítést Hans Toch (Toch és mtsai, 1989) kiegészítette a megküzdés tényezőjével, hangsúlyozva, hogy a börtönkörnyezetben megélt negatív pszichés hatások ellenére a rabok túlnyomó többsége súlyos patológia nélkül vészeli át ezt az időszakot, vagyis legtöbbször a megélt stresszt képes megfelelő módon kezelni. Ehhez a megközelítéshez tudtam legjobban illeszteni saját kutatásaimat, a vizsgált tényezők körébe én is bevontam a börtön néhány jellemzőjét, a szociodemográfiai háttér-változókat és a személyes erőforrások tényezőit is.

Az elméleti részt a főbb kérdések körvonalazásával zárom. Ezt követően bemutatásra kerül az általam tervezett hat empirikus vizsgálat. Minden esetben felnőttkorú férfi fogvatartottak képezték a vizsgálati mintát, ennek a leszűkítésnek gyakorlati oka a fiatalkorúakra vonatkozó szülői beleegyezés elkerülése volt, elméleti oka, hogy mind a megküzdésben, mint a viselkedésben számos nemi különbség adódik, melyek vegyes nemi összetételű mintán az eredmények nehéz értelmezhetőségét okozták volna.

Disszertációm konklúzióval zárom.

II. rész. Elméleti háttér

I. fejezet

A bebörtönzés jogi vonatkozásai

Bevezetés

A címben említett bebörtönzés a börtönbe kerülés tényére utal. Ez többféle jogcímen kerülhet végrehajtásra, disszertációmban két típusával foglalkozom kiemelten: a jogerős szabadságvesztés-büntetés letöltésének megkezdése és az előzetes letartóztatás foganatosítása miatti börtönbe kerüléssel. Mivel a jogerős elítéltek és az előzetes fogvatartottak jogi helyzete számos eltérést mutat, röviden bemutatom a rájuk vonatkozó törvényi szabályozás eltéréseit.

A fejezet további részében bemutatom a minden fogvatartottra egyaránt érvényes szabályokat. A fogvatartás pszichés jellemzőinek kutatása és értelmezése pontosabban történhet meg, ha figyelembe vesszük a fogvatartottak mindennapi teendőit meghatározó szabályokat és lehetőségeket. A jogi háttér bemutatása nem a teljesség igényével történik, igyekszem azokra a szabályokra irányítani a figyelmet, melyek kihatással vannak a fogvatartottak lelki állapotára, illetve amelyekre a disszertáció későbbi részében utalni fogok. Nem térek ki a speciális szükségletű csoportokra vonatkozó szabályozásokra, így például a kényszergyógykezeltek, fiatalkorúak, rend- és honvédelmi dolgozók stb. helyzetére.

I. 1.

A szabadságvesztés-büntetés célja, a jogerős elítéltekre és előzetes letartóztatottakra¹ vonatkozó szabályok

A bűncselekmény ítéleteként kiszabott szabadságvesztés büntetés célja „a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el” (Btk. 79.§). A bűnelkövetőket tehát azért ítélik szabadságvesztésre, hogy a későbbiekben sem ők, sem a társadalom többi tagja ne lépjenek a bűnözés útjára. Az egyéni és általános megelőzéssel egyúttal megvalósul a társadalom védelme is.

A szabadságvesztés végrehajtásának célját az 2013. évi CCXL számú törvény határozza meg, ez a cél az, hogy „büntetésben és az intézkedésben megnyilvánuló joghátrányon, illetve a megelőzést szolgáló rendelkezések érvényesítésén túl elősegítse az elítélt társadalmi beilleszkedését és a jogkövető magatartás kialakulását” (1.§). A jogszabály tehát az egyéni megelőzést tűzi ki célul, amelynek keretében a szabadságvesztés letöltésének ideje alatt meg kell teremteni a kereteket a társadalomba való visszailleszkedés – a reszocializáció, reintegráció – megvalósításához. A sikeres reintegráció egyik legfontosabb jellemzője, hogy az elítélt nem követ el újabb bűncselekményeket a szabadulása után. „Nem azért büntetünk tehát, hogy eltöröljünk egy bűncselekményt, hanem azért, hogy átalakítsuk a (tényleges vagy lehetséges) bűnöst; a bűnhődésnek egyfajta javító technikával kell együtt járnia” (Foucault, 1990, 172. old.). Ruzsonyi (2018) kiemeli, hogy mind a Büntető törvénykönyv mind a büntetőeljárás törvény (2017. évi XC törvény) aktív együttműködés kialakítását várja el a fogvatartottakkal azok pozitív személyiségfejlődése érdekében.

¹ A továbbiakban a disszertációban előzetes letartóztatásként említett intézkedést egyenértékűnek tekintem a 2017. évi XC törvényben szereplő letartóztatással, ennek oka, hogy a disszertáció megírásakor és az empirikus vizsgálatok lefolytatásakor hatályban lévő korábbi jogszabályok által eltérő elnevezés volt érvényben.

A büntetés végrehajtásának célja irányelvként szolgál a fogvatartottakhoz való viszonyulás kereteinek kialakításához. A reintegrációs elv meghatározza a büntetés-végrehajtási szervezet kialakítását, igazgatását és a nevelési-kezelési folyamatot. A büntetés ebben a szemléleti keretben nem önálló célként, hanem a szabadság elvonásának következményeként jelenik meg. Ennek oka, hogy büntetésnek tekinthető minden, ami értékek² megvonásával jár. Jelen korunkban és társadalmunkban (a nyugati kultúra egészéhez hasonlóan) a szabadság a mindennapi életvitelt átható és meghatározó általános érték, aminek megvonását büntetésként élik meg az emberek (Ruzsonyi, 2012). Foucault (1990) szavait idézve: „Nem a szenvedés érzése okozza a „büntetést” a fenyítésben, hanem a fájdalom, a bosszúság, a kellemetlenség eszméje – a „büntetés” eszméjének „fájdalma”. A fenyítésnek tehát nem a test, hanem a képzet mozgósítása a feladata” (126. old.).

Az előzetes letartóztatás nem minősül szabadságvesztés-büntetésnek, hanem a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedés, amely a bűnösség kérdésének jogerős bírói eldöntéséig tarthat. Az előzetes letartóztatás célja nem a társadalom védelme, hanem a büntetőeljárás lefolytatásának biztosítása. A bűnösség megállapításának hiányában az előzetes letartóztatottakat megilleti az ártatlanság védelme, ugyanakkor az előzetes letartóztatás elrendelésének feltétele az elkövetővel szembeni megalapozott gyanú. A bíró elrendelheti az előzetes letartóztatást, ha feltételezhető az illető szökése, ha újabb bűncselekmény miatt eljárás indul ellene, ha szabadlábon megnehezítené vagy veszélyeztetné a bizonyítást, vagy ha szabadlábon feltételezhetően újabb bűncselekményt követne el. Az előzetes letartóztatás időtartama legfeljebb egy, kettő, három vagy négy év lehet az elkövetett bűncselekmény büntetési tételétől függően; az előzetesben töltött idő pedig beszámít a későbbiekben kiszabott szabadságvesztés időtartamába (2017. évi XC. törvény, 298.§).

Az előzetes letartóztatás végrehajtásának helyszíne a szabadságvesztés-büntetéshez hasonlóan a büntetés-végrehajtási intézet. A jogerősökkel ellentétben az előzetesek elhelyezéséről, levelezésének, látogató fogadásának ellenőrzéséről, ezek korlátozásáról, a fogvatartottak előállításáról az ügyész vagy a bíró rendelkezik. Az elhelyezésnél a letartóztatottakat külön kell elhelyezni a jogerős elítéltektől, illetve az azonos eljárásban érintetteket egymástól. Az intézeten belül a letartóztatottak csak felügyelet mellett mozoghatnak, az elhelyezésükre szolgáló zárka ajtaja egész nap zárva van. A szigorú intézkedések és a mozgási szabadság korlátozása az előzetesek helyzetét a fegyház fokozatú jogerős elítéltekéhez teszi hasonlóvá.

Az előzetes letartóztatottak – a jogerős elítéltektől eltérően – saját ruhájukat viselhetik. Kapcsolattartásuk ügyészi vagy bírói engedélyezés mellett zajlik, annak keretei azonban megegyeznek a két fogvatartotti csoportnál, ezért a következő szakaszban kerülnek tárgyalásra. Az előzetes letartóztatottaknak joga van felkészülni a kihallgatásra és a tárgyalásra, a védővel való kapcsolattartásuk nem ellenőrizhető.

„A letartóztatás nem lehet előrehozott büntetés, és az eljáró hatóságoknak törekedniük kell arra, hogy ez a kényszerintézkedés a lehető legrövidebb ideig tartson” (Kiss, 2018, 45. old). A bíróságok leterheltsége és a nyomozás elhúzódása miatt azonban „az előzetes letartóztatások jelentős része szükségtelenül elhúzódik” (Bánáti, 2015, 8. old.) Annak ellenére, hogy nem lehet célja a büntetés, végrehajtására a szabadságvesztés végrehajtására vonatkozó szabályok irányadóak (Kiss, 2018). E jogi kettősség okoz ellentmondásokat a letartóztatottakkal kapcsolatos büntetés-végrehajtási gyakorlatban is.

Horváth (2003) kitér a börtönkörnyezet fogvatartottak lelkiállapotára gyakorolt hatására. Ennek részletes tárgyalása disszertációm II.2. fejezetének témája. „Az előzetesen letartóztatott kedvezőtlenebb fogvatartotti helyzete nyomon követhető betegségekben, egészségi

² A Tudományos és köznyelvi szavak magyar értelmező szótára alapján *érték* valaminek az a tulajdonsága, amely a társadalom és az egyén számára való fontosságát fejezi ki (Tudományos és köznyelvi szavak magyar értelmező szótára, 2018).

állapotában is... stresszkeltő tényezőként jelölhető meg többek között a fogvatartás, a megszokott komfort hiánya, a zárkatársak különbözősége, a várható ítélet neurotizáló hatása. Különösen nagy gond fogva tartottaknál az idegi és lelki megterhelés, amelyek miatt különböző rendellenességek alakulhatnak ki” (Horváth, 2003, 229.o.).

I. 2.

A börtönök működésére vonatkozó általános szabályok

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során öt olyan alapelv érvényesül, amelyeket az Európai Börtön szabályok (Council of Europe, 2006) is rögzítenek, s amelyek áthatják a büntetés-végrehajtás egész működését, így minden fogvatartottra egyaránt vonatkoznak. Az első a normalizáció elve, amely arra utal, hogy az intézeti életfeltételeket a lehető legnagyobb mértékben közelíteni kell a szabad élet körülményeihez (Schmehl, 2015). Bár a szabadsághoz való jogát elveszíti, és a törvényben meghatározott módon egyéb jogokban korlátozzák, a fogvatartott alapvető emberi jogai és állampolgári jogai sértetlenül és változatlanul megilletik.

A második alapelv a nyitottság elve, amely a külvilág felé történő nyitottságot fedi le, ellensúlyozva a bezártság járulékos negatív következményeit (például a bűnelkövetést támogató attitűdök megerősödését, egészségügyi hátrányokat stb.) (Horváth, 2003). A külvilág „beengedése” a zárt intézetbe megvalósul a hozzátartozókkal való kapcsolattartás erősítésében (csomagküldés, telefonálás, levélírás, látogató fogadása), és a külvilágra vonatkozó információszerzés lehetőségében (rádió, televízió, sajtótermékek, könyvtár). Az intézetek „kinyitása” a fogvatartottak előtt megtörténik a külső munkahelyen történő foglalkoztatás során, illetve a rövid tartamú eltávozás, kimaradás és büntetés-félbeszakítás engedélyezésével. A nyitottságot erősíti a civil szervezetekkel, külső szolgáltatásokkal való együttműködés és a nyilvánosság is.

A harmadik alapelv a felelősség és az önbecsülés elve, amelynek érvényesülése érdekében a büntetés-végrehajtás segítséget ajánl a fogvatartottaknak ahhoz, hogy önállóságukat, felelősségérzetüket, önbecsülésüket erősítsék. Ennek a célnak a megvalósításához járulnak hozzá az intézetekben elérhető oktatási lehetőségek, kulturális és sportprogramok, orvosi ellátás, pszichológiai, lelkipásztori és szociális gondozói tanácsadás. A fogvatartás progresszív jellege miatt a fogvatartottak érdekeltté válnak az intézet céljaival való együttműködésben, mivel erőfeszítéseik eredményeül a szabadulásához közeledve egyre nyitottabb berendezkedésű elhelyezésben részesülhetnek (Schmehl, 2014).

A negyedik alapelv a törvényesség elve, amely meghatározza, hogy a jogszabályok maradéktalanul érvényesüljenek a büntetés-végrehajtásban. A törvényességet meghatározott ellenőrzési szabályozás biztosítja. Az ötödik alapelv az egyéniesítés elve, amelynek célja, hogy a bánásmód és az intézkedések a fogvatartottak személyiségéhez, egyéni képességeihez és szükségleteihez igazodjanak (Horváth, 2003).

Minden fogvatartottat megillet a teljes ellátás joga, például az egészségi állapotnak megfelelő élelmezés, egészségügyi ellátás, normális higiéniai követelményeknek megfelelő elhelyezés. Amennyiben munkabérral vagy letéti pénzzel rendelkeznek, az intézet boltjában szükségleti cikkeket vásárolhatnak. Az intézet biztosítja számukra a formaruhát, civil öltözék esetében – ha nem rendelkeznek megfelelő ruhával – segélyruházattal látja el őket. A vallásgyakorlás, a művelődéshez való jog gyakorlása és a szabadulásra vonatkozó előkészületek joga is megillet mindenkit (2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról).

A hozzátartozókkal való kapcsolattartás lehetősége azonosnak mondható az előzetes és elítélt fogvatartottak számára. A levélírás és -fogadás gyakorisága és terjedelme nem korlátozott, a levelek tartalmát a reintegrációs tiszttel ellenőrizheti. A fogvatartottak jogosultak a

telefon használatára, a telefonbeszélgetések lebonyolítását az intézetek házirendje szabályozza. A telefonbeszélgetés tartalmát a reintegrációs tiszt szűrőpróbaszerűen ellenőrizheti. Csomagküldemény feladására és fogadására havonta van lehetőség; a csomagban érkezett tárgyak közül a fogvatartottak azokat tarthatják maguknál, amelyeket a házirend engedélyez számukra; kivételt képez az élelmiszer, tisztálkodási szer, dohánytermék, gyógyszer, gyógyászati segédeszköz vagy gyógyhatású készítmény, ezek küldésére webes felületen vagy a látogatás során történő csomagrendelés által van lehetőség 2018 óta (Kovács, 2018). Látogatók fogadására havonta legalább egyszer van lehetőség, legfeljebb négy látogató érkezhet a fogvatartottakhoz. A látogatás időtartama legalább 1 óra, lebonyolítása asztal mellett történik, szigorítására a biztonságot veszélyeztető esetben kerül sor. A fogvatartottak ellenőrzés és korlátozás nélkül tarthatnak kapcsolatot ügyvédjükkel, lehetőségük van igénybe venni börtönlelkész vagy – külföldi állampolgárok esetén – konzulátus segítségét (2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról).

A társadalomba való visszailleszkedéshez a jelenkori büntetés-végrehajtási szemlélet elengedhetetlennek tartja a személyes erőforrások és kompetenciák fejlesztését, új készségek elsajátítását. Ehhez a pozitív változáshoz számos lehetőséget kínál fel, amelyeket a fogvatartottak igénybe vehetnek. A reintegrációs tevékenységhez tartozik a fogvatartottak szabadidős és rehabilitációs programjának szervezése, a fogvatartottak megismerése, foglalkoztatása, önképzése, jutalmazása, fegyelmezése, továbbá a családi és társadalmi kapcsolataik erősítése. A pedagógiai hatás természetéből adódóan nem lehet kikényszerített jellegű, hanem a fogvatartottak önkéntes és aktív együttműködésére épít. A számukra is vonzó és ösztönző tevékenységek javítják társadalmi érvényesülésük esélyét. A felelősségvállalás fejlesztése magával hozza a társadalmi hasznosság tudatát és a visszailleszkedésre tett erőfeszítéseket.

A börtönben töltött idő hasznossá tételére számos lehetőség kínálkozik. Az iskolai oktatás és a munkáltatás kitölti a fogvatartottak napjának nagy részét, ezeken kívül további terápiás, művelődési, sport, szakkör és rehabilitációs program áll rendelkezésükre. Ezek közül az iskolai oktatásban való részvétel és a munkavégzés anyagi díjazással jár. Ruzsonyi (2018) szerint ezek az elemek korábban is jelen voltak a hazai büntetés-végrehajtásban, ám „a tevékenységek tudatos és célirányos átfogó rendszerre” alakítása csupán a közelmúltban vált szisztematikus célkitűzéssé (80.old.).

Az ösztönzés és az együttműködés megteremtésére szolgáló egyik eszköz a jutalmazás a börtönökben. A kulturális, sportrendezvényeken elért eredményekért vagy a kiváló munkavégzésért jutalom adható. A leggyakoribb jutalmazási formák – amelyek előzetesek és elítéltek esetében egyaránt alkalmazhatók – a dicséret, soron kívüli csomag engedélyezése, soron kívüli látogató fogadása, és a személyes szükségletek megvásárlására fordítható összeg növelése. A fogvatartottak jutalmazásában alapvető elv az arányosság, személyre szabottság és a fokozatosság, amelyek következtében fenntartható az ösztönzés hosszú időn keresztül.

Az ösztönzés másik oldalát a fegyelmi felelősségre vonás képviseli, amely a szabályok betartását mozdítja elő. Fegyelmi vétséget követ el a fogvatartott többek között, ha megszegi az intézet házirendjét, ha megtagadja az utasítást, ha a birtokában nem tartható tárggyal rendelkezik vagy bódító hatású készítményt használ. Fegyelmi fenytésként több szankció is lehetséges, például feddés, személyes szükségletekre fordítható pénzösszeg csökkentése vagy magánelzárás (közismertebb nevén fogdabüntetés). A magánelzárás fegyházban huszonöt, börtönben húsz, letartóztatottak esetében tizenöt, fogházban tíz napig terjedhet. Ez alatt az idő alatt a fogvatartott többek között nem kaphat csomagot, nem fogadhat látogatót, nem vásárolhat, nem vehet részt sport- vagy szabadidős foglalkozáson, valamint nem olvashat sajtóterméket. A fokozatosság a fegyelmi fenytések során is alapvetőnek minősül, így tehát súlyosabb elmarasztalás csak a fogvatartott magatartási problémáinak súlyosbodásával

születik (2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról).

I. 3.

A befogadási eljárás

A börtönbe kerülés része annak a folyamatnak, amely a bűnelkövető jogi felelősségre vonását célozza meg. Ennek a folyamatnak az első szakasza, amikor a gyanúsított személy a rendőrség vagy bűnüldöző szerv felügyelete alá kerül, vagyis elfogják. A második szakasz a letartóztatás, más néven őrizetbe vétel, a szabadságának korlátozásával járó kényszerintézkedés. Az őrizetbe vétel feltétele a bűncselekmény elkövetésének megalapozott gyanúja, illetve hogy az adott büntett szabadságvesztéssel járhat. Őrizetbe vétel elrendelésére bármely hatóság jogosult, időtartama legfeljebb 72 óra lehet (2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról, 274.§); amennyiben ez alatt az idő alatt nem történik meg az előzetes letartóztatás elrendelése, a terheltet szabadon kell engedni. Az őrizetet a rendőrségi fogdában hajtják végre, a végrehajtásra vonatkozó szabályozást az 56/2014 (XII.5.) BM rendelet tartalmazza.

A börtönbe kerülés a letartóztatási folyamatnak a harmadik szakasza, amikor a gyanúsított őrzését átveszi a büntetés-végrehajtási intézet. Abban az esetben, ha a gyanúsított szabadlábon védekezett, jogerős ítéletének kihirdetését követően értesítést kap arról, hogy mikor kell megjelennie a büntetés-végrehajtási intézetben ítéletének letöltésére. Ebben az esetben van lehetősége felkészülni a börtönbe vonulásra, s hozzátartozóit sem éri váratlanul az érintett családtag távolléte.

A befogadási eljárás során a nyilvántartási csoport tagjai ellenőrzik a fogvatartott személyazonosságát, nyilvántartási számot kap, melyet a továbbiakban nevével együtt kell használnia önmaga azonosítására. Ellenőrzik testi épségét, s ha külsérelmi nyomot találnak rajta, intézkednek ellátásáról. Fényképet készítenek, ujjlenyomatot vesznek róla. Értéktárgyait és a zárkán nem tartható tárgyait letétbe helyezik, amelyeket szabadulásakor kaphat vissza. Jogerős elítélt esetében civil ruháit is letétezik és ellátják az intézet által biztosított formaruhával. Továbbá minden fogvatartottat ellátnak a nála tartható felszerelési tárgyakkal, például matraccal, törülközővel, evőeszközökkel stb. Röviden tájékoztatják a betartandó szabályokról, amelyeket a továbbiakban a számára biztosított házirendből teljes mértékben megismerhet.

A befogadás, vagyis a fogvatartott megismerése megtörténik az egészségügyi csoport, a reintegrációs tiszt és a pszichológus részéről is. Az egészségügyi személyzet felméri egészségi állapotát, betegségekkel kapcsolatos előzményeit, intézkedik az ellátásáról, amennyiben az szükséges. A reintegrációs tiszt tájékoztatja jogairól és kötelezettségeiről, továbbá az intézet szabályairól, a kapcsolattartás lehetőségeiről és szabályairól, az intézetben igénybe vehető szabadidős és sporttevékenységekről. Tájékozódik családi háttéréről, szabadulása utáni terveiről, illetve felméri a fogvatartása során felmerülő potenciális problémák körét, nevelési tervet készít. A pszichológus a befogadási szűrővizsgálat során megállapítja a szuicid veszélyeztetettség mértékét, illetve felajánlja a pszichés tanácsadást. A Befogadási és Fogvatartási Bizottság (rövidítve: a BFB) minden újonnan bekerülő fogvatartottat biztonsági szempontból csoportba sorol aszerint, hogy milyen mértékű figyelmet és ellenőrzést kell biztosítani az adott fogvatartottal szemben a vele való mindennapi munkavégzés során.

A fogvatartott megismerése hozzájárul ahhoz, hogy egyéni képességeinek és szükségleteinek megfelelő támogatást kapjon a börtönben, melyet szabadulása után a törvénytisztelő életvitel szolgálatába állíthat (Schmehl, 2014).

II. fejezet

A börtönbe kerülés pszichológiai vonatkozásai

Bevezetés

Amikor börtönbe kerül valaki, kiszakad életének megszokott kerékvágásából; ismeretlen és fenyegető helyre kerül, ahol szokatlan szabályok, szigorú beosztású napirend és újfajta nyelvezet közepe tette kell kiigazodnia. Ezek a hatások még akkor is számottevőek, amikor a fogvatartott nem először kerül büntetés-végrehajtási intézetbe. Az új környezet keltette kihívás és a régi életvitelből való kiszakadás jelentős stresszforrás, amely különféle pszichológiai patológiák kiváltója lehet.

Ebben a fejezetben először bemutatom azokat a deprivációkat, amelyek kivétel nélkül minden fogvatartottat érintenek, és amelyek számottevően hozzájárulnak a börtönben megélt stresszhez. Ezt követően ismertetem a börtönbe kerülésre, mint negatív életeseményre adott reakciók pszichológiáját. Ismertetem a pszichés krízisekkel és a bebörtönzés által kialakuló vagy elmélyülő pszichopatológiákkal foglalkozó szakirodalom eredményeit, és foglalkozom az egzisztenciális határhelyzetek kérdésével.

A bűnelkövetőknek a börtönkörnyezet elviselésén túl érzelmi és kognitív síkon is foglalkozniuk kell az általuk elkövetett bűncselekménnyel, annak következményeivel. A többségi társadalom törvényeinek megszegése ellentétes annak értékrendjével (Adler, Mueller, Laufer, 2002), ez az elkövetőkben is pszichológiai feszültséget okoz, amelyet csökkenteni igyekeznek énképük fenntartása érdekében. Integrálniuk kell énképükbe a büntetett elkövetését, fel kell dolgozniuk a vele járó büntudatot és szégyent, helyre kell állítaniuk önbecsülésüket. A „bűnösség probléma” megoldásának bemutatásával zárom a fejezetet.

II. 1.

A börtönbe kerülés, mint hiányállapot. Deprivációk és börtönártalmak

Goffman (1961, idézi: Boros és Csetneky, 2002) nyomán totális intézeteknek nevezzük azokat az intézményeket, amelyekben minden élettevékenység irányítás és ellenőrzés mellett zajlik, egy meghatározott cél érdekében. Goffman klasszikus műve a börtönöket, kolostorokat, laktanyákat, otthonokat és gyógyintézeteket említi a totális intézetek fő példáiként. A totális intézmények jellemzője, hogy számos hasonló helyzetű ember él huzamosabb ideig adott körülmények között, egyúttal pedig elhatárolódva a szabad társadalomtól. Napi tevékenységeik sorrendje, tartalma, szabályai tőlük független irányítás alatt állnak, mindenkitől egyforma viselkedést követelnek meg.

„A legerősebb gépezetnek kell lennie ahhoz, hogy új formát erőltethessen a megromlott egyénre; cselekvési módja a totális nevelés kényszere: „A börtönigazgatóság rendelkezhet a fogoly személyi szabadságával és idejével; elképzelhetjük, mekkora hatalma van ilyen körülmények között a nevelésnek, amely nemcsak egy napra, hanem napok, sőt évek sorára szabályozhatja az ébrenlét és az alvás, a tevékenység és a pihenés idejét, az étkezések számát és időtartamát, az élelem minőségét és porcióját, a munka természetét és termékét, az imádság idejét, a szólás, és hogy úgy mondjuk, még a gondolkodás lehetőségét is, annak a nevelésnek, amely az étkezdetől a műhelyig, s a műhelytől a celláig tartó egyszerű és rövid úton is szabályozza a test mozdulatait, amely még a pihenés perceire is meghatározza az időbeosztást, egyszóval annak a nevelésnek, amely a teljes embert birtokba veszi, minden fizikai és erkölcsi tulajdonságával együtt, beleértve még azt az időt is, amikor egyedül van.” ” (Baltard 1838-as írását idézi: Foucault, 1990, 321-322. old.)

Az intézmény jellegzetességei azáltal bírnak oly nagy jelentőséggel, mert számos – a szabad életben megszokott – körülmény hiányzik belőlük. A hiányállapotot alapul véve Sykes (1958, idézi: Boros és Csetneky, 2002) öt deprivációt azonosított, amelyek hatása általánosan jelentkezik a börtönben töltött idő során, klasszikusan ezeket a hatásokat nevezzük börtönártalmaknak. Az első a *szabadságtól való megfosztottság*, ami egyrészt a börtönön kívüli élet szabadságára, másrészt az intézeten belüli önálló döntéshozatalra vonatkozik. A börtönbe kerüléssel akaratlanul is kialakul a „szabad emberek” és a „bebörtönzött emberek” kategóriájának elkülönítése, ami akár az énkép részévé is válhat.

A második depriváció az *egyéni javaktól való megfosztottság*, amelynek alapja a szabad életben megszokott jómód iránti motiváció, illetve a magántulajdont központba helyező társadalmi felfogás. Amivel a fogvatartott a börtönben rendelkezik, az ugyanaz, amivel minden társa egyaránt rendelkezik (például formaruha, konditerem-használat lehetősége, napi háromszori étkezés); az egyformaság ilyen mértékű jelenléte veszélyezteti a fogvatartott saját egyéniségéről alkotott képét, s szinte kötelezővé teszi, hogy keresse azokat a lehetőségeket, amelyekben megmutathatja önmagát (vö. Fiáth, 2012). (Elgondolkodtató párhuzamot kínál a fegyelmi vétségek elkövetésének motivációja az egyéniség megnyilvánulásával: amíg a fogvatartott *nem* tartja be a szabályokat, kifejezheti önálló akaratát, míg a szabályokhoz való idomulás csupán a többiekhez teszi hasonlónvá. Ez a jelenség hasonló ahhoz, amit Otto Rank nyomán Yalom (2006) „negatív akarat”-nak nevez, amely a fejlődésnek arra a szakaszára jellemző, amikor a gyermek ösztönösen önálló akaratának kinyilvánításával igyekszik lazítani környezetének korlátozott mivoltán. Fennállhat tehát annak lehetősége, hogy a szabályszegéseket a fogvatartottak – nem tudatosan – önmeghatározásuk elemeként használják.)

A harmadik depriváció a *heteroszexuális kapcsolat hiányára* vonatkozik. Egyrészt egy kizárólag férfiakkól álló közösségben a maszkulinitás fokozott értéket nyer, másrészt a heteroszexuális aktivitás teljes hiánya negatív hatást gyakorol az énkép férfiúi státuszra vonatkozó részére. „Mivel a börtön nem kínál egyéb, a civil életben hozzáférhető lehetőségeket a férfiasság konstrukciójához – lásd a heteroszexuális kapcsolatok tilalmát vagy a családról való gondoskodás és az anyagi sikeresség legális lehetőségeinek hiányát –, az elítéltek a kriminalitás, a szabályszegések, illetve a „gyengébbek” elnyomása által igyekeznek újradefiniálni a férfiasság kritériumait” (Fiáth, 2012, 90-91. old.).

A negyedik az *autonómiától való megfosztottság*, amely korábban érintőlegesen már felmerült az anyagi javaktól való megfosztottság kapcsán. Az ellenőrzés és irányítottság mindenre kiterjed, ugyanakkor sokszor úgy tűnhet a fogvatartott számára, hogy az egyes intézkedéseknek nincs értelmük, mert a fogvatartottak nincsenek birtokában az egész rendszerre vonatkozó információknak. Amikor a szabályok betartását nyilvánosan követeli meg a személyi állomány, a fogvatartott az autonómia elvesztése mellett méltóságának megcsorbításával és a tehetetlenséggel is szembesül. Ezzel kapcsolatban a fogvatartott feladata elsősorban az, hogy elfogadja, hogy az új helyzet milyen feltételeket kínál számára, s annak megfelelően alakítani viselkedését. A beszabályozott rendszeren belül mindig található olyan kisebb szituációkat, amelyekben érvényesülhet autonómiája.

Az ötödik depriváció a *biztonság hiányára* vonatkozik. Fizikai épségüket, tulajdonuk, titkaik biztonságát egyaránt féltik a fogvatartottak. A gyanakvás általános, mivel – a gyorsan terjedő híreknek köszönhetően – szinte minden vagyontárgy és személyes információ támadási felületet adhat, s kiszolgáltatottá teheti a fogvatartottakat társaik rosszindulatának. Az újonnan érkezőket gyakran éri provokáció, ami által a többi fogvatartott képet kaphat erejükről, helytállásukról. Az ingatag biztonságérzet felértékeli a tág értelemben vett nyugalom iránti vágyódást.

Fliegeauf (2007) a börtönártalmak kategóriáját úgy azonosította, mint „...azok az ártalmak, amelyeket a fogvatartottak az ítéletük során elszenvednek” (12.o.). Immanens

börtönártalmaknak nevezte azokat a tényezőket, amelyek a börtön totális intézmény jellegén túl a zárt szociális közegből adódnak. Ezek közül emelek ki néhányat, amelyek témám szempontjából fontosnak bizonyulnak. Az *animalizáció* annak érzése, hogy a fogvatartott elveszíti emberekre jellemző tulajdonságait, és helyzete az állatokéhoz válik hasonlónak. Globálisan a fogvatartás körülményei (étel mennyisége és minősége, zárkák felszereltsége és állapota) erősíthetik ezt az érzést, továbbá egyéni sérelmeiket is megélhetik ennek keretében (pl. gyakran említik, hogy úgy beszélnek velük, „mint a kutyákkal”).

Az *elidegenedés* oka a környezet nyomasztó egyformasága, például a tevékenységek ismétlődő és kihívást nélkülöző jellege, az egyéni tárgyak vagy érdeklődés érvényesülésének akadályozottsága, és az alkotómunka hiánya. Az elidegenedés következménye részben a pszichés küzdelem az énkép fenntartásáért, hosszútávon pedig a „kinti” társadalom szerepeitől való eltávolodás és az azokkal való azonosulás képtelensége. Az elidegenedést erősíti a Fliegau (2007) által azonosított *hospitalizáció*, vagyis az intézmény napirendjéből adódó rutinjelleg és a szabad élethez képest gépiesnek és életidegennek ható magatartási minták. Szintén az elidegenedéshez köthető az *inkapacitáció*, vagyis az aktív, hasznos és értelmes tevékenységek hiánya, s annak érzete, hogy „kivonják őket a forgalomból”. A tétlenség és a passzivitás pszichésen a tehetetlenséggel és a reménytelenséggel párosulhat, utóbbiak döntő szerepük a tanult tehetetlenség és a depresszió kialakulásában (Miller és Seligman, 1976).

A társas visszajelzések által közvetített negatív hatások közé tartozik, amikor a fogvatartott úgy érzi, hogy a többi fogvatartott *rossz hatással van rá*, esetleg személyisége a többiek jelenléte miatt rossz irányba fog változni. A társak, illetve a társadalom álláspontjával kapcsolatban megélheti azt, hogy közömbösen viseltetnek iránta, s a rendszer számos olyan jellemzővel bír, ami hibás működést eredményez, erről azonban az érintettek nem vesznek tudomást. A közönyre, és általában véve a társadalmi elutasításra adott válasz lehet a *bosszúelv* érvényesülése. A fogvatartott a korábbi élete során, illetve a letartóztatás és a börtönbüntetés során felgyülemlett negatív érzéseit a társadalmi rendszer ellen fordítja.

Amint látható, ezen negatív hatások és hiányállapotok erős pszichés nyomást gyakorolnak a fogvatartottakra; a deprivációs modell ezeket tekinti meghatározónak az elkövetők magatartásának magyarázatában, ami a III.1. és III.2. fejezetek témája lesz.

II. 2.

A börtönbe kerülés, mint pszichológiai krízis

Az előzőekben bemutatott deprivációk és szociálpszichológiai hatások miatt elmondható, hogy a börtönbe kerülés olyan életesemény, amely jelentős pszichés megterhelést jelent az egyén számára, s az alkalmazkodás kivitelezéséhez fokozott pszichés erőfeszítésre van szükség. Holmes és Rahe (1967) 43 életesemény kapcsán kért értékelést felnőtt válaszadóktól, hogy adott esemény milyen mértékű alkalmazkodást kíván az egyéntől. Az 1-től 100-ig terjedő skála viszonyítási pontját a házasságkötés jelentette, amely így 50 pontot jelent. Az elmúlt 1 évben átélt életesemények pontszámai összeadódnak, s a nagyobb pontszámok nagyobb kockázatot jelentenek a stresszreakcióra visszavezethető betegségek kialakulására, sőt az öngyilkossági szándék kialakulására is (Blasco-Fontecilla és mtsai, 2012). Eredményeik alapján a *börtönbe kerülés* a skálán 63 pontot ér el. Viszonyításképpen szintén 63 ponttal súlyozódik a közeli rokon halála, 65 pont a házastársak külön költözése. A börtönbe kerülés a negyedik legsúlyosabb életesemény a listán, amely a korábbi egyensúlyi állapot felborulása miatt krízishez is vezethet (Stauder és Konkoly-Thege, 2006).

A pszichés krízisállapot „a személy lelki egyensúlyának súlyos, veszélyeztető zavara, amely abból fakad, hogy az adott helyzetet sem elkerülni, sem a rendelkezésére álló megoldási eszközeivel leküzdeni nem képes” (Tringer, 2001, 439.o.). A pszichés krízis főbb

jellemzői a kétségbeesés és a reménytelenség eluralkodása, a gondolkodás beszűkülése, valamint a magatartás dezorganizálódása (Tringer, 2001).

A börtönbe kerülés azért, hogy nem megváltoztatható és drasztikus változásnak teszi ki az egyént, sokakban pszichés krízist eredményez, amely akár öngyilkossági krízisig is fokozódhat. Tomasovszki (2011) hazai és külföldi tapasztalatokra hivatkozva kihangsúlyozta, hogy a börtönbeli befejezett (halálessel végződő) öngyilkosságok 75%-a a börtönbe kerülés első hetében történik. Ebből a szempontból kiemelten veszélyeztetett populációnak számítanak az előzetes letartóztatottak, mivel nekik nincs lehetőségük felkészülni a börtönre, hanem egyéb rendőrségi és bírósági intézkedéseket követően kerülnek be a börtönbe. Lehoczki (2012) az öngyilkossági veszélyeztetettség ezen típusát az ún. morális sokkot átélő elkövetők kategóriájaként azonosítja, amely esetben az öngyilkossági krízist a korábbi törvénytisztelő magatartás és a börtönbe kerülés összegegyeztetetlensége váltja ki.

Az európai börtönökben jelenlévő drogprobléma kapcsán készült tanulmány szerint az öngyilkosság a vezető halálok az európai börtönökben, s a fogvatartottak öngyilkossági rizikója hétszer magasabb, mint az átlag-populáció rizikója (Rabe, 2012, idézi: EMCDDA, 2012). Hazánkban évente 5-9 halálessel végződő öngyilkosság történik a büntetés-végrehajtási intézetekben, ez a szám az arányokat tekintve közel esik a normál populáció szuicid rátájához (Lehoczki, 2015).

Telkes (1990, idézi: Csürke, 2011) a pszichológiai krízisre adott reakció négy szakaszát különbözteti meg. Az első szakasz a készenléti állapotba kerülés szakasza, amelyben a szorongás a domináns érzelm, és amelyben erőfeszítés történik a problémamegoldásra annak érdekében, hogy a korábbi érzelmi és kognitív egyensúly helyreálljon. Amennyiben a megszokott problémamegoldási stratégiák nem vezetnek eredményre, a krízis második szakasza következik, amelyet a feszültség további fokozódása, s a megoldásra irányuló aktív erőfeszítés jellemez. A harmadik szakaszban a rendezett próbálkozás helyett a következetlenség, rendezetlenség és esetleges megoldási kísérletek jelennek meg. A negyedik szakaszban az alkalmazkodóképesség végképp kimerül, megindul a személyiség felbomlása öngyilkosság vagy pszichotikus reakció formájában.

A fenti folyamat-modell emlékeztet a Selye által megfogalmazott általános adaptációs szindróma szakaszaihoz (Chrousos, 1998). Selye a stresszre adott reakciók első szakaszát alarm reakciónak nevezte, amely a szimpatikus idegrendszeri aktivitás fokozódása által számos szervrendszert érintően kifejti hatását. A fiziológiai és viselkedéses változások célja ebben a szakaszban a szervezet erőforrásainak mozgósítása a hatékonyabb helytállás érdekében. A stresszreakció második szakasza a rezisztencia fázisa, amely akkor jelentkezik, ha a stresszor hosszú időn keresztül fennáll. Ekkor a szervezet kimerülésének elkerülése érdekében az egyensúly helyreállítását előmozdító folyamatok indulnak. A stresszreakció harmadik szakasza a kimerülés fázisa, amely az erőforrások kimerülésével jár, és amelyben a korábbi nemspecifikus reakciók hatásai már nem visszaállíthatók. Selye modelljében stresszforrásnak tekinthetők azok a helyzetek, amelyek fokozott alkalmazkodási erőfeszítéssel járnak, ezért a szervezet energiataralékainak mobilizálását eredményezik (Selye, 1978). Selye elmélete alapján vált bizonyítottá a stressz és a szervi megbetegedések oki kapcsolata.

Bár a stresszre adott nemspecifikus fiziológiai reakció hasonlóan zajlik le az emberek szervezetében, nagy egyéni különbségek tapasztalhatók abban, hogy ki mit tekint stresszornak, illetve milyen stresszreakciót ad. Lazarus (2000) a viselkedést (így a stresszre adott reakciót is) a személy és a környezet közötti dinamikus kölcsönhatás eredményeként kezeli. A stressz mértéke az elméletben a helyzet kiértékelésének függvénye, megküzdés pedig „minden olyan kognitív vagy viselkedéses erőfeszítés, amellyel az egyén azokat a külső vagy belső hatásokat próbálja kezelni, amelyeket úgy értékel, hogy azok felülmúlják vagy felemésztenek aktuális személyes forrásait” (Oláh, 2005, 57.o., a lazarusi modell részletesebb ismertetését ld. a 39-40. oldalon). Az erőfeszítés iránya és mértéke részben annak függvénye,

hogy a személy kontrollálhatónak, megváltoztathatónak észleli-e az adott helyzetet. A kontroll szerepét a megküzdésben részletesebben a IV.6. fejezet mutatja be.

A börtönbe kerülés olyan negatív életeseménynek tekinthető, amely jelentősen próbára teszi az egyén alkalmazkodó képességét és stresszkezelési képességét. A helyzet nem megfelelő kezelése folytán akár pszichológiai patológiák vagy krízisállapot kialakulásával lehet számolni. A börtönben töltött kezdeti időszakra irányuló kutatások kiemelik a bekerülés után a fogvatartottak által megélt jelentős stresszt, amely idővel vagy csökkenő tendenciát mutat, vagy tartós depressziót idéz elő. Reitzel és Harju (2000) vizsgálatában a kezdeti időszakban a fogvatartottak 23%-a volt jellemezhető közepes mértékű, 5%-a súlyos depresszióval (a Beck Depresszió Kérdőív alapján). Az adaptációs időszak után – egy hónap elteltével – a súlyos depresszióval jellemezhetőek aránya csökkent, az enyhe és a közepes depressziósok aránya lényegében nem változott.

Edwards és Potter (2004) egy közepes biztonsági szigorúsággal jellemezhető börtönben a Brief Symptom Inventory kérdőívvel mérte fel a pszichés rendellenességek előfordulását. A minta 72%-a esett a kérdőív által jelzett problémás övezetbe, ami alapján a szerzők hangsúlyozták, hogy a pszichológiai distressz általános a fogvatartottak körében. A distressz mértéke magasabb volt a fiatalabbak és az alacsony iskolázottságúak körében, a kérdőív általános tünetindexe pedig a fehérek körében. Minél kevesebb időt töltött valaki börtönben, annál magasabb distressz-mutatót produkált, ez alapján a szerzők arra irányuló hipotézise igazolást nyert, hogy az újonnan bekerülők veszélyeztetettebbek mentális betegségek kialakulására az új környezet által kiváltott dezorientáció és distressz miatt.

Elger (2009) az előzetes letartóztatottakat a bekerülésük utáni második hónapban vizsgálta, célja az alvási nehézségek okainak felderítése volt. A fogvatartottak 40%-a panaszkodott álmatlanságra, ez az egyik leggyakoribb egészségügyi panasz a börtönben. A regressziós modell fény derített arra, hogy az alvási nehézségeket meghatározta, ha valamilyen orvosi problémával küzdött a páciens, ha élettársától külön élt vagy elvált, ha valamilyen különösen stresszes eseményt élt át a megelőző héten, ha hajlamos volt a szomatizálásra és ha nem járt sportolni.

Andersen és munkatársai (2000) dán előzetes letartóztatottak mentális egészségi állapotát vizsgálták félig strukturált interjú és kérdőívek segítségével. Longitudinális vizsgálatukban a bekerülést követően, 3 hét elteltével, valamint a későbbiekben havonta követték nyomon a fogvatartottak pszichés állapotát. A PSE-10 (Present State Examination-10) interjú alapján (ami a BNO-10 diagnosztikai kategóriáira épül) a teljes minta 46%-ánál lehetett valamilyen pszichiátriai betegséget azonosítani; a leggyakoribb diagnózis az alkalmazkodási zavar, a második a depresszió volt. A vezető pszichés tünetek közé a kevert szorongásos, depresszív és pszichoszomatikus tünetek tartoztak: aggodás, koncentrációs nehézség, álmatlanság, ingerlékenység, depresszió, szomorúság, szorongás, energia abnormális hiánya és passzivitás.

Az egyéni elhelyezésben lévők 26%-a, a társas elhelyezésbe kerülők 31%-a már bekerülése előtt is rendelkezett valamilyen pszichés betegséggel, közülük 8%, illetve 4% volt azoknak az aránya, akiknél újabb betegség alakult ki fogvatartásuk alatt. Az egészségesen bekerülők közül 20% (egyéni elhelyezés), illetve 10% (társas elhelyezés) volt azok aránya, akiknél kialakult valamilyen pszichológiai/pszichiátriai zavar. Az idősebb fogvatartottak veszélyeztetettebbek voltak pszichés betegség kialakulására, ugyanakkor azok, akik 10-nél többször voltak büntetve, kisebb valószínűséggel mutattak pszichés zavart. A szerzők kiemelték, hogy a személyes sérülékenységgel a stresszel együtt vezet pszichés megbetegedéshez.

Goff és munkatársai (2007) két olyan tanulmányt találtak a szakirodalomban, amely felmérte a férfi fogvatartottak körében a poszttraumás stressz-zavar (PTSD) jelenlétét. Mindkét tanulmány a normál populációra jellemző aránynál magasabb prevalenciát jelzett; a PTSD jelenlétét 4%-ban, illetve 21%-ban állapították meg. További két vizsgálat, amely

vegyes nemi összetételű fogvatartotti mintával dolgozott, 10%-os és 21%-os gyakoriságot azonosított. Véleményük szerint a vizsgálatok kissé alábecsülhetik a PTSD valós előfordulási arányát a börtönben.

Heigel, Stuewig és Tangney (2010) vizsgálatában amerikai fogvatartottak egészségügyi tünetei (melyeket a Cohen-Hoberman Inventory of Physical Symptoms kérdőívvel mértek) hasonló mintázatot mutattak, mint az egészséges főiskolás kontroll mintában mért tünetek. Az első adatfelvételt követően 6 héttel szignifikáns csökkenés mutatkozott a fogvatartottak fizikai tüneteiben, továbbá a Personality Assessment Inventory konverzió és szomatizáció alskáláján, valamint a kérdőív skáláit összegző globális egészségügyi panasz pontszámában is.

A fentiekben bemutatott eredmények általános összegzéseként megállapítható, hogy a fogvatartottak sérülékenynek mutatkoznak a hangulati és szorongásos zavarokra (DSM-IV-TR, 2001), és az adaptáció előrehaladtával csökkennek a szorongásos és depressziós tünetek.

II. 3.

A börtönbe kerülés, mint egzisztenciális határhelyzet

Yalom (2006) egzisztenciális határhelyzetnek nevezi azokat a fordulópontot jelentő élethelyzeteket, amelyekben nagy eséllyel szembesül az egyén saját létezése végességének tudatával, „egzisztenciális helyzetével a világban” (Yalom, 2006, 130.o.). A határhelyzetek egyik legnyilvánvalóbb példája a halálos betegség diagnózisa, de az élet számos természetes fordulópontja is a végső kérdések átgondolására készíthet, pl. szakítás, válás, felnőtté válás (fiatal felnőttkor időszaka), életközép-időszakon való túljutás, nyugdíjba vonulás, felkavaró film- vagy könyvélmények, haláleset az ismerősi körben.

Az előzőek sorába illeszthető a börtönbe kerülés, amely – az előző példákhoz hasonlóan – szintén kiszakítja az egyént megszokott élethelyzetéből, jelentős stresszt okoz, átstrukturálásra készíti a korábbi prioritásokat. Még ha korábban nem is foglalkoztatta saját múlandóságának kérdése, a börtön miatt szabad élete egy csapásra megszűnik; megtapasztalja, hogy korábbi élete hogyan zajlik immár nélküle. Korábbi tevékenységei helyett tétlenségre van készítve, ügyeit hozzátartozói és ügyvédje intézik, kapcsolatai veszítenek intenzitásukból, kimarad hozzátartozói mindennapjaiból, családfenntartóiból eltartottá válik.

A fogvatartottak reményvesztettsége egzisztenciális szempontból hasonló a súlyos betegséggel vagy testi fogyatékkal küzdő betegekéhez. Esetükben a beteg rendelkezik egy elveszített szabad térrel (egészségével kapcsolatban), illetve egy még meglévő szabad térrel (megmaradt funkciók, szellemi szabadság). Pszichés egészsége annak függvényében alakul, hogy a kettő közül melyikre összpontosít: ha elvesztett lehetőségeire, akkor eluralkodnak rajta a negatív érzelmek, elveszíti érdeklődését és tenni akarását; ha megmaradt lehetőségeire, akkor pozitív érzelmek alakulnak ki és nyitott marad az értelem keresésére és megvalósítására (Lukas, 2011). Az, hogy a kettő közül melyiket állítja „szellemi észlelése” középpontjába, egyedül rajta múlik. A rabok hasonlóképp elveszítik a szabad mozgás és részben a szabad döntés lehetőségét, de megmarad számukra a méltósággal történő helytállás lehetősége.

Ebben az egzisztenciális helyzetben felmerül a fogvatartottakban a kérdés, hogy mi az élet értelme. Aki saját létezése értelmét nem leli meg, kétségbeesésben tölti napjait, s veszélyeztetetté válik a pszichopatológiák kialakulására. Amikor az egyént lekötik a létfenntartással kapcsolatos mindennapi teendők, nemigen marad ideje az élet értelmén gondolkodni. A szabadidő azonban megteremti a körülményeket az ilyen gondolatmenet megszületéséhez. „Az egzisztenciális vákuum... mindennapos jelenség, amit az unalom, apátia és ürességérzet jellemez. Az egyén hitevesztettnek, elveszettnek érzi magát, komoly tevékenységei értelmét is megkérdőjelezi. Egyesek a zsúfolt munkahét végén ürességről és

meghatározhatatlan elégedetlenségről panaszkodnak. ... A szabadidő rádöbbeníti őket, hogy tulajdonképpen *semmit sem akarnak*” (Yalom, 2006, 352.o., kiemelés az eredetiben). Az üresen, tétlenül töltött idő tehát megerősítheti az egyénben az értelmetlenség, céltalanság érzését, a börtönben pedig az idő jelentős része telik tétlenül, hasztalanul, kitéve a fogvatartottakat az egzisztenciális kérdéseken való gondolkodás lehetőségének.

A fentiekből kitűnik, hogy a börtönbe kerülés megteremti annak feltételeit, hogy a fogvatartottak korábbi életvitelüket, világnézetüket, értékeiket átgondolják, s létezésükre mélyebb összefüggéseiben tekintsenek, mint korábban. A létezésből fakadó kérdéseken való gondolkodás növeli a szorongást, extrém esetben patológiák kialakulásához járul hozzá. Nem zárható ki, hogy az II.2. fejezetben bemutatott mentális problémák egy részét a börtönbe kerüléssel járó egzisztenciális bizonytalanság váltja ki. A szorongás csökkenése az egzisztenciális pszichológia nézőpontja szerint kétféleképpen érhető el: vagy még erősebb elhárítások kialakításával, vagy egy teljesebb, tartalmasabb, értékesebb élet felépítésével. Viktor Frankl, a logoterápia megalapítója ez utóbbi folyamatot összefoglalóan a szenvedés értelmeként jellemzi. A szenvedés teljesítmény, amely által növekedni lehet. Bár a szenvedő ember nem képes arra, hogy alakítsa sorsát, képes arra, hogy a sorsot belsőleg leküzdje, a fakticitás síkjáról az egzisztencialitás síkjára terelve figyelmét (Frankl, 2012).

A lét nagy kérdéseinek tudatosulása csupán az első lépés az életszemlélet átalakításának útján, hiszen az új válaszok melletti elköteleződés a régi berögzödésektől való teljes elszakadást igényli, ami további bizonytalanságot rejt magában, ezért sokan nem élnek a lehetőséggel. A kérdések azonban választ követelnek, s az egyre növekvő szorongás gyakran arra sarkallja a fogvatartottakat, hogy még inkább bagatellizálják problémáikat, még inkább ragaszkodjanak maladaptív megoldásaikhoz. Ez a folyamat sajnos a társadalmi értékekkel való további szembehelyezkedéshez, bűnözői identitásuk megerősödéséhez vezet.

II. 4.

A bűnösség probléma és a bűncselekmény által keltett büntudat és szégyen

Foucault (1990) a börtönök történetének bemutatásában rámutat, hogy „a magánynak a megújulás pozitív eszközévé kell válnia, azzal, hogy gondolkodásra késztet, amiből óhatatlanul feltámad a lelkipurdalás” (322-323. old.). A bűnhődés kiváltása több évszázada a bebörtönzés egyik célkitűzése. Bár az egyszemélyes elhelyezés ma Magyarországon ritkaság, kétség sem férhet hozzá, hogy a fogvatartottak (kiemelten az előzetes letartóztatásban lévők) idejük egy részében bűncselekményük részleteit, a mellettük és ellenük szóló bizonyítékokat, lehetőségeiket gondolják át, a várható ítéletre vonatkozó esélyeiket latolgatják. Foglalkozniuk kell a bűnösség-ártatlanság kérdésével, amely nem csak büntető ügyekre, hanem énképükre, pszichés jellemzőikre is hatást gyakorol. Saját bűnösségükhöz (ártatlanságukhoz) háromféle módon viszonyulhatnak: beismerhetik bűnösségüket, letagadhatják bűnösségüket, illetve semlegesíthetik bűnösségüket különböző önigazolási technikák által (Boros és Csetneky, 2002).

A bűnösség beismerése a témával foglalkozó szakemberek szerint leginkább a túlzottan felülkontrollált, illetve szélsőségesen alulkontrollált elkövetőkre jellemző. Előzőeket a tényleges bűnhődés és megtisztulás vágya vezérli, utóbbiakról elmondható, hogy énképük része az agresszív konfliktusmegoldás, ezért önértékelésüket növeli, ha bűncselekményükről nyíltan beszámolhatnak társainak. A beismerés ellentéte, a bűncselekmény tagadása főleg a büntetőügy alakítására irányuló taktika, igen ritka, hogy a fogvatartottak egymás előtt is hangsúlyozzák ártatlanságukat, mivel ezzel személyes hitelüket veszíthetik el társaik előtt, a csoport kirekesztésével kell számolniuk.

A leggyakoribb módszer a bűnösség probléma megoldására a bűncselekmény súlyának enyhítése, az érte vállalt felelősség csökkentése. Különböző önigazolási technikákkal a társadalom által képviselt normák semlegesíthetők, így a bűncselekmény is kisebb súlyosságúnak tűnhet, mint amekkora valójában lenne. Boros és Csetneky (2002; Sykes és Matza (1957) modellje alapján) öt önigazolási technikát említenek. Az első a *felelősség tagadása*, amelyben az elkövető a körülményekre és más rajta kívül álló tényezőkre hivatkozik a bűncselekmény elkövetésében. Például hivatkozhat rossz baráti társaságára, hűtlen feleségére, nehéz anyagi helyzetére, nehéz gyerekkorára, az alkoholra stb. A második stratégia a *kár tagadása*, ez esetben az okozott kár értékét bagatellizálja az elkövető. A harmadik az *áldozat tagadása*, például amikor meggyőzi magát arról, hogy az állami tulajdonú javakat el lehet lopni, mert azok mindenkié, vagy, hogy a boltosnak nem esik kára, mert a biztosító úgyis kifizeti neki az ellopott termékek árát. A negyedik önigazolási módszer az *elutasítók elutasítása*, amelynek lényege, hogy a társadalom nagyra becsült tagjait olyan jellemhibákkal és becsstelenségükre vonatkozó sztereotípiákkal ruházza fel, amelyekhez képest az ő bűncselekménye csekélynek tűnhet. Hogyan ítélné el őt bárki, amikor a bíró megvesztegethető, a rendőr visszaél hatalmával, az üzleti élet szereplői pedig sokkal nagyobb pénzügyi bűncselekményeket követnek el, mint a börtönbe zárt családok? Az ötödik önigazolási módszer a *magasabb erkölcsi parancsra* való hivatkozás, például a családtagnak tett eskü, a családtagokért vállalt bosszú, vagy mások boldogulásáért hozott áldozat.

Froggio, Zamaro és Lori (2009) a Sykes és Matza által összegyűjtött – a fentiekben bemutatott – semlegesítési technikákra jellemző állításokból kérdőívet alkottak, s többek között azt vizsgálták, hogy az elkövetett bűncselekmények típusa kapcsolódik-e a semlegesítés mértékéhez. Eredményeik szerint gyakoribb a semlegesítés alkalmazása azoknál, akik súlyosabb bűncselekményeket (*major crimes*) követnek el, illetve az elkövetők nem alkalmazzák egyszerre az összes típusú semlegesítést.

Az önigazolási technikák által az elkövető erkölcsi értelemben felmenti magát a bűncselekmény terhe alól, bár jogi értelemben továbbra is bűnös marad. Így énképe nem sérül, pszichés stabilitásának megtartását a közösség is pozitív visszajelzéssel értékeli. A semlegesítés lényege Cechaviciute és Kenny (2007) szerint abban keresendő, hogy bűncselekmény elkövetésekor konfliktus keletkezik az elkövető énképe és viselkedése között. Amennyiben sikerül csökkentenie a bűncselekmény súlyát vagy saját felelősségét, csökken ez a konfliktus, és nem kell énképét módosítania az egyensúly fenntartása érdekében. Ez a jelenség megfelel a Festinger (2000) által kognitív disszonancia-redukciónak nevezett jelenségnek. Holland, Meertens és Van Vugt (2002) szintén a kognitív disszonancia hatását mutatták ki az önigazolás hátterében, megfigyelésük szerint azonban csak alacsony önértékelésű személyek használnak önigazolást, ugyanis a magas önértékelés önmagában védőfaktor az énképet fenyegető tudattartalmakkal szemben.

Wright és Gudjonsson (2007) arra a kérdésre keresték a választ, hogy a bűnelkövetők éreznek-e büntudatot vagy szégyent bűncselekményükkel kapcsolatban. Általános és bűncselekmény-specifikus kérdőívet alkalmazva bizonyították, hogy megjelennek a morális ítéletre vonatkozó érzelmek a bűnelkövetők esetében, amelyeknek nagy szerepe lehet a beismerésben (felelősség vállalásában) és a pszichológiai kezelésben is.

A szégyen és a büntudat ún. morális érzelmek, amelyek a morális vonatkozású tettek esetén jelennek meg. Alapvető funkciójuk, hogy eltérítsenek a nem morális cselekedetek elkövetésétől. Az alapérzelmekkel ellentétben ezek az érzelmek az éntudat megjelenése után alakulnak ki, amikor az egyén önmagára vonatkozóan képes értékelni a társas visszajelzéseket. Ez utóbbi jellemző miatt nevezik őket öntudati érzelmeknek is (*self-conscious emotions*, Tracy és Robins, 2006; Tangney, 1996).

Bár a szégyent és a büntudatot sokszor közel azonos értelemben használják, a két érzelm között lényeges pszichológiai különbség van (Lewis, 1971, idézi: Tangney, 1996).

Amennyiben egy helytelen cselekedetet követően az elkövetett tette fókuszál az egyén, büntudatot érez. Az fogalmazódik meg benne, hogy „rosszat tettem”. A büntudat miatt motiválttá válik tettének felvállalására, a bocsánatkérésre; empátiával fordul az áldozat felé és lépéseket tesz az okozott károk helyreállítására. Mivel énképe nem sérül, képesnek érzi magát arra, hogy tegyen valamit a kialakult helyzet javítása érdekében. Amennyiben a helytelen cselekedet után az egyén az énjére fókuszál, szégyen érzése alakul ki. Az fogalmazódik meg benne, hogy „rossz ember vagyok”. A szégyenérzetet kisebbrendűség és értéktelenség érzése kíséri, az egyén énképe negatív irányba mozdul el. Motiváció alakul ki arra, hogy elkerülje a társas visszajelzéseket és kilépjen a helyzetből. Az elkövetett cselekedet kapcsán ezáltal nem kerülhet sor jóvátételre, s fennmaradnak a negatív érzelmek (Tangney, 1996; Tracy és Robins, 2006).

Hoffman (1999), aki az empátia érzelmére vezeti vissza a moralitás pszichológiai folyamatait, szintén az éntudat kialakulását jelöli meg fontos fejlődési állomásnak: „...az az átmeneti állapot, amikor szomorúak és mind magukat, mind az áldozatot meg akarják nyugtatni, nagyjából ugyanabban az időben jelenik meg, amikor először tudatára ébrednek, hogy mások tőlük különálló lények” (49.o.). A büntudatot az empátiás, az együttérzési distressz és az önvádolás kombinációjának tekinti. „Magunk hibáztatása mások distresszéért gyakran empátiás dühhöz vezet, amit a személy önmaga ellen fordít, ami fokozza a büntudatot” (51.o.). Habár a büntudat érzelmének kialakulását másként magyarázzák, abban egybevág a két elmélet, hogy mindkettő szerint a büntudat az erkölcsös viselkedést motiválja.

Stuewig és munkatársai (2010) vizsgálatában serdülők, egyetemisták és fogvatartottak mintájában is a szégyen mások hibáztatásához kapcsolódott, ezen keresztül pedig mind a fizikai, mind a verbális agresszióval pozitív kapcsolatban állt. A büntudat ezzel szemben az empátiához és a másik fél perspektívájának átvételéhez kapcsolódott, ezáltal az agresszióval ellentétes kapcsolatban állt. Egy bűnelkövetőkkel végzett vizsgálatban (Tangney és mtsai, 2011) a büntudat pozitívan kapcsolódott az empátiához és a perspektíva-átvételhez, a szégyen negatívan kapcsolódott hozzájuk. A szégyen pozitív kapcsolatban állt a distresszrel és a pszichés alkalmazkodási problémákkal, például az alkohol- és drogfogyasztással. A büntudat ebben a vizsgálatban negatívan korrelált a bűnelkövetői előélettel, a korábbi börtöntapasztalattal és a fogvatartott biztonsági szintjével.

A Wright és Gudjonsson (2007) által alkotott Bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat kérdőívvel (Offence related shame and guilt scale, ORSGS) egy pszichiátriai kezelt fogvatartott mintán Wright, Gudjonsson és Young (2008) kimutatták a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen pozitív összefüggését a vonás dühvel és a düh kifejezésével is. A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat a düh kontrolljához kapcsolódott pozitívan és negatívan a düh kifejezéséhez. A szerzők hangsúlyozták, hogy a düh-kezelési nehézségek és a szégyen egyenesen vezethetnek a bűncselekmények elkövetéséhez, a büntudat pedig a terápiában segíthet.

Orth, Berking és Burkhardt (2006) vizsgálatában egyedülálló szülők mintáján kimutatták, hogy a két morális érzelm közül a szégyen a rumináción (rágódáson) keresztül áll kapcsolatban a depresszióval, ez az összefüggés a büntudat kapcsán nem jelentkezett. Magyarozatuk szerint a szégyen belső, globális és stabil attribúciót eredményez, ami depresszióhoz vezet.

Tangney, Stuewig és Martinez (2014) longitudinális vizsgálatban követte nyomon a szégyen- és büntudatérzet hatását a kriminális visszaesésre. A börtönben felmért büntudat az elvárásoknak megfelelően alacsonyabb visszaesési mutatókhoz kapcsolódott. A szégyennek két arca mutatkozott meg a mediációs modellben. A börtönben felmért szégyenérzet egy évvel a szabadulás után mások hibáztatásán keresztül magyarázta az újbóli bűnelkövetést, ám a szégyen közvetlen úton a törvénytisztelő magatartást jelezte előre. A szégyen véleményük

szerint csak akkor hátráltatja a társadalmi visszailleszkedést, ha defenzív motivációval egészül ki.

A fenti jelenséget foglalja magában a Braithwaite (1989, idézi: Ray és mtsai, 2010) által megalkotott *reintegratív szegyen elmélet*, amely szerint a fiatal bűnelkövetők a stigmatizáló (diszintegratív) szegyen hatására még inkább elfordulnak a közösségtől és folytatják a bűnözést, míg a reintegratív szegyen visszavezeti őket a közösségbe. Reintegratív szegyen akkor alakul ki, amikor az elítélés mellett a kommunikációban megjelenik a tisztelet és a megbocsátás az elkövetővel szemben. Ebben az esetben a deviáns viselkedés elutasítását nem kíséri egyben az elkövető elutasítása is, hanem a viselkedést megbünteti, az elkövetőt pedig visszafogadja a közösség (Ray és mtsai, 2010). Tosouni és Ireland (2008) vizsgálatában a fiatal bűnelkövetők jövőbeli konformitásukra vonatkozó becslését növelte a tiszteletet és megbocsátást kifejező bírósági eljárás, mégpedig a szegyen és büntudat növelésén keresztül és a stigmatizáció csökkentésén keresztül. Kuo és munkatársai (2010) a bíróságok kommunikációjában három fő pillért azonosítottak, amelyek a resztoratív igazságszolgáltatásra³ jellemzők leginkább: a párbeszédet, a kapcsolatok megerősítését és a morális értékek kifejezését.

Amint láthatjuk, a bűn-tematika erőteljesen foglalkoztatja a fogvatartottakat. A tetteik következtében kialakult szegyenérzet negatív irányban befolyásolja énképüket, önértékelésük helyreállítása érdekében pedig kognitív torzítások által távolítják a kellemetlen gondolatokat. Ám mind a szegyen, mind a büntudat kapcsán megfigyelhető azok pozitív összefüggése a bűnelkövetés abbahagyásával. A bűnözés, szegyenérzet és kognitív háritás önmagát erősítő negatív körét megszakíthatja a megfelelő mértékű büntudat, a felelősség felvállalása és a tettek jóvátételére irányuló motiváció.

Hegedűs (2010) a fiatal bűnelkövetőkkel végzett kutatásiban a felelősségérzet erősítését emeli ki fontos célkitűzésként: „Egyre inkább nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a fiatakorú bűnelkövetőkkel való foglalkozás során szembesíteni kell őket saját cselekedeteikkel, annak következményeivel, a választás lehetőségével, másfajta értékekkel, mint amivel eddigi életük során találkoztak.” (180-181. old.)

Ware és Mann (2012) alapos elemzésnek vetették alá a felelősség vállalásának kérdését. Fontosnak tartják megkülönböztetni a passzív felelősségvállalást („én követtem el a cselekményt”) az aktív felelősségtől („mit kell tennem ahhoz, hogy ez a jövőben ne fordulhasson többet elő?”). A kettő között a leglényegesebb különbség, hogy a passzív beismerés a múltra irányul, az aktív felelősség azonban a jövőre, magában foglalva a cselekvésre való indíttatást és a változás melletti elköteleződést. A szerzők szerint a fogvatartotti rehabilitációs programokban a felelősségvállalás aktív formájának erősítése segíthet a terápiás célkitűzések elérésében. Ez a gondolat egybevág az egzisztenciális pszichológia elgondolásával, amely szerint a terápiában a múlttal való foglalkozás csak annyiban adekvát, amennyiben a jelen megértésére és a jövő alakítására irányul (Frankl, 1997). „S ha ezen túlmenően még azt is meg akarjuk értetni velük, hogy minden meghozott döntés, minden cselekedet, amit véghezvisznek vagy elmulasztanak, felgyülemlik a múlt csűrjeiben, ahol minden elveszítethetetlenül megőrződik – s egyszersmind visszavonhatatlanul rögződik is –, mert soha többé nem emelhető ki a valóságból, akkor emlékeztetnünk kell őket arra, hogy életüket felelősséggel vállalhatóan alakítsák” (Lukas, 2014, 17.o.).

³ „A resztoratív (helyreállító) igazságszolgáltatás egy olyan eljárás, amelynek elsődleges célja a bűncselekmény elkövetése miatt kialakult kár anyagi vagy érzelmi (lelki) helyreállítása” (Molitorisz, Franka, 2016, 110. old.)

III. fejezet

A börtönadaptáció szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálatai

Bevezetés

A börtön környezetéhez való alkalmazkodást börtönadaptációnak nevezzük (Boros, Csetneky, 2002). Az alkalmazkodás folyamata a bekerülés pillanatában elindul, s végigkíséri a börtönben eltöltött időt. A fogvatartottak alkalmazkodásának sikerességére vonatkozó kutatásoknak korábban két nagy elméleti irányvonala létezett. S bár ma már az integrált szemlélet vált általánossá, kiindulópontként a tanulmányok többsége az eredeti két nagy modellt jelöli ki.

A *deprivációs elmélet* szerint a fogvatartottak börtönbeli magatartását a börtönben elszenvedett hiányok, illetve ezek kompenzálására tett törekvéseik határozzák meg. Történetileg a deprivációs modell alakult ki korábban; a kriminológia tudománya kezdetben azt kutatta, hogy a bebörtönzött személyekre milyen hatással vannak a börtön strukturális jellemzői, az adminisztratív berendezkedés és a börtönszemélyzet kapcsolata a fogvatartottakkal. A Clemmer és Sykes nevével fémjelezhető irányzat szociológiai dominanciájú, kevés hangsúlyt helyezett az egyéni vonásokra a viselkedés magyarázatában (DeLisi és mtsai, 2011).

Ezzel ellentétben az *import modell* azt hangsúlyozza, hogy a börtönben megjelenő viselkedési mintázatok, értékrend és szociális jellemzők a fogvatartottak szocializációja során alakulnak ki. Az import modell Irwin és Cressey nevéhez fűződik, véleményük szerint a deviáns szubkultúra értékeit, hiedelmeit és cselekedeteit beviszik magukkal az elkövetők a börtönbe, amikor letartóztatják őket. A fogvatartottak viselkedési repertoárjának része a „problémás” viselkedés már a bekerülés előtt is (DeLisi és mtsai, 2011; Boros és Csetneky, 2002).

Jelen fejezetet a prizonizációval kapcsolatos ismeretek összefoglalásával kezdem, amely a deprivációs modellre építve azt hangsúlyozza, hogy a fogvatartottak úgy „élik túl” a börtönt, hogy beolvadnak a rabtársadalomba, azonosulnak a bűnözői értékrenddel és viselkedési mintákkal. Ezután a beilleszkedés gazdag szakirodalmának azon eredményeit mutatom be, amelyek a rossz intézeti magaviseletre, ezen belül is a fegyelmi fenytésekre fókuszálnak. Ezek a vizsgálatok legtöbbször a deprivációs és import tényezőket együttesen veszik figyelembe. A fejezetet a pszichológiai alkalmazkodás további tényezőivel kapcsolatos eredmények bemutatásával zárom.

III. 1.

A prizonizáció jelensége

A II.1. fejezetben részletesen szó esett arról, milyen deprivációkat kell elszenvedniük a fogvatartottaknak; ennek a gondolatmenetnek a folytatásaként el kell ismernünk, hogy a beszűkült lehetőségek ellenére az esetek nagy többségében megvalósul a fogvatartottak énképének és hangulatának stabilizálódása a bekerülést követően. A beilleszkedés kapcsán számos tanulmány a *prizonizáció* jelenségét tekinti alapvetőnek, „amely főleg a hosszabb időre ítélteteket fenyegeti, nevezetesen, hogy fokozatosan magukévá teszik a bentlakók társadalmának értékeit és normáit, és így személyiségük antiszociális irányba mozdul el” (Boros és Csetneky, 2002, 140.o.). A prizonizáció természetes adaptációs folyamatnak tekinthető, amely hozzásegíti a fogvatartottakat pszichés stabilitásuk megtartásához, identitásuk megvédéséhez. A fogalom megalkotásában Clemmer (1940, idézi: Boros és

Csetneky, 2002) az institucionalizáció jelenségéből indult ki, vagyis abból a folyamatból, amelynek során az egyének hozzáidomulnak ahhoz az intézethez, amelyben élnek. Ez a folyamat a börtönre vetítve a prizonizáció.

A prizonizáció általános jellemzői a felsőbb szabályok elfogadása, a börtönstruktúra megtanulása és alkalmazása, valamint a szükségletekkel kapcsolatban passzív hozzáállás felvétele (Paterline és Petersen, 1999). A rendszer elvárja a fogvatartottaktól, hogy feladják a kezdeményezést és ne hozzanak döntéseket; életük irányítását (pl. felkelés időpontját, villany felkapcsolását, étkezések rendszerét) átveszi az intézet. A környezet folytonosan emlékezteti a fogvatartottakat stigmájukra, ami így könnyen internalizálódik. Elkezdnek másként tekinteni önmagukra, törvényen kívülinek határozzák meg magukat (Haney, 2006).

A prizonizáció rövid és hosszútávon is ellentétes hatású a börtönbüntetés céljával: rövidtávon következetes ellenszegülő attitűdöt vált ki a börtönnel szemben, hosszútávon pedig megakadályozza a rehabilitációt, a társadalmi visszailleszkedéshez szükséges szocializáció ellenében hat (Thomas, Petersen és Cage, 1981). A negatív attitűdök a börtön intézményéről generalizálódnak a törvényekre és azok képviselőire. Ez a folyamat egybevág azzal, amit a Hirschi (1969/2002) által megalkotott *társadalmi kontroll elmélet* megfogalmaz: amennyiben meggyengülnek a kötelek a konvencionális normákkal, megnő a valószínűsége a bűnözésnek (Adler, Mueller és Laufer, 2002).

Papp Gábor (2009) Clemmer nyomán összegyűjtötte azokat a tényezőket, amelyek magas szintű prizonizációhoz vezethetnek: 1. többéves ítélet, 2. bekerülés előtti pozitív szocializációs környezet hiánya, 3. börtönön kívüli személyekkel való pozitív kapcsolatok hiánya, 4. rabcsoportokba való integráció, 5. a rabcsoportok erkölcsének és dogmáinak vakon követése, 6. olyan zárka- vagy munkatársak, akik a rabéhoz hasonló orientációkkal rendelkeznek, 7. illegális tevékenységekben való részvétel (i.m. 30. old.).

A totális intézményekre jellemző szigorú és mindenre kiterjedő beszabályozottság pszichés következményeként tartjuk számon a frusztrációt, igazságtalanságérzetet, elszemélytelenedést, társas elszigetelődést, család és barátok iránti aggodás és unalom jelentkezését (Boros és Csetneky, 2002). Az énképre és értékrendre gyakorolt fokozott nyomás eredményeként pszichés védekező folyamatok indulnak. Az intézet szervezeti felépítése, az ott dolgozó személyi állománnyal való érintkezés és a szabályok együttesen adják az intézet működésének hivatalos, formális kereteit. A fogvatartottak egymás közti érintkezései alapján a formális érintkezésen túl kialakul az informális kapcsolatok rendszere is, mely íratlan szabályzatként vesz részt az együttélés irányításában.

Az informális rendszerben zajló történések kívül esnek a hivatalos ellenőrzésen, egy részük titokban zajlik, más részük fölött a felügyelet szemet hunyhat, ha az intézet biztonságát nem veszélyeztető tevékenységről van szó. Minél erősebb az ellenőrzés, minél zártabb a börtönrezsím, annál erősebb a nyomás az ebből kiszakadást biztosító informális hálózat fenntartására. A fogvatartottak saját magukat, mint a rabok csoportját azonosítják, s közös sorsuk mentén ezt a csoportot szembenállónak tartják az örök csoportjától. Amint ez a kategorizáció érvényessé válik, a két csoport közti különbségek észlelése felerősödik, a hasonlóságok torzításra kerülnek vagy bagatellizálódnak (Smith és Mackie, 2005).

Az informális társadalmon belül is érvényesek a csoportokra jellemző dinamikai folyamatok: szerepek különülnek el és hierarchia alakul ki, melynek mentén az egyének elfoglalhatják helyüket a rendszerben. Az alá- és fölérendeltségi viszonyokat részben az elkövetett bűncselekmény és börtönrutin, részben a személyiségtényezők (pl. agresszivitás, intelligencia), részben pedig ezek interakciója a börtönrezsimmal határozza meg. Boros (1995, idézi: Boros, Csetneky, 2002) vizsgálatában az enyhébb szigorúságú, ún. nevelés-orientált börtönben az agresszivitás alacsony státuszt eredményezett, míg a szigorúbb, ún. őrzés-orientált intézetekben az agresszív elítéltek magas tekintélyt szereztek társaik között. Az ún. vegyes típusú rezsímben a magasabb intelligencia és a börtöntapasztalat mentén

különültek el a hatalmi viszonyok. Általában véve elmondható minden típusú intézetben, hogy a gyermekek elleni bűncselekmények elkövetői (gyermekeket szexuálisan vagy testileg bántalmazók), valamint a felügyelettel szemben „áruló”, besúgó fogvatartottak ellenszenvet váltanak ki társaikból, s permanensen a hierarchia aljára kerülnek.

A társas közegbe való beilleszkedés csökkenti a stresszt, és segít az énképet ért negatív hatásokat ellensúlyozni, mivel ebben a közegben ismét kompetensnek, magabiztosnak, éhhatékonyan érezheti magát a fogvatartott. Ám nem mindenki osztja a prizonizáció általános érvényességét, például Zamble és Porporino (1990) a hosszú időtartamú büntetést töltő elítéltek viselkedésének és kognícióinak átfogó vizsgálati eredményeit bemutatva kiemelik, hogy a fogvatartottak általános viselkedésmintázata a börtönben nem sokat változott az idő előrehaladtával, a vizsgált személyek nem váltak rosszabbá, nem változtak meg az attitűdjeik, ami a bűnöző társakkal való identifikációt erősítette volna, és más tekintetben sem változtak a világról alkotott nézeteik.

Elképzelhető, hogy bizonyos személyes erősségek vagy kompetenciák védelmet biztosítanak a bűnöző közeg kriminalitást erősítő hatása ellen? Vajon a börtönrutinnal rendelkezők zökkenőmentesen, kevesebb stresszel vészelik át a börtönbe kerülést? És a társas beilleszkedés elegendő-e a stressz-szint csökkenéséhez, vagy személyiségtényezőikön is múlik a megküzdés hatékonysága? Disszertációm empirikus része személyiségpszichológiai dominanciájú, a beilleszkedésben szerepet játszó személyes erőforrásokat igyekszik feltárni, választ keresve az imént említett kérdésekre.

III. 2.

A börtönadaptációra irányuló kutatások eredményeinek áttekintése I.

Prizonizáció

A börtönadaptációval kapcsolatos kutatások a vizsgált bemeneti (független) és kimeneti (függő) változók kezelésében is nagy változatosságot mutatnak, összegző ismertetésükre az alábbiakban kerül sor. A vizsgálatok nagy része abból a megfigyelésből indul ki, hogy önmagában sem a deprivációs, sem az import modellre épülő feltevések nem magyarázzák maradéktalanul az intézeti beilleszkedés alakulását. Emiatt integrálni igyekeznek a két modellt, s átfogó modellek megalkotásával próbálják egységessé rendezni a börtönélet egyes tényezőit.

A deprivációs modell eredeti elképzelése szerint a börtön strukturális környezete meghatározza a benne fogva tartott személyek viselkedését. A mai kutatásokban a modellek deprivációs oldalát képviselő független változók közé tartozik a börtön őrzési szigora, az adott börtön túlsúfoltsága, az ítélet hossza, az ítéletből már letöltött idő hossza, a szabadulásig hátralévő idő hossza, a viktimizáció, a külső kapcsolatok száma és a prizonizáció mértéke (elidegenedés, jogrendszer elutasítása, azonosulás a bűnözői normákkal) (Tasca és mtsai, 2010).

Az import modell feltételezése, hogy az egyén a kinti életben megalapozott értékrenddel, személyiséggel, identitással és szocializációs háttérrel kerül be a börtönbe, ahol beilleszkedését ezek a szociális és pszichés jellemzők alakítják. A vizsgálatokban független változó lehet ez alapján az életkor, iskolázottság, nem, rassz, családi állapot, intim kapcsolatok jellemzői, korábbi munkatapasztalat (munkáltatási előzmény), jövedelem, droghasználat, pszichiátriai kórelőzmény, korábbi kriminális életstílus, bűncselekmény típusa, korábbi börtönbüntetés, bandatagság. A vizsgált személyiségtényezők között szerepel a bűnöző identitás, kriminális attitűdök, önkontroll, s a megküzdési változók is (Tasca és mtsai, 2010).

A beilleszkedés jelzésére szolgáló függő változók közé tartozik az intézeti programokon való részvétel, a külvilággal való kapcsolattartás, a gondolatok és érzelmek alakulása, az

intézeti rossz magaviselet, a fogvatartotti szubkultúra elfogadása (a prizonizáció mértéke), a depresszió és szorongás szintje, és a szomatizáló tünetekre való hajlam (Dhami és mtsai, 2007). Az intézeti fegyelmi helyzetet például az alábbi cselekményekben való részvétel jelzi: bármilyen fegyelmi eljárás, támadás a felügyelet ellen, szökés, gang-aktivitás, tiltott anyag (drog) birtoklása, fegyver birtoklása (DeLisi és mtsai, 2011).

Thomas, Petersen és Cage (1981) a prizonizációt meghatározó tényezőket vizsgálták három különböző intézetben (maximális biztonságú, közepes biztonságú és nyitott jellegű fiatalok börtönben). A prizonizációt, a börtönnel való szembenállást, a jogrendszerrel való szembenállást és a bűnöző önmeghatározást külön kérdőívekkel vizsgálták. A prizonizációval mindhárom további tényező korrelált, a korrelációk az intézmény biztonságának szigorával növekedtek. A prizonizáció jelensége tehát általánosítható volt a különböző életkori csoportokra és intézményekre.

Paterline és Petersen (1999) regressziós modelljében a prizonizációt szignifikáns hatással meghatározta az import változók közül az iskolázottság, a bekerülés előtt munkával töltött hónapok száma és az első letartóztatásnál betöltött életkor; a deprivációs változók közül az intézettel szembeni ellenállás, az erőszakhoz kapcsolódó attitűd és a szabadulás utáni elvárások; az énkép-változók közül pedig a múltbeli identitás fontossága.

Alpert (1979) longitudinális elrendezésben vizsgálta a prizonizáció alakulását a börtönbüntetés során. Eredményei szerint a rassz, a bűncselekmények száma és a börtönben eltöltött idő gyakorolt főhatást a prizonizációra: a fehérek 6 hónap elteltével prizonizáltabbak lettek, mint a nem fehér (*non-white*) fogvatartottak. Aki korábban már volt büntetve, prizonizáltabban érkezett az intézetbe, és ez csak erősödött a bent töltött idővel: még inkább azonosult a bűnözéssel és elutasította a börtön céljait. Az összes börtönben töltött időben 3 év mutatkozott választónak: aki 3 évnél többet töltött börtönben élete során, 6 hónap alatt jobban prizonizálódott. 6 hónap elteltével az elsőbűntényesek és a visszaesők között nem mutatkozott különbség a prizonizáltságban, az „újak” tehát „felzárkóztak” tapasztalt társaikhoz. Nem gyakorolt hatást a prizonizációra az életkor, az iskolázottság, a bűncselekmény típusa, a beismerő vallomás, az intézet biztonsági szigorúsága és a szabadulásig hátralévő idő sem. A tanulmány szerzője kiemelte, hogy nem tudni, miért a rassz, a korábbi bűnözés és az összes börtönben töltött idő játszanak meghatározó szerepet.

Összességében véve elmondható, hogy a prizonizáció mértékét befolyásolja a korábbi kriminális előzmény, a szabad életben mutatott társadalmi beilleszkedés és az identitás. Az egyes kutatások összehasonlítása azért nehézkes, mert számos moderáló változó bevonására kerül sor, de sosem ugyanazokéra, így az eredmények is némiképp eltérőek. A legnagyobb változatosságot megfigyeléseim szerint a deprivációs változók bevonása mutatja; itt felmerülnek olyan tényezők, mint az ítélet hossza, az ítéletből eddig eltöltött és hátralévő idő hossza, a börtön biztonsági szintje, a fogvatartott biztonsági fokozata, a fogvatartott zárkatársainak száma, az egy órre jutó fogvatartottak száma, a látogatók száma, az áldozattá válás stb. (Morris és mtsai, 2012). A változók kialakítása nem mutat konzisztenciát, így az eredmények egymással való összevetése is akadályokba ütközik. Egyetlen olyan tanulmányt sem találtam, amely megpróbálna „rendet teremteni” a deprivációs és import változók kavalkádjában.

III. 3.

A börtönadaptációra irányuló kutatások eredményeinek áttekintése II.

Fegyelmi fenytések

Az intézeti beilleszkedés egyik – az intézet biztonságos működésére nézve kiemelkedő – mutatója a fogvatartottak fegyelmi helyzete. A fegyelmi vétségeket meghatározó tényezők azonosítására számos tanulmány vállalkozott, amelyek nagy módszertani változatossággal

jellemezhető. Daggett és Camp (2009) eredményei szerint a fegyelmi eljárásokra vonatkozó hivatalos intézeti adatok nem korreláltak a fogvatartottak fegyelmi felügyeletére irányuló önbeszámolójával, felhívva a figyelmet arra, hogy figyelembe kell venni a függő változó forrását.

A fegyelmi fenyegetésekkel foglalkozó hatalmas szakirodalom áttekintésének első lépéseként a III.1. táblázatban foglalom össze azon vizsgálatok eredményeit, amelyek szociológiai, demográfiai és a börtön fizikai környezetének jellemzői mentén igyekeztek azonosítani a szabályszegő viselkedést befolyásoló tényezőket. Kizárólag teljes szöveges adatbázisokban fellelhető, angol nyelvű szakcikkekben tájékozódtam, ezen belül is legnagyobb részben a *Web of Science* és a *SAGE Publications* online adatbázisaiban. Több száz találat közül 56 olyan tanulmányt találtam, amely a témában releváns vizsgálatot mutat be, ezek közül 3 szisztematikus áttekintés, 1 db metaelemzés, 41 a szociodemográfiai és börtön-tényezőkre fókuszál (ld. III.1. táblázat), 11 pszichológiai tényezőket (is) vizsgál, ezek áttekintésére a fejezet második részében kerül sor.

III.1. táblázat. A fegyelmi fenyegetéseket meghatározó szociodemográfiai tényezőket vizsgáló tanulmányok áttekintése (a tanulmányok megjelenésének időrendi sorrendjében)

Szerzők, év	Minta	Függő változó	Függő változó forrása	A fegyelmi felügyeletet meghatározó tényezők
Flanagan, 1981	n=705 hosszú idejű és n=701 rövid idejű fogvatartott	Évekre lebontott fegyelmi mutató	Hivatalos nyilvántartás	A hosszú idejű börtönben lévőek kevesebb fegyelmi felügyeletet követnek el, mint a rövid idejűek.
Flanagan, 1980	n=765 hosszú idejű börtönben lévő férfi, n=701 rövid idejű börtönben lévő férfi	Évekre lebontott fegyelmi mutató	Hivatalos nyilvántartás	1. rövidebb börtönben töltött idő, 2. fiatalabb életkor
MacKenzie, 1987	n=755	1. konfliktus a rabokkal 2. konfliktus az őrökkel 3. fegyelmi felügyelet száma	Hivatalos nyilvántartás	1. fiatal életkor
McShane és Williams, 1989	n=55 fiatalos, n=91 felnőtt	1. külső kapcsolatok alakulása 2. elhelyezés stabilitása 3. good time earned (ennyi nappal hamarabb szabadulhat, ha jól viselkedik) 4. biztonsági besorolás 5. munkáltatás 6. fegyelmi felügyelet	Hivatalos nyilvántartás	1. fiatal életkor
Cao és mtsai, 1997	n=883 férfi és nő	1. súlyos fegyelmi felügyelet 2. enyhe fegyelmi felügyelet	Hivatalos nyilvántartás	1. fiatal életkor, 2. fiatal életkor négyzetes összefüggés, 3. iskolázatlanság, 4. női nem, 5. nem-kaukázusi rassz

Jiang és Fisher-Giorlando, 2002	n=431 fegyelmi eset elemzése	1. erőszakos cselekmények 2. erőszak a személyi állomány ellen 3. erőszak más rabok ellen	Hivatalos nyilvántartás	A deprivációs, az import és a szituációs modell is magyarázza az erőszakos fegyelmeket. A deprivációs és szituációs modell magyarázza az állomány elleni támadást. A szituációs és import modell magyarázza a más rabok elleni fegyelmeket.
Hochstetler és DeLisi, 2005	n=208 férfi	1. bűnözés a börtönben (verekedés más rabokkal, sérelem megtorlása, fegyvertartása)	Önbeszámoló	1. börtöngazdaságban való részvétel, 2. bántalmazás tanújának lenni, 3. kriminális attitűdök, 4. alacsony önkontroll, 5. börtönkörülmények
Jiang, 2005	n=kb. 14000, férfiak és nők	1. droggal összefüggő fegyelmi lapok száma 2. nem droggal kapcsolatos fegyelmik száma	Hivatalos nyilvántartás	1. droghasználati előzmény, 2. fiatal életkor, 3. nem fehér rassz, 4. kriminális előzmény, 5. nem közepes biztonsági szintbe tartozás, 6. férfi-női vegyes börtönben való elhelyezés
Jiang és Winfree, 2006	n=14000, férfiak és nők	Szabályszegések az adott hónapban	Hivatalos nyilvántartás	1. nem házas, 2. kevesebb telefonálás a gyerekével, 3. fiatalabb életkor, 4. fekete bőrszín, 5. több korábbi ítélet, 6. droghasználat előzmény, 7. magasabb biztonsági szint, 8. kisebb méretű börtönben való elhelyezés
Franklin és mtsai, 2006	16 tanulmány, 120 hatásmérték metaelemzése	Fegyelmik	Hivatalos nyilvántartás	A zsúfoltság hatását nem tudták kimutatni a fegyelmik alakulásában
Cunningham és Sorensen, 2007	n=24514, férfiak és nők	1. erőszakos fegyelmik száma	Hivatalos nyilvántartás	1. fiatal életkor, 2. rövidebb ítélet, 3. bandához tartozás, 4. korábbi börtönbeli erőszak, 5. korábban börtönben töltött idő

Steiner és Woolredge, 2008	n=9828 férfi, n=10022 férfi	1. más rab vagy őr megtámadása 2. drog/alkohol fogyasztás 3. nem erőszakos fegyelmi cselekmény	Önbeszámoló	1. fiatal életkor, 2. munkanélküliség, 3. fizikai bántalmazás előzmény, 4. drog miatti bűncselekmény, 5. korábbi letartóztatások száma, 6. korábbi droghasználat, 7. hosszabb ítélet, 8. több börtönben töltött idő, 9. programokon nem vesz részt, 10. kevesebb munkával töltött óra, 11. az intézetben nagyobb arányú az erőszakos bűncselekményt elkövetők aránya, 12. nagyobb arányú a drogfogyasztó rabok aránya, 13. maximális biztonsági szintű intézet
Vasile és mtsai, 2010	n=35, serdülő fiúk	Adolescent's Correctional Adjustment Rating Scale	Önbeszámoló	1. alacsony iskolázottság, 2. bűnözési előtörténet, 3. korábbi letartóztatások, 4. fiatalabb életkor a család szétesésekor, 5. családi bűnözés, 6. közepes/súlyos viselkedészavar, 7. viselkedészavar korai indulása
Trulson és mtsai, 2010	n=2520 erőszakos férfi fiatalkorú intézetben	1. minden súlyos fegyelmi 2. minden enyhe fegyelmi 3. támadás az őrk ellen 4. támadás a személyzet ellen	Hivatalos nyilvántartás	1. bűnöző előtörténet tényezői
Tasca és mtsai, 2010	n=95 fiatalkorú, akik felnőtt intézetben vannak elhelyezve	Támadás másik fogvatartott ellen	Önbeszámoló	1. korábban utcai banda tagja, 2. fegyverrel fenyegetés áldozata volt korábban
DeLisi és mtsai, 2010	n=813 fiatalkorú	1. szexuális fegyelmi száma 2. öngyilkossági kísérlet 3. összes fegyelmi száma az elmúlt 2 évben	Hivatalos nyilvántartás	1. gyerekkorban elszenvedett trauma
Drury és DeLisi, 2010	n=1005, férfiak és nők	1. súlyos fegyelmi száma 2. 3 vagy több enyhe fegyelmi	Hivatalos nyilvántartás	1. hosszabb jelenlegi ítélet, 2. korábbi ítélet során több fegyelmi

Sorensen és Cunningham, 2010	n=9586 gyilkos, n=14088 összehasonlító minta, n=4113 szigorúan őrzött rab	1. fegyelmi száma 2. erőszakos fegyelmi száma	Hivatalos nyilvántartás	1. a gyilkosságok elkövetői nem követnek el nagyobb valószínűséggel fegyelmit vagy erőszakot a börtönben összehasonlítva más bűncselekmények elkövetőivel
Worrall és Morris, 2011	n=71203, reprezentatív minta	Szabályszegések az elmúlt 5 évben az adott intézetben	Hivatalos nyilvántartás	1. őrzési szint
DeLisi és mtsai, 2011	n=2520 férfi	1. összes fegyelmi 2. támadás a személyzet ellen 3. szökés 4. bandatevékenység 5. szerhasználat 6. fegyver birtoklása	Hivatalos nyilvántartás	1. első bebörtönzés, 2. korábbi letartóztatások, 3. otthonon kívüli nevelkedés, 4. szerhasználat, 5. szexuális bántalmazás elszenvedése, 6. nincs bandatag a családtagok között, 7. afro-amerikai, hispán és fehér rassz, 8. hosszabb letöltött idő
Morris és mtsai, 2012	n=6328 férfi	Összes fegyelmi az első 3 évben	Hivatalos nyilvántartás	1. környezeti stressz (börtönépület kora, zsúfoltság, depriváció mértéke)
Cochran, 2012	n=2070, legalább 1 éve bent lévő férfiak és nők	Fegyelmi lapok száma	Hivatalos nyilvántartás	1. nem látogatják meg a hozzátartozói, 2. nem látogatják rendszeresen
Morris és mtsai, 2012	n=6328, férfiak és nők vegyesen, legalább 1 fegyelmivel rendelkezők	hány fegyelmi lapot kapott az ítélet első 3 évében	Hivatalos nyilvántartás	1. bandatagok száma a körleten, 2. magas biztonsági kockázati aránya a körleten, 3. a körlet maximális befogadó kapacitása, 4. erőszakos elkövetők aránya a körleten, 5. bandák egyensúlyi aránya a körleten
Bierie, 2012	n=1738, börtönőrök	Súlyos erőszak	Hivatalos nyilvántartás	1. börtön rossz fizikai feltételei
Worrall és Morris, 2012	n=2169, férfiak, minimum 3 éves ítélettel	Fogvatartott elleni erőszakos, sérüléssel járó fegyelmi eset	Hivatalos nyilvántartás	1. bandába való integráltság
Leigey és Hodge, 2013	n=173 fiatalokként bebörtönzött és n=10950 felnőttként bebörtönzött férfi	Fegyelmi száma	Hivatalos nyilvántartás	Nem mutatkozott különbség a fiatalokként és felnőttekként bekerült elkövetők között a fegyelmi számában
van der Laan és Eichelsheim, 2013	n=207 fiatalok	Erőszakos fegyelmi száma	Önbeszámoló	1. férfi nem, 2. nagyobb létszám a körleten, 3. több börtönben töltött idő

Siennick és mtsai, 2013	n=7787, férfiak és nők	Fegyelmi fenyítések heti bontásban	Hivatalos nyilvántartás	1. a látogatás előtti 3 hétben szignifikánsan alacsonyabb a fegyelmi valószínűsége, 2. a látogatás utáni 4 hétben szignifikánsan nagyobb
Meade és Steiner, 2013	n=12332, férfiak és nők	Fegyelmi lapok száma	Hivatalos nyilvántartás	1. bármilyen bántalmazás/erőszak átélése gyerekként vagy felnőttként
Morris és Worrall, 2014	n=12981, férfiak és nők	1. összes fegyelmi 2. különböző típusú fegyelmi száma	Hivatalos nyilvántartás	1. az intézet „campus” típusú felépítése növelte az esélyét az enyhe súlyú fegyelmi
Tweksbury és mtsai, 2014	n=585 felnőtt férfi	1. 1 év alatt kapott-e fegyelmit 2. 1 év alatt kapott-e súlyos fegyelmit	Hivatalos nyilvántartás	1. fiatal életkor a börtönbekerüléskor, 2. bandatagság, 3. szexuális bűncselekmény, 4. kevesebb látogatás
Toman és mtsai, 2015	n=37993, férfiak és nők vegyesen, n=35528, férfiak és nők vegyesen	1. kap-e fegyelmi lapot az ítélet első 6 hónapjában 2. hány fegyelmi lapot kap az első 6 hónapban	Hivatalos nyilvántartás	1. hosszabb ítélet, 2. fiatalabb életkor, 3. női nem, 4. nem drogos és nem vagyon elleni bűncselekmény, 5. kisebbségi rassz, 6. korábbi börtönbüntetés
Valentine és mtsai, 2015	n=137552, férfiak és nők vegyesen	1. összes fegyelmi 2. erőszakos fegyelmi vétség 3. vagyon elleni fegyelmi vétség 4. droggal kapcsolatos fegyelmi vétség 5. egyéb szabályszegések	Hivatalos nyilvántartás	1. fiatal életkor
Kolivoski és Shook, 2016	n=763 fiatalok, akik felnőtt börtönben vannak elhelyezve	Fegyelmi száma	Hivatalos nyilvántartás	1. fiatal életkor az első elfogásakor, 2. afro-amerikai rassz, 3. ismert mentális betegség, 4. erőszakos bűncselekmény, 5. korábbi letartóztatás, 6. több börtönben töltött év

Steiner és Meade, 2016	n=12044, férfiak és nők	1. fegyelmi lap mások megtámadása miatt 2. egyéb fegyelmi 3. mentális egészségi problémák (mánia, depresszió, pszichotikus zavar)	Hivatalos nyilvántartás	1. erőszakos börtönkörnyezet (támadások és gyilkosságok arányszáma), 2. gyerekkori bántalmazás, 3. felnőttkori fizikai bántalmazás, 4. antiszociális társak, 5. drogfogyasztás, 6. korábbi letartóztatás, 7. erőszakos bűncselekmény
Goncalves és mtsai, 2016	n=75 fiatal férfi	1. összes fegyelmi száma 2. súlyos fegyelmi száma 3. enyhe fegyelmi száma	Hivatalos nyilvántartás	1. fiatal életkor, 2. egyedülálló családi állapot, 3. nem fehér rassz, 4. kevesebb látogatás, 5. fiatalabb életkor az első letartóztatáskor, 6. 16 éves kora előtti első letartóztatás, 7. vagyon elleni bűncselekmény, 8. több börtönben töltött idő, 9. magasabb ellenségesség, 10. nem drog-bűncselekmény, 11. kevesebb mentális egészségi tünet
Klatt és mtsai, 2016	n=865 fiatalkorú fiú	Fizikai és szexuális rab-rab erőszak	Önbeszámoló	1. börtönbeli droghasználat, 2. erőszakos hiedelmek, 3. fogvatartottak és személyi állomány kapcsolatának minősége, 4. intézet tulajdonságai
Kigerl és Hamilton, 2016	n=5926 férfi és nő, akiket átszállítottak másik intézetbe	1. összes fegyelmi száma az átszállítást követően 2. súlyos fegyelmi száma az átszállítást követően	Hivatalos nyilvántartás	1. magasabb biztonsági szint, 2. fiatalabb életkor, 3. nem dolgozott a börtön előtt, 4. nincs kiskorú gyereke, 5. mentális problémák, 6. alacsonyabb biztonsági szintű börtönbe kerül átszállításra, 7. kisebb méretű börtönbe kerül átszállításra
Damboeanu és Nieuwbeerta, 2016	n=280 felnőtt férfi	1. összes fegyelmi száma 2. erőszakos fegyelmi 3. csempészáru fegyelmi 4. erőszakos fegyelmi 5. ellenszegüléssel fegyelmi	Hivatalos nyilvántartás	1. fiatalabb életkor, 2. nem házasságban él, 3. van gyereke, 4. erőszakos bűncselekmény előzmény, 5. jelenlegi bűncselekmény erőszakos

Randol és Campbell, 2017	487 állami (USA) intézet adatai	1. összes rab-rab elleni fizikai v. szexuális támadás per intézet 2. összes rab-kezdeményezte fizikai v. szexuális támadás a személyi állomány ellen per intézet	Hivatalos nyilvántartás	1. afro-amerikai rabok magasabb aránya az intézetben, 2. személy állomány magasabb létszáma, 3. fegyelmi körleten elhelyezettek magasabb aránya, 4. védőőrizetesek magasabb aránya, 5. börtön-programok (szakmai képzés, munkáltatás és börtönipar)
Cihan és mtsai, 2017	n=5970, férfiak és nők	Fegyelmi száma	Hivatalos nyilvántartás	1. korábbi letartóztatás, 2. erőszakos bűncselekmény előzmény, 3. maximális biztonsági szint, 4. fiatal életkor

A fegyelmi vizsgálat tanulmányokban a fegyelmi helyzetet túlnyomó részben az import tényezők határozták meg, mint például az életkor, a bűnözői bandatagság vagy az alacsonyabb iskolázottság. Deprivációs tényezők, mint például a börtön őrzési szigora vagy a zsúfoltság abban az esetben bizonyult magyarázó erejűnek, amikor a vizsgálat kifejezetten a deprivációs hatások kimutatására irányult.

Steiner és munkatársai (2014) 98 ide vonatkozó tanulmány szisztematikus áttekintése alapján az alábbi import tényezőket jelölik meg, melyek a legtöbbször összefüggnek a rosszabb fegyelmi helyzettel: fiatal életkor, alacsony önkontroll, antiszociális barátok vagy bandatagság, droghasználat, korábbi abúzus vagy fizikai bántalmazás, mentális betegség, pszichiátriai kezelés, hátrányos lakókörnyezet, korábbi bírósági ügy, szexuális bűncselekmény, 5 évnél rövidebb ítélet, magasabb rizikó-szint besorolás, korábbi fegyelmi fenytések, több börtönben töltött idő, intézet zsúfoltsága, fekete rasszhoz tartozás.

Schenk és Fremouw (2012) 20 releváns tanulmány kritikai áttekintését végezték el. Az import és deprivációs tényezők mellett külön fejezetet szenteltek a fegyelmi helyzetet meghatározó pszichológiai tényezőknek, itt csupán ezekre tértek ki. Megállapításuk szerint a klinikai szimptomák (agresszió, depresszió és más manifeszt szimptomák, önbecsülés, társas támogatás, nagy mentális kórkép és kriminális gondolkodás) összefüggnek a beilleszkedési nehézségekkel. Az erőszakos viselkedés megjelenését valószínűsíti az agresszió, a zavartság, a magas önértékelés (fehéreknél), a társas támogatás hiánya, a nagy klinikai kórképek és a kriminális gondolkodás. A pszichológiai tényezők szerepének további bemutatására az alábbiakban kerül sor.

11 tanulmány vállalkozott a szociodemográfiai és börtön-jellemzőkön túl pszichológiai változók bevonására is a fegyelmi fenytések magyarázatában. DeLisi és munkatársai (2010) vizsgálatában férfi fogvatartottak mintájában az *önkontroll* (Weinberger Adjustment Inventory) negatívan és szignifikánsan magyarázta az összes fegyelmi számát. További magyarázó tényezőként emelkedett ki a fiatal életkor, az összes korábbi bűncselekmény száma és a pszichiátriai diagnózis jelenléte.

Kerley és munkatársai (2011) az önkontroll (Grasmick Self-control Scale) és a vallásosság szerepét vizsgálták a börtönben mutatott devianciában. Az alacsony önkontroll önmagában 7%-ban magyarázta a viselkedési problémákat, illetve mindhárom vallásossági mutató (vallásos programon való részvétel, imádkozás, vallási tévéműsor megtekintése) összefüggött a deviancia alacsonyabb szintjével. A demográfiai, önkontroll és vallásosság változókat

együttesen vizsgáló regressziós modellben az önkontroll és a vallási programokon való részvétel szignifikáns hatótényezőként emelkedtek ki.

Walters és Crawford (2013) a statikus import tényezők mellett a *kriminális gondolkodás* (Psychological Inventory of Criminal Thinking, PICTS) szerepét vizsgálták a fegyelmi fenytések és a szabadulás utáni kriminális visszaesés alakulásában. A kriminális gondolkodás a bűnözői előtörténet és a fiatal életkor mellett kiemelkedő szerepű volt a fegyelmi fenytések alakulásában. Walters (2015) vizsgálatában férfi fogvatartotti mintában a kriminális gondolkodás mediálta a statikus rizikótényezők és a fegyelmi közti kapcsolat 5,2%-át.

Walters (2007) alaposabb elemzésnek vetette alá a kriminális gondolkodás tényezőit; megállapította, hogy a PICTS kérdőív reaktív viselkedést mérő itemei jobban magyarázzák a fegyelmi lapok számát, mint a proaktív skála. Edens és munkatársai (2008) a pszichopátiás személyiségvonások (Psychopathic Personality Inventory, PPI) szerepét kívánták tisztázni a fegyelmi fenytésekben. A kérdőív II. faktora (impulzív antiszocialitás) szignifikánsan magyarázta mindhárom vizsgált fegyelmi-típust (agresszív fegyelmi, nem agresszív fegyelmi, összes fegyelmi fenytés), míg az I. faktor (félelemnélküli dominancia) egyikhez sem kapcsolódott.

Cornell és munkatársai (1999) a düh mértékét jelző NAS (Novaco Anger Scales) és STAXI (State-Trait Anger Expression Inventory) kérdőívek használatával 65, illetve 68%-ban tudták jól besorolni az agresszívan vagy nem agresszívan viselkedő fiatalokú fiúkat (n=65). Az elkövetett bűncselekmény erőszakos jellege nem függött össze az intézeti agresszióval.

Friedman és munkatársai (2008) addiktológiai terápiás programban részt vevő, 192 fogvatartottól kért önbeszámolót arra nézve, milyen mértékben jellemző rájuk az erőszakos vagy intézeti rendet megzavaró viselkedés. A regressziós modellben a rendbontó viselkedést az alábbi változók magyarázták: élete során jellemző zavart gondolkodás (*thought insertion*), antiszociális személyiségzavar, illegális szerek vagy csempészárú birtoklása. A viselkedési problémákkal kapcsolatban protektív tényezőnek bizonyult az élete során mutatott fóbiás tünetek és a magasabb iskolázottság. Rocheleau (2013) értékelést kért a vizsgálatba bevont 312 férfi fogvatartottól, hogy mennyire érzik nehéznek a börtönbe való beilleszkedést. A számos fegyelmi fenytést begyűjtő fogvatartottak az alábbiakat tartották különösen nehéznek a börtönben: konfliktus más fogvatartottakkal, konfliktus a személyi állománnyal, követni az intézeti szabályokat, jövővel kapcsolatos gondolatok, magántulajdon hiánya, autonómia hiánya, zaj szint, tisztaság megtartása. A fegyelmi számát magyarázó regressziós modellekben két tényező emelkedett ki: a biztonság és az unalom. Akik nem érezték magukat biztonságban, illetve akiknek gondot jelentett az unalommal való megbirkózás, azok nagyobb valószínűséggel keveredtek bajba a börtönben.

Day és munkatársai (2015) vizsgálatában a korlátozó (*coercive*) börtönkörnyezet erősebben meghatározta a fegyelmi fenytéseket, mint a társas támogatás. Diamond és munkatársai (2012) az intelligencia-hányados szerepét vizsgálva megállapították, hogy a magasabb IQ-jú (WAIS-R pontszám) fogvatartottak kevesebb erőszakos típusú fegyelmi vétséget követtek el, illetve ha a körlet átlagos IQ-szintje magasabb volt, kevésbé kellett számítani erőszakos fegyelmi előfordulására.

Cesaroni és Peterson-Badali (2005) 113 fiatalokú fiú börtönhöz való alkalmazkodását mérte fel a Youth Self Report skálával, amely a szociális kompetenciát és a viselkedési problémákat is figyelembe veszi. Az alkalmazkodás önbeszámolós mutatóját meghatározták az élettörténeti előzményben fellelhető sérülékenységi tényezők és az intézeti stressz is, ám a hivatalos nyilvántartásban szereplő fegyelmi-adatokban egyik sem volt meghatározó tényező. A szerzők véleménye szerint a fegyelmi fenytések nem annyira jó mutatói a börtönadaptációnak, mint a pszichológiai alkalmazkodás felmérése. A szerzőpáros egy másik, longitudinális vizsgálatában (Cesaroni és Peterson-Badali, 2010) a korábról hozott sérülékenység és a börtön-stressz csak a börtönbe kerülés kezdeti időszakában határozta meg

a fiatalok beilleszkedését, a második vizsgálati időpontban (25 nappal később) már nem, ami arra enged következtetni, hogy a kezdeti stresszel megtanulnak hatékonyan megküzdeni a fiatalok, s ez idővel már nem zavarja meg alkalmazkodásukat.

III. 4.

A börtönadaptációra irányuló kutatások eredményeinek áttekintése III. Pszichológiai alkalmazkodás

Az előző fejezetben érzékelhetővé vált, hogy mennyire nagy hangsúlyt helyez a szakma a problémás beilleszkedés tényezőinek feltárására. Számos kutató vállalkozott a pszichológiai tényezők bevonására, elemzésére is, ám ezek a próbálkozások nem szisztematikusak, hanem a kutatók egyéni preferenciáit tükrözik. Láthattuk, hogy a hivatalos nyilvántartásból megismert fegyelmi helyzet nem feltétlenül alkalmas a beilleszkedés jellemzésére. Ezt a hiányosságot igyekeztek pótolni azok a vizsgálatok, amelyek a beilleszkedést nagyobb összefüggésben igyekeztek megragadni. Az alábbiakban ezeket a tanulmányokat (14 db) mutatom be.

Toch és munkatársai (1989) a maladaptív börtönbeli viselkedés tanulmányozása során arra a következtetésre jutottak, hogy a rendbontó viselkedés a fogvatartottaknak csak egy részére jellemző, illetve a börtönben töltött idő előrehaladtával a kezdetben deviáns viselkedést mutató rabok is eljutnak a problémamentes beilleszkedésig. 50 fogvatartott esettanulmányai alapján 11 folyamatot azonosítottak, melyek a fegyelmi helyzet jelentős javulását eredményezik idővel: 1. bevonódás (részvétel a börtön által kínált értelmes időtöltési tevékenységekbe, például iskolába járás vagy munkavégzés), 2. támogatás (a fogvatartottat felkarolja a börtönszemélyzet vagy civil támogatók, hogy valamely kiemelkedő képességét vagy tehetségét kibontakoztathassa), 3. kötődés (a családi kapcsolatok megtartó ereje), 4. függetlenedés (a deviáns kortárs csoportból vagy bandából kiemelve a fogvatartottak gyakran felhagynak a rendbontó tevékenységgel), 5. ideális inger mennyiség (a túl sok vagy túl kevés ingerre agresszióval vagy unatkozással reagáló fogvatartottak megnyugszanak, ha olyan környezetbe kerülnek, amely biztosítja számukra azt az inger mennyiséget, amit kezelni képesek), 6. biztonságérzet (a fogvatartottak nyugodtabbak, ha biztonságban érzik magukat), 7. elme gyógyintézet (a zavart fogvatartottak jobban funkcionálnak a kórházi berendezkedésű környezetben), 8. átértékelés (belátáson alapuló változás, amit büntudat, trauma vagy egyéb extrém diszkomfort indít el), 9. elrettentés (a szabaddal helyezés érdekében kénytelenek visszafogni az indulatvezérelt cselekvést), 10. relaxáció (a korábban szorongást keltő helyzetek vagy fenyegető ingerek nyugodtabb kezelésének megtanulása), 11. megkomolyodás (életkoruk előrehaladtával kevesebb fegyelmi ügyben érintettek a fogvatartottak).

Ursprung és Hayman (1983) a jól és rosszul alkalmazkodó (utóbbi csoport védelmi őrizetben vagy fegyelmi elkülönítésben lévőkből állt) fogvatartottak összehasonlításakor azt találták, hogy önmagukban nem jól használhatók a viselkedési problémákat mérő skálák, külön mérőeszközt tartottak szükségesnek az adaptív viselkedés felmérésére. Az adaptív viselkedést mérő skála két fő faktort képezett: 1. előremutató funkcionálás (pl. felelősség, szocializáció, ápolt külső, tisztaság, nyelvi és számolási képességek stb.), 2. börtönbeli funkcionálás (pl. zárkarend, utasítások pontos végrehajtása, normális kommunikáció a személyzettel és más fogvatartottakkal, asszertivitás stb.).

Atwood és munkatársai (1989) 4 tényező mentén mérte fel az intézeti alkalmazkodást: attitűd a terápiás program iránt, bűnözői értékrend, bűnöző viselkedés és intézeti szabályok megszegése. A 326 részt vevő fiút a program indulásakor két csoportba sorolták: élénk/reménykedő (*buoyant*) és szorongó (*beset*) típusba. Az élénk/reménykedő csoportba tartozók jobban alkalmazkodtak a csoportos terápiás programhoz, feltehetően többet is profitáltak belőle. A szorongók önértékelése alacsonyabb volt, úgy vélték, mások rosszabb véleményvel vannak róluk. MacKenzie (1987) vizsgálatában a legtöbb fegyelmi fenytést

szervő és legtöbb konfliktust megélő csoport *nem* a legszorongóbb fogvatartottakból állt, továbbá a szorongás nem függött össze a fegyelmik számával. A szorongás minden életkori csoportban az örökkel való konfliktussal állt összefüggésben, a szerző magyarázata szerint azért, mert frusztrációjukat az „ellenség” felé irányították feszült helyzetben.

Szintén a szorongás képezte tárgyát Gover és munkatársai (2000) vizsgálatának, amelyben 3986 fiatalokú fogvatartott vett részt. A regressziós modellben a magasabb szorongás szintet magyarázta a fiatalabb életkor, fehér rassz, családi erőszak átélése, boot camp⁴-ben történt elhelyezés, az intézet igazságtalannak való észlelése és ha az intézet kevesebb aktivitást engedélyezett. Cashin és munkatársai (2008) ausztrál fogvatartottak 914 fős mintájában fordított összefüggést mutattak ki a testedzésre fordított heti órák száma és a reménytelenség között, kiemelve a testedzés, mint elhanyagolt jóllét-tényező szerepét.

Souza és Dhami (2010) a börtönelmény három területében vizsgálta az elsőbűntényesek és visszaesők közti különbséget: 1. viselkedés (részvétel a rezsimben, munka, oktatás, programok, kapcsolat a családtagokkal, dohányzás, drog és alkohol elhagyása, testedzés, általános egészség), 2. érzelmek (általában véve a börtönben), 3. gondolatok (a börtön jobb/rosszabb, mint várták, milyen gyakran gondolnak a szabadság, család, barátok, szex, kontroll hiányára, félnek-e a támadástól, szabadulás után fognak-e bűnözni). A visszaesők nagyobb arányban hagyták abba a dohányzást és jártak addiktológiai terápiás programokra, az elsőbűntényesek szorosabb kapcsolatot ápoltak a családtagjaikkal. Mindkét csoport szignifikánsan rosszabbul érezte magát a börtönben, mint a kinti életben. Visszaesők a szex hiányát gyakrabban említették, elsőbűntényesek az esetleges támadás miatt aggódtak. Összességében véve az elsőbűntényesek nyitottak voltak a rehabilitációs programokra, amelyeknek a szerzők szerint a büntetés első időszakában van a legnagyobb értelme, később a prizonizáció miatt a résztvevők elfordulhatnak a proszociális értékektől.

Van der Laan és Eichelsheim (2013) 207 dán fiatalokú fogvatartott beilleszkedésében az agresszív fegyelmik mellett (ld. III.1. táblázat) három pszichológiai kimeneti változót is megvizsgált: 1. biztonságérzet, 2. autonómia, 3. jóllét. A biztonságérzetet növelte a büntetett előélet, a körlet igazságosnak való észlelése és a jó kapcsolat a többi fogvatartottal. Az autonómiaérzetet növelte a személyi állománnyal való több interakció és a napi aktivitás magasabb szintje. A jóllét magas szintje összefüggésben állt a férfi nemmel, az állománnyal való gyakoribb interakcióval, a többi fogvatartottal való több interakcióval és a napi aktivitás magasabb szintjével. A szerzők konklúziója szerint, a társas interakciók javítják az alkalmazkodást, s ebben jelentős szerepe van a börtön által felkínált strukturált programoknak.

Wooldredge (1999) vizsgálatában 581 fogvatartott vett részt, és a pszichés jóllétet vizsgálta. Eredményei szerint alacsonyabb jóllét jellemezte azokat, akik kevesebbet jártak a börtönben elérhető strukturált programokra, akiknek kevesebb látogatója volt, illetve akik viktimizálódtak a börtönben. A kontroll változók közül az alacsonyabb jóllétet magyarázta a fehér rassz, alacsony iskolázottság és hosszabb hátralévő idő a feltételes szabadlábra helyezés elbírálásáig. Az intézet fizikai tulajdonságai nem befolyásolták a pszichológiai jóllétet, kizárólag a szubjektív élmények. A szerzők szerint a strukturált programok és a látogatás megerősítik a fogvatartottak kontroll-érzetét és biztonságérzetét, ezáltal elősegítik az alkalmazkodást.

Negy és munkatársai (1997) pszichológiai alkalmazkodási mutatót alakítottak ki (a STAI, a BDI, a Rosenberg Önértékelés Skála és a fegyelmi fenyítések alapján), amellyel 153 női fogvatartott beilleszkedését vizsgálták. A COPE kérdőív alapján egy 0-9-ig terjedő általános megküzdési képesség mutatót generáltak. A nagyobb coping repertoár jobb általános

⁴ A katonai kiképzőtáborok által ihletett büntető igazságszolgáltatási forma, amelynek lényege, hogy az ott elhelyezett bűnelkövetőket intenzív testi képzésnek vetik alá, a rendszert a katonai felépítés és szigor jellemzi.

alkalmazkodást jelzett, magasabb önértékeléssel, alacsonyabb szorongással és kevesebb depresszióval járt együtt.

Van Tongeren és Klebe (2010) 200 fős női mintán klaszteranalízist alkalmazott a beilleszkedés típusainak azonosítására. A pszichológia skálák (börtönadaptáció, társadalmi beilleszkedés, kriminális gondolkodás, kontrollhely, önértékelés, motiváció a változásra, spirituális jóllét) alapján 5 típust találtak: 1. rosszul alkalmazkodó kriminális gondolkodók, 2. edzett prizonizált bűnözők, 3. externalizáló alkalmazkodók, 4. optimális beilleszkedők, 5. feltűnősködő reformerek.

Goodstein (1979) szabadulás előtt álló fogvatartottak beilleszkedését követte nyomon. A börtönadaptáció 4 típusát különböztette meg: 1. lázadó, 2. institucionalizált, 3. manipulatív szabadulás-orientált és 4. pozitívista. A szabadulás utáni első hónapokban az institucionalizált fogvatartottaknak volt a legtöbb visszailleszkedési problémájuk, míg a lázadó típusba tartozók éltek meg gördülékenyen az átmenetet a börtönből a szabad életbe. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a rabok konformitása megnehezíti számukra a szabadulás utáni beilleszkedést, míg a nonkonformitás rövid távon elősegíti a szabadulás utáni adaptációt.

Dhami és munkatársai (2007) az import és deprivációs tényezők hatását vizsgálták a beilleszkedésre, a beilleszkedést ezúttal az adaptáció 5 területének felméréssel azonosították, melyek a következők: 1. rezsim, 2. kapcsolatok, 3. gondolatok, 4. érzelmek, 5. fegyelmi helyzet. A deprivációs tényezők hatással voltak a programokon való részvétellel, a fogvatartottak életük irányításával kapcsolatos gondolataira, a reménytelenségre és a fegyelmi helyzetre. Az import tényezők (börtönbe kerülés előtti életminőség) befolyásolták a programokon való részvételt, a boldogságot és a fegyelmi helyzetet. Az import és deprivációs tényezők interakciója meghatározta a fogvatartott családi és baráti kapcsolatainak alakulását. A szerzők az import és deprivációs tényezők főhatását erősebbnek értékelték, mint az interakciót, szerintük külön-külön fejtik ki hatásukat a beilleszkedés különböző területeire.

MacKenzie és munkatársai (1987) 18 alkalmazkodás-tényező faktoranalízise során a börtönadaptáció 4 területét azonosította: 1. stressz-szorongás, 2. prizonizáció, 3. problémás viselkedés, 4. bevonódás hiánya. Míg a kontroll (külön mérve a kontrollhelyet és az észlelt kontrollt) nem függött össze a szabályszegő viselkedéssel, a magas kontroll-elvárás (belső kontrollhely) és a magas észlelt kontroll erősebb prizonizációval járt. Magas kontroll-elvárás (belső kontrollhely) mellett a fogvatartottak jobban bevonódtak az intézeti életbe.

A fenti eredmények alapján elmondható, hogy míg a szabályszegő viselkedés vizsgálata úgy-ahogy megvalósítható a fegyelmi helyzet felméréssel, az adaptív viselkedés több, egymástól független pszichológiai tényező mentén alakul, ezért vizsgálata is körültekintőbb hozzáállást kíván. A fellelhető szakirodalomban a fegyelmi vétségek okait azonosítani próbáló tanulmányok dominálnak, ennek érthetően az a magyarázata, hogy a szabályok megszegése biztonsági kockázatot jelent a börtönök működésére nézve, tehát égetőbb probléma, mint a gördülékeny beilleszkedés. Pszichológiai szempontból azonban sokszor az adaptív alkalmazkodás kérdése tűnik fontosabbnak, hiszen – akár elkövet fegyelmi vétséget, akár nem – minden rab a túlélés eszközeit keresi a börtönben töltött napjai során.

Rubin (2015) szintén elégedetlenségének ad hangot, mivel a szakma túlságosan sok viselkedésformát sorol az „ellenállás” (*resistance*) kategóriájába. Véleménye szerint a „súrlódás” (*friction*) kifejezést kellene alkalmazni azon fogvatartotti viselkedések címkézésére, melyek nem tudatosak, vagy nem a rendszer ellen irányulnak, csupán az éni-identitás kifejeződése a túlon túl kontrollált környezetben. Ide sorolható a tetoválás-készítés, a börtön szubkultúrájába való betago- lódás, az öngyilkossági kísérlet vagy a munka megtagadása. Hasonló álláspontot képvisel Toch (Toch és mtsai, 1989), aki a coping gyűjtőkategóriájába sorolja a fogvatartottak minden arra irányuló kísérletét, hogy börtönéletüket elviselhetőbbé tegyék. A „jó alkalmazkodás” eszerint a kutatók ideája a

szabályokat teljes mértékben betartó fogvatartotti viselkedésről, amit a valóságban azért nem találunk, mert még a nem deviáns fogvatartottak viselkedése is szembemehet a szabályokkal, pusztán a „normál” pszichológiai mechanizmusok jelenléte miatt. Érdeemes volna szakmai konszenzust kialakítani nem csak azzal kapcsolatban, hogy ki a „jó rab”, hanem azzal kapcsolatban is, mit tekintünk „jó alkalmazkodásnak” a börtönben.

Az adaptív börtönbeli viselkedés vizsgálatára a pozitív pszichológiai irányzat jó alapot biztosít, mivel nem elsősorban a devianciára fókuszál. Ezen eredményekről a következő fejezetben olvashatunk.

IV. fejezet

Pozitív pszichológiai tényezők a börtönadaptációban

Bevezetés

A börtönbe kerülés stresszkeltő, negatív életesemény, amelynek pszichológiai következményeit a II.2. fejezetben foglaltuk össze. Cassau és Goodwin (2012) előzetes letartóztatott férfi mintájában a bekerüléskor 16,4% volt az aránya a súlyos depressziónak (BDI-II kérdőívvel mérve) és 25,3% az enyhe depressziónak. A börtönben töltött első 4 hét során a résztvevők 19,4%-ánál jelentősen, további 56,7%-uknál enyhén csökkentek a depressziós tünetek. Mivel a kérdőív összpontszámában a második vizsgálati időpontra emelkedés történt, a szerzők hangsúlyozták, hogy bár az adaptációs folyamat megindul, egy rövid időszak erejéig alkalmazkodási zavar figyelhető meg, amelyet depresszív hangulat kísér. Vizsgálódásom középpontjában a továbbiakban az adaptáció folyamata áll, fő kérdésem, hogy mely hatások azonosíthatók annak hátterében, hogy a fogvatartottak túlnyomó többsége súlyos pszichés patológia nélkül beilleszkedik a börtönkörnyezetbe.

A börtönben megélt stressz feldolgozási folyamata pszichológiai megküzdés alapján közelíthető meg, vizsgálatához önmagában nem elegendő a korábbiakban ismertetett deprivációs vagy import modell. Disszertációmban a megküzdés (coping) említésekor a Lazarus által bevezetett koncepcióra utalok, vagyis a megküzdés *kognitív tranzakcionista modelljére*, amely a személy-környezet interakció dinamikájára helyezi a hangsúlyt. A modell szerint a stresszes szituációban megjelenő érzelmi válasz és megküzdési viselkedés kognitív kiértékelés eredménye. Megküzdésnek minősül minden olyan kognitív és viselkedéses erőfeszítés, mely a nehezített alkalmazkodási helyzet külső és belső hatásainak kezelésére irányul (Lazarus és Folkman, 1984; Oláh, 2005).

A fogvatartottak megküzdésére irányuló vizsgálatok eredményeinek bemutatását követően összefoglalom a megküzdés hatékonyságát erősítő társas és személyiségbeli tényezőket. A fejezetet a coping modell egzisztenciális szemléletű bemutatásával zárom.

IV. 1.

A megküzdés jellemzői fogvatartottak körében

A coping a börtönben – a szabad élethez hasonlóan – adaptív folyamatnak tekinthető, amely hozzásegíti az egyéneket az alkalmazkodáshoz, pszichés stabilitásuk megtartásához. A börtönben jellemző megküzdési mintákat Zamble és Porporino (1988) vetette össze a kinti életben alkalmazott megküzdéssel. Eredményeik szerint a leggyakoribb stresszkezelő módszer a fogvatartottak körében a *reaktív problémaorientált viselkedés*, vagyis a problémával való azonnali foglalkozás a megoldás reményében, ami ugyanakkor nélkülözi a tervezést vagy a szervezettséget. Az ezt követő leggyakoribb megküzdő stratégiák – a kinti életben és a börtönben egyaránt – a fenyegető helyzetek *elkerülése*, a problémás szituációkból való *menekülés*, illetve az *enyhítés*, vagyis a meglévő negatív szituációval való foglalkozás (érzelmi vagy gondolati síkon) egy kedvezőbb kimenetel reményében. A szabad élethez képest a börtönben lényegesen kevésbé jelenik meg az *alkohol- és droghasználat*, az említett szerek beszerzésének akadályoztatottsága folytán. A börtönben a kinti élethez képest gyakrabban alkalmazott stratégia a *kognitív újraértékelés* és a *kognitív kontroll*. Mindkét módszer gondolati síkon segíti feldolgozni a problémát, hozzájárulva a stressz csökkentéséhez.

Az eredményességet tekintve a szerzők megállapították, hogy a szabad életben alkalmazott megküzdési próbálkozások 45%-a sikertelennek bizonyult, s csupán 12%-a mondható eredményesnek; a börtönben a sikertelen coping aránya 17%, a sikeresé pedig 38%. Ezek alapján megállapították, hogy a börtönben hatékonyabb a megküzdés, ez azonban sajnos nem abból ered, hogy megfelelőbb megküzdési módszereket alkalmaznak a fogvatartottak, csupán abból, hogy megszokott stratégiáik a börtön strukturált és kiszámítható környezetében könnyebben vezetnek eredményre. Nagy általánosságban ugyanazokat a technikákat alkalmazzák a börtönben is, mint a szabad életben, s leginkább preferált stratégiáikra az átgondoltság (tudatos önkontroll) hiánya és a problémák közvetlen kiiktatásának célzata jellemző. Jelentős erőfeszítéseket tesznek csekély hatékonyság mellett, vagyis elmondható, hogy erőfeszítéseik sokszor csak arra elegendők, hogy még bonyolultabbá tegyék a helyzeteket. A megküzdés időbeli alakulásával kapcsolatban a szerzők arra az eredményre jutottak, hogy a coping nem fejlődik, s nem is romlik a börtönben töltött idő során, hanem a korábbi stratégiák erősödnek meg.

Az előzőekben tárgyalt tendenciát egészíti ki az az eredmény is, mely szerint az elsőbűntényesek megküzdési próbálkozásai sikeresebbnek bizonyultak (a börtönben és a szabad életben is), mint a többször büntetetteké. A büntetett személyek a börtönben rögzült coping repertoárral szabadulnak, ami a kinti életben útját állja sikeres alkalmazkodásuknak, ennek eredményeként pedig hamarosan ismét bűncselekményt követnek el, s visszakerülnek a börtönbe.

A megküzdés hatékonyságával kapcsolatban a szerzők megemlítették, hogy részben azért is tűnhet úgy, hogy a coping egyre hatékonyabb a börtönben, mert a börtönbe kerüléshez képest az idő előrehaladtával a stresszkeltő szituációk köre leszűkül: a börtön napirendje olyan rutint kínál a fogvatartottaknak, melyben kiismerik a lehetséges stresszhelyzeteket, melyeket jól begyakorolt reakciókkal egyre könnyebben tudnak kezelni. Gondolataikat kitöltik a mindennapi élet tényezői, s kevésbé koncentrálnak a távoli jövőre vagy a múltbeli konfliktusokra. Továbbá megfigyelték, hogy a hosszú időt börtönben töltő elítéltek egyre magányosabban élik életüket, problémáik megoldásában a szociális tényezők szerepét átveszik az önkontroll tényezői (Boros és Csetneky, 2002).

Egy másik tanulmányukban Zamble és Porporino (1990) kitérnek a börtönbe kerüléskor és az ítélet későbbi részeiben jellemző viselkedésbeli különbségekre. Általában véve elmondható, hogy kezdetben fokozott stresszt élnek át a fogvatartottak, mely 3 hónap elteltével drámaian csökken. Ezzel párhuzamosan azonban lecsökken a viselkedésváltozásra irányuló motiváció is. Ahogyan telik az idő, a fogvatartott egyre negatívabban gondolkodik a börtönéletről, egyre kevesebbet gondol a jövőre, s egyre könnyebben szocializálódik a börtön társas közegében. Ezek a hatások a későbbi visszaesést prognosztizálják. Ezért a szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a börtönbüntetés kezdeti időszakában érdemes a rehabilitációt célzó viselkedési programokba bevonni a fogvatartottakat, mert ekkor még fogékonyak az ilyen irányú változásra. Később olyannyira egysíkúvá és leszabályozottá válik életük, hogy nem meglepő, hogy változási folyamatok sem indulnak el. „...ezek az eredmények igazolhatják álláspontunkat, miszerint a megküzdésbeli nehézségek kiemelt oki tényezőként merülnek fel a kriminális cselekmények fenntartásában és ismétlődésében, ha nem azokból erednek”. (Zamble, Porporino, 1990, 56. old).

Brown és Ireland (2006) nevéhez fűződik Zamble és Porporino (1990) mellett a börtönbeli megküzdés másik longitudinális vizsgálata: a bekerülést követő 2 héten belül, valamint ehhez képest 6 héttel később mérték fel a megküzdés és a stressz-szint változását serdülőkorú elkövetőknél. Eredményeik azt mutatták, hogy a kezdeti időszakban csökkent a szorongás és a depresszió mértéke is. A megküzdési stratégiák közül csökkent az érzelmi coping és nőtt a függetlenítés (*detachment*) mértéke, vagyis az érzelmi bevonódás helyett a fogvatartott fiúk eltávolodtak a problémától, semlegesítve annak hatását. A szorongás csökkenését a

megküzdési stílusok önmagukban nem magyarázták, csak azok időbeli változása. A depresszió csökkenését magyarázta a kezdeti alacsony szintű érzelmi coping és a kezdeti magas szintű függetlenítés. Jelentősebben csökkent 6 hét elteltével a depresszió szintje, ha idővel az érzelmi coping csökkent és a függetlenítés nőtt. A szerzők hangsúlyozták, hogy a fogvatartottak érzelmiről függetlenítő megküzdésre váltása a börtönkörnyezethez való alkalmazkodásra utal, mivel az érzelmek kifejezése a börtönben a gyengeség jele, ezért azt megtanulják elkerülni. (Érdekesség, hogy ebben az esetben a szerzők a coping változását tekintik az adaptáció jelének, nem pedig a coping által megválasztott viselkedéses reakciót.) Az aktív (racionális, problémamegoldó) megküzdés összefüggésének hiányát a depresszióval és szorongással azzal magyarázták a szerzők, hogy a börtönben nincs lehetőség a megfelelő kontrollra, ezért más típusú coping minősül adaptívnak. Mivel ebben a kutatásban fiatalkorú fogvatartottak vettek részt, a megfigyelések nem általánosíthatóak a felnőtt populációra.

Greve és munkatársai (2001) fiatal életkorú (14-24 éves), elsőbűntényes férfi elkövetők mintájában vizsgálták a pszichés adaptáció és az önértékelés összefüggését. Általánosságban megállapították, hogy a résztvevők 66,8%-ának magas az önértékelése, ami a börtönben töltött idővel emelkedő tendenciát mutat (hasonló eredményre jutott Greve és Enzmann 2003-as vizsgálata is). Akkomodációs és immunizáló folyamatokat különböztettek meg a megküzdésben: az akkomodáció a kognitív rugalmasság magas fokában nyilvánul meg, amely lehetővé teszi a megváltozott körülményeknek való megfelelést, míg az immunizáció a bűncselekménnyel kapcsolatos semlegesítő, önfelmentő gondolatokat takarja, amellyel a fiatalok felmenthetik magukat az énjüket érintő negatív érzelmi hatások alól. Mind az akkomodáció, mind az immunizáció hatékony stratégiának bizonyult az önértékelés stabilizálása szempontjából, s akik alacsony flexibilitással rendelkeztek, immunizáló tendenciával kompenzálták hiányos coping képességüket. Csak a nagyon alacsony önértékelésű fogvatartottak nem képesek egyik folyamatot sem aktivizálni önbecsülésük fenntartása érdekében, ők képezik a sérülékeny fogvatartottak csoportját, akiknél valószínűsíthető a pszichés összeomlás a bebörtönzést követően.

Az általam részletesen áttekintett, a börtönbeli copingot vizsgáló 28 tanulmányból 6-ban is a Coping Styles Questionnaire-t alkalmazták a megküzdés felmérésére. Ez egy 60 tételes önkitöltős kérdőív, amely 4 faktoron mutatja a coping képességet: racionális, függetlenítő, elkerülő és érzelmi coping, ezek közül az első kettőt tekintik adaptívnek, a másik kettőt maladaptívnek. Érdekesség, hogy a kérdőívvel kapcsolatos eredmények rendkívül vegyesek. 3 tanulmányban a férfi fogvatartottakra a racionális coping volt a legjellemzőbb (Ireland és mtsai, 2006, Xuereb és mtsai, 2009, Brown és Ireland, 2006), 1-ben az érzelmi (McKeown és mtsai, 2017), 1-ben a függetlenítő (Ireland és mtsai, 2005), 1-ben pedig az elkerülő (Grennan és Woodhams, 2007), az eredmények nem függték a minta életkori összetételétől. Ezt a megfigyelést érdekességgé kívánom kiemelni, rámutatva, hogy még ugyanazon mérőeszköz alkalmazása mellett sem lehet általános megállapítást tenni a fogvatartottak megküzdésére vonatkozóan, ami vizsgálatról vizsgálatra, mintáról mintára eltérő képet mutat.

IV. 2.

A coping modell alkalmazása a börtönkörnyezetre vetítve

A coping folyamat célját az alábbi három pontba gyűjtötte össze Lazarus és Folkman (1984): 1. funkcionálás a munkában és a társas életben, 2. hangulat, avagy elégedettség az élettel, 3. szomatikus egészség. Amikor a coping hatékonyságát vizsgáljuk, az előzőekben bemutatott téma-csoportok közül az elsőt érintjük, hiszen a stressz-szituáció hatékony megoldása a szociális funkcionálás megvalósulását alapozza meg. A megküzdési stratégiák kapcsán hangsúlyozzák, hogy egyik stratégia sem jó vagy rossz önmagában, hanem azok

helyzethez való illeszkedését kell figyelembe venni. Így tehát akkor nevezhetünk hatékonnak egy-egy megküzdési erőfeszítést, ha az az adott helyzetben eredményre vezet. Ehhez kapcsolódó megfigyelés, hogy ha az egyén megváltoztathatónak értékeli a helyzetet, a probléma megoldásával próbálkozik, míg ha kívülről irányítottan értékeli, akkor passzivitásra kényszerül és érzelmeinek csillapítására fókuszál (Atkinson és Hilgard, 2005; Lazarus és Folkman, 1984).

A Lazarus-féle coping modell a kiértékelés szerepét hangsúlyozza a megküzdési stratégia kialakításában. Az elsődleges kiértékelés során a személy megállapítást tesz azzal kapcsolatban, hogy az adott helyzet a saját szempontjából kedvező-e, illetve milyen következményekkel járhat a jövőjére nézve. A másodlagos kiértékelés során megállapítja, hogy milyen erőforrások állnak rendelkezésére a megküzdéshez. A sikeres coping kulcsa az, hogy illeszkedjen a forrásokkal kapcsolatos másodlagos kiértékelés a helyzet adta kívánalmakhoz.

A modell nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy egy személy a helyzetek széles körében próbálkozik ugyanazzal a megküzdési stratégiával, ugyanakkor nem kezeli a megküzdési módokat személyiségvonásként. Hatékony megküzdésről akkor beszélhetünk, amikor a distressz negatív érzelmét szabályozni tudja, illetve amikor a distresszt kiváltó problémát is kezelni tudja az egyén (Lazarus és Folkman, 1984).

Az egyes megküzdési stratégiák csoportosítása, rendszerezése gyakran nehéz feladat elé állítja a kutatókat, többek között azért, mert megnehezíti a különböző kutatási eredmények összehasonlítását. A disszertációmban is előkerülő kategóriák közül hármat emelek ki. A problémafókuszú-emóciófókuszú dimenzió mentén elkülönül a megküzdési stratégia céliránya: a problémafókuszú megküzdési módok a felmerülő akadályok leküzdésére irányulnak, míg az emóciófókuszú stratégiákkal az egyén a stresszhelyzetben megélt érzelmeit igyekszik szabályozni. A viselkedéses-kognitív dimenzióban viselkedésesnek minősül minden olyan próbálkozás, ami cselekvéses aktivitásban nyilvánul meg, míg kognitív jelzővel illelhetjük azokat az erőfeszítéseket, amelyek gondolati szinten zajlanak, mint például a pozitív újraértelmezés vagy a tervek készítése. Az adaptív-maladaptív megkülönböztetés az eredeti lazarusi modellben a megküzdés eredményességére vonatkozik, s akkor tekinti bármely megküzdési stratégiát eredményesnek (vagyis adaptívnek), amennyiben az adott szituációban elősegíti a célok elérését és az egyén jóllétének biztosítását. A kutatási eredmények előrehaladásával általánossá vált az a nézet, hogy bizonyos megküzdési módokat maladaptívnek tekinthetünk, mert a helyzetek legtöbbször nem vezetnek eredményre. Ilyen maladaptív stratégia az indulatok kontrollálatlan kinyilvánítása, a figyelemelterelés, vagy az alkohol és nyugtató szerek használata. Az ehhez hasonló stratégiákat sokszor az *elkerülés* kategóriájában egyesítve említik (Skinner és mtsai, 2003).

Fontos kérdés, hogy mi számít adaptív copingnak a börtönben, kimutathatók-e azok az összefüggések, melyek az általános populációban megfigyelhetők a megküzdés és a pszichés jóllét között. Általában az aktív copingot a pozitív alkalmazkodás háttérében azonosítják (Brissette és mtsai, 2002), míg az érzelmi copinggal kapcsolatos általános vélekedés ennek ellenkezőjére mutat rá (Oláh, 2005). Az alábbiakban részletezett három tanulmány érdekességként említhető, hiszen a problémafókuszú megküzdés és a humor kapcsán pozitív összefüggést tártak fel az erőszakkal, illetve az érzelmfókuszú megküzdés pozitív hatását mutatták ki a pszichológiai jólléttel.

Rocheleau (2015) a coping szerepét vizsgálta a börtönbeli erőszak megjelenésében. Eredményei szerint azok a fogvatartottak, akik érzelmi és instrumentális támogatást kaptak szeretteiktől, a fogvatartottaktól és a személyzettől, kevésbé voltak erőszakosak. A viccelődés és hengegés (*bravado*) által megküzdő, valamint az aktív copingot alkalmazó fogvatartottak nagyobb valószínűséggel mutattak erőszakot. Utóbbi két eredmény ellentétes a várakozásokkal. Az aktív coping faktora egyesítette ebben a vizsgálatban a COPE kérdőív 5

alskáláját (pozitív átkeretezés, versengő tevékenységek felfüggesztése, nyugodt reagálás, tervezés, aktív cselekvés). Az ehhez a faktorhoz tartozó állítások felerészben olyan azonnali cselekvéseket tartalmaznak, amelyek impulzívok és negatívak is lehetnek, közvetlenül a stresszor kiiktatására irányulnak. Különösen jellemző ez a tendencia két stresszor esetében: a mások előtti megszegényítés és a mások általi fenyegetés/támadás esetében. Ilyen helyzetben a fogvatartottak elképzelhetetlennek tartják, hogy az erőszakos fellépés helyett más megoldást keressenek. A humor, mint coping a szerző szerint azért állhat összefüggésben az erőszakkal, mert eszköze lehet a figyelemelterelésnek, ami maladaptív megküzdési mód, illetve a „beteg humor” (visszatetsző témákkal való humorizálás, pl. halál) összefüggésben áll az emóció kiürítéssel, ezáltal jelezheti az érzelmi instabilitást, érzelmszabályozási nehézségeket vagy alacsony érzelmi válaszkészséget (Rocheleau, 2015).

Brown és Ireland (2006) korábban említett vizsgálatában a racionális coping nem függött össze a pszichés jólléttel fiatal férfi fogvatartottak mintájában. A szerzők magyarázata szerint ez a börtönkörnyezettel állhat összefüggésben, ahol a raboknak nincs kontrolljuk a stresszorok fölött, és a kontrollal való próbálkozások frusztrációhoz vezetnek.

Van Harrevel és munkatársai (2007) vizsgálatában az érzelemfókuszú coping elősegítette a pszichológiai jóllét megvalósulását. Azok a fogvatartottak, akik aktív érzelemfókuszú megküzdést alkalmaztak, vagyis negatív érzelmeiket megosztották másokkal, jobb pszichés és fizikai jóllétről számoltak be, mint azok a társaik, akik magukban tartották negatív érzelmeiket (a megküzdési stílust nem skálával, hanem nyitott kérdésre adott válaszok tartalomelemzésével mérték). A szerzők szerint az érzelemfókuszú coping hatékonyabb börtönkörnyezetben, mint a problémafókuszú, mert a viselkedéses coping stratégiák nagy része nem kivitelezhető, a bűncselekményt pedig már nem lehet visszacsinálni.

A börtönökben végzett további coping kutatások eredményeit a következő alfejezet foglalja össze.

IV. 3.

A megküzdési stílusok és a pszichés funkcionálás összefüggései a börtönben

A börtönben lefolytatott megküzdés-kutatások leggyakoribb kérdése, hogy a megküzdés mennyiben csökkenti a börtönben átélt szubjektív stresszt, illetve hogy a pszichés stressztünetek csökkenéséhez mely stratégiák járulnak hozzá leginkább. A megküzdés vizsgálatára irányuló kutatásokban gyakran lehet találkozni azzal az implicit feltevéssel, hogy a megküzdési stratégiák az egyén stabil preferenciáit jelölik, tehát a szituációk széles körében konzisztensen megnyilvánulnak.

Garrity és munkatársai (2006) kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmény miatt bíróság elé álló, szabadságvesztés helyett alternatív büntetésre ítélt elkövetők csoportjában mérte fel a megküzdés, a demográfiai jellemzők, az egészségi állapot, a droghasználat súlyossága, a bűnözés, a társas támogatás és a negatív életesemények hatását a szubjektív stresszre. A többszörös regressziós modellben a szubjektív stresszt a legerősebb mértékben az elkerülő megküzdés határozta meg. A pozitív újraértelmezés stratégiája, az egészség magas szintje és az erős társas támogatás csökkentette a stresszt, míg a negatív életesemények erősebb szubjektív stresszt eredményeztek. Mivel a stressz közvetlen összefüggésben áll a droghasználattal, a szerzők kiemelték, hogy kábítószer-problémákkal küzdő páciensek számára megküzdésre irányuló tréningek hatásosak lehetnek.

McMurrán és Christopher (2009) vizsgálatában a szociális problémamegoldás és a szorongás és depresszió összefüggését vizsgálták felnőttkori férfi fogvatartottak körében. Eredményeikben a szorongás és depresszió legerősebb magyarázó tényezője az ún. negatív probléma-orientáció (a problémák fenyegetésként való megélése, csekély énhatékonyság a

megoldás kapcsán, továbbá idegesség, fenyegetettség, félelem, frusztráció, ingerültség, önbizalomhiány) volt. Paradox jelenség, hogy ezek a tényezők egyfajta készülségi állapotban tartják az egyént, melynek segítségével sikeresebben meg tudja védeni magát a nem kívánt szociális hatásoktól (provokációtól, fenyegetéstől, kizsákmányolástól). Ugyanakkor a nem adaptív problémamegoldás egyértelműen összefüggésbe hozható a megküzdés hosszú ideig történő akadályoztatásával. A pozitív probléma-orientáció (problémák kihívásként való értelmezése, optimizmus a megoldás megtalálásával kapcsolatban) negatívan korrelált a szorongással és a depresszióval.

Ireland, Boustead és Ireland (2005) a General Health Questionnaire által jelzett globális pszichés funkcionálást (jóllétet) meghatározó megküzdési stratégiákat keresték fiatalkorú (átlagosan 16 éves) és fiatal felnőtt (átlagosan 19 éves) fogvatartottak körében. A fiatal felnőtt fogvatartottak esetében a magasabb érzelmi megküzdés jelezte a szomatikus panaszok magas számát, a szociális diszfunkciót, a szorongást, álmatlanságot és a súlyos depressziót is. Az elkerülő megküzdés vizsgálatukban nem állt összefüggésben a distresszel, a racionális problémamegoldó megküzdés alacsonyabb distresszt jelzett előre.

Mohino, Kirchner és Forns (2004) keresztmetszeti kutatási elrendezéssel vizsgálta a megküzdési módok alakulását fiatal felnőttkorú férfi elítéltek körében. A megküzdési stílusok semmilyen összefüggést nem mutattak a vizsgált személyek intelligencia-hányadosával. A megküzdés aktív módjai gyakoribbak voltak, mint az elkerülés, illetve a kognitív módszerek preferáltabbak a viselkedéses megküzdésnél. Sajátos módszertannal vizsgálták keresztmetszeti adataikon az idő hatását: t-próbával hasonlították össze az 1 hónapja bent lévő fogvatartottakat a 2 vagy több hónapja börtönben lévőekkel, ezután az 1-2 hónapja bent lévőket a 3 vagy több hónapja bent lévőekkel, s így tovább hónapról hónapra; ezáltal kirajzolódott számukra, hogy hány hónapnyi börtönélet mutatkozik meghatározónak a megküzdés változásában. Eredményeik szerint 3 hónap elteltével gyakoribb stratégia volt a pozitív újraértelmezés, mint a kezdeti időszakban (bár ez a különbség 5 hónap után eltűnt), az első 4 hónap után pedig csökkent az érzelmi kiürítés tendenciája a kezdeti időszakhoz képest. 4 hónapot tartanak kritikusnak a kezdeti beilleszkedésben, szerintük ennyi idő alatt rendezik el magukban a bekerülés okozta érzelmi megrázkódtatást. Az elsőbűntényeseknél találták jellemzőnek az alternatív jutalomkeresést, vagyis azt a tendenciát, hogy a fogvatartottak új tevékenységekbe kezdenek megküzdési céllal. A visszaesőkre szerintük érzelmi fásultság és nagyobb fokú reménytelenség jellemző.

Amennyiben a fogvatartottak szubjektíven hatékonynak érezték megküzdésüket, kevesebb pszichés és fizikai panaszról számoltak be (Van Harreveld és mtsai, 2007). A klasszikus megküzdés-kutatások megfigyelése, hogy befolyásolható helyzetben a probléma-orientált megküzdés jár kedvezőbb hatással az alkalmazkodásra, míg kontrollálhatatlan helyzetben az érzelem-orientált stratégiák járnak alkalmazkodási előnnyel (Atkinson és Hilgard, 2005). Az előbbieken ismertetett eredmények vegyesnek tekinthetők a probléma- vs. érzelemközpontú megküzdés kettéválasztásában. Egyes kutatások kimutattak összefüggést a probléma-orientáció és a megfelelőbb pszichés alkalmazkodás között, más kutatásokban ez az összefüggés nem emelkedett ki. Ahol külön megküzdési stratégiaként vizsgálták a pozitív újraértelmezést (átkeretezést), annak kedvező hatását mutatták ki a stressz kezelésével. Az érzelmi stratégiák közül az érzelmek kiürítése, a magas szintű érzelmi bevonódás és az elkerülés általában a gyengébb alkalmazkodás mutatóival hozható összefüggésbe.

IV. 4.

A megküzdésben szerepet játszó társas erőforrások.

Társas támogatás

A megküzdés kapcsán számos megfigyelés született a *társas támogatásnak* a megküzdésre gyakorolt kedvező hatására vonatkozóan (Langford és mtsai, 1997). A fogvatartottak kapcsán a társas környezet két nagy területre irányulhat: a többi fogvatartott által képezett társas környezetre, illetve a fogvatartottat támogató hozzátartozók körére. Előbbi szerepe a beilleszkedésben döntő jelentőségű, utóbbi hatása mind az ítélet letöltésének nyugodtságában, mind a társadalomba való visszailleszkedésben megjelenik. Rocque, Bierie és MacKenzie (2011) felhívták a figyelmet arra, hogy a börtönbüntetés alatt többnyire a korábbi kapcsolatok tönkremennek, a bűnelkövető stigma pedig megakadályozza a szabadulás után új kapcsolatok kialakítását. Ezek a hatások a visszaesés valószínűségét növelik. Ha az elítélteknek vannak támogató kapcsolataik, van mit elveszíteniük, s ennek felismerése létrehozhat bennük változást saját antiszociális életvitelük megítélésére vonatkozóan. A kapcsolatok meglazulása nagyobb valószínűséggel következik be, ha az elítélt a lakóhelyéhez képest távoli intézetbe kerül, ahol hozzátartozói nem tudják meglátogatni, illetve ha a telefonálás akadályokba ütközik (pénz vagy telefonkészülékek hiányában). Azok a fogvatartottak, akik fenntartják kapcsolataikat ítéletük alatt, jobban alkalmazkodnak az intézeti szabályokhoz és kevesebb fegyelmi vétséget követnek el.

Bales és Mears (2008) a börtönbeli látogatottság szabadulás utáni visszaesésre gyakorolt hatását vizsgálta. Eredményeik számos ponton alátámasztották a társas támogatás fontosságát hangsúlyozó *szociális kötelék elméletet* és a *társas tőke elméletet* (Adler, Mueller és Laufer, 2002). A floridai büntetés-végrehajtási intézetek nyilvántartási adataiból kiderült, hogy a fogvatartottak 58%-át nem látogatták meg a szabadulásuk előtti egy évben (akiket azonban meglátogattak, átlagosan 10,2 látogatásban részesültek). Akiket legalább egyszer meglátogattak szabadulásuk előtt, 30,7%-kal kevesebb valószínűséggel estek vissza a szabadulásuk utáni két évben. A rokonsági fok egy esetben mutatkozott kiemelt jelentőségűnek: a fogvatartott gyerekeinek látogatása a többi látogatónál lényegesen erősebb hatást fejtett ki a visszaesés csökkentésében. A szerzők hangsúlyozták, hogy a társas támogatás azért sikeres a visszaesés megelőzésében, mert a társak segítenek megküzdni a szabad életben felmerülő akadályokkal. Továbbá javasolták a börtönbeli látogatások lehetőségének kiszélesítését a sikeres reszocializáció érdekében.

Fliegeauf (2007) említi a „bad apple” jelenséget, melyet magyar nyelven talán az „aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók” közmondással lehet legjobban érzékeltetni: a fogvatartottak gyakran úgy gondolják, hogy azáltal, hogy rossz emberek társaságába kerültek, nem tudnak védekezni az ellen, hogy ők maguk is rossz emberré váljanak. Rossz hatással van-e a többi fogvatartott az egyénre, vagy a társas támogatás által segítenek-e megkönnyíteni számára a börtön nehézségeinek elviselését? Dánia legnagyobb előzetesházában Andersen és munkatársai (2003) vizsgálták az előzetes letartóztatottak pszichés állapotát a bekerülésüket követő hónapokban. Megfigyelték, hogy az egyedüli elhelyezésben (zárvatárs nélkül) lévő fogvatartottak esetében nem csökkent a szorongás és a depresszió szintje, nem változott a globális pszichés funkció, és szignifikánsan csökkent a szomatikus panaszok szintje. Ezzel szemben a társas elhelyezésbe kerülő fogvatartottak esetében a kezdeti időszakban szignifikánsan csökkent a szorongás és a depresszió, nőtt a globális pszichés funkció és a magányosokhoz képest nagyobb mértékben csökkent a fizikai tünetek jelenléte. Akiket kezdetben egyedül helyeztek el, de idővel átkerültek társak közé, javulás volt megfigyelhető a fenti változókban, vagyis a pszichés és fizikai jóllétben. Összességében véve a szerzők hangsúlyozták, hogy a magányos elhelyezésű fogvatartottak esetében nagyobb valószínűséggel kell számolni valamilyen pszichopatológia megjelenésével, továbbá hogy a

pszichés problémák egy része magyarázható a magánnyal. Mivel ez az eredmény ellenkező irányú, mint a korábban említett „bad apple”, ezért feltételezhető, hogy a „bad apple” nem a pszichés jóllét, hanem az értékrend-változás és a szubkulturális szocializáció szintjein hat.

Freeman és Seymour (2010) szintén előzetes letartóztatott fogvatartottnál figyelte meg, hogy kinti társas kapcsolataikat megküzdésként alkalmazzák az előzetesre jellemző bizonytalanság ellen. A fogvatartottak 80%-a számolt be arról, hogy fontos számára, hogy valakihez fordulhassanak támogatásért. A börtönön belül azonban vonakodnak új kapcsolatokat létesíteni, mert félnek az előre nem látható hátrányok megtapasztalásától (a börtönbeli barátságok ingatag jellegére hívja fel a figyelmet Albert is hazai fogvatartotti mintán végzett vizsgálatában: Albert, 2014). Ugyanakkor megfigyelhető, hogy amennyiben fogvatartott társukkal a kinti életre visszavezethető kapcsolódási pontot találnak (pl. ugyanaz a szülőváros, közös ismerősök), szívesen közelednek, s így nagyobb biztonságban is érzik magukat.

Papp (2012) érdekes anomáliára hívja fel a figyelmet az intézeti nonkonformitás és a külvilággal való kapcsolattartás összefüggésének elemzésekor. Eredményei szerint a hozzátartozókkal való szorosabb kapcsolattartás (gyakoribb levelezés, több látogatás, több csomag) a felügyelettel való szembehelyezkedés attitűdjével járt együtt. Magyarázata szerint a szabadságvesztés-büntetésüket töltő fogvatartottak olyan társadalmi közegekből kerülnek ki, amelynek értékrendje nem feltétlenül a törvénytisztelő magatartást preferálja. A fogvatartottak értékrendje tehát már bekerülésük előtt magában hordozza az antiszocialitást, ami a börtönben az intézeti elvárások elutasításában nyilvánul meg. Így egyben megkérdőjeleződik, hogy a szoros társadalmi kötelékek valóban a visszailleszkedést erősítő tényezők-e.

A társas integráltság ellentéte, az elmagányosodás szélesebb társadalmi probléma, ami összefüggésbe hozható a nyugati társadalomban a kisközösségek felbomlásával és általában véve a szociális kötelek fellazulásával (Chapple és mtsai, 2005). Rokach (1997) azt vizsgálta, hogy fogvatartott férfiak és a szabad társadalomban élő férfiak másképpen küzdenek-e meg a magányossággal. A magánnyal szemben alkalmazott megküzdési stratégiák közül 6 faktort azonosított: 1. reflexió és elfogadás, 2. ön-fejlesztés és megértés, 3. társas háló építése, 4. távolságtartás és elutasítás, 5. vallás és hit, 6. megnövekedett aktivitás. A házasságban élő fogvatartottak a magánnyal való megküzdésben az elfogadásra és a társas háló erősítésére építenek inkább, míg az egyedülálló fogvatartottakra az elkülönülés jellemző jobban. Akik arról számoltak be, hogy aktuálisan magányosnak érzik magukat, hajlamosabbak voltak önmaguk fejlesztésében elmélyülni, illetve különállásukat hangsúlyozni.

Az 1. és az 5. faktor kivételével minden faktoron szignifikánsan különböztek a fogvatartottak az átlagemberektől, s mindegyik faktoron a fogvatartottak érték el magasabb pontszámokat. A szerző szerint a fogvatartottak énképük védelme és az elmagányosodás elkerülése érdekében szociálisakká válnak, s olyan kapcsolataik lesznek, melyek szabad életükben nem épülnének ki. Ez a megfigyelés ellentmond Zamble és Porporino (1988) eredményének, hiszen megfigyelésük szerint a hosszabb ítéletet töltő elítéltekre idővel a társas elzárkózás válik jellemzővé. Ugyanakkor a Rokach vizsgálatában részt vevő fogvatartottak egy olyan büntetés-végrehajtási intézetben tartózkodtak, ahol 1 naptól 2 évig terjedő ítéletet töltöttek az elítéltek. Lehetséges tehát, hogy a Zamble és Porporino által megfigyelt jelenség csak több évig tartó szabadságvesztés után érezteti hatását. Ez esetben azonban felmerül annak kérdése, hogy a fokozott szociabilitás mennyi idő elteltével fordul át a társas elzárkózás tendenciájába, s milyen mértékben szolgálja az elítéltek adaptációját.

IV. 5.

A megküzdésben szerepet játszó személyes erőforrások I. Koherencia-érzék és optimizmus

A szalutogenezis elméletét Antonovsky (1979, idézi: Oláh, 2005) alkotta meg; nézete szerint az, ahogyan az emberek a stresszorokat értékelik és ahogyan megküzdnek azokkal, befolyásolja az egészségüket. Az általa megalkotott koherencia-érzék fogalom az élet akadályainak leküzdésére való általános képességet jelöli.

A *koherencia-érzék* személyiségvonását a megküzdési képességben meghatározónak ítéli a szakirodalom, mivel kifejezi az egyén magabiztosságát és hozzáállását az élet kihívásaihoz és azok leküzdéséhez. A magas koherencia-érzékkel jellemezhető személy a problémák természetét képes érzelmileg és kognitívan rendszerezni, és hajlandó szembenézni velük (Pallant és Lae, 2002). Ennek hiányában a tehetetlenség és a kétségbeesés lesz úrrá rajta, s ha tesz is erőfeszítéseket, nagyobb az esélye a kudarca (Barun-Lewensohn és mtsai, 2011).

A koherencia-érzék globális orientáció, mely azt közvetíti, hogy az élet által állított feladatok megérthetők, kezelhetők és jelentéssel bírnak. A megérthetőség (más elnevezésben: értelem) (*comprehensibility*) arra utal, hogy az egyén mennyire érzi úgy, hogy életének eseményei strukturáltak, előre jelezhetők és kiszámíthatók. A kezelhetőség (*manageability*) az akadályok leküzdéséhez szükséges források elérhetőségének érzetére vonatkozik. A jelentéstelenség (*meaningfulness*) tartalma, hogy az életben felmerülő akadályok valójában kihívások, amik érdemesek arra, hogy az egyén energiát és figyelmet szánjon rájuk (Nielsen és Hansson, 2007).

A koherencia-érzék mentális és fizikai egészséggel való kapcsolata a stresszorokra adott reakció kialakításában mutatkozik. Nielsen és Hansson (2007) négy lehetséges hatásmechanizmust vázol fel. Véleményük szerint a magas szintű koherencia-érzék a) csökkenti a stresszhelyzet megjelenésének kockázatát, b) csökkenti a negatív láncreakciót a stresszre adott reakció kapcsán, c) fenntartja az önértékelést és énhatékonyt, valamint d) fogékonyt tesz a megoldási lehetőségekre.

Ristkari és munkatársai (2009) finn férfiak 10 évet felölelő utánkövetéses vizsgálatában kimutatták, hogy az alacsony koherencia-érzék összefüggésben áll az antiszociális viselkedésformákkal. Minél több bűncselekményt regisztráltak valakinél a rendőrségi nyilvántartásban, annál alacsonyabb koherencia-érzékkel lehetett számolni. Öt különféle bűncselekmény-típus (kábitószeres, erőszakos, vagyon elleni, közlekedési bűncselekmény és ittas vezetés) mindegyikénél megállapítható volt, hogy a nem büntetett kontroll személyekhez képest alacsonyabb az elkövetők koherencia-érzék pontszáma. A szerzők szerint „az alacsony koherencia-érzék utalhat például az életcélok és az élet értelmének hiányára; az igazságtalanság érzésére, és nehézségekre a társas kapcsolatok, az érzelmi kontroll és a helyzetek értelmezése terén. Ezek a nehézségek lehetséges közvetítői a droghasználat, az erőszak és a vagyon elleni cselekmények magasabb kockázatának. Az antiszociális egyének, és főleg a visszaesők, feltehetően kevésbé képesek előre tervezni, illetve viselkedésük és életük irányítását a kezükbe venni” (Ristkari és mtsai, 2009, 9.old.). Alacsony koherencia-érzék esetén az egyének fokozottan ki vannak téve a környezetükben fellelhető stresszoroknak, és azokra inadekvát választ adnak. A gyenge megküzdési képesség, a krónikus feszültség és az egészségkárosító viselkedések mind összefüggésben állhatnak az antiszociális személyiségvonásokkal.

Korábban drogfogyasztó, de legalább 1 éve absztinens izraeli fogvatartottakkal végzett vizsgálatában Chen (2010) megállapította, hogy férfiak esetében a szorongás szintjét meghatározta az alacsony koherencia-érzék és az alacsony családi támogatottság, s nem volt hatással az absztinens időszak hossza és a barátoktól kapott társas támogatás. Ellenségességük

szintjében meghatározó szerepű volt az absztinens időszak rövidege és az alacsony koherencia-érzék.

Az *optimizmus* hatását a pszichés és fizikai egészségre számos kutatás kimutatta (Andersson, 1996; Szondy, 2006), s börtönkörnyezetben is végeztek vizsgálatokat erre vonatkozóan. Heigel, Stuewig és Tangney (2010) felnőttkorú, vegyes nemi összetételű fogvatartotti mintán vizsgálták az optimizmus hatását a pszichés és fizikai jóllét időbeli változására. Eredményeik igazolták az előzetes feltevéseket: a fogvatartottak körében az optimisták kevesebb szomatikus és pszichés tünetet mutattak, 6 hét elteltével az optimisták tünet-pontszámai nagyobb csökkenést mutattak, mint a pesszimistáké (az egész mintára jellemző volt a tünetek szignifikáns csökkenése a két adatfelvételi időpont között). A szerzők szerint három különböző módon járul hozzá az optimizmus a pszichés jólléthez: elsőként az optimista egyének hatékonyabb, célirányosabb copingot alkalmaznak, másodsor jobban elkülönítik a kontrollálhatatlan helyzeteket a kontrollálhatóktól, harmadszor rugalmasabban és adaptívabban gondolkodnak, mint a pesszimisták.

Szondy, Dienes és Kovács (2010) hazai felnőtt férfi (előzetes letartóztatásban lévő) fogvatartotti mintán vizsgálta a diszpozíciós és szituációs specifikus optimizmus hatását a fizikai egészségre és a szubjektív jóllétre. A fizikai tünetek alakulásában sem a diszpozicionális optimizmus és pesszimizmus, sem a börtönspecifikus optimizmus nem bizonyult meghatározó erejűnek; a szubjektív jóllétet szignifikánsan magyarázta a börtönspecifikus optimizmus mértéke. A szerzők kiemelték, hogy az alacsony kontroll-lehetőséget nyújtó börtönkörnyezetben az optimizmus protektív faktornak tekinthető a pszichés egészségre nézve.

IV. 6.

A megküzdésben szerepet játszó személyes erőforrások II. Észlelt kontroll, kontrollhely

A külső és belső kontrollosság, valamint a kontrollhely elnevezés Rottertől származik, aki a szociális tanuláselmélet keretein belül a személy-helyzet interakció kontingenciájának észlelésére vonatkoztatva használta ezeket a fogalmakat. A kontroll helye azt jelzi, hogy a környezet feletti irányítás forrását hol észleli az egyén. Amennyiben a személy adott helyzetben saját cselekvése eredményének tekinti a környezetében bekövetkezett változásokat, belső kontrollal jellemezhető, önmagát tekinti a külső változások forrásának. Aki saját cselekvése és a környezeti megerősítések között nem észlel összefüggést, külső kontrollosnak tekinthető, és saját befolyása helyett más emberek akaratát vagy a sorsot tartja irányító tényezőnek. Rotter a kontrollhelyre irányuló értékelést stabilnak tartja a helyzeteken keresztül, személyiségvonásként tekinti (a téma összefoglalását ld. Fournier és Jeanrie, 2003).

A totális intézetek definíciójában (ld. 11. old.) szerepel, hogy ezekben az intézményekben az egyénekre vonatkozó szabályok tőlük független irányítás alatt állnak, s mindenkitől egyforma viselkedést követelnek meg. A pszichológia nyelvezetére lefordítva ez a jelenség az autonómia korlátozása mellett a kontroll elvesztésére is utal: az egyéneknek nincs lehetősége arra, hogy kezében tartsa az események alakulását. Az intézetben történeteknek nem alakítójává, hanem passzív elszenvédőjévé válik. A kontroll megítélésére a megküzdési modell szerint a másodlagos kiértékelés szakaszában kerül sor: miután a személy döntést hozott arról, hogy az adott szituáció érinti személyes jóllétét, döntést hoz arról, hogy képes-e befolyásolni a helyzet kimenetelét, vagy erre nincs lehetősége. Ennek eredményét figyelembe véve térképezi fel cselekvési lehetőségeit és erőforrásait. A kontroll észlelése hiedelem a helyzet kontrollálhatóságáról, ami befolyásolja a kognitív kiértékelést, időben tehát a kontroll értékelése megelőzi a megküzdési erőfeszítést (Lazarus és Folkman, 1984).

Lazarus szerint kontrollálhatónak ítélt helyzetekben az emberek gyakrabban alkalmaznak problémafókuszú, aktív cselekvésre épülő copingot, míg kontrollálhatatlannak vélt helyzetben inkább érzelemfókuszú stratégiákat részesítenek előnyben (Lazarus és Folkman, 1984). A megküzdési preferencia összekapcsolható a kontroll-hittel: a belső kontroll hit a problémafókuszú megküzdés alkalmazásával, a külső kontroll az érzelemfókuszú stratégiák alkalmazásával jár együtt. Kontrollálhatatlan helyzetben a problémafókuszú próbálkozások többnyire hatástalannak bizonyulnak. Az általában maladaptívnek tekintett érzelemfókuszú és menekülési stratégiák kontrollálhatatlan helyzetben segítenek az egyénnek csökkenteni szorongását, vagyis a helyzethez való adaptációt segítik elő (Strentz és Auerbach, 1988).

A kontroll észlelését Rothbaum, Weisz és Snyder (1982) kiemelt jelentőségűnek tartja, elméletük (az *észlelt kontroll kettős folyamat modellje*) szerint az emberek gyakran feladják a tényleges irányítást annak érdekében, hogy a kontroll érzetét fenntartsák. Az emberek, ha a helyzet irányítására vonatkozó lehetőségeik megszűntek, egy másik típusú kontrollra váltanak. A szerzők elsődleges kontrollnak nevezik, amikor az egyén kezében van a kontroll és ő hoz döntést a helyzet további alakításáról. A másodlagos kontroll esetén a helyzet az egyén döntéseitől függetlenül alakul, ugyanakkor az egyén aktív erőfeszítést tesz arra, hogy továbbra is aktív szereplője legyen a helyzet alakulásának. Ez esetben nem a környezetet igyekszik saját igényeihez alakítani, hanem önmagát alakítja a helyzethez. A szerzők egyik példája szerint amennyiben az egyén nem képes a hatalommal rendelkező személyeket rávenni akarátának képviselésére (ez lenne az elsődleges kontroll), akkor is keresi a befolyásos személyek társaságát, mert így fenntarthatja azt az illúziót, hogy része van a döntések alakításában (így válik kontrollja másodlagossá). Egy másik példa szerint az elsődleges kontroll vonatkozhat a helyzet jobb megértésére irányuló törekvésre, a másodlagos kontroll pedig a helyzet kapcsán arra próbál magyarázatot keresni, hogy miért kellett ilyen módon alakulniuk a dolgoknak, vagyis miért kell így elfogadni az eseményeket, ahelyett, hogy változtatna rajtuk.

Friedland és munkatársai (1992) laboratóriumi kísérletes módszerrel igazolták, hogy a stressznek kitett vizsgálati személyek kontroll-érzete lecsökkent, ami által felerősödött bennük a kontrollálhatóság észlelésének illúziója. Megfigyelésük igazolta, hogy tényleges kontroll hiányában az emberek ragaszkodnak a kontroll illúziójához. A börtönben azért lehet ez kiemelten fontos, mert ott csekély beleszólása van a fogvatartottaknak a mindennapi történések alakításába.

A kutatások megerősítették, hogy a nagyobb mértékű észlelt kontroll hatékonyabb megküzdéshez, jobb stressztűrő képességhez, kevesebb pszichopatológiához, jobb empátiás képességhez vezet (Declerck és mtsai, 2006). A környezet feletti kontroll észlelése befolyást gyakorol a stresszre adott reakcióra pszichés és biológiai vonatkozásban is (Bollini és mtsai, 2004). A tartós stresszel jellemezhető élethelyzeteknek szerepük van több fizikai betegség kialakulásában, például kapcsolatot találtak a szorongászavarokkal, depresszióval, mellrákkal és keringési betegségekkel. Ugyanakkor kimutatták, hogy a belső kontrollal rendelkezők, akik saját erőfeszítéseiket eredményesnek értékelik, kisebb biológiai stresszválaszt adtak, valamint a megélt stresszt is kisebbnek érezték, mint a külső kontrollal rendelkezők. A belső kontrollosság védetté teheti a stresszel összefüggő betegségek kialakulásával szemben.

Thompson és munkatársai (1993) szerint alacsony kontrollal jellemezhetőek azok a helyzetek, amelyek nem visszafordíthatók vagy nem megoldhatók. Ugyanakkor ilyen helyzetekben is célja lehet az egyénnek a következmények kézben tartása vagy a hasonló helyzetek elkerülése, vagyis fennmaradnak olyan tényezők, melyek felett továbbra is kontrollt gyakorolhat. Daganatos betegekkel végzett vizsgálatukban megállapították, hogy a kontroll észlelése kevesebb depresszióval és szorongással járt. A központi stresszor (a rákos betegség) kontrollálása kevésbé volt jelentős az eredmények alakításában, mint a következmények (érzelmeik irányítása, házastársi kapcsolat alakítása) feletti érzett kontroll.

Amennyiben az egyén azzal szembesül, hogy nem képes elérni kitűzött célját, dönthet úgy, hogy elengedi az adott célt, és erőfeszítéseit más célok elérésére összpontosítja. Wrosch és munkatársai (2003) vizsgálatában az elérhetetlen céloktól való elállás összefüggött a pszichés jóllét magasabb szintjével. A kontroll ebben az esetben a célokkal kapcsolatban meghozott döntésben érhető tetten.

Hasonló eredményekre jutottak a börtön nehezen kontrollálható körülményeihez való alkalmazkodásra irányuló vizsgálatok. MacKenzie, Goodstein és Blouin (1987) eredményei szerint a szorongás és a prizonizáció mértékét a kontroll észlelése mediálja: akik magas szintű kontroll-érzéssel rendelkeznek, kevesebb stresszt élnek át, illetve kisebb mértékben alakítanak ki intézetellenes attitűdöt. Pugh (1994) vizsgálatában kimutatható volt, hogy a jó magaviseletű fogvatartottak erősebb belső kontrollal voltak jellemezhetőek, mint a viselkedési problémákat mutatók. A belső kontrollosság lényegét a környezeti feltételekhez igazodó megküzdés alkalmazásában azonosíthatjuk (Reitzel és Harju, 2000), tehát a belső kontrollosok pontosan észlelik lehetőségeiket, és aszerint cselekednek, míg a külső kontrollosok saját megszokott problémamegoldási sémáikhoz ragaszkodnak, amelyek a börtönben nem bizonyulnak eredményesnek.

A börtönspecifikus külső-belső kontroll mértéke viszonylag állandó személyiségtényezőnek tekinthető, egy 5 hetes problémamegoldás-tréning – amellyől a belső kontroll erősödését várták – nem változtatott szintjén. Ugyanakkor elmondható volt, hogy a tréninget inkább azok vették igénybe, akik eleve belső kontrollos beállítódásúak voltak. Az elítéltek és az előzetes letartóztatottak között nem mutatkozott különbség a börtönbeli kontrollhelyben, illetve a börtönben aktuálisan eltöltött idő tartama sem befolyásolta annak mértékét (Pugh, 1993). Groh és Goldenberg (1976) kutatási mintájában az idősebb fogvatartottak belső kontrollosabbak voltak, mint ahogy azok a fogvatartottak is, akik igénybe vették az intézet által felkínált szervezett tevékenységeket (pl. oktatás, munka, terápia). A bekerülésük előtt drogot használó fogvatartottak külső kontrollal jellemezhetőek a drogot nem fogyasztókhöz képest. McBride (1982) kutatásában nem mutatkozott különbség a drogot használó és nem használó fogvatartottak kontrollhely-értékei között, illetve a fogvatartotti és a normál populáció kontrollhely-értékei között sem.

A börtön szigorú szabályai és az életrend monoton meghatározottsága miatt a fogvatartottak saját kontrolljuk helyett gyakran mások irányításával találkoznak. Az összes börtönben eltöltött idő kapcsolatban állt a külső kontrollal (Griffith, Pennington-Averett és Bryan, 1981), tehát a börtönbüntetések számának növekedésével megerősödött a kívülről meghatározottság érzése. A külső kontroll az események attribúciójában is szerepet játszott: akik hajlamosabbak bűncselekményüket külső, rajtuk kívül álló oknak tulajdonítani, nagyobb valószínűséggel hagyták figyelmen kívül a társadalmi normákat, kevésbé internalizálták a proszociális értékeket (Blatier, 2000).

Összességében véve a külső kontrollosság hajlamosíthat a visszaesésre (Pugh, 1992). A börtönön belül a belső kontroll erősítése jelenik meg célkitűzésként, ez megvalósulhat azáltal, hogy a fogvatartottak lehetőséget kapnak az intézet által felkínált tevékenységekben részt venni. A fogvatartottak bevonása, aktivizálása erősíti önbizalmukat, és nyitottabbá teszi őket a reszocializációs hatások befogadására (Van Voorhis és mtsai, 1997).

A börtönben megtapasztalt csekély kontroll vajon felerősíti a fogvatartottakban a külső kontrollos beállítódást? Vajon a belső kontroll és az irányításhoz való ragaszkodás minősül adaptívnek a totális intézményen belül? A kontroll kivitelezésére irányuló erőfeszítés összhangban áll a cselekvések észlelt hatékonyságával? Összefügg a pszichológiai jólléttel és a börtönkörnyezethez való alkalmazkodással a kontrollhely és az észlelt kontroll? Többek között ezekre a kérdésekre keresem a választ az empirikus vizsgálatokban.

IV. 7.

Coping tágabb összefüggésben. Egzisztenciális szemlélet, narratív identitás és pozitív pszichológia

A felelősség felvállalása a fogvatartottak esetében különösen problematikus, hiszen a hosszú hónapokig húzódó bírósági eljárás során mintegy belekényszerülnek, hogy „kimagyarazzák” az elkövetett bűncselekményt, vagyis elhárítsák a felelősséget magukról. Sykes és Matza (1957, idézi: Boros és Csetneky, 2002) ezt a jelenséget bűnösség problémának nevezi, s öt olyan gondolkodásbeli stratégiát azonosít, melyeket az elkövetők bűnösségük tudatának elhárítására alkalmaznak. Ezek a következők: a felelősség tagadása, az áldozat tagadása, a kár tagadása, az elutasítók elutasítása, és a magasabb erkölcsi parancsra hivatkozás.

A tettekért való felelősségvállalás tehát a börtönben rövid úton vezet a bűncselekmény felvállalásának feladatához, amit a fogvatartottak igyekeznek elkerülni. Amennyiben hajlandók a bűncselekménnyel kapcsolatos felelősséget felvállalni, a következő lépés annak belátása, hogy az életükben meghozott rossz döntések sorozata vezetett el oda, hogy bűncselekményt követtek el és börtönbe kerültek. A múltjukról alkotott narratívában – hasonlóan a bűncselekmény narratívához – gyakran a körülmények áldozataként igyekeznek beállítani magukat, védőbástyát vonva ezáltal sérülékeny énképük köré (Youngs és Canter, 2012).

Yalom (2006) a felelősség elhárítását a *külső kontroll*os beállítódással állítja párhuzamba, megállapítva, hogy a külső kontrollos személyek átadják sorsuk irányítását mások kezébe, majd sorsuk rosszra fordulásáért rajtuk kívül álló tényezőket okolnak. Idővel egyre esélytelenebbnek érzik magukat a változtatásnak a lehetőségére; ezt a jelenséget (ti. az arra való hajlamot, hogy a megerősítést a választól függetlennek észlelje az egyén) *tanult tehetetlenségnek* nevezte el Seligman (Miller és Seligman, 1976).

Az egzisztenciális pszichoterápia hangsúlyozza, hogy a fizikai körülményektől függetlenül az egyén mindig felelős azért az attitűdért, amit a problémákkal szemben tanúsít. „...Egy emberi lénynek, még nyakig elmerülve is megvan a szabadsága: eldöntheti, hogy mit érezzen, milyen attitűdöt vegyen fel, legyen bátor, sztoikus, fatalista, ironikus, vagy essen inkább pánikba” (Yalom, 2006, 210.o.). A felelősség a helyzetben adott reakcióra vonatkozik (az érzésektől függetlenül), hiszen felelősséget kell tudni vállalni azért a hozzáállásért, amit mutat az ember. Ez a szemlélet visszavezeti a kontrollt az egyénhez, kihangsúlyozva, hogy amennyiben nem is az egész helyzet, de bizonyos tényezők vagy önmaga fölött mindenképpen marad valamennyi kontrollja.

A megküzdés-kutatás kezdeti időszakában elfogadott volt az a dichotóm megközelítés, miszerint a kontrollálható helyzetekben a problémafókuszú stratégiák alkalmazása előnyösebb, a kontrollálhatatlan helyzetekben pedig az érzelemfókuszúak. Az újabb eredmények nem támasztották alá konzisztensen ezt a kettéosztást, ezért mára ennél jóval differenciáltabban közelítik meg a kérdést a kutató szakemberek (Oláh, 2005). Párhuzamba állítható ezzel, amit a logoterápia hangsúlyoz az érték-megvalósítással kapcsolatban. Eszerint amikor az egyénnek nincs lehetősége alkotói vagy élményértéket megvalósítani, vagyis a szituáció nem kontrollálható, még mindig van lehetősége beállítódási értéket megvalósítani, azáltal, ahogyan a helyzethez viszonyul (Frankl, 1997). A „sorsszerűt (az eredetileg önmagában megváltoztathatatlant) vagy alkotói értékmegvalósítás formájában alakítjuk, vagy – ha ez valóban lehetetlen – beállítódási értékekkel oly módon viszonyulunk a sorshoz, hogy még a legkilátástalanabb szenvedésből is emberi teljesítmény legyen” (125.o.).

A börtönre vonatkoztatva az előző gondolatmenetet, kézenfekvőnek tűnik a bebörtönzésre adott kezdeti reakciókat nem egymással versengő alternatívákként, hanem a kontroll megtartását célzó próbálkozásokként értelmezni. Ebben a szemléletmódban azonos funkcióval

bír a szociális visszahúzódás, a szomatizáló tünetképzés, vagy a fegyelmi vétségek elkövetése. A különbséget az egyes reakciók között nem azok kiváltó oka, hanem a mögöttük meghúzódó attitűd jelenti. „Az ember szellemi személyének sohasem pusztán a kívülről jövő követelmények teljesítése vagy a belső igények kielégítése a fontos. Számára az a fontos, hogy hatni tudjon a világ alakulására. Hogy 'jó legyen valamire', hogy valaki szolgálatára állhasson, hogy a lehető legszemélyesebb módon, szabadon, méltósággal, önmagát kifejezve részese lehessen a világ alakításának, ha még oly csekély mértékben is. Nem akarja létét fölöslegesnek látni. Mert – nem tudni, mire alapozva, de – sejti, hogy nem 'hiába' időzik a Földön” (Lukas, 2014, 115.o.).

A pszichológiában hosszú ideig tartotta magát az a nézet, hogy a negatív életesemények és traumák romboló hatásúak a pszichés és fizikai egészségre nézve. Ugyanakkor a pozitív pszichológia térnyerésével egyre több kutatás indult annak vizsgálatára, hogy miként próbálnak az emberek túljutni a traumatikus élethelyzeteken, hogyan őrzik meg mentális és fizikai egészségüket a nehéz körülmények ellenére is.

Az *ego-reziliencia* fogalmát Block (1993, idézi: Örkényi, 2007) vezette be annak a képességnek a jelölésére, mellyel az egyén a helyzet kívánalmaihoz és lehetőségeihez rugalmasan tudja illeszteni az alkalmazkodást. Megfigyelései kiindulópontjaként olyan fiatalok élettörténete szolgált, akik számos tekintetben rizikócsoporthoz tartoztak gyerekkorukban, s a hátrány ellenére megfelelő társadalmi beilleszkedésre és jól alkalmazkodó életvitel kiépítésére voltak képesek. Egy rizikós fejlődési csoportba tartozó gyerekek életútjának követésére vállalkozó kutatásban a gyerekek egyharmada 18 éves korában jó alkalmazkodást mutatott, vagyis esetükben lehetett azonosítani a rizikótényezőket ellensúlyozó protektív tényezők jelenlétét (Werner és Smith, 2001, idézi: Örkényi, 2007); az *ego-reziliencia* stabil személyiségvonásnak bizonyul a különböző életkorokban.

Agabi és Wilson (2005) az eredeti paradigmát kiszélesítve személy-helyzet interakcióban kibontakozó jelenségként kezeli a rezilienciát. Vagyis olyan komplex viselkedési tendenciaként, melyet a környezeti kihívások aktiválnak. A személyiség-tényezők meghatározzák a stressz kiértékelését, az érzelmi arousal szintjét és az érzelmek modulálásának képességét. Szoros összefüggésben állnak a megküzdéssel, ami a stresszhelyzetben megjelenő adekvát viselkedés. Az optimális megküzdés és adaptáció következtében rövid és hosszú távon egyaránt pozitív kimenetel figyelhető meg. Ennek hiányában ki van téve az egyén a PTSD és a pszichopatológia kockázatának.

Lundman és munkatársai (2010) azonosítani kívánták a reziliencia, a koherencia-érzék, a hardiness, az életcél és az éntranszcendencia fogalmainak közös tényezőit. Az általuk belső erőnek (*inner strength*) nevezett jellemző 4 dimenzió kölcsönhatásából áll össze: a másokhoz való kapcsolódásból, a szilárdságból, a rugalmasságból és a kreativitásból. A belső erő biztosítja azt, hogy az élet nehézségeinek ellenére az egyén megtartsa józan látásmódját, kapcsolatokat tartson fenn másokkal, felelősséget vállaljon önmagáért, kreatív és rugalmas legyen.

Az egyén életében bekövetkezett negatív eseményekkel való megküzdés folyamata fontos témája a narratív identitás vizsgálatának, hiszen az egyén önmagáról alkotott képét jelentősen befolyásolja, hogy utólag hogyan értékeli a nehéz helyzetek hatását saját egész életére nézve. McAdams (2008) az életnarratívumok kapcsán felhívta a figyelmet arra, hogy a magasan generatív személyiségek élet-elbeszélését a *redempció* jellemzi, amelynek lényege, hogy az életben történt negatív események utólag pozitív értelmezésbe kerülnek, tehát az egyén beszámol arról, hogy a nehézségeket leküzdötte, tapasztalatot szerzett, jobb emberré vált, vagy egyszerűen csak megnyugodott, elfogadta az új állapotokat.

A redemptív narratíva-szerveződésről megállapítást nyert, hogy bűnözők rehabilitációjában is kiemelt szerepű. Stone és munkatársai (2016) megfigyelése szerint kisebb valószínűséggel léptek ismét a bűnözés útjára azok a feltételesen szabadlábra helyezett női elkövetők, akik

redemptív módon konstruálták meg az életükkel kapcsolatos elbeszélést: történeteikben arra helyezték a hangsúlyt, hogy egy jobb jövő érdekében mit kell tenniük, milyen tanulságokat vontak le a múltban elkövetett hibáikból, hogyan képesek hatékonyan kontrollálni jövőjüket. Velük szemben a narratívában *kontaminációt* alkalmazó személyek elbeszéléseit áthatotta a tehetetlenség, nem érezték magukban az erőt ahhoz, hogy változtassanak a sorsukon, múltbéli hibáikkal azonosították magukat. Kontamináció esetén az életben történt esetleges pozitív történéseket is utólag semmissé teszik a negatív hatások. Nem kriminális mintában a redempció jelenléte pozitívan korrelált a pszichológiai jóllét önbeszámolás mutatóival. A kontamináció jelezte a depresszió szintjét, továbbá negatívan kapcsolódott az önértékeléshez és a koherencia érzékhez (McAdams és mtsai, 2001).

A börtönbe kerülés letagadhatatlanul negatív életeseménye egy kontaminációs forgatókönyvben az egész életutat rossz irányba mozdító hatásként jelenhet meg a változtatásra képtelen elkövető elbeszélésében, vagy lehet olyan „pofon” az élettől, amely ráébreszti az illetőt, hogy alapjaiban kell megváltoztatnia viselkedését ahhoz, hogy többé ne kerüljön ilyen helyzetbe, utóbbi egy redempciós szerveződésű forgatókönyv része lehet. „A bűnözőt az különbözteti meg az elkövetőtől, hogy nem annyira cselekménye, mint inkább egész élete jellemzi” (Foucault, 1990, 341. old.). Maruna (2002) hangsúlyozza, hogy a bűnöző életvitellel felhagyó, úgynevezett dezisztens elkövetők abban különböznek a bűnözést folytató társaiktól, hogy képesek új narratívába ágyazni identitásukat, amely új narratívát már nem hatja át a kriminális gondolkodásmód és a szégyenérzet, hanem önbizalomra, pozitív értékek megvalósítására és a személyes kontrollra alapul.

Összességében véve a pozitív pszichológia keretein belül vizsgált személyiségtényezők és viselkedési minták egybevágnak az egzisztenciális pszichológia azon álláspontjával, miszerint a deviáns vagy patológiás viselkedés megváltoztatásának lehetősége a változást elősegítő tényezőkben rejlik, ezért nem elegendő csupán a deviancia vagy patológia kialakulásában szerepet játszó tényezők azonosítása. A kriminálpszichológiában és a kriminológiában kialakult bűnözési elméletek döntő többségben a bűnözéshez vezető deficitekkel foglalkoznak, s nem szentelnek kellő figyelmet a pozitív irányú változást elősegíteni képes tényezőkre. Az egzisztenciális pszichológia szerint az ember életének bármely pillanatában dönthet úgy, hogy új értelmet ad létezésének, új narratívába szervezi az önmagával kapcsolatos eseményeket. Az ilyen nagy volumenű döntések meghozásához hozzásegíthetnek az élet határhelyzetei, így többek között a börtönbe kerülés is.

IV. 8.

Összegző gondolatok és a disszertáció tárgyát képező kutatások felvezetése

Milyen pszichés mechanizmusok jellemzik a börtönadaptációt? A deprivációk minden fogvatartottat érintenek; az új környezetben szigorú szabályokhoz kell igazodniuk, be kell illeszkedniük társaik közé. Énképük, önbecsülésük megtartása érdekében kezelniük kell a rájuk nehezedő stresszt, fel kell dolgozniuk a bűncselekményük által keltett negatív érzelmeket, ki kell alakítaniuk egy újfajta kapcsolatot hozzátartozóikkal. Disszertációmban alapvetőnek tekintem, hogy a börtönbe kerülés stresszként van jelen a fogvatartottak életében, ami esetenként pszichológiai krízist is előidézhet. Ám a szélsőséges eseteket leszámítva elmondható, hogy a fogvatartottak nagyobb része súlyos pszichológiai patológia nélkül vészeli át a börtönt (Boros, Csetneky, 2002; Zamble, Porporino, 1990).

A börtönadaptáció folyamatát a deprivációs és import modellen túl a coping modell alapján közelítem meg saját vizsgálataimban (rövid áttekintésüket lásd az V.1-5. fejezetekben). A fogvatartottak megküzdésének feltérképezését az 1. vizsgálatban valósítom meg. A börtönadaptációra irányuló vizsgálatok alapvetően három nagy területre összpontosítanak: a

prizonizáció, a fegyelmi helyzet és a pszichológiai alkalmazkodás témájára. Ezek közül a prizonizációt nem vontam be vizsgálódásaim körébe, a fegyelmi helyzetre ható tényezőket a 2., 3. és 5. vizsgálatban is felmértem, hasonlóan a pszichológiai alkalmazkodás pozitív tényezőivel, hiszen a beilleszkedés komplex jelenségét nem szabad csupán a negatív oldalról megközelíteni.

A börtönbe kerülés határhelyzet jellegéről a 6. vizsgálat eredményei adnak részletesebb információt. A korábbi életvitelre, az életre általában vonatkozó tanulságok levonásának kedvez a sok szabadidő, vagy másként nevezve a tétlenség, ami erősen jelen van a fogvatartottak napjaiban. Jut idejük mérleget vonni az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatban is. A bűnösség probléma megoldása a témája a 4. és 5. vizsgálatnak, alapos elemzésnek vetve alá a szegény és büntudat morális érzelmeit.

A megküzdés folyamat-modellje három tényező összjátékaként határozza meg a megküzdést: a környezet, a személyiség és a személyes források együttes eredményeként (Lazarus, Folkman, 1984). A környezet a fogvatartottak kapcsán a börtönt jelenti, mint azt a helyszínt, ahol a megküzdési erőfeszítések zajlanak. A börtönkörnyezetet, valamint a deprivációkat nem vizsgáltam, kutatásom középpontjában a megküzdési folyamatban mutató egyéni különbségek, személyiségbeli tényezők álltak, például a megküzdési stratégiák és azok összefüggése a pszichológiai és viselkedéses kimenetel-változókkal. Ezen tényezők minden általam tervezett vizsgálatban szerepelnek. A személyes forrásokat magában foglaló megküzdési háttértényezők közül alaposabb elemzésnek vettem alá az észlelt kontrollt és kontrollhely-elvárást (2. és 3. vizsgálat), a társas támogatást (5. vizsgálat) és az egzisztenciális vonatkozású kogníciókat (6. vizsgálat).

Fő célom bebizonyítani, hogy a stresszkezelésben mutató egyéni különbségek meghatározók a börtönkörnyezetbe való beilleszkedésben. A megküzdési repertoár kezdeti felmérése támpontot adhat a fogvatartottakkal kapcsolatos mindennapi munkavégzéshez (mind a biztonsági, mind a fogvatartási szakterületen szolgálatot teljesítő szakemberek számára), illetve hozzásegíthet a hatékony reintegrációhoz azáltal, hogy a fogvatartottak erősségeire koncentrál, utat nyitva lehetőségeik reális feltárásához, az önbecsülésüket erősítő megoldások megtalálásához és a redemptív identitás-szerveződéshez.

III. rész. Az empirikus kutatás bemutatása

V. fejezet

Az empirikus vizsgálatok rövid áttekintése. Kérdésfeltevések.

Bevezetés

A disszertációmot képező vizsgálatokat úgy terveztem meg, hogy lefedjék a börtönbe kerüléssel kapcsolatos pszichológiai folyamatokat, s a vizsgálatok középpontjába a pozitív pszichológiából ismert tényezőket állítottam – többek között a stresszel való megküzdést és a kontroll-érzést. Céлом az volt, hogy a börtönadaptáció fontos területei kerüljenek megvizsgálásra: a börtönkörülmények közé való beilleszkedés, a kezdeti stressz kezelése és a bűnösség probléma megoldása. A börtönadaptáció személyiséglélektani megközelítésű vizsgálatára és pozitív pszichológiai elemzésére hazai kutatás még nem vállalkozott. Az általam tervezett vizsgálatok a személyiségpszichológia és a kognitív-tranzakcionista megküzdési modell keretén belül mozognak, tehát személyiségbeli tényezőket, valamint azok interakcióját a környezeti tényezőkkel vizsgálják. Nem térnek ki a rabtársadalom jellemzőire és a börtön szociális hatásaira.

A vizsgálatok „*papír-ceruza*” típusú kérdőíveken alapultak, melyeket egy esetben nyitott végű kérdésekre adott válaszok tartomelemzésével egészítettem ki. Két esetben *longitudinális* vizsgálatot valósítottam meg, a börtönadaptáció időbeli tényezőinek pontosabb feltárása érdekében. A vizsgálati alanyok között több vizsgálatban is többségben vannak az előzetes letartóztatottak, mivel a börtönbe kerülés pszichés megterhelő hatása esetükben kiegészül a bizonytalansággal, ezáltal fokozottan érinti őket a stressz leküzdésének szükségessége. Annak ellenére, hogy a teljes börtönpopuláció kb. egyharmadát előzetes letartóztatottak teszik ki (Nagy, 2016), a börtönökben folytatott pszichológiai vizsgálatok nagy része jogerős elítélteket vizsgál, ami hangsúlyeltolódást von magával a tudományos eredményekben. Úgy vélem, annak ellenére, hogy az előzetes letartóztatás időtartama rövidebb, mint a jogerős ítéleté, az előzetes letartóztatottak vizsgálata is hasonlóan fontos a börtönadaptáció szempontjából, annál is inkább, mivel kevés kutatás zajlik e területen.

A vizsgálatokban alkalmazott mérőeszközöket igyekeztem úgy megválasztani, hogy azok használhatóak legyenek fogvatartotti mintán is. Éppen ezért több esetben az azonos területeket felmérő kérdőívek közül azokra esett választásom, melyeket korábbi vizsgálatokban börtönben alkalmaztak, s azok nem bizonyultak problémásnak. A megküzdés mérésére szolgáló Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív (Oláh, 2005) alkalmazásának oka az volt, hogy börtönpszichológusi munkám során ez a kérdőív bizonyult a legmegbízhatóbbnak a fogvatartottak beilleszkedésének előrejelzésében, illetve a kitöltést tekintve is.

A pszichológiai kérdőívek egyik nehézsége az, hogy a fogvatartottak számára nem ismerős a teszthelyzet, vagyis nem mindenki érti, hogy minden egyes állítást egy skálán kell értékelnie. További nehézséget okoz számukra, hogy eldöntsék, egy-egy viselkedés „*néha*”, „*gyakran*” vagy „*majdnem mindig*” jellemző-e rájuk. Problémát okozhat az olvasásban és szövegértésben való gyakorlatlanság, ami által nem teljesen értik az egyes állításokat. A tagadó megfogalmazású mondatoknál a Likert-típusú skálázás azért ütközik akadályba, mert egy tagadással úgy lehet egyetérteni, ha a választ is tagadólag fogalmazza meg a kitöltő. Mindezen nehézségek figyelembevételével igyekeztem egyszerű megfogalmazású, kevés tagadó tételt tartalmazó, egyértelmű, látszatvaliditással is rendelkező, pontosan skálázható tételekből álló kérdőíveket felhasználni a vizsgálatokhoz.

Az empirikus vizsgálatok lefolytatásához intézetparancsnoki engedélyt kaptam a kutatási terv bemutatását követően.

V. 1.

1. vizsgálat. A fogvatartottak megküzdésének jellemzői

A doktori disszertációm elkészítéséhez végzett kutatásokban többször is alkalmaztam a megküzdés felmérésére szolgáló Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív (Oláh, 2005) 80 tételes változatát. Ugyanezt a kérdőívet alkalmazom mindennapi munkám során a fogvatartottak pszichológiai befogadási vizsgálata során is. A 2011-ben elvégzett befogadási vizsgálatok által egy 243 db kitöltött kérdőívből álló adatbázissal rendelkezem. Az első vizsgálat ennek az adatbázisnak az elemzésére irányul, melynek célja feltérképezni a fogvatartottak megküzdésének jellemzőit, valamint a megküzdés összefüggését néhány demográfiai és kriminális tényezővel. Egy rövid vizsgálat annak ellenőrzésére irányult, hogy az elkövetett bűncselekmények típusa alapján lehet-e különbséget tenni a fogvatartottak megküzdésében.

A megküzdés kapcsán a szakirodalmi adatok alapján a fogvatartottak probléma-irányultságú, ám nem feltétlenül átgondolt megoldási stratégiáinak dominanciáját feltételeztem. Különbséget vártam az elsőbűntényes és visszaeső, valamint az erőszakos és nem erőszakos cselekményeket elkövetett fogvatartottak között a megküzdésben.

V. 2.

2. vizsgálat. Általános és börtönspecifikus kontrollhely-vizsgálat három különböző börtönben

A börtönnel kapcsolatban alapvetően elfogadott nézet, hogy totális jellege miatt az egyéni döntések csak korlátozottan érvényesülhetnek. Ugyanakkor a pszichés jólétre irányuló kutatásokból elfogadhatjuk azt a felismerést is, hogy nem feltétlenül egy adott helyzet tényleges jellemzői, hanem azok szubjektív megítélése (kiértékelése) vezérli a pszichés reakciót és ezáltal az alkalmazkodást. Ezért felmerül a kérdés, hogy az egyéni akaratot figyelmen kívül hagyó börtönben mennyire érvényesülhet az egyéni kontroll, illetve milyen mértékben érzik szubjektíven kontrollálhatónak helyzetüket a fogvatartottak.

Feltételeztem, hogy mind az általános, mind a börtönspecifikus kontrollhely összefügg az intézeti magaviselettel, ugyanakkor a börtönspecifikus kontrollhely szerepe erősebben meghatározza a viselkedést. A szakirodalom alapján a belső kontrollosság összefüggését vártam a szabálykövető magatartással, a külső kontrollosságét pedig a problémás beilleszkedéssel.

A magaviseleten túl a kontrollhely szerepét feltételeztem a szubjektív pszichés állapot alakításában, ezért a belső kontrollosság összefüggését vártam a jó közérzettel, a külső kontrollosságét pedig a szubjektív egészségügyi panaszok magasabb számával.

V. 3.

3. vizsgálat. A kontrollhely időbeli alakulása és összefüggése a megküzdéssel és a börtönadaptációval

Utánkövetéses adatfelvétellel ellenőriztem a börtönspecifikus kontrollhely alakulását a bekerüléstől számított első 3-4 hónapban, valamint összefüggését a börtönbe kerüléskor jellemző megküzdéssel, és a 4 hónap elteltével mutatott börtönbeli beilleszkedéssel. A

longitudinális kutatási elrendezés rávilágít azokra az összefüggésekre, melyek az idő előrehaladtával is jelentősek a börtönbeli alkalmazkodás alakításában. A kutatásban a papírceruza tesztek mellett nyitott kérdésekre adott válaszok tartalomelemzésére is sor került, amely alapján pontosításra kerültek a kontroll börtönbeli vonatkozásai.

Feltételeztem, hogy a bekerüléskor jellemző megküzdési stílus és kontroll-érzés szerepet játszik a 4 hónappal később mutatott intézeti alkalmazkodásban. Belső kontrollosság mellett jó intézeti magaviseletet, a hozzátartozókkal való szorosabb kapcsolattartást és a börtönéletben való rutinosabb eligazodást vártam, míg külső kontrollosság esetén ezek ellenkezőjét.

V. 4.

4. vizsgálat. A bűnösség-probléma vizsgálata: az általános és a bűncselekményre vonatkozó szégyen és büntudat összefüggése a morális értékekkel és a megküzdéssel

A börtönbe kerülést követő időszak egyik fontos pszichológiai feladata – a börtönadaptáción túl – a bűncselekményért való felelősségvállalás és a következmények elfogadása. Az, hogy a fogvatartottak önmagukra mint a bűncselekmény elkövetőjére gondolnak, énképükre, önértékelésükre gyakorol hatást. Énképük stabilitásának fenntartása érdekében kezelniük kell a bűnösség tudatából eredő feszültséget.

Jogerős elítéltek és előzetes letartóztatottak vettek részt a bűncselekményükkel kapcsolatos szégyen és büntudat felmérésére irányuló keresztmetszeti kutatásban. A kutatás részét képezte a morális elvek és az undor érzelmének összefüggését vizsgáló nagyobb kutatásnak. A fő kérdésfeltevés arra irányult, hogy a büntudat és szégyenérzet az erre hajlamosító diszpozícióból ered-e, vagy a szituáció, vagyis a bűncselekmény határozza-e meg erősebben. Mivel a bűncselekmények elkövetése felvet morális kérdéseket, ellenőrzésre került, hogy milyen összefüggésben áll a saját bűncselekmény megítélése az általánosságban jellemző morális elvekkel.

Feltételeztem, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen részben magyarázható az általános büntudatra és szégyenre való hajlammal, valamint az általános morális beállítottsággal. A bűnösség probléma megoldására irányuló erőfeszítés megjelenése által feltételeztem a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen kapcsolatát az önértékeléssel és a depresszió kialakulásában szerepet játszó diszfunkcionális attitűdökkel.

V. 5.

5. vizsgálat. A kezdeti megküzdés szerepe a börtönadaptáció alakulásában

A kontrollhellyel kapcsolatban tett megfigyelések alapján kirajzolódott a bekerülés időszakának jelentősége, ezért további longitudinális elrendezésű kutatást terveztem a kezdeti megküzdés beilleszkedésre gyakorolt hatásának vizsgálatára. Mivel a 4. vizsgálatban fény derült arra, hogy a pszichés működésben jelentős szerepe van az elkövetett bűncselekményre vonatkozó érzelmeknek, ezt is bevontam a vizsgált változók körébe. A már ismert, befogadási tesztek tartalmazó adatbázist bővítettem ki a fogvatartottak néhány demográfiai és kriminológiai adatával, továbbá a személyi anyagukból származó információkkal a beilleszkedésükre vonatkozóan.

Feltételeztem, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat a probléma megoldására irányuló megküzdési stratégiákkal, valamint az intézeti beilleszkedés pozitív formáival függ össze. A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen összefüggését vártam a maladaptív megküzdési stratégiákkal és a problémás beilleszkedéssel.

V. 6.

6. vizsgálat. Az első három börtönben töltött hónap szubjektív átélése

Részben a bekerüléssel kapcsolatos vizsgálatok pontosítására, részben a bűnösség-probléma vizsgálatának kiszélesítésére került sor ebben a kutatásban. A bekerüléssel kapcsolatban korábban csak önjellemzéses skálákon alapuló vizsgálatok eredményei álltak rendelkezésemre, ezért terveztem egy narratív, tartalomelemzésen alapuló vizsgálatot a kérdés mélyebb feltárására. A fogvatartottak visszaemlékezései, narratívumai kiemelik, hogy számukra szubjektíven milyen volt megélni a bekerülés kezdeti időszakát. A börtönbe kerülés az egzisztenciális pszichológiából ismert „határhelyzetnek” minősül, vagyis olyan fordulópontot jelentő életeseménynek, amely lehetőséget kínál arra, hogy az egyén átgondolja korábbi életét és tanulságokat fogalmazzon meg. Ez a vizsgálat keresztmetszeti és retrospektív beszámolókra építő jellegű volt.

VI. fejezet

1. vizsgálat

A fogvatartottak megküzdésének jellemzői

VI. 1.

A kutatás célja és hipotézisei

A 2011. január 1. és 2011. december 31. között elvégzett pszichológiai befogadási vizsgálatok eredményeit összefoglaló adatbázis elemzésére irányult az első vizsgálat. Legfontosabb céloom az volt, hogy ellenőrizzem az általam használt pszichológiai tesztek megbízhatóságát és érvényességét. Az alkalmazott kérdőív megbízhatóságán túl fontos szempont volt annak gyakorlati relevanciája is, vagyis nemcsak statisztikailag megfelelő, hanem informatív adatokra volt szükség. Ez utóbbi szempont miatt vettem bele az elemzésbe a legfőbb demográfiai és kriminális előéletre vonatkozó változókat.

Első hipotézisem (1/a), hogy az általam alkalmazott Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív (Oláh, 2005) 80 tételes változata stabil megbízhatósággal alkalmazható fogvatartottak körében. Bár a diszkriminációs validitás vizsgálatára nem került sor, feltételeztem (1/b hipotézis), hogy a vizsgálatban használt hasonló tartalmú kérdőívek szoros együttjárást mutatnak a megküzdési kérdőív vonatkozó alskáláival.

Második hipotézisem szerint a fogvatartottak megküzdése a szakirodalomban említett irányban tér el a normál populációtól (Boros és Csetneky, 2002), vagyis megküzdésükben preferálják a problémák azonnali leküzdésére irányuló aktív, cselekvéses stratégiákat, s gyakoriak a menekülésre vagy elkerülésre irányuló, maladaptívnek tekintett stratégiák is.

Harmadik hipotézisem szerint különbség várható az elsőbűntényes és a visszaeső fogvatartottak megküzdése között; a visszaesők szegényesebb vagy maladaptívabb coping-mintázatára számítottam (vö. Griffith, Pennington-Averett és Bryan, 1981).

Negyedik hipotézisem szerint különbség várható az erőszakos és nem erőszakos jellegű bűncselekmények elkövetőinek megküzdése között; az erőszakos bűncselekmények elkövetői esetében az indulatok gyengébb kontrolljával jellemezhető megküzdési stratégiák preferenciáját vártam.

VI. 2.

Módszer

Eljárás

A vizsgálat a 2011-ben a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben lefolytatott pszichológiai befogadási vizsgálatok adatainak másodelemzésére irányult. Az adatbázis 262 fogvatartott pszichológiai teszteredményeit összegezte. Az elemzésbe kizárólag férfi fogvatartottak adatai kerültek.

A mintavétel kényelmi jellegű, a befogadáson részt vevő fogvatartottakat célozta meg. A részvételért jutalmazás nem járt. Az önkéntes részvétel miatt a mintába nem kerültek be a nem együttműködő fogvatartottak, a pszichológiai tesztek kitöltése miatt csak készség szinten írni-olvasni tudó fogvatartottak részvételére számíthattunk.

Minta

A résztvevők átlagos életkora 33,7 év volt (a legfiatalabb 18, a legidősebb 63 éves, szórás = 10,30), átlagosan 9,64 osztályt végeztek el az iskolából, 59%-uknak volt gyereke. Az elkövetett bűncselekmények 57%-a nem erőszakos jellegű cselekmény, a fogvatartottak 86%-a előzetes letartóztatott, 58% ügyével kapcsolatban ártatlannak tartotta magát. A minta 43%-a elsőbűntényes, 62%-ának családtagjai között nem volt büntetett személy. Első bekerülésükkor átlagosan 27,06 évesek voltak. Aki már volt korábban börtönben, átlagosan 4,7 évet töltött bezárva. Bekerülésük előtt 32%-uk fogyasztott drogokat, öngyilkossági kísérlete 15%-nak volt korábban. 20%-uk nevelkedett valaha intézetben, 14%-uk számolt be gyerekkorában átélt családon belüli bántalmazásról. Mindössze 25 személyről állt rendelkezésre adat azzal kapcsolatban, hogy bűncselekménye elkövetéskor bódult (alkoholos vagy drogos) állapotban volt-e: 32%-uk számolt be tudati befolyásoltságról.

Mérőeszközök

A fogvatartottak *szociodemográfiai és kriminális háttéréről* az alábbi adatok kerültek rögzítésre:

- Életkor
- Iskolázottság: A befejezett iskolai osztályok száma.
- Gyerekek száma: A fogvatartott gyermekeinek száma, függetlenül attól, hogy ő neveli-e gyermekeit vagy sem.
- Intézeti nevelkedés: Nevelkedett-e valaha intézetben (állami gondozás⁵, javító-nevelő intézet) a válaszadó.
- Bántalmazás a családban: *Igen* vagy *nem* válasz az „Előfordult-e a családjában családon belüli bántalmazás vagy erőszak?” kérdésre.
- Droghasználat: *Igen* vagy *nem* válasz a „Bekerülése előtt használt-e drogokat?” kérdésre.
- Öngyilkossági kísérlet: *Igen* vagy *nem* válasz a „Volt-e korábban öngyilkossági kísérlete?” kérdésre. Mivel a fogvatartottak többsége öngyilkossági kísérletnek tekinti a szándékos önkárosítást (például az alkaron ejtett vágásokat, ún. falcolást), ezért az igen-válaszok az öngyilkossági motivációt nélkülöző önkárosító cselekményeket is magukban foglalhatták. Ez a változó tehát a korábbi öngyilkossági vagy önkárosítási előzményt rögzítette, ezért klinikai pszichológiai következtetések levonására nem alkalmas (vö. Fiáth, 2014, Lehoczki, 2012).
- Bűncselekmény: Az a bűncselekmény, amely miatt a fogvatartottat letartóztatták, vagy amely miatt jogerős ítéletét töltötte. A fogvatartott által a befogadási tesztalapon feltüntetett cselekmény, tehát több bűncselekmény esetén az, melyet a fogvatartott a legfontosabbnak ítélt. Természetesen a tesztalapon feltüntetett bűncselekmény megnevezése összevetésre került a személyi anyagában rögzítettel, így megtévesztésre nem volt lehetőség. A statisztikai elemzésekhez a bűncselekmény kódolásra került: *erőszakos* illetve *nem erőszakos* jellegű cselekmények szerint⁶.
- Korábbi börtönbüntetések száma: A fogvatartott válasza a „Hányszor volt korábban börtönben?” kérdésre. Ennek a változónak a kódolásával rögzítettem, hogy valaki

⁵ A *gyermekvédelmi szakellátást* a fogvatartottak jobban megértik a fenti megnevezést használva.

⁶ A nem erőszakos bűncselekmények kategóriájába az alábbi cselekmények kerültek: lopás, csalás, sikkasztás, kábítószerrel való visszaélés, ittas járművezetés, okirathamisítás, közúti veszélyeztetés, vesztegetés, orgazdaság, üzletszerű kéjelgés, hivatali visszaélés, magzatelhajtás. Az erőszakos bűncselekmények az alábbiak: rablás, garázdaság, testi sértés, emberölés, szemérem elleni erőszak, nemi erőszak, kiskorú veszélyeztetése, személyi szabadság korlátozása, zaklatás, önbíráskodás, zsarolás, kerítés, gyújtogatás (Adler, Mueller. Laufer, 2002).

*elsőbűntényes*⁷ vagy *visszaeső*: visszaesőnek minősül mindenki, aki a jelenlegi büntetését leszámítva volt már korábban börtönben. Mivel ez a kódolás nem tartalmazta a korábbi felfüggesztett börtönbüntetést, pénzbírságot vagy próbára bocsájtást, nem egyezik meg a kriminológiában használatos visszaeső minősítéssel, ugyanakkor számomra a börtönkörnyezet ismerete és a börtönadaptáció miatt informatívabb volt, mint a hagyományos besorolás. Tulajdonképpen az általam alkotott változó a börtönrutinra irányult. A kérdés nem tért ki a javítóintézeti múltra (amit öt kérdéssel korábban felmértem), kizárólag a börtönnel kapcsolatos előzményre.

- Összesen életében börtönben töltött évek száma: Szintén a fogvatartott által a tesztalapon feltüntetett érték. A hónapok feltüntetése az adatbázisban tizedes értéként szerepel.
- Életkor az első bekerüléskor: „Hány éves volt, amikor először életében börtönbe került?”
- Büntetett előéletű családtag: A családtagok között *van* vagy *nincs* olyan személy, akinek már volt börtönbüntetése?
- Ártatlanság: Jelenlegi ügyében ártatlannak tartja-e magát? *Igen-nem*.
- Alkoholos vagy drogos befolyásoltság: Bűncselekményét bódult (alkoholos vagy drogos) állapotban követte-e el? *Igen-nem*.

Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív (MMPK, Oláh, 2005; ld. Mellékletek/1.): 80 állításból álló megküzdési kérdőív, mely az alábbi 8 alskálán méri a stresszel való megküzdési stílust: problémacentrikus megküzdés, támaszkeresés, feszültség kontroll, figyelem elterelés, emóciófókusz, emóció kiürítés, önbüntetés, belenyugvás. 1-től 4-ig terjedő skálán (*szinte soha, ritkán, gyakran, majdnem mindig*) jelölhető be, hogy mennyire jellemzőek a kitöltőre a felsorolt reakciók problémahelyzetben.

A problémacentrikus reagálás a probléma tényleges megszüntetésére irányul, a támaszkeresés hasonló módon az akadály elhárítását célozza meg, amihez a személy valakinek a segítségét veszi igénybe. A feszültség kontroll esetén a figyelem a fenyegetésről az egyénre helyeződik, de a probléma tényleges megoldása továbbra is cél marad. A figyelem elterelés a problémahelyzetből való kilépést jelöli, az emóciófókusz kapcsán az egyén a helyzet keltette feszültséget igyekszik csökkenteni a probléma megoldása helyett. Az emóció kiürítés az indulatok kontrollálatlan levezetésében nyilvánul meg, az önbüntetés a helyzet kialakulása miatti önvádat jelöli, a belenyugvás a probléma kialakulásának elfogadását jelenti. A kérdőív skáláinak reliabilitása megfelelő, a Cronbach- α értékek 0,50 és 0,75 között mozognak (Oláh, 2005).

A fogvatartottak számára a kérdőív hosszúságán és egyhangúságán túl nehézséget okozott a kettős tagadási helyzetek előfordulása, pl. a „Nem tudok uralkodni magamon” állításra a „szinte soha” választ kellett bejelölni, ha a fogvatartott úgy érezte, hogy képes uralkodni magán. A tesztet 243 személy töltötte ki értékelhető módon.

Tünetlista: A Symptom Checklist 90 Revised (SCL-90R, Derogatis és Cleary, 1977; ld. Mellékletek/2.) alapján kialakított 20 tételes tüneteskála. A skála bemutatását és pszichometriai jellemzőit lásd részletesen a VI.3. fejezetben. A 20 tünet esetében 0-tól 4-ig (*soha, enyhén, közepesen, erősen, extrém módon*) kellett jelölni, hogy milyen mértékben zavarták a válaszadót az adott tünetek az elmúlt néhány hétben. A pontszámok összegzésre kerültek, így a skálán 0-80 pont érhető el. 240 db értékelhető kérdőív állt rendelkezésre a vizsgálatban. A

⁷ Büntetés-végrehajtási szempontból elsőbűntényes, aki első olyan bűncselekményét követte el, ami miatt börtönbe került. Ez nem feltétlenül esik egybe a kriminológiai megközelítéssel, amely alapján első törvényszegése kapcsán nevezhetünk valakit elsőbűntényesnek.

tünetlista kitöltésével megbecsülhető a kitöltő által megélt általános pszichológiai distressz mértéke.

Bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat kérdőív (Offence Related Shame and Guilt Scale, ORSGS, Wright és Gudjonsson, 2007, ld. Mellékletek/3.): 10 állítás kapcsán 1-től 7-ig terjedő skálán kellett értékelni, hogy aktuálisan hogyan érez a válaszadó az általa elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatban. A szégyen és a büntudat skálán is 5-35 pont érhető el, a magasabb értékek a büntudat és szégyen erősebb jelenlétét jelezték. A reliabilitást jelző Cronbach- α értéke a szégyen skála esetében 0,78, a büntudat skálán 0,79. Mivel a kérdőívnek nem létezett magyar változata, a kérdőív tételeinek lefordítását magam végeztem el. Jelen vizsgálatban 164 kitöltött kérdőív adatait tudtam felhasználni.

Harag és Düh Kifejezési Mód Skála (Anger Expression Scale, a magyar verziót lásd Oláh, 2005, ld. Mellékletek/4.): A düh és harag kifejezésére vagy elfojtására való hajlam mérésére szolgáló kérdőív. Külön skálák mérik fel a düh és harag elfojtásának előfordulását (*anger-in*), valamint a düh és harag nyílt, támadó jellegű kinyilvánítását (*anger-out*). Mindkét skálán 8-32 pont érhető el. Az összesített skálán (*anger-expression*) 20-80 pont érhető el, s információt ad a düh és harag kinyilvánításának gyakoriságáról. Az említett skálákat a szerzők személyiségvonásnak, vagyis stabil és koherens jellemzőnek tekintik. A kérdőív mindhárom mutatójának reliabilitása erős, a Cronbach- α értéke 0,65 és 0,81 között mozog (Oláh, 2005). Jelen vizsgálatban 50 kitöltött kérdőív állt rendelkezésre az elemzéshez.

A statisztikai elemzések elvégzéséhez az összes vizsgálat során az SPSS 17.0, illetve az SPSS 20.0 programokat használtam.

VI. 3.

Pilot vizsgálat: a 20 tételes tünetlista kialakítása

A szakirodalomban többször találkoztam azzal a módszertani megoldással, hogy a vizsgálati személyek distressz-szintjét tünet-skálával mérik (Andersen és mtsai, 2000; Edwards és Potter, 2004; Ireland és mtsai, 2005; Van Harreveld és mtsai, 2007; Elger, 2009; Heigel és mtsai, 2010; Szondy és mtsai, 2010), ezért magam is ezt a módszert kívántam alkalmazni vizsgálataim kimeneti változójaként. Azért volt különösen szimpatikus a szomatikus tüneteken keresztül vizsgálni az általános pszichés közérzetet, mert a fogvatartottak könnyebben töltenek ki erős látszatvaliditással rendelkező kérdőíveket, és nehézséget jelent számukra az absztrakt megfogalmazású állítások értékelése. A testi tünetek úgymond „kézzel foghatóak”, megtapasztalásuk gyakoriságának megbecslése teljesíthető feladat számukra. Az egyik leggyakrabban alkalmazott ilyen mérőeszköz a Symptom Checklist 90-R (SCL-90R, Derogatis és Cleary, 1977), amelynek fordítását magam végeztem el a Schwarzwald, Weisenberg és Solomon (1991) tanulmányában közzétett forma alapján. A 90 tételes tünetlista kitöltése során a fogvatartottak gyakran panaszkodtak arra, hogy nehéz koncentrálni az egymáshoz nagyon hasonló tünetekre, túl sok a skálázandó tétel, nehéz mindegyik esetében végiggondolni annak gyakoriságát. Mivel vizsgálataimban a tünetlista mellett további kérdőíveket is rögzítettem, fontos volt, hogy a fogvatartottak kezelhető mennyiségű kérdést vagy állítást kapjanak és a kitöltés folyamatának végéig fennmaradjon a figyelmük. Ezért a 90 tételes tünetlista lerövidítése mellett döntöttem. A kérdőívnek létezik egy 53 tételes rövidített változata, a Brief Symptom Inventory (Derogatis és Melisaratos, 1983), ám ennél is rövidebb skálát szerettem volna, amely jól megragadja a tünetek által lefedett közös varianciát.

Az SCL-90R ellenőrző lista 90 distressz okozta fizikai és mentális tünetet tartalmaz, a válaszadónak 0-tól 4-ig terjedő skálán értékelnie kell, hogy az elmúlt héten milyen mértékben jelentkeztek a felsorolt tünetek. Az alábbi kilenc diagnosztikus skála-eredmény számítható a kérdőívből: szomatizáció, kényszeresség, interperszonális érzékenység, depresszió, szorongás,

ellenségesség, fóbia, paranoia, pszichoticizmus. Továbbá a globális súlyossági index (minden állítás pontértékének átlaga) alapján megbecsülhető a pszichés zavar általános súlyossága. A 9 skála magas belső konzisztenciával jellemezhető, a Cronbach- α értékek a kérdőív szerzőinek tanulmányában 0,79 és 0,90 közé esnek (Derogatis, 1994, idézi: Allison és Baskin, 2009).

A 9 diagnosztikus skálát négy különböző vizsgálatban (Rauter és mtsai, 1996; Schmitz és mtsai, 2000; Schwarzwald és mtsai, 1991; Shutty és mtsai, 1986) sem feltáró, sem megerősítő faktorelemzéssel nem sikerült reprodukálni. További kritika a mérőeszközzel szemben, hogy hiába méri fel a fenti kórképekben előforduló tüneteket, nem alkalmas arra, hogy a DSM-IV kritériumai szerinti diagnózist megadjon (Pedersen és Karterud, 2004). Az eddigiekben hivatkozott és további tanulmányok is mind arra a megállapításra jutottak, hogy az SCL-90R tünetlista inkább egyetlen globális distressz faktor felmérésére szolgál, mintsem kilenc tünet-dimenzió mérésére (Cyr és mtsai, 1985; Clark és Friedman, 1983; Holcomb és mtsai, 1983; Elliott és mtsai, 2006).

Az eredeti skála faktorelemzése alapján elmondható, hogy az alskálák mögött meghúzódik egy általános közös faktor, amely önmagában is lefedi az állítások nagy részét (Rauter és mtsai, 1996). A kérdőív hazai adaptációja során is megerősítést nyert, hogy a kérdőív tételei egyetlen közös faktorhoz kapcsolódnak, amely a teljes variancia 74,6%-át magyarázta (Unoka és mtsai, 2004).

122 felnőtt férfi fogvatartott részvételével (amely minta nem áll átfedésben az 1., 3. és 4. vizsgálat mintájával) lehetőségem nyílt a 90 tételes kérdőív statisztikai vizsgálatára, s így a rövidített verzió kialakítására.

A kilenc diagnosztikus skála Cronbach- α értékei a 0,780 (paranoia) és 0,925 (szorongás) közötti tartományba estek, megbízhatóságuk tehát megfelelő mértékű. A kilenc alskála korrelációja nagyon erős volt (ld. 6.1. táblázat), ami felvetette annak lehetőségét, hogy mind ugyanazt a közös tényezőt mérik, így végül az egész kérdőívből alkotott rövidített verzió megalkotását választottam, hogy a globális súlyossági index felmérése megvalósulhasson a kitöltendő itemek számának csökkentése mellett.

6.1. táblázat. A 9 diagnosztikus skála korrelációs értékei

	Kénysz.	Interp. érzék.	Depr.	Szor.	Ellens.	Fóbia	Paran.	Pszichoticizmus
Szomatizáció	0,805	0,725	0,817	0,852	0,582	0,760	0,614	0,675
Kényszeresség		0,746	0,843	0,853	0,648	0,765	0,717	0,736
Interperszonális érzékenység			0,748	0,752	0,593	0,794	0,771	0,741
Depresszió				0,897	0,652	0,796	0,686	0,757
Szorongás					0,703	0,848	0,735	0,753
Ellenségesség						0,662	0,657	0,683
Fóbiás szorongás							0,707	0,751
Paranoia								0,682

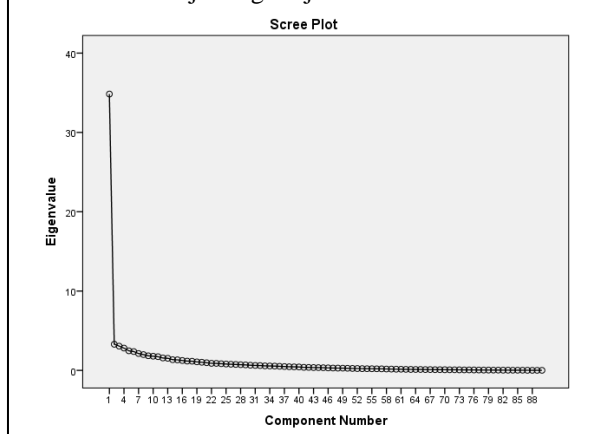
Megjegyzés: a szignifikancia-értékek minden esetben 0,001-nél kisebbek, ezért nem kerültek külön jelölésre

Az itemek számának csökkentése érdekében a 90 tételes kérdőívben főkomponens-elemzést végeztem varimax rotációval, amelynek eredményeként 20 faktor jött ki, amelyek sajátértéke 1-nél nagyobb, s amelyek együttesen a variancia 77,49%-át magyarázzák (KMO = 0,785). A lejtődiagram (6.1 ábra) elemzését követően egyértelművé vált, hogy egyetlen faktort érdemes megtartani, hiszen a többi faktor nem hordoz önmagában annyi információt, ami tovább árnyalná a kapott eredményt.

A fix 1 faktoros változatban a közös faktor a variancia 38,7%-át fedi le. A 6.2. táblázat mutatja be a közös faktort legerősebben töltő 20 tételt, azok helyét az eredeti kérdőívben, valamint az item-total korrelációkat.

Az így kialakított 20 tételes tünetlista Cronbach- α értéke 0,961. Nem ismeretlen jelenség a magas belső konzisztencia mutató a kérdőívvel kapcsolatban, például Elliott és munkatársai (2006) beszámolnak arról, hogy az 5 pontos értékelő skálát 3 pontosra módosítva, illetve a kérdőívből 3 nem illeszkedő tétel elhagyásával a Cronbach- α mutató 0,96-ról 0,99-re emelhető. A 20 tételes tünetlista és az eredeti 90 tételes kérdőív globális súlyossági index pontszámának korrelációja: $r = 0,959$, $p < 0,001$.

6.1. ábra. A 90 tételes tünetskála főkomponens-elemzésének lejtődiagramja

6.2. táblázat. A fő faktort legerősebben töltő 20 tétel bemutatása

Item sorszáma az eredeti kérdőívben	Item tartalma	Faktor töltés	Melyik tünet-dimenzióhoz tartozik az eredeti kérdőívben	Item-total korreláció a 20 tételes kérdőívben
22	Étvágytalanság	0,789	Fóbia	0,745
57	Össze zavartság érzése	0,779	Depresszió	0,777
55	Kontrollálhatatlan hangulatkitörések	0,775	Ellenségesség	0,761
71	Lehangoltság érzése	0,757	Depresszió	0,741
33	Túl sok aggodás a dolgok miatt	0,756	Depresszió	0,707
51	Félelem-érzés	0,755	Szorongás	0,735
78	Kalapáló szív, szívdobogás-érzés	0,750	Szorongás	0,773
44	Émelygés vagy kavargó gyomor	0,747	Szomatizáció	0,787
53	Álmatlanság	0,744	Szorongás	0,744
72	Hőhullám vagy hidegrázás időszakai	0,739	Szomatizáció	0,731
80	A gondolatok megállása	0,734	Kényszer	0,696
30	Gombóc a torokban	0,732	Szomatizáció	0,778
40	Reménytelenség érzése a jövővel kapcsolatban	0,730	Depresszió	0,707
24	Nehéz koncentráció	0,730	Kényszer	0,706
19	A test egyes részein gyengeség-érzés	0,729	Szomatizáció	0,712
39	Feszültség, felizgatottság érzése	0,723	Szorongás	0,737
49	Mindent megerőltetésnek érezni	0,721	Depresszió	0,709
56	Rettegés- vagy pánikrohamok	0,720	Szorongás	0,690
31	Nyugtalanság	0,718	Szorongás	0,696
54	Úgy érezni, hogy valami rossz fog történni	0,711	Szorongás	0,709

A 6.2. táblázatban is látható, hogy az eredeti kérdőív három diagnosztikai skálája adja a tételek döntő többségét: a szorongás (7 item), a depresszió (5 item) és a szomatizáció (4 item) skálák. Ezek alapján megállapítható, hogy a fogvatartottak általános diszkomfort-érzése

döntően ezekről a területekről származik. Az új skála kitöltése jelentősen lerövidítette a tünetek felmérésére fordított időt, megkönnyítve a fogvatartottak feladatát a további kérdőívek kitöltésében.

VI. 4.

Eredmények I.

Leíró statisztika és a kérdőívek eredményeinek bemutatása

A pszichológiai kérdőíveken elért átlag, szórás és skála-reliabilitás eredményeket a 6.3. táblázat mutatja be.

6.3. táblázat. A vizsgálatban használt kérdőívek átlagai, szórásai és reliabilitási adatai.

Skála neve	Értékelhető elemszám	Átlag	Szórás	A skálán elérhető pontszám (min-max)	Cronbach- α
<i>Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív</i>					
Problémacentrikus	243	3,01	0,618	1-4	0,824
Támaszkeresés	243	2,36	0,647	1-4	0,834
Feszültség kontroll	243	2,89	0,544	1-4	0,726
Figyelem elterelés	243	2,34	0,547	1-4	0,789
Emóciófókusz	243	2,38	0,485	1-4	0,685
Emóció kiürítés	243	1,68	0,462	1-4	0,684
Önbüntetés	243	2,39	0,635	1-4	0,689
Belenyugvás	243	2,20	0,768	1-4	0,771
<i>Tünetlista</i>					
Tünetpontszám	240	25,77	19,109	0-80	0,958
<i>Harag és Düh Kifejezési Mód Skála</i>					
Anger-in	50	23,40	3,297	8-32	0,782
Anger-out	50	13,69	3,450	8-32	0,543
Anger-expression	50	44,48	4,828	20-80	0,712
<i>Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív</i>					
Büntudat	164	19,41	10,546	5-35	0,881
Szégyen	164	14,22	9,389	5-35	0,891

A vizsgálatban használt kérdőívek közül a Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív megbízhatósága elfogadható, bár három alskála enyhén alatta maradt az általánosan elfogadott 0,7 Cronbach- α szintnek. A vizsgálat első hipotézise alátámasztást nyert. Az általános distressz tüneteket felmérő skála statisztikailag megbízhatóan mért. A Harag és Düh Kifejezési Mód Skála reliabilitása az anger-out alskálával kapcsolatban megkérdőjelezhető, a másik két skála esetében megfelelő. A Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív megbízhatóan mért.

Mivel a Megküzdési Mód Preferencia Kérdőívvel kapcsolatban nem álltak rendelkezésre összehasonlító eredmények fogvatartotti mintán, ezért eredményeimet a kérdőív megalkotásakor használt serdülő populáció adataival vettem össze (Oláh, 2005) a második hipotézis tesztelése céljából. Az életkori – és feltehetően szociodemográfiai – eltérések miatt az eredmények természetesen nem hasonlíthatók össze közvetlenül, ugyanakkor a tendenciákra vonatkozó információkat tartalmazhatnak. Mivel saját mintám kizárólag férfiakból állt, a serdülő mintából is a fiúk (n = 243) átlagait és szórásait vettem alapul, melyet

a 6.4. táblázat foglalja össze. A két minta összehasonlítására t-próbát, illetve a Cohen-d hatásmérték-mutatót alkalmaztam⁸.

6.4. táblázat. Az MMPK kérdőív átlagai, szórásai és összehasonlító statisztikája serdülő fiúk és fogvatartott férfiak mintáján

MMPK skála	Serdülő fiúk		Fogvatartottak		t-próba		Cohen-d
	átlag	szórás	átlag	szórás	t	p	
Problémacentrikus	2,84	0,39	3,01	0,618	-3,626	<0,001	-0,337
Támaszkérés	2,28	0,57	2,36	0,647	-1,446	0,149	-0,131
Feszültség kontroll	2,52	0,34	2,89	0,544	-8,991	<0,001	-0,837*
Figyelem elterelés	2,33	0,43	2,34	0,547	-0,224	0,822	-0,020
Emóciófókusz	2,15	0,39	2,38	0,485	-5,761	<0,001	-0,526*
Emóció kiürítés	2,01	0,49	1,68	0,462	7,638	<0,001	0,693*
Önbüntetés	2,25	0,57	2,39	0,635	-2,558	0,010	-0,232
Belenyugvás	2,04	0,50	2,20	0,768	-2,722	0,006	-0,252

*közepes vagy nagy hatásmérték

A t-próba hat megküzdési skála esetében mutatott szignifikáns különbséget a két csoport között. Egyedül az emóció kiürítésben volt alacsonyabb a fogvatartottak átlaga, a problémacentrikus reagálásban, a feszültség kontrollban, az emóciófókuszban, az önbüntetésben és a belenyugvásban a fogvatartottak magasabb értékeket értek el.

A hatásmértékek kiszámítása ehhez hasonló képet mutat, ugyanakkor szigorúbb az eltérések nagyságának megítélésekor. Közepes hatásmértékkel jellemezhető különbség mutatkozott két megküzdési stratégiában: a fogvatartottakra jellemzőbb volt az emóciófókusz megjelenése problémahelyzetben, míg a serdülők nagyobb arányban vezették le indulataikat impulzív módon. Nagy hatásmértéket ért el a feszültség kontrollban jelentkező különbség: ezt a megküzdési módot a fogvatartottak gyakoribb előfordulásának jelölték, mint a serdülők. A maradék öt skála esetében kis hatásmérték megfigyelhető. A második hipotézis megerősítést nyert.

Az általános distressz felmérésére szolgáló tünetskála megbízhatósága kiváló volt. A minta átlag-pontszáma 25,77 pont; ez nagyságrendileg megegyezett a 2010-ben lefolytatott utánkövetéses vizsgálat (ld. VIII. fejezet) eredményeivel, melyben az első adatfelvételi időpontban a résztvevők (n = 74) átlaga 24,59, a második adatfelvételi időpontban 26,16 pont volt.

A Harag és Düh Kifejezési Mód Skála esetében rendelkezésre állt összehasonlító minta: Oláh (2005) közzétette a bűnöző férfiak (n = 108) mintáján felmért adatokat, melyeket a 6.5. táblázat mutat be. A t-próba alapján mindhárom düh-kifejezési mutató szignifikánsan eltért a két mintában: a düh kinyilvánításának gyakorisága és a düh agresszív kimutatása is jellemzőbb volt az összehasonlító bűnözői mintában, míg a düh elfojtása jellemzőbb volt a saját fogvatartotti mintában. A hatásmérték-mutatók a közepes szintet majdnem elérő, illetve annál erősebb összefüggéseket tártak fel.

⁸ A t-próba elvégzésére a <http://www.quantitativeskills.com/sisa/statistics> online kalkulátorát, a Cohen-d kiszámítására a <http://cognitiveflexibility.org/effectsize> online kalkulátorát használtam.

6.5. táblázat. A Harag és Düh Kifejezési Mód Skála átlagai, szórásai és összehasonlító statisztikája bűnöző férfiak mintáján és a saját vizsgálati mintán

<i>Harag és Düh Kifejezési Mód Skála</i>	Bűnöző férfiak (Oláh, 2005)		Fogvatartottak (saját minta)		t-próba		Cohen-d
	átlag	szórás	átlag	szórás	t	p	
Anger expression	47,23	6,50	44,48	4,828	2,973	0,003	0,486
Anger in	17,40	3,77	23,40	3,297	-10,17	<0,001	-1,698*
Anger out	16,27	4,38	13,69	3,450	4,002	<0,001	0,659*

*közepes vagy nagy hatásmérték

A Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív statisztikai megbízhatósága erős. A kérdőív kidolgozói által nyert adatokhoz hasonlóan (Wright, Gudjonsson és Young, 2008) a büntudat pontszám magasabb lett, mint a szégyen. A szégyen átlagpontszáma hasonlóan alakult a két mintában, a büntudat azonban a magyar fogvatartottak esetében lényegesen alacsonyabb volt, mint a brit mintában (ld. 6.6. táblázat).

6.6. táblázat. A Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív átlagai, szórásai és összehasonlító statisztikája bűnöző férfiak mintáján és a saját vizsgálati mintán

<i>ORSGS kérdőív</i>	Pszichiátriai kezelt elítéltek (Wright, Gudjonsson és Young, 2008), n=60		Fogvatartottak (saját minta)		t-próba		Cohen-d
	átlag	szórás	átlag	szórás	t	p	
Büntudat	28,3	9,7	19,41	10,546	5,932	<0,001	0,878*
Szégyen	13,6	7,4	14,22	9,389	-0,515	0,608	-0,074

*közepes vagy nagy hatásmérték

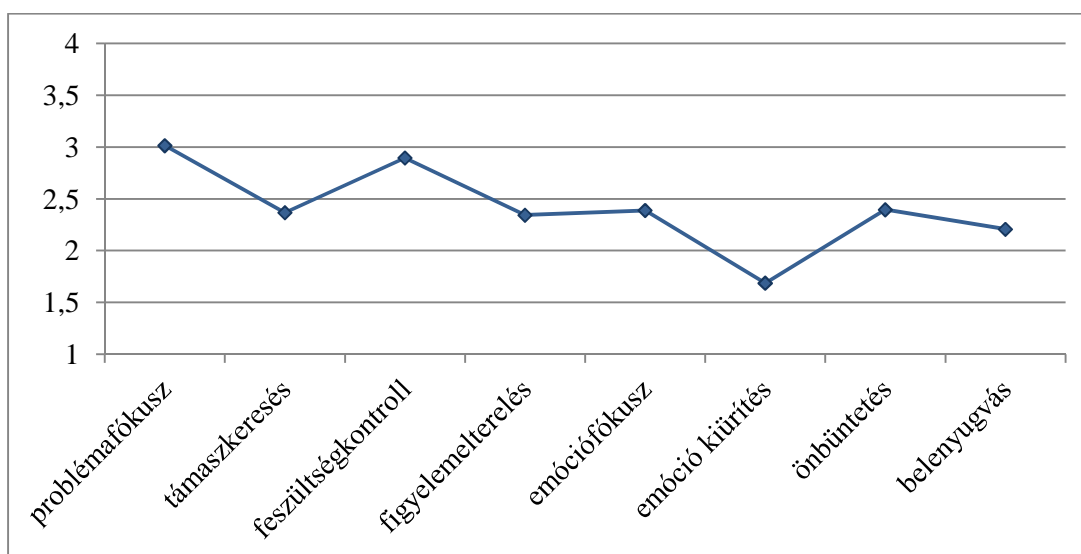
VI. 5.

Eredmények II.

A megküzdésre vonatkozó adatok elemzése

Az adatok részletesebb elemzése előtt érdemes a fogvatartottak megküzdési mintázatát önmagában szemügyre venni. A 6.2. ábrán az MMPK kérdőív megküzdési dimenziói a szerző könyvében (Oláh, 2005) eredetileg bemutatott sorrendben kerülnek feltüntetésre. Az eredeti kérdőív faktorelemzésekor három faktor emelkedett ki az együttjárások alapján: egy markáns problémafókuszú stratégia dimenzió és két emóció fókuszú stratégia dimenzió (ld. még a 6.5. táblázatban is). A problémafókuszú faktorba a problémacentrikus reagálás és a feszültség kontroll stratégiák kerültek. Mindezt azért érdemes megemlíteni, mert a fogvatartottak esetében azt látjuk, hogy az említett két stratégia kapcsán jelentkeztek a legmagasabb pontszámok, vagyis ez az a két megküzdési mód, melyet a leggyakrabban alkalmaznak problémahelyzetben. A problémafókusz preferencia illeszkedik a szakirodalom korábbi megfigyeléseihez (pl. Zamble és Porporino, 1991), mely szerint a fogvatartottak a stresszkelteő szituációkra azonnali aktív megoldást keresnek, céljuk a feszültség forrásának kiiktatása, még akkor is, amikor esetleg a helyzetre nincs kellő rálátásuk, s cselekedeteiket kevésbé tervezik meg, gyakoriak az elsietett próbálkozások (Boros és Csetneky, 2002).

6.2. ábra. Az MMPK skálái a fogvatartotti mintában

A saját adatokon lefuttatott főkomponens-elemzés (varimax rotációval) az eredeti kérdőívvel ellentétben 2 faktort eredményezett, melynek sajátértéke nagyobb 1-nél, ez a faktorszerkezet a teljes variancia 58,2%-át fedte le. Az első faktorba került a problémafókusz, a feszültség kontroll és a támaszkeresés stratégiája, a második faktorba a többi megküzdési mód.

A rögzített 3 faktoros megoldás a variancia 69%-át magyarázta (KMO = 0,733, $p < 0,001$), bemutatását ld. az 6.7. táblázatban.

6.7. táblázat. Az MMPK faktorszerkezete Oláh (2005) mintájában és a fogvatartottak mintájában

Magyar serdülők (Oláh, 2005)			MMPK skálák	Fogvatartottak		
Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3		Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
0,88			Problémacentr.		0,914	
0,86			Feszültségkontr.		0,882	
		0,72	Támaszkeresés		0,529	
		0,79	Emóció kiürítés			0,666
	0,37		Önbüntetés			0,757
	0,74		Figyelem elter.	0,827		
	0,70		Belenyugvás	0,830		
	0,69		Érzelemfókusz	0,762		

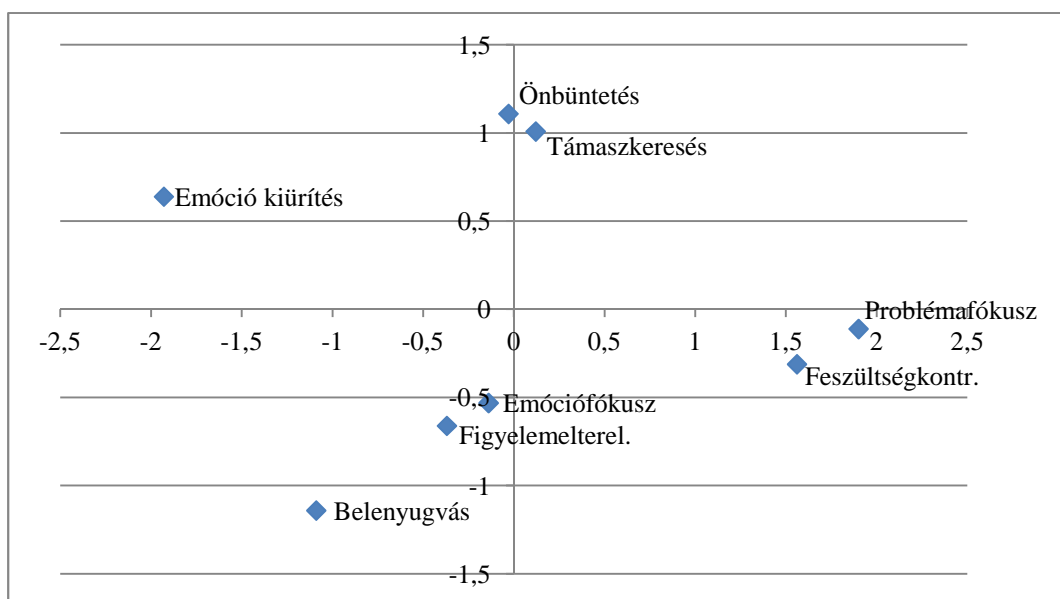
A 3 faktoros változatban is közös faktort töltött a problémacentrikus reagálás, a feszültség kontroll és a támaszkeresés stratégiája. A 2 faktoros megoldás második faktora a 3 faktoros változatban két külön faktorra vált szét. Oláh (2005) eredményeivel azonos módon közös faktorba rendeződött az érzelemfókusz, a figyelemelterelés és a belenyugvás stratégiája. A harmadik faktor az emóció kiürítést és az önbüntetést fogta egybe. (A fogvatartotti mintában jelentkező eltéréseknél figyelembe kell venni azt a tényt, hogy Oláh (2005) kutatási eredményei a serdülők egész mintájára vonatkoznak, vagyis vegyes nemi összetételű minta állt rendelkezésre az összehasonlításhoz. A nagyobb eltérések a támaszkeresés, az emóció kiürítés és az önbüntetés stratégiája mentén alakultak ki, melyek érzékenyek lehetnek a nemi különbségekre.)

Összességében véve letisztult, ám az eredeti kutatástól kissé eltérő faktorszerkezetet kaptam eredményül. A fogvatartottak esetében a támaszkeresés egyértelműen a problémaorientált stratégiák sorába tartozott, erre a megfigyelésre a későbbiekben (ld. VIII. fejezet)

részletesebben kitérek. A két érzelem-orientált faktor egyikébe sorakoztak fel az adaptívabbnak tekinthető megküzdési módok: az érzelemfókusz, a figyelem elterelés és a belenyugvás. A harmadik faktort nevezhetjük maladaptív érzelem-orientált faktornak, hiszen ide az emóció kiürítés és az önbüntetés tartoztak. Mindkét stratégia távol tartja az egyént a helyzet megoldásának megtalálásától, az egyik szélsőségesen externalizáló, a másik internalizáló tendenciát jelez.

A megküzdési stratégiák egymáshoz való viszonyát az euklidészi távolságokra alapozó statisztikai módszerrel, multidimenzionális skálázással elemeztem. Az így kialakult koordináta-rendszert a 6.3. ábra mutatja be. Az kirajzolódó MDS-térkép információt szolgáltat arra vonatkozóan, hogy az egyes stratégiák tartalmilag hogyan viszonyultak egymáshoz, vagyis a fogvatartottak megküzdésének szerveződésére lehet következtetni belőle.

6.3. ábra. Az MMPK skáláinak MDS térképe a teljes fogvatartotti mintán

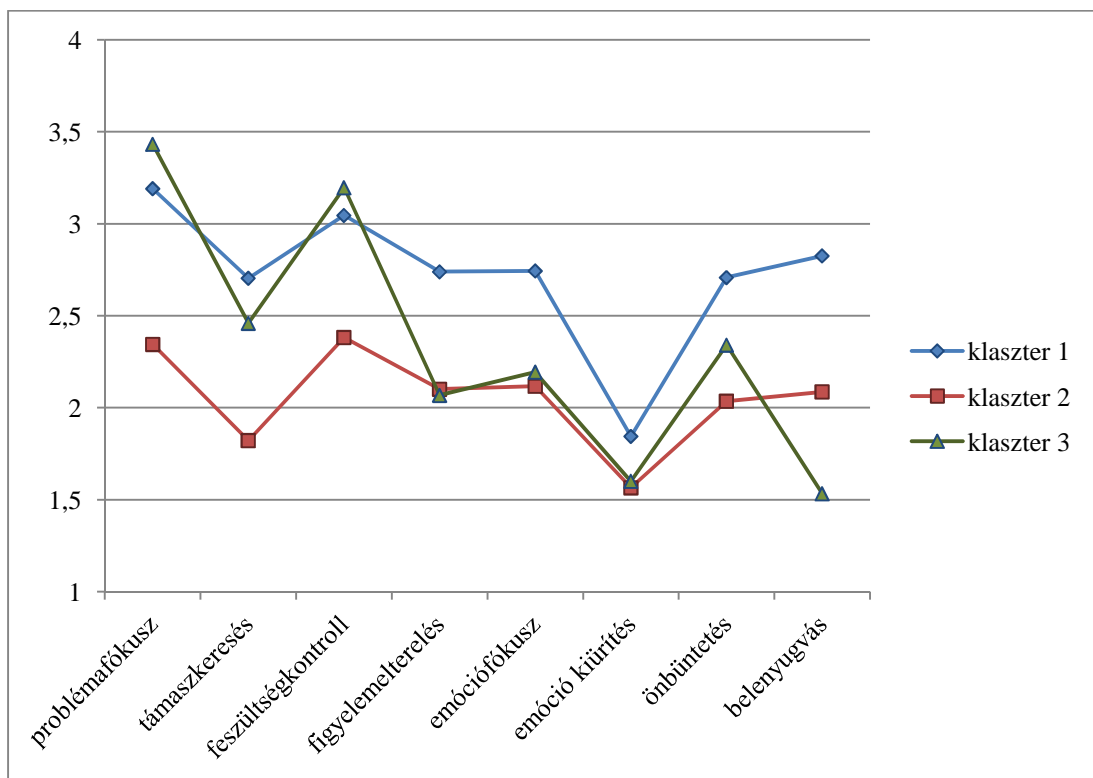
A vízszintes (x) tengely mentén az érzelmi jellegű megküzdés felől haladunk a problémamegoldásra irányuló stratégiák felé, a két szélső pontot az emóció kiürítés szélsőségesen érzelmi megnyilvánulása, valamint a teljes mértékben racionális problémacentrikus reagálás és feszültség kontroll képezik. Ebben a dimenzióban a belenyugvás az érzelmi oldalon helyezkedik el, a fennmaradó négy stratégia pedig a köztes, érzelmileg kevésbé befolyásolt, de nem tisztán racionális területet foglalja el. A dimenzió sugalmazza a kontrolláltság egyre növekvő szintjét is, valamint tükrözi számunkra a pontszámokból megismert preferenciákat is. A függőleges (y) tengelyen a negatív tartománytól a pozitív felé haladva a problémához kapcsolódó hozzáállás változását fedezhetjük fel: a problémahelyzet a belenyugvás, figyelem elterelés és emóciófókusz esetén kívül helyeződik a figyelmi fókuszon, feszültség kontroll és problémáfókusz megjelenésével megnyugtatóan megoldódik, emóció kiürítés, támaszkeresés és önbüntetés esetén sem megoldást, sem megnyugvást nem kínál. Tehát míg a belenyugvás, a figyelem elterelés és az emóciófókusz „rövidre zárja” a problémát, a feszültség kontroll és a problémáfókusz nagyobb erőfeszítést és a helyzet megváltoztatásának törekvését feltételezi, a dimenzió másik végletén pedig az emóció kiürítés, a támaszkeresés és az önbüntetés a helyzet uralásának képtelenségét, az abból való kiút kétségbeesett keresését jelzi. Emóció kiürítés akkor jelenik meg, amikor az egyén már nem tudja féken tartani indulatait, a támaszkeresés azt jelzi, hogy egyedül képtelen felülkerekedni a problémán, az önbüntetés pedig a helyzet kialakulásáért

felelős tényezők kényszerű keresésére irányul, ami önmagát fenntartó negatív gondolati körré alakul (Hofmann, Asmundson és Beck, 2013). Ez a dimenzió a problémával kapcsolatban az elkerülés-megoldás-fennmaradás hármását képviseli, a megoldástól a megoldhatatlanságig terjed, egyúttal pedig a megnyugvást és az agitált nyugtalanságot is magában foglalja.

Az MDS-térkép tartalmilag egymáshoz kapcsolta a problémafókusz és feszültség kontrollt, valamint az emóciófókusz és a figyelem elterelést, amelyek szoros kapcsolata a korábbi elemzésben is megmutatkozott. Ez esetben a támaszkeresés és az önbüntetés „rokonsága” emelkedett ki, ami a korábbi eredmények alapján nem volt feltételezhető, ugyanakkor a serdülő mintában ez a két változó közös faktort alkotott. A belenyugvás és az emóció kiürítés a többi stratégiától jelentősen elkülönültek.

A kérdőív statisztikai elemzését követően rátérek a fogvatartottak megküzdésére irányuló további elemzések bemutatására. K-means (K-közép) klaszterelemzéssel először 4 klasztert azonosítottam, később azonban az adatok elemezhetősége szempontjából praktikusabb megoldást eredményező 3 klaszteres megoldás bizonyult véglegesnek, amelyet az 6.8. táblázat és 6.4. ábra mutat be.

6.4. ábra. Az MMPK 3 klaszteres változata

6.3.

A legszembevetőbb különbség az 1. és 2. klaszter között figyelhető meg, utóbbi esetében a skálákon elért átlag pontszámok következetesen alacsonyabbak voltak, mint az első csoportnál. A 3. klaszter esetében három megküzdési stratégiában magas, a többiben alacsonyabb átlagok alakultak ki. Az egyszempontos variancia-analízis a támaszkeresés és az önbüntetés kivételével minden megküzdési stratégia kapcsán statisztikailag szignifikáns eltérést mutatott ki a csoportok között (ld. 6.8. táblázat).

Az 1. klasztert *Menekülő megküzdők* csoportjának neveztem el, mivel minden érzelem-orientált megküzdési stratégiában, valamint a támaszkeresésben is lényegesen magasabb pontszámokat mutattak, mint a többi csoport. A probléma-orientáció is magas volt esetükben, vagyis problémahelyzetben szinte bármilyen megoldásra nyitottak, csak mihamarabb véget

vethessenek a feszültséget okozó helyzetnek. Mivel a belenyugvás is erősen jellemezte ezt a csoportot, feltételezhető, hogy a frusztrációt hosszú távon nehezen viselik, ezért ha a helyzetre adott első néhány próbálkozásuk nem jár sikerrel, feladják a küzdelmet. A klaszter elnevezésében szereplő *menekülés* itt tehát arra utal, hogy a lehető leggyorsabb módon igyekeznek megszabadítani magukat a problémahelyzet alól.

6.8. táblázat. MMPK 3 klaszteres változata

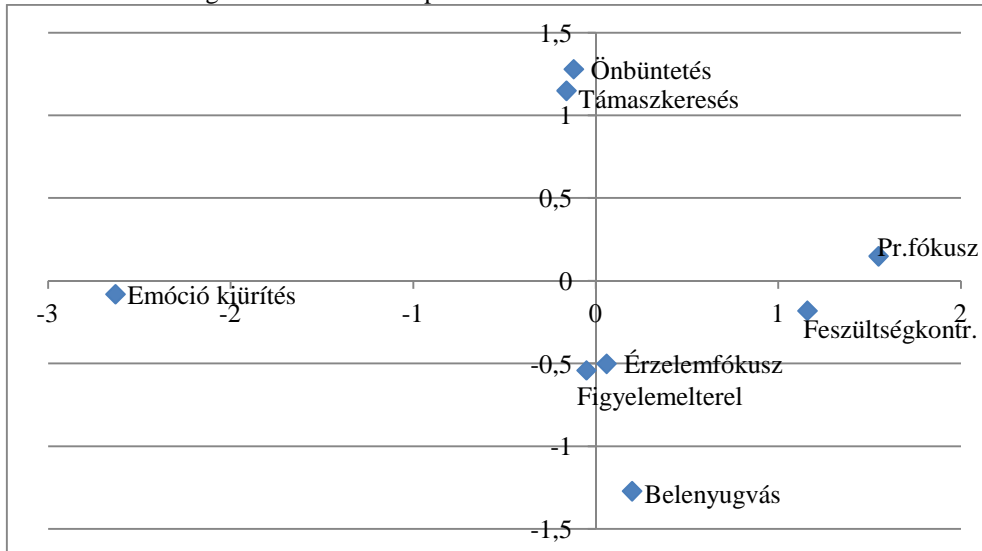
MMPK skálák	Teljes minta (n = 243)	Klaszter 1 (n = 96)	Klaszter 2 (n = 72)	Klaszter 3 (n = 75)	ANOVA F érték (p)
Problémacentrikus r.	3,01	3,19	2,35	3,43	61,817 (<0,001)
Támaszkeresés	2,36	2,70	1,82	2,46	2,216 (0,138)
Feszültség kontroll	2,89	3,05	2,38	3,20	38,176 (<0,001)
Figyelemelterelés	2,34	2,74	2,10	2,07	30,756 (<0,001)
Emóciófókusz	2,38	2,74	2,12	2,19	18,664 (<0,001)
Emóció kiürítés	1,68	1,84	1,57	1,60	3,793 (0,053)
Önbüntetés	2,39	2,71	2,04	2,34	0,798 (0,373)
Belenyugvás	2,20	2,83	2,09	1,53	127,168 (<0,001)

A 2. klaszter a *Kiforratlan megküzdők* csoportját alkotja, az elnevezésben szerepet játszott a megküzdési mintázat mellett a csoport szignifikánsan fiatalabb életkora és alacsonyabb iskolázottsága. Alapvetően az különböztette meg őket a másik két klaszterbe tartozó fogvatartottaktól, hogy a probléma-orientált megküzdési stratégiákban elmaradt az átlaguk. Megküzdésükben úgy tűnik, hogy esetleges, próba-szerencse alapon próbálnak megoldásokat találni, ezáltal számos kudarc éri őket, ami visszaveti bátorságukat a kitartásban.

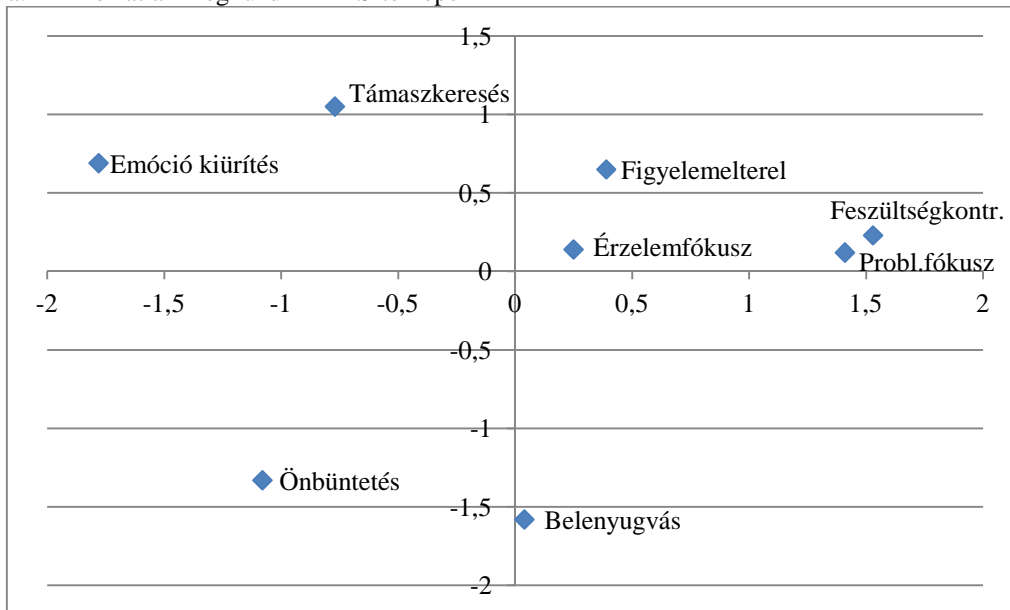
A 3. klasztert *Megoldásorientált megküzdők* csoportjának neveztem el, mivel esetükben a problémacentrikus stratégiák kiemelkedően domináltak, s a belenyugvás a legalacsonyabb, tehát céljuk a helyzet mindent kielégítő megoldása, amelyben nem kedvelik a kompromisszumokat vagy a próbálkozás feladását. A klaszterek közti további demográfiai és bűnözői előéletbeli különbségek bemutatására a következő alfejezetben kerül sor.

A megküzdési stratégiákban mutatkozó pontszámbeli eltéréseken túl a klaszterek között tartalmi eltérést is feltételeztem, ezért mindhárom klaszter esetén alkalmaztam a multidimenzionális skálázást (ld. 6.5-7. ábrák).

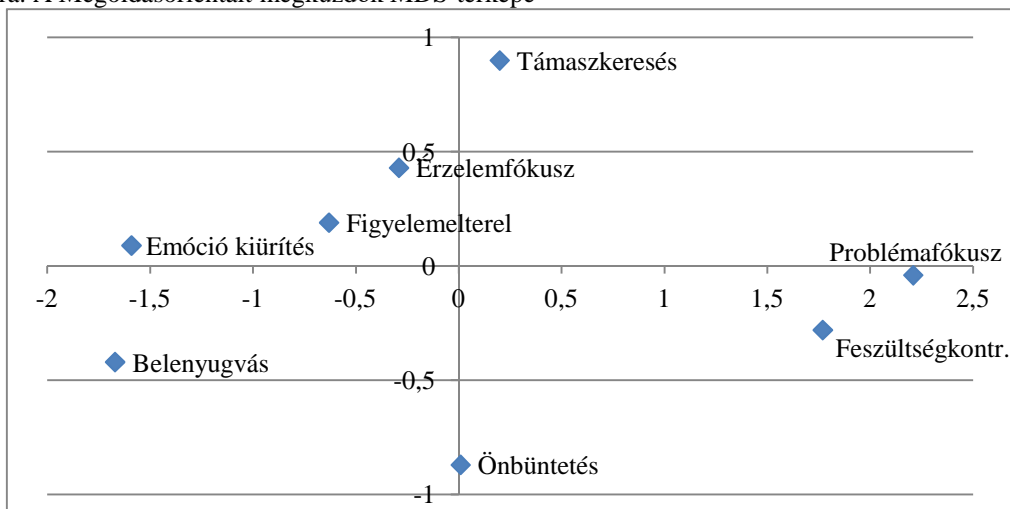
6.5. ábra. A Menekülő megküzdők MDS-térképe

6.6. ábra. A Kiforratlan megküzdők MDS-térképe

6.7. ábra. A Megoldásorientált megküzdők MDS-térképe

A 6.3. ábrával összehasonlítva mindhárom csoport esetében a megküzdési stratégiák szerveződésének eltéréseivel találkozunk. A Menekülő megküzdők esetében (6.5. ábra) a belenyugvás a racionálisabb stratégiákhoz sorakozott fel, ugyanakkor, mivel a csoportra általában jellemző volt az érzelem-orientáció, nem feltételezhető ennek háttérében tudatos hozzáállás. Az emóció kiürítés a problémafókusszal egy szintbe került a probléma megoldásának megnyugtató voltát illetően, ami jelzi, hogy ez a csoport a probléma megoldásánál már azt is eredménynek értékeli, ha bármilyen változás történik, esetleg ha környezetük figyelmét fel tudják hívni arra, hogy nehéz helyzetben vannak.

A Kiforratlan megküzdők csoportjában (6.6. ábra) a függőleges tengelyen aktív és passzív megküzdési módokra vált ketté a dimenzió, megbontva a 6.3. ábrán megfigyelt tendenciát a probléma megoldása és megoldatlansága irányában. Amennyiben a problémát nem sikerült passzív módszerekkel (önbüntetés, belenyugvás) leküzdeni, egyenrangúként jöhet szóba minden más megoldás, megerősítve azt a korábbi benyomást, hogy megküzdésük esetleges, kapkodó, próba-szerencse jellegű, melynek hatékonyságában ők maguk sem hisznek igazán.

A Megoldásorientált megküzdők (6.7. ábra) pontszámaik alapján letisztult megküzdési preferenciával jellemezhetők. Esetükben a legtöbb megküzdési stratégia az érzelmi oldalra sorakozott fel, önálló teret hagyva a két probléma-orientált stratégiának. Számukra a belenyugvás a legérzelmi stratégia, amelyet feltehetően fenyegetőnek élik meg, ezért a leginkább megpróbálnak elkerülni. Az érzelemfókusz és a figyelemelterelés esetükben a kevésbé előremutató próbálkozások közé kerülnek. Az emóció kiürítést és a problémafókuszot itt is közel egy magasságban találjuk, ami kissé ellentmond a korábbi tendenciát jelző eredményeknek, ezért nehezen magyarázható.

VI. 6.

Eredmények III.

A megküzdés összefüggése a harag-kifejezéssel, a distressz tünetekkel és a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudattal és szégyennel

A megküzdési kérdőív, a tünetskála, a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat, valamint a düh kifejezési kérdőív skáláinak korrelációit a 6.9. táblázat mutatja be. A két legmagasabb átlagpontszámot elérő megküzdési mód, a problémacentrikus reagálás és a feszültség kontroll nem korrelált a többi pszichológiai mutatóval.

A támaszkeresés több distressz tünet meglétével és erősebb szégyenérzettel⁹ járt. Ez az egyetlen változó, amelynél a szégyen a vele erősen korreláló büntudat nélkül mutatott szignifikáns összefüggést. Ez alapján feltételezhető, hogy a szégyen szociális vonatkozású érzelem, az egyén csak akkor keresi mások segítségét, ha magában már mérlegelte, hogy tettei milyen következményekkel jártak.

A legerősebb pozitív összefüggést az emóció kiürítés és az anger-out skála mutatta, amelyek tartalma ugyanarra a viselkedési tendenciára irányul, így utóbbi skála a megküzdési mutató validálására volt alkalmas, megerősítve az 1/b. hipotézist.

A testi tünetek produkálása irányába mutattak az érzelmi jellegű megküzdési stratégiák (emóciófókusz). A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat a két erősen érzelmi megküzdéssel mutatott pozitív összefüggést: az emóciófókusszal és az önbüntetéssel. A düh

⁹ A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat kapcsán a 6.9. táblázat Pearson-korrelációkat mutat be. A két változó egymással való erős kapcsolata miatt azonban kiszámításra kerültek a parciális korrelációk is (részletesebben ld. X. fejezet). A parciális korrelációk kiszámítása után vegyes kép rajzolódott ki: a büntudat varianciája nélküli szégyen az önbüntetés, a támaszkeresés és a szomatizálás erősebb tendenciáját jelezte, a szégyen nélküli büntudat korrelációi nem érték el a statisztikai szignifikancia szintjét.

kezelése kapcsán elmondható, hogy két érzelmi jellegű megküzdési stratégia is a düh elfojtása ellenében hatott.

A fenti eredmények megerősítették a pszichológiai tesztek érvényességével kapcsolatos korábbi benyomást, vagyis a megküzdési kérdőív fogvatartotti mintán történő használatának célszerűségét. A harag és düh kifejezése a megküzdési kérdőív érzelmi vonatkozású tényezőivel függött össze erősen, különös tekintettel az érzelmek indulatos kitörésére való hajlam kapcsán. A distressz tünetek magas szintje szintén a stressz érzelemfókuszú kezelésével állt összefüggésben.

6.9. táblázat. Az MMPK skálák korrelációja a pszichológiai változókkal

Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív	Tünetlista	Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Bűntudat Skála		Harag és Düh Kifejezési Mód Skála		
	Distressz tünetek	Bűntudat	Szégyen	Anger-in	Anger-out	Anger- expression
Probléma- centrikus	0,005 (0,936)	0,096 (0,244)	0,105 (0,202)	-0,165 (0,246)	0,135 (0,344)	-0,110 (0,442)
Támasz- keresés	0,176 (0,006)	0,115 (0,162)	0,190 (0,020)	-0,129 (0,366)	-0,006 (0,969)	-0,162 (0,257)
Feszültség kontroll	-0,083 (0,200)	0,001 (0,991)	0,031 (0,710)	-0,222 (0,117)	0,125 (0,382)	-0,137 (0,338)
Figyelem- elterelés	0,135 (0,036)	0,106 (0,197)	0,152 (0,065)	-0,305 (0,029)	0,094 (0,512)	-0,048 (0,738)
Emóció- fókusz	0,159 (0,013)	0,164 (0,046)	0,213 (0,009)	-0,289 (0,040)	-0,012 (0,934)	-0,226 (0,110)
Emóció kiürítés	0,317 ($<0,001$)	-0,011 (0,895)	0,037 (0,656)	-0,254 (0,072)	0,602 ($<0,001$)	0,368 (0,008)
Önbüntetés	0,452 ($<0,001$)	0,362 ($<0,001$)	0,409 ($<0,001$)	-0,065 (0,653)	0,107 (0,456)	0,053 (0,713)
Belenyugvás	0,070 (0,278)	0,097 (0,240)	0,103 (0,211)	-0,235 (0,097)	-0,111 (0,436)	-0,136 (0,343)

A korrelációs együttható értékek alatt zárójelben került feltüntetésre a szignifikancia-szint

VI. 7.

Eredmények IV.

A megküzdés összefüggése a demográfiai és kriminális változókkal

A megküzdés kapcsán azonosított klaszterek három demográfiai változóban tértek el egymástól, az egyszempontos variancia-analízis eredményét a 6.10. táblázat mutatja be. A megoldásorientált megküzdők mind jelenlegi életkorukban, mind első bekerülésükkor idősebbek voltak a másik két csoportnál, s több iskolai osztályt végeztek el. A kiforratlan megküzdők a legfiatalabbak és a legiskolázatlanabbak. A menekülő megküzdők szintén fiatalok, iskolázottságban a két másik csoport közé esett átlaguk.

6.10. táblázat. A megküzdési klaszterek szignifikáns különbségei a demográfiai változóban

Demográfiai változók	Menekülő megküzdők	Kiforratlan megküzdők	Megoldásorientált megküzdők	ANOVA
Életkor	32,72	31,76	37,12	11,784 (0,001)
Életkor az első bekerüléskor	25,68	25,54	30,42	10,827 (0,001)
Iskolázottság (elvégzett osztályok)	9,39	8,76	10,89	29,796 (<0,001)

ANOVA F és p értékek

A demográfiai és bűnelkövetői előzményre vonatkozó tényezők összefüggését a pszichológiai változókkal a 6.12. és 6.13. táblázat mutatja be. A folyamatos változók esetében korrelációs elemzést, a dichotóm változók esetében t-próbát alkalmaztam.

6.11. táblázat. A megküzdési skálák korrelációja a demográfiai és kriminális változókkal

	Életkor	Iskolázottság	Gyerekek száma	Első börtönbe kerülés életkor	Összesen börtönben töltött évek
Problémacentr.	0,209 (0,001)	0,323 (<0,001)	0,019 (0,768)	0,175 (0,007)	-0,011 (0,870)
Támaszkeresés	-0,019 (0,773)	0,055 (0,402)	0,031 (0,636)	0,069 (0,297)	-0,162 (0,013)
Feszültség kont.	0,201 (0,002)	0,318 (<0,001)	-0,057 (0,382)	0,144 (0,028)	-0,015 (0,826)
Figyelemelter.	-0,065 (0,316)	-0,173 (0,008)	0,051 (0,438)	-0,074 (0,259)	-0,067 (0,313)
Emóciófókusz	-0,085 (0,195)	-0,076 (0,247)	0,038 (0,565)	-0,120 (0,067)	-0,011 (0,866)
Emóció kiürítés	-0,090 (0,169)	-0,078 (0,233)	-0,037 (0,574)	-0,213 (0,001)	0,163 (0,013)
Distressz tünetek	0,008 (0,897)	0,003 (0,964)	0,122 (0,647)	-0,054 (0,394)	0,063 (0,327)
Önbüntetés	0,141 (0,031)	0,016 (0,807)	0,193 (0,003)	0,027 (0,686)	0,023 (0,732)
Belenyugvás	-0,111 (0,088)	-0,212 (0,001)	0,030 (0,647)	-0,182 (0,005)	0,051 (0,441)

Zárójelben a korrelációs érték után a szignifikancia-szint

A probléma-orientált megküzdési stratégiák átlaga az életkorral és az iskolázottsággal nőtt, valamint annál jellemzőbb volt az egyénre, minél idősebb, amikor először börtönbe került. Ez a három összefüggés egyértelműen mutatja, hogy az élettapasztalat mellett az iskolában töltött idő is erősítette a problémamegoldó képességet, valamint a korai börtönbe kerülés útját állta a magas szintű probléma-orientáció kialakulásának. A gyerekek száma (és így az apaszerep) az önbüntetésre való hajlammal pozitívan járt együtt.

A megküzdési változók közül az emóció kiürítésre gyakorolt a legnagyobb hatást a börtöntapasztalat: minél több időt töltött valaki életében börtönben, illetve minél fiatalabb volt, amikor először börtönbe került, annál jellemzőbb volt rá ez a stratégia. A fiatal életkor az első bekerüléskor erősítette a belenyugvásra való hajlamot is. A több börtönben eltöltött idő a támaszkeresés gyengülésével járt, ennek az összefüggésnek több magyarázata lehetséges, például a börtönévek alatt a családi kapcsolatok meggyengülése, vagy akár az emberek iránti bizalmatlanság felerősödése.

6.12. táblázat. Független mintás t-próbák a demográfiai változók mentén a pszichológiai változóban (t-érték, illetve zárójelben a szignifikancia érték)

	Droghasználat (nem-igen)	Öngyilkossági kís. (nem-igen)	Intézetben nev. (nem-igen)	Bántalmazás (nem-igen)
Problémacentrikus	0,056 (0,955)	1,334 (0,183)	-1,072 (0,285)	1,354 (0,177)
Támaszkérés	2,124 (0,035)	-0,879 (0,380)	-0,229 (0,819)	1,435 (0,153)
Feszültség kontroll	0,394 (0,694)	1,046 (0,297)	0,267 (0,789)	1,299 (0,195)
Figyelemelterelés	0,259 (0,796)	1,038 (0,301)	-0,399 (0,690)	-0,134 (0,893)
Emóciófókusz	-0,247 (0,796)	-0,758 (0,449)	-2,349 (0,020)	-0,133 (0,895)
Emóció kiürítés	-3,203 (0,002)	-3,123 (0,002)	-1,260 (0,209)	-1,334 (0,184)
Önbüntetés	0,656 (0,513)	-4,203 (<0,001)	-2,547 (0,012)	-0,923 (0,357)
Belenyugvás	1,071 (0,285)	-2,096 (0,037)	-1,447 (0,141)	-1,967 (0,050)
Distressz tünetek	-1,622 (0,106)	-5,654 (<0,001)	-1,971 (0,050)	-2,569 (0,011)
Bűntudat	1,612 (0,109)	-1,140 (0,256)	-1,804 (0,073)	-0,432 (0,666)
Szégyen	2,239 (0,026)	-1,647 (0,101)	-1,635 (0,104)	-1,296 (0,197)

6.13. táblázat. Független mintás t-próbák a kriminális változók mentén a pszichológiai változóban (zárójelben a szignifikancia-értékek)

	Elsőbüntényes vs. visszaeső	Erőszakos vs. nem erőszakos	Családban van-e büntetett személy	Ártatlan vs. nem ártatlan
Problémacentrikus r.	0,926 (0,356)	1,994 (0,047)	0,955 (0,340)	-1,217 (0,225)
Támaszkérés	0,970 (0,333)	-0,500 (0,618)	0,653 (0,514)	-0,410 (0,682)
Feszültség kontroll	0,168 (0,867)	1,513 (0,132)	0,618 (0,537)	-2,242 (0,026)
Figyelemelterelés	-1,361 (0,175)	-0,582 (0,561)	-0,616 (0,538)	-0,601 (0,548)
Emóciófókusz	-1,774 (0,077)	0,030 (0,976)	-1,645 (0,101)	-0,117 (0,907)
Emóció kiürítés	-2,261 (0,025)	-1,728 (0,085)	-1,037 (0,301)	-0,371 (0,711)
Önbüntetés	-0,246 (0,806)	-0,447 (0,655)	1,939 (0,054)	0,795 (0,428)
Belenyugvás	-2,390 (0,018)	0,545 (0,586)	-0,822 (0,412)	0,299 (0,766)
Distressz tünetek	-0,254 (0,799)	-1,605 (0,110)	0,986 (0,325)	-1,139 (0,256)
Bűntudat	1,046 (0,297)	-0,732 (0,465)	2,399 (0,018)	4,888 (<0,001)
Szégyen	0,077 (0,939)	-0,057 (0,955)	2,210 (0,029)	2,893 (0,004)

A 6.12-13. táblázatban foglaltam össze a dichotóm változók mentén mért t-próba eredményeket a megküzdési, tünet- és bűntudat-szégyen változóban. A szociodemográfiai háttérrel mutató változókból kirajzolódott a szociális hátrány okozta megküzdésbeli hátrány: a valaha intézetben nevelkedett fogvatartottak magasabb pontszámokat értek el az érzelemfókusz, az önbüntetés, a distressz tünetek és bűntudat skálákon. A gyerekkorukban családon belüli bántalmazást átéltek hajlamosabbak voltak a belenyugvásra és több testi tünetet éltek meg. A korábban öngyilkossági kísérletet elkövetett fogvatartottak megküzdése maladaptív jellegű: magasabb volt náluk az önbüntetés, az emóció kiürítés, a belenyugvás és a distressz is. A szabad életben drogot használó fogvatartottak kevésbé támaszkodtak mások segítségére, kisebb volt a szégyenérzetük, és hajlamosabbak voltak a kontrollálatlan indulati megnyilvánulásokra.

Összességében megállapítható, hogy a börtönbekerülés előtt jelen lévő szociális hátrány a megküzdésben deficitet eredményezett, amely kedvezőtlenül alakíthatja a börtönadaptációt is. A bekerüléskor jellemző megküzdési mintázat hatása a beilleszkedésre a VIII. fejezetben kerül bővebben kifejtésre.

A bűnözői előéletre vonatkozó változók mentén a táblázatban nem szerepelnek a jogerős elítéltek és előzetes fogvatartottak közti különbségek, mivel egyik változóban sem mutatkozott eltérés a két csoport átlagai között. A fogvatartás jellege (előzetes vs. jogerős)

nem eredményezett különbséget a pszichológiai változóknak, így elmondható, hogy a pszichológiai tesztek eredményei nem adtak olyan műtermékeket, melyek a büntetés-végrehajtás jellegéből adódnának.

A visszaeső fogvatartottak hajlamosabbak voltak a belenyugvásra és az emóció kiürítésre, mint az elsőbűntényesek; ez az összefüggés korábban az összes börtönben töltött idő korrelációiban is megmutatkozott, alátámasztva a harmadik hipotézist. Érdekes összefüggést tárt fel a családtagok büntetett előéletének vizsgálata: azok a fogvatartottak, akinek a családjában nem volt büntetett előéletű személy, magasabb pontszámot értek el az önbüntetésben, a bűncselekményükkel kapcsolatos büntudatban és szégyenben is. Hasonlóan érdekes és pszichológiai értelemben releváns változónak bizonyult az ártatlanság is: akik bűncselekményükkel kapcsolatban ártatlannak tartották magukat, erősebb feszültség kontrollt mutattak megküzdésükben, valamint kisebb büntudatot és szégyent éreztek.

Az erőszakos jellegű bűncselekmények elkövetői alacsonyabb pontszámot értek el a problémafókuszban. Bár nem teljesen a negyedik hipotézisnek megfelelő eredmény ez, hiszen nem jelentkezett az indulat-kontroll gyengesége az erőszakos elkövetőknél, mégis az ő deficitjüket mutatja a racionális stresszkezelésben, ezért a hipotézis állításának irányába mutat. (A bűncselekmény típusának további vizsgálatára a VI.8. alfejezet tér ki.)

A börtöntapasztalat a korábban a korrelációk mentén is kimutatott eredményt hozta: a visszaeső elkövetők hajlamosabbak voltak az emóció kiürítésre és a belenyugvásra is. Ez alapján elmondható, hogy nem az elsőbűntényesek megküzdése „jobb”, hanem a visszaesők mutattak deficitet. Ezek alapján tehát úgy tűnik, hogy a megküzdés a börtönben „romlott el”, a szabadulás után pedig visszaesésre predesztinál.

Azok a fogvatartottak, akinek a családjában nem volt büntetett előéletű személy, hajlamosabbak voltak az önbüntetésre, a büntudat- és szégyenérzetre is. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az elsőbűntényes fogvatartottakra ez a tendencia nem volt jellemző. Ez alapján elmondható, hogy nem csak a fogvatartott szempontjából létezik „elsőbűntényes” vagy „visszaeső” státus, hanem maga a család is lehet „elsőbűntényes”. Sőt, úgy tűnik, a nem bűnöző család képes csak képviselni a proszociális értékrendbe való ütközés keltette negatív viszonyulást. Ezzel együtt azt a következtetést is le lehet vonni, hogy az első börtönbüntetését töltő fogvatartott valójában már túl van az első (vagy első néhány) bűncselekményén, s börtönbe csak a sokadik eset után kerül, amikor a bűncselekmény elkövetése már nem okoz morális dilemmát számára.

Az ártatlanság kérdésköre szintén érdekes eredményt hozott: úgy tűnik, hogy az „ártatlanság” nem tisztán a bűncselekmény megítélésére vonatkozó kategória, hanem pszichológiai tartalommal bíró szubjektív jellemző, ugyanis csak abban a személyben erősödött fel a büntudat és szégyen érzése, aki felhagyott saját ártatlanságának hangoztatásával, vagyis felvállalta az általa elkövetett tetteket. Az ártatlansághoz való ragaszkodás megküzdésként is funkcionálhat, mivel a feszültség kontroll magasabb szintje társult hozzá.

VI. 8.

Kitérő: erőszakos és nem erőszakos bűncselekmények elkövetőinek összehasonlítása

2012. június 1-jén, a Magyar Pszichológiai Társaság Tudományos Nagygyűlésén a *Személyiségtényezők, jellegzetes problémák és mérési lehetőségeik a fogvatartottak körében* c. szimpózium után kialakult szakmai beszélgetésben vetődött fel a bűnelkövetők vizsgálatával kapcsolatos fontos módszertani akadály, miszerint az erőszakos és nem erőszakos bűncselekmények elkövetői a Magyarországon jellemző nagy visszaesési arány miatt nagymértékben átfedő populációt takarnak. A tapasztalatok azt mutatják, hogy nincsenek

„letisztult” bűncselekmény-kategóriák, vagyis nincsenek a bűncselekmények mentén elkülönülő elkövetői profilok. Esetemben is felmerült ez a problematika, annak kapcsán, hogy a fogvatartottak által a kérdőíveken feltüntetett bűncselekmény sok esetben csak egy volt a sok közül. Éppen ezért egy rövid kitekintő vizsgálatot végeztem korábbi megfigyeléseim megerősítése érdekében.

A mini-vizsgálatban a befogadási vizsgálatok adatbázisából kigyűjtöttem azokat a fogvatartottakat, akik kitöltötték a befogadási pszichológiai teszteket, és akiket csupán egyetlen bűncselekmény miatt tartottak fogva, s ezt az egy bűncselekményüket kódoltam erőszakos és nem erőszakos kategóriába. 75 fogvatartotról állt rendelkezésemre információ; 55%-uk nem erőszakos, 45%-uk erőszakos jellegű bűncselekmény miatt volt fogva tartva. Kétmintás t-próbával ellenőriztem a nyolc megküzdési mód átlagainak különbségeit.

Az eredmények a 74. oldalon bemutatott eredményekkel egybevághóak. A nem erőszakos cselekmények elkövetőire magasabb szintű feszültség kontroll ($t = 2,205$, $p = 0,031$) és némileg magasabb problémacentrikus reagálás ($t = 1,876$, $p = 0,065$) volt jellemző. Vagyis a két problémaorientált megküzdési módban mutattak fölényt erőszakos társaikhoz képest. A negyedik hipotézissel ellentétben az eredmény azt mutatja, hogy nem az erőszakos elkövetők indulatkezelése gyengébb, hanem a nem erőszakos elkövetők probléma-irányultsága erősebb. Feltehetőleg az erőszakos cselekmények elkövetői kevesebb alternatívát mérlegelve hozzák meg döntéseiket, melyek részében bűncselekményük elkövetéséhez is vezethetnek.

Bár a mini-vizsgálatban ugyanúgy benne rejlik a fent említett torzítás lehetősége, annyival pontosabb, hogy a kevert kategóriájú elkövetők nem szerepeltek benne, így valamivel letisztultabb képet adott a pillanatnyilag fogva tartott személyek jellemzőiről.

VI. 9. Megvitatás

A 2011. évben elvégzett befogadási tesztek alapján elmondható, hogy a befogadásakor használt kérdőívek nagy általánosságban elfogadhatóan mértek, s pszichológiailag releváns tényezőket tártak fel. Az 1/a. hipotézis tehát megerősítést nyert.

A vizsgálatban alkalmazott kérdőívek nem célozták a megküzdési kérdőív validálását, ugyanakkor a harag kimutatására irányuló skála és az emóció kiürítés skála erős együttjárása igazolta az azonos tartalmú vizsgálati eszközök azonos működését, alátámasztva az 1/b. hipotézist.

A megküzdési módok közül az egész mintára nézve magas pontszám volt megfigyelhető a problémafókusz és feszültség kontroll stratégiájában. Ez egybevág Zamble és Porporino (1990) eredményeivel, akik kiemelték, hogy a fogvatartottak megküzdési stratégiái az azonnali problémamegoldásra, az akadályok rögtöni leküzdésére irányulnak leggyakrabban. A problémafókusz ennek a tendenciának a viselkedéses, a feszültség kontroll a kognitív oldalát képviseli. Ez az eredmény egybevág a második hipotézissel. A legalacsonyabb pontszám az emóció kiürítésben mutatkozott, aminek magyarázata lehet, hogy a börtönben a fogvatartottaknak kevés lehetősége van közvetlenül kimutatni, kiadni érzelmeiket.

A fogvatartottak a normál serdülő populációhoz képest az emóció kiürítésben alacsonyabb, a többi megküzdési stratégiában magasabb vagy hasonló pontszámokat adtak. A második hipotézis csupán annyiban nyert megerősítést, hogy a probléma-orientáció jellemzőbb a fogvatartottak körében, mint a serdülőknél, ám a különbségek magyarázatában óvatosságra kell törekedni, mivel a vizsgált minták jelentősen eltértek egymástól, összehasonlításuk nehézségbe ütközött.

A megküzdési kérdőív faktorelemzése három jól elkülönülő faktort eredményezett: egy döntően problémaorientált, egy adaptív érzelemfókuszú és egy maladaptív érzelemfókuszú faktort.

A fogvatartottak megküzdésük alapján három klaszterbe sorolhatók. A menekülő megküzdőkre az érzelmi viszonyulás jellemző. A kiforratlan megküzdők próba-szerencse alapon oldják meg a problémahelyzeteket, fiatalabbak és iskolázatlanabbak, mint a többiek. A megoldásorientált megküzdők problémacentrikus hozzáállást mutatnak stresszhelyzetben, idősebbek és iskolázottabbak társaiknál, s a nehézségekbe nem hajlandók belenyugodni.

A megküzdési mintázat több ponton összefüggést mutatott a szociodemográfiai háttérrel. Általánosságban véve elmondható, hogy a szociális hátrány a problémamegoldó képességben is hátránnyal járt, ami feltételezhetően nem csak a szabad életben, hanem a börtönben is alkalmazkodási nehézségeket eredményezett. A büntetés-végrehajtási státus (fogvatartás típusa, bűncselekmény típusa) mentén nem mutatkozott különbség a megküzdésben, ugyanakkor a büntetett előélet és a büntetett családi háttér gyengébb megküzdési képességgel párosult. A harmadik hipotézis tehát megerősítést nyert. A negyedik hipotézis részben igazolódott, bár nem az indulati kontroll, hanem a problémaorientáció kapcsán (ti. a nem erőszakos cselekmények elkövetői több problémacentrikus copingot alkalmaznak), amit egy rövid kitekintő vizsgálat is megerősített. Érdekességként emelkedett ki az adatokból, hogy a saját bűncselekménnyel kapcsolatos ártatlanság lényeges pszichológiai tényezőnek tekinthető.

Az 1. vizsgálat rávilágított, hogy a megküzdés mentén lényeges különbségek tárhatók fel a fogvatartottak között, s hogy esetükben a különböző papír-ceruza jellegű pszichológiai tesztek nagy megbízhatósággal alkalmazhatók. A módszertani stabilitás elengedhetetlen a disszertációban bemutatott további vizsgálatokhoz. A megküzdés legfontosabb célja a stresszhelyzet kezelése, vagyis a helyzet feletti kontroll érzésének megtartása. Mivel az általam alkalmazott megküzdési kérdőív nem tért ki egyértelműen a kontroll kérdésre, egy következő vizsgálatot terveztem az észlelt kontroll alakulásának kimutatására (ld. VII. fejezet). Mind a megküzdés, mind a kontroll kapcsán az a feltételezés vezetett, hogy ezek a pszichés tényezők befolyásolják a börtön környezetébe való beilleszkedés folyamatát.

VII. fejezet

2. vizsgálat

Általános és helyzetspecifikus kontroll a börtönben

VII. 1.

A kutatás célja és hipotézisei

A megküzdés kapcsán a kontroll két tekintetben is fontos tényezőnek bizonyul. Egyrészt meghatározza a stresszhelyzetben, hogy lehet-e befolyásolni a helyzet alakulását, vagyis van-e az egyénnek kontrollja a szituáció irányítása felett. Másrészt az egyéni kontroll lehetősége gyakran az egyéni kontroll észlelésétől függ, tehát az egyes emberek különböznek abban, hogy mennyire érzik saját befolyásuk érvényesülését a helyzetben (Lazarus és Folkman, 1984). A kontroll szubjektív megélésével kapcsolatos tényező a kontrollhely, melyet belsőnek tekintünk, ha a személy saját befolyását érzi a helyzetben, és külsőnek, ha rajta kívül álló tényezőknek tulajdonítja a helyzet alakulását (Fournier és Jeanrie, 2003).

A börtönben a fogvatartottak viselkedését számos külső tényező kontrollálja, ide tartoznak például a házirend szabályai, a személyes döntésektől és szükségletektől független napirend, valamint a felügyelői állománytól kapott utasítások végrehajtása. A rendelkezésre álló lehetőségek közül azonban minden fogvatartott saját döntése szerint választhat, a szociális helyzeteket személyiségüknek megfelelő módon kezelhetik, környezetüket igényeik mentén alakíthatják.

A 2. vizsgálat első célja felderíteni a Börtön Kontrollhely Skála (Pugh, 1994) magyar változatának alkalmazhatóságát a hazai fogvatartotti mintán. A vizsgálat második célja kimutatni a börtönspecifikus kontrollézés szerepét a szabadidős programokon való részvételben, az intézeti magaviseletben, valamint a stresszel összefüggő fizikai tünetek megjelenésében.

Az első hipotézis szerint a börtönkörnyezethez való – pozitív vagy negatív – alkalmazkodásban szerepet játszik a börtönre vonatkozó kontroll-érzet. A belső kontrollosság összefüggését vártam a pozitív intézeti beilleszkedéssel, a külső kontrollosságét a negatív intézeti magaviselettel (Pugh, 1994; Groh és Goldenberg, 1976). Feltételezésem szerint a börtönspecifikus kontroll meghatározóbb szerepű a beilleszkedésben, mint az általános kontrollhely, vagyis az általános kontroll-érzeten túl a börtönspecifikus kontroll tényezőjének beemelése megnöveli a modell magyarázó erejét.

A második hipotézis szerint a belső kontrollosság jobb egészségügyi állapothoz, vagyis kevesebb szubjektív fizikai tünehez kapcsolódik (MacKenzie és munkatársai, 1987). Ez esetben is a börtönspecifikus kontroll erősebb befolyását feltételeztem az általános kontroll-érzetnél.

VII. 2.

Módszer

Eljárás

A kutatás lefolytatására 2010. első félévében került sor. A vizsgálatban 413 felnőttkorú férfi fogvatartott vett részt a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetből (n = 121), a Váci Fegyház és Börtönből (n = 136) és az Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézetből (n = 156). A mintaválasztás kényelmi jellegű volt, az aktuálisan munkavégzésben nem érintett, zárkájában tartózkodó fogvatartottakat célozta meg. A vizsgálati személyek

rövid szóbeli tájékoztatás után személyes felkérés alapján vettek részt a vizsgálatban. A tájékoztatót követően a kérdőívet a zárkájukban tölthették ki, a részvétel önkéntes volt, a vizsgálat lényegét röviden ismertettem velük. A fogvatartottak nem kaptak jutalmat vagy anyagi díjazást a részvételért. A 603 kiosztott kérdőívből 136 nem került kitöltésre, további 55 nem bizonyult értékelhetőnek, így a minta elemszáma 413 fő (részvételi arány: 68,46%).

Minta

A résztvevő fogvatartottak átlagos életkora 35,6 év volt (szórás = 10,7 év), 61%-uk legfeljebb 8 befejezett iskolai osztállyal rendelkezett. A vizsgált minta 80%-át jogerős fogvatartottak tették ki, a büntetett előéletűek aránya 66%, az elkövetett bűncselekmények 44%-a erőszakos jellegű cselekmény volt. Átlagosan 20,7 hónapja töltötték aktuális büntetésüket (szórás = 22,7), és átlagosan 5,1 évet töltöttek életükben összesen börtönben (szórás = 6,3).

Mérőeszközök

Felnőtt Novicki-Strickland Belső-Külső Kontroll Skála (Adult Novicki-Strickland Internal-External Control Scale, ANS-IE, Robinson, Shaver és Wrightsman, 1991; ld. Mellékletek/5.): egy 40 kérdésből álló kérdőív, melyre *igen-nem* választ lehet adni (pl. „Ön szerint ha jó dolgok történnek, az a kemény munka eredménye?”). A skála egydimenziós, 0-40 pont érhető el, az alacsonyabb pontszámok az általános belső kontrollt, a magas pontszámok az általános külső kontrollt jelezték. Kialakítása a gyermekek számára készült eredeti kérdőív átalakításával történt, a szerzők szerint 5 elvégzett osztály elegendő a kérdőív megfelelő kitöltéséhez, ezért esett erre a választás ebben a kutatásban. A kérdőív belső konzisztenciáját jelző Cronbach- α mutatók 0,74 és 0,86 között mozognak. A gyermek-változatból adódóan a kérdések struktúrája nem mutat változatosságot, a megfogalmazások sok helyen gyerekesnek tűnnek (Robinson, Shaver és Wrightsman, 1991). A kérdőív tételeinek magyarra fordítása saját munka eredménye. A kérdőívet csak a veszprémi fogvatartottak töltötték ki, a kérdőívvel kapcsolatos elemzések elemszáma ezért 121 fő.

Börtön Kontrollhely Skála (Prison Locus of Control Scale, Pugh, 1994; ld. Mellékletek/6.): A külső-belső kontrollhelyet specifikusan a börtön-szituációban felmérő kérdőív, amelyet Dr. Boros János bocsátott rendelkezésemre. A kérdőív 25 állítást tartalmaz (ebből 5 töltelék tétel, ezek nem számítanak bele a pontozásba), amelyek mindegyike a börtönkörnyezethez kapcsolódik. 12 állítás a külső kontrollosság irányában van megfogalmazva (pl. „Ami a börtönben velem történik, annak nagy része nem rajtam múlik”), a többi tétel a belső börtönbeli kontrollt jelzi (pl. „A viselkedésem befolyásolja azt, hogy az őrök mennyire tisztelnek.”). Minden állítás esetén jelölni kellett, hogy a válaszadó egyetért-e az állítással, vagy nem ért egyet (a pontozásban a *nem*-válasz 0, az *igen*-válasz 1 pontot kap). 0-20 pont érhető el a skálán, az alacsonyabb pontszám a belső kontroll irányultságot jelzi. A kérdőív reliabilitását jelző Cronbach- α érték 0,88, ami megfelelő belső konzisztenciát mutat.

Pozitív Beilleszkedés Skálája (ld. Mellékletek/7.): Az intézeti programokon való részvétel felmérésén keresztül következtettem a magatartás intézeti szabályokhoz való igazítására, egyúttal az intézet rendjének elfogadására. Az általam összeállított kérdőívben 0-tól 2-ig (*soha, ritkán, rendszeresen*) terjedő skálán jelölhették a fogvatartottak, hogy milyen gyakran veszik igénybe a börtön által nyújtott programokat, lehetőségeket: sétaudvar, sportudvar, konditerem, pingpong, könyvtár, istentisztelet, nevelői¹⁰/pszichológusi foglalkozások, ünnepi műsorok, munkáltatás, iskola, orvosi rendelés. Ezek közül a munkavégzést többnyire csak a jogerősen elítéltek vehették igénybe, a többi lehetőség mindenki számára rendelkezésre állt. A

¹⁰ A vizsgálat lefolytatásakor még a „nevelő” megnevezés volt érvényben, ezért ez szerepelt a kérdőíveken is, ma már reintegrációs tiszt a hivatalos megnevezése ennek a feladatkörnek.

gyakorisági pontszámok összeadásra kerültek. A tételek összeállításánál az a cél vezérelt, hogy felsoroljam a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben általában elérhető programlehetőségeket.

Negatív Beilleszkedés Skálája (ld. Mellékletek/8.): A viselkedési problémák felméréseivel következtettem az beilleszkedés problémás mivoltára. A saját kialakítású tétellistán 0-tól 2-ig (*soha, ritkán, rendszeresen*) terjedő skálán jelölhették a fogvatartottak, hogy milyen gyakran fordultak elő velük az alábbiak: verekedés más fogvatartottakkal, vita az örökkel, fegyelmi vétség, fogda-büntetés, öngyilkossági gondolatok, öngyilkossági kísérlet, droghasználat a zárkában, nyugtató gyógyszerek szedése. A pontok összeadásra kerültek.

A *stresszel összefüggő fizikai tünetek* felmérésekor a Szondy, Dienes és Kovács (2005; ld. Mellékletek/9.) vizsgálatában használt tünetlista került alkalmazásra; 0-tól 2-ig terjedő (*egyáltalán nem, ritkán, gyakran*) skálán jelölték be a válaszadók, hogy milyen gyakran észlelték az alábbi fizikai tüneteket: fejfájás, emésztési zavarok, alvászavar, nátha, láz, mellkasi nyomás, izomfájdalom, egyéb. A tünetpontszámot az összeadott értékek adják ki. Az idézett vizsgálatban a fogvatartottak átlagosan 5,5 fizikai tünet meglétét jelezték (szórás 2,5), a skála egyéb pszichometriai jellemzői nem kerültek bemutatásra.

Demográfiai változók és börtöntapasztalat: A kérdőív rákérdezett az életkorra, a legmagasabb iskolai végzettségre (befejezett iskolai osztályok száma), valamint a börtöntapasztalatra (hány hónapja van jelenleg börtönben, előzetes vagy jogerős büntetést tölt-e, mennyi időt töltött összesen börtönben élete során, milyen bűncselekményt követett el).

VII. 3.

Eredmények I.

Leíró statisztika és a skálák megbízhatóságának ellenőrzése

7.1. táblázat. A vizsgálatban használt kérdőívek átlag, szórás és reliabilitás értékei

Skála neve	Elérhető pontszám (min-max)	Átlag	Szórás	Cronbach- α
Felnőtt Novicki-Strickland	0-40	13,32	5,73	0,765
Börtön Kontrollhely Skála	0-20	8,85	4,05	0,743
Pozitív Beilleszkedés	0-22	8,17	4,04	0,711
Negatív Beilleszkedés	0-16	2,53	2,99	0,761
Fizikai tünetek	0-16	4,36	2,44	0,815

A Felnőtt Novicki-Strickland Belső-Külső Kontroll Skála megbízhatósága elfogadható. Az intézeti pozitív beilleszkedés és a fizikai tünetek felmérésére szolgáló mutatók egyaránt megbízhatóak. A Börtön Kontrollhely Skála Cronbach- α értéke 0,743. A negatív intézeti beilleszkedésre, vagyis a szabályok megszegésére és a feszültségcsökkentés maladaptív módjaira irányuló skála problémásnak bizonyult. Bár statisztikai megbízhatósága megfelelő szintű, a minta 34,2%-a 0 pontot ért el a skálán, így a skálával végzett statisztikai elemzések eredményeit fenntartásokkal kell kezelni.

Faktorelemzéssel (főkomponens-elemzés varimax rotációval) kívántam igazolni, hogy az általam alkalmazott skálák valóban egymással szoros kapcsolatban álló faktorokat képeznek. Az intézeti programokon való részvétel, a viselkedési problémák és az egészségügyi panaszok tételeinek közös faktorelemzése 7 olyan faktort eredményezett, melyek sajátértéke 1-nél nagyobb, ugyanakkor a lejtődiagram és a faktorok tulajdonságai alapján végül 5 faktort volt érdemes megtartani (KMO = 0,761), az így kapott modell a variancia 48,4%-át fedte le (ld. 7.2. táblázat).

Összességében véve visszatükröződött az eredményekből az eredeti csoportosítás; annak valamivel árnyaltabb képével találkoztunk. Az I. faktort kizárólag a *testi tünetek* alkották: izomfájdalom, mellkasi nyomás, emésztési zavarok, fejfájás, alvászavar, nátha, egyéb tünetek, láz.

A pozitív intézeti beilleszkedés 12 változója két faktorban különült el. A II. faktort a *sportolási és kultúrával* kapcsolatos programokon való részvétel elemei alkották: pingpong, konditerem, sportudvar, könyvtár, nevelői vagy pszichológusi foglalkozások, ünnepi műsorokon való részvétel, sétaudvar igénybevétele. Az V. faktort képezte az iskolába járás, munkavégzés, istentiszteleten való részvétel és az orvosi rendelés igénybevétele, ezek közös jellemzője, hogy a *társadalom által pozitívan értékelt tevékenységek*. Míg a II. faktor megbízhatósága megfelelő, az V. faktor nem mért megbízhatóan, ezért a további elemzésekbe nem vontam be. Az V. faktor tényezőire jellemző, hogy nem feltétlenül a fogvatartott szabad elhatározásán múlt, hogy részt vehet-e rajtuk, hanem egyéb feltételek játszottak közbe, például aki egészséges, az nem jár orvoshoz, akinek szakképzettsége van, az nem jár iskolába, aki nem hívó, az nem jár istentiszteletre, és aki nem alkalmas munkára, az nem dolgozik.

7.2. táblázat. Az intézeti beilleszkedésre vonatkozó itemek faktorelemzése

	I. faktor Testi tünetek	II. faktor Sportolás és kultúra	III. faktor Szabályok megszegése	IV. faktor Maladaptív feszültség- csökkentés	V. faktor Társadalm. elfogadott tevékenys.
Izomfájdalom	0,709				
Mellkasi nyomás	0,703				
Emésztési zavarok	0,698				
Fejfájás	0,669				
Alvászavar	0,624				
Nátha	0,622				
Egyéb	0,575				
Láz	0,538				
Pingpong		0,749			
Konditerem		0,709			
Sportudvar		0,668			
Könyvtár		0,541			
Nevelői/pszichológusi fogl.		0,476			
Ünnepeken való részvétel		0,429			
Sétaudvar		0,422			
Fegyelmi vétség			0,812		
Fogdabüntetés			0,769		
Verekedés fogvatartottal			0,705		
Vita az örökkel			0,652		
Öngyilkossági gondolatok				0,792	
Öngyilkossági kísérlet				0,737	
Nyugtató gyógyszer				0,590	
Droghasználat a zárkában				0,466	
Iskolába járás					0,630
Istentisztelet					0,542
Munkavégzés					0,532
Orvosi rendelésen részvétel					0,524
Faktor Cronbach- α értéke	0,815	0,721	0,757	0,704	0,478

A fennmaradó két faktort a negatív intézeti beilleszkedés tételei alkották. A III. faktorba az intézet *szabályainak megszegése* került: fegyelmi vétség, fogdabüntetés, verekedés más rabokkal és vita az őrökkel. A IV. faktorba került az öngyilkossági gondolatok, öngyilkossági kísérlet, nyugtatók szedése és droghasználat a börtönben. Ezek a tételek mind a kilátástalan helyzetben mutatott *maladaptív feszültségcsökkentés* formáinak tekinthetők. Ez utóbbi két faktor esetén szintén felmerült az egyenetlen eloszlás problémája: a szabályszegés faktoron a minta 45,8%-a, a maladaptív feszültségcsökkentés faktoron a minta 64,6%-a ért el 0 pontot.

A faktorok egymással való korrelációját az 7.3. táblázat mutatja be. Az egészségügyi panaszok pozitív összefüggésben álltak a problémás magaviselet faktoraival, és negatívan korreláltak a sportolási és kulturális aktivitással. A szabályszegések és a feszültségcsökkentés maladaptív módjai pozitív kapcsolatban voltak, míg a sport és kultúra faktor negatívan korrelált a maladaptív feszültségcsökkentéssel.

7.3. táblázat. A beilleszkedés faktorainak egymással való korrelációja (zárójelben a szignifikancia-érték)

	II. Sport és kultúra	III. Szabálysze- gések	IV. Maladaptív feszültségcsökkentés
I. Tünetek	-0,201 (<0,001)	0,209 (<0,001)	0,333 (<0,001)
II. Sport és kultúra		-0,038 (0,445)	-0,189 (<0,001)
III. Szabálysze- gések			0,350 (<0,001)

VII. 4.

Eredmények II.

A kontroll-érzés szerepe az intézeti beilleszkedés faktoraiban

A börtönspecifikus külső kontrollra való hajlam az életkorral nem korrelált szignifikánsan ($r = -0,066$, $p = 0,185$), az iskolázottsággal negatív irányban ($r = -0,169$, $p = 0,001$), a börtönben aktuálisan ($r = 0,103$, $p = 0,038$) és összesen eltöltött idővel ($r = 0,137$, $p = 0,006$) pozitívan függött össze, vagyis minél iskolázottabb egy fogvatartott, annál hatékonyabbnak érezte saját cselekvéseit a börtönben, és minél több időt töltött élete során vagy aktuálisan bent a börtönben, annál inkább kívülre helyezte a kontrollt.

Az általános kontroll-érzés nem korrelált szignifikánsan az életkorral ($r = 0,022$, $p = 0,809$) és az aktuálisan bent töltött idővel ($r = -0,102$, $p = 0,263$), azonban az iskolázottsággal ($r = -0,362$, $p < 0,001$) és az összes börtönben töltött idővel szignifikánsan összefüggött ($r = 0,291$, $p = 0,001$). A magasabb iskolázottság itt is a belső kontroll irányába mutatott, a hosszú időt felölölő börtöntapasztalat a külső kontrollosság irányába.

A börtönspecifikus és általános kontrollhely egymással erős pozitív összefüggésben álltak ($r = 0,508$, $p < 0,001$), tehát a szabad életben és a börtönön belül is hasonló viszonyulással számolhatunk. Az intézeti beilleszkedést jelző faktorok és a demográfiai, kriminális, valamint kontroll változók korrelációját az 7.4. táblázat mutatja be.

Az életkor az intézeti szabályok megszegésével állt fordított kapcsolatban. Az iskolázottság mind a negatív beilleszkedés, mind a testi tünetek kapcsán védőfaktorak bizonyult. A börtönben aktuálisan eltöltött hosszabb idő a rossz intézeti magaviseletet erősítette, míg a börtönben töltött évek száma általában a kedvezőtlen tényezők magasabb szintjével járt. A börtönbeli külső kontroll a fizikai panaszokkal és a szabályszegésekkel korrelált pozitívan, míg az általános külső kontroll a testi tünetekkel és a maladaptív feszültségcsökkentéssel pozitívan, a sport és kulturális tevékenységgel negatívan korrelált.

7.4. táblázat. Az intézeti beilleszkedés faktorainak korrelációja a demográfiai, kriminális és külső kontroll változókkal (zárójelben a szignifikancia-értékek)

	I. Tünetek	II. Sport és kultúra	III. Szabályszegek	IV. Maladaptív feszültségcsökkentés
Életkor	-0,042 (0,397)	-0,057 (0,250)	-0,211 (<0,001)	-0,071 (0,156)
Iskolázottság	-0,236 (<0,001)	0,208 (<0,001)	-0,125 (0,012)	-0,215 (<0,001)
Aktuálisan bent töltött idő	0,068 (0,173)	-0,019 (0,709)	0,371 (<0,001)	0,226 (<0,001)
Összes börtönben töltött idő	0,172 (0,001)	-0,124 (0,013)	0,201 (<0,001)	0,220 (0,001)
Börtönspecifikus külső kontroll	0,356 (<0,001)	-0,266 (<0,001)	0,302 (<0,001)	0,303 (<0,001)
Általános külső kontroll	0,418 (<0,001)	-0,317 (<0,001)	0,145 (0,113)	0,272 (0,003)

Lépésenkénti logisztikus regresszióelemzést végeztem annak meghatározására, hogy mely változók játszottak szerepet a beilleszkedés egyes faktorainak alakításában. Az elemzés függő változóit tehát az egyes faktorok képezték (külön elemzésekben), a független változók első blokkjába a demográfiai és kriminális előtörténet változók kerültek, második blokkját a börtönspecifikus külső kontroll változója alkotta.

Az egészségügyi panaszok kapcsán az iskolázottság, az összes börtönben töltött idő és a börtönspecifikus külső kontroll bizonyultak meghatározó tényezőnek, a modell a variancia 17,1%-át magyarázta (ld. 7.5. táblázat). Az iskolázottság emelkedésével csökkentek a tünetek, míg a börtönben töltött évek és a börtönspecifikus külső kontroll emelkedésével a tünetek száma is emelkedett.

Mivel a Felnőtt Novicki-Strickland Belső-Külső Kontroll Kérdőívet csak a veszprémi fogvatartottak töltötték ki, az ezt a kérdőívet is bevonó regresszió-elemzést csupán 117 résztvevő adatán tudtam elvégezni (ld. 7.6. táblázat). A kibővített modell a variancia 27,4%-át magyarázta. Ez esetben is ugyanazok a meghatározó tényezők emelkedtek ki, hatásuk iránya is megegyezett a korábbi elemzéssel, tehát az általános kontroll-érzés nem bizonyult meghatározónak a modellben.

7.5. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Függő változó: fizikai tünetek összpontszáma (n = 390)

	β	t	p
Iskolázottság	-0,175	-3,718	0,000
Összes börtönévek	0,111	2,365	0,019
Börtönspecifikus külső kontroll	0,311	6,557	0,000

7.6. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Függő változó: fizikai tünetek összpontszáma (n = 117)

	β	t	p
Összes börtönévek	0,185	2,203	0,030
Iskolázottság	-0,175	-2,122	0,036
Börtönspecifikus külső kontroll	0,374	4,418	0,000

A sportolási és kulturális tevékenységek igénybevétele kapcsán négy változó bizonyult meghatározónak: a fogvatartás típusa, az iskolázottság, az életkor és a börtönspecifikus kontroll (ld. 7.7. táblázat). A modell a variancia 15,3%-át magyarázta. Az előzetes

fogvatartás, a fiatalabb életkor, a magasabb iskolázottság, valamint a börtönbeli belső kontrollosság kedvezett a sportolási és kulturális tevékenységek igénybe vételének.

7.7. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Fügő változó: sport és kultúra (n = 390)

	β	t	p
Fogvatartás típusa	-0,220	-4,555	0,000
Iskolázottság	0,157	3,091	0,002
Életkor	-0,126	-2,584	0,010
Börtönspecifikus külső kontroll	-0,219	-4,587	0,000

7.8. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Fügő változó: sport és kultúra (n = 115)

	β	t	p
Aktuális börtönben töltött idő	0,336	3,759	0,000
Iskolázottság	0,189	2,088	0,039
Börtönspecifikus külső kontroll	-0,214	-2,490	0,014

Az általános kontrollhellyel kibővített modell a variancia 23,5%-át magyarázta (ld. 7.8. táblázat). Az aktuálisan hosszabb börtönben töltött idő, a magasabb iskolázottság és a börtönben jellemző belső kontrollosság kedvezett a sportolási és kulturális tevékenységekben való részvételnek.

A szabályszegések varianciájának 29,4%-át magyarázó modellben négy tényező volt meghatározó szerepű (ld. 7.9. táblázat). A börtönben eltöltött aktuális és összes idő is elősegítette a szabályok figyelmen kívül hagyását. Továbbá a fiatalabb életkor és a külső kontrollosság valószínűsítették a rossz intézeti magaviseletet. Az általános kontrollhely bevonásával a modell a variancia 30,8%-át magyarázni tudta (ld. 7.10. táblázat). A kontroll ez esetben nem bizonyult meghatározó tényezőnek.

7.9. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Fügő változó: szabályszegések (n = 388)

	β	t	p
Aktuális bent töltött idő	0,326	7,318	0,000
Életkor	-0,256	-5,644	0,000
Összes börtönben töltött idő	0,176	3,732	0,000
Börtönspecifikus külső kontroll	0,241	5,529	0,000

7.10. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Fügő változó: szabályszegések (n = 115)

	β	t	p
Összes börtönben töltött idő	0,430	5,196	0,000
Aktuális bent töltött idő	0,359	4,550	0,000
Életkor	-0,208	-2,511	0,013

Végül a maladaptív feszültségcsökkentést a börtönben aktuálisan és összesen eltöltött idő, az iskolázottság és a börtönbeli kontroll határozta meg, a modell a variancia 20,1%-át magyarázta (ld. 7.11. táblázat). A börtönben töltött idővel nőtt az ilyen jellegű feszültségvezetés tendenciája, míg az iskolázottság és a belső kontrollosság védőfaktorok bizonyultak. Az általános kontrollhely bevonásával a modell a variancia 17,9%-át magyarázta (ld. 7.12. táblázat). Az összes börtönben töltött idő veszített befolyásából, a börtönspecifikus kontroll helyett pedig az általános kontroll-érzés bizonyult meghatározónak ez esetben. Az

általános külső kontrollosság rizikótényezőnek bizonyult a destruktív feszültségkezelés faktorára nézve.

7.11. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Fügő változó: maladaptív feszültségcsökkentés (n = 388)

	β	t	p
Aktuális bent töltött idő	0,174	3,688	0,000
Iskolázottság	-0,175	-3,760	0,000
Összes börtönben töltött idő	0,126	2,632	0,009
Börtönbeli külső kontroll	0,275	5,861	0,000

7.12. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Fügő változó: maladaptív feszültségcsökkentés (n = 115)

	β	t	p
Iskolázottság	-0,237	-2,426	0,017
Összes börtönben töltött idő	0,157	1,731	0,086
Aktuális bent töltött idő	0,186	2,035	0,044
Általános külső kontroll	0,195	2,039	0,044

VII. 5.

Megvitatás

A vizsgálatban használt kérdőívek megbízhatósága megfelelő volt, így mindegyikről megállapítható, hogy jól alkalmazhatóak fogvatartotti mintában.

Az általános és börtönspecifikus külső kontrollosság is a szakirodalomban feltárt összefüggést erősítette meg: a külső kontrollosság a börtönben problémás magaviselettel járt, a börtönben eltöltött idő hosszával pedig romló tendenciát mutatott, és így a visszaesésben is kockázati tényezőként merült fel. Továbbá megállapítást nyert, hogy a börtön strukturált és erősen kontrollált környezetében a fogvatartottaknak volt lehetőségük megtalálni a kontroll érzetét biztosító tényezőket. A börtönspecifikus kontrollhely skálán az átlag-érték az elméleti középértéknél helyezkedett el, s a fogvatartottak közel egyenlő arányban oszlottak meg a kontrollhely mértékének vonatkozásában. Az általános kontrollhely mérő skálán a fogvatartottak átlaga a belső kontroll végletéhez állt közelebb, tehát alapvetően a fogvatartottakról elmondható, hogy bíznak saját elhatározásaikban, és erőfeszítéseiket a helyzet megváltoztatásának reménye kíséri (Kovács, 2011c).

Az általános és börtönspecifikus kontroll-ézés egymással szoros pozitív összefüggésben állt, vagyis a kinti életben jellemző külső kontrollosság a börtönben is külső kontrollhellyel járt. Rothbaum, Weisz és Snyder (1982) a másodlagos kontroll kapcsán megfigyelték, hogy a belső kontrollos vizsgálati személyek az általuk irányított teljesítmény-helyzetben, míg a külső kontrollosok a véletlen által irányított helyzetben mutattak jobb teljesítményt. Ez alapján várható lett volna a külső kontrollos fogvatartottak „belsőbb” börtönbeli kontrollja, ami nem igazolódott.

A börtönspecifikus külső kontrollosság mind a négy beilleszkedési faktorban meghatározó tényezőnek bizonyult: a fizikai egészség szubjektív megítélése, a sport és kulturális tevékenységben való részvétel, az intézeti szabályok megszegése és a maladaptív feszültségcsökkentés kapcsán is rizikótényezőnek tekinthetjük. Az általános külső kontroll egyedül a maladaptív feszültségkezelés kapcsán mutatott befolyásoló erőt. Nem volt olyan regresszió-elemzés, amelyben a börtönspecifikus kontroll az általános kontrollhely hatását kiegészítette volna, tehát vagy egyik vagy másik típusú kontroll emelkedett ki az összefüggésekből.

A vizsgált változók összefüggése kapcsán a vizsgálat első és második hipotézise is alátámasztást nyert, tehát a külső kontrollosság a beilleszkedésben és a szubjektív egészségi állapotban is kedvezőtlen kimenetelt eredményezett. Ugyanakkor nem jelenthető ki, hogy ez a börtönspecifikus kontroll-érzés hatásán múlt; az általános és specifikus kontroll kapcsán a vizsgálat vegyes eredményeket hozott.

Az elemzésekhez szükséges elemszám rendelkezésre állt, az elemzések ezért érvényesnek tekinthetők, ugyanakkor mivel az elemzések különböző (részben átfedő) mintán kerültek elvégzésre, az eredmények közvetlenül nem állíthatók párhuzamba. Figyelmeztető jel ennek kapcsán, hogy a sportolási és kulturális lehetőségek igénybevételénél a fogvatartás típusa meghatározó magyarázó tényezőnek bizonyult, ez esetben ez az eredmény az intézetek különbségére vezethető vissza: előzetes fogvatartottak a három intézet közül túlnyomórészt a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben tartózkodtak, ezért elképzelhető, hogy az intézetek közötti sport- és kultúrprogrambeli különbségek álltak a háttérben.

Bár a vizsgálat feltárt a szubjektív kontroll és az idő múlása között kapcsolatot, keresztmetszeti jellegéből adódóan nem volt lehetséges következtetések levonása. A kontroll, a megküzdés és a beilleszkedés időbeli alakulásának vizsgálatára terveztem meg a 3. vizsgálatot (ld. VIII. fejezet), mely a börtönbe kerüléskor és a kezdeti beilleszkedést követően követi nyomon ugyanazon személyek szubjektív hangulatát és kontroll-érzését.

VIII. fejezet

3. vizsgálat

A kontroll és a megküzdés szerepe a börtönadaptáció folyamatában

VIII. 1.

A kutatás célja és hipotézisei

A 2. vizsgálat eredményei igazolták a szakirodalomban ismert összefüggéseket a külső kontrollosság és a magaviseleti problémák, valamint az egészségügyi panaszok között (lásd pl. MacKenzie és mtsai, 1987; Reitzel és Harju, 2000). Az eredményekből kitűnt, hogy a külső kontrollos beállítódás a minta egy részében erősödött a börtönben eltöltött évek alatt, s az aktuális bebörtönzés idejével is nőtt. A 3. vizsgálat célja volt felkutatni azokat a tényezőket, amelyek a börtönbe kerülést követő első négy hónapban meghatározzák a börtönadaptációt. Korábbi eredményeim és a szakirodalom (Negy és mtsai, 1997) alapján feltételeztem, hogy mind a szubjektív kontroll, mind a megküzdés meghatározó szerepű az alkalmazkodásban. A kontroll és a megküzdés időbeli hatásának alaposabb elemzése céljából utánkövetéses vizsgálati elrendezést alkalmaztam.

A szakirodalom (Griffith, Pennington-Averett és Bryan, 1981) alapján az első hipotézis a börtönben töltött idő és a külső kontroll orientáció összefüggésére irányul, amely alapján várható a bent töltött idő növekedésével a külső kontroll erősödő tendenciája (1/a hipotézis), illetve a büntetett előéletű fogvatartottak magasabb külső kontrollja az elsőbüntényesekhez képest (1/b hipotézis).

A második hipotézis a kontrollhely kapcsolatát feltételezte az általános pszichológiai distresszel, hasonlóan a második vizsgálatban bemutatott keresztmetszeti eredményekhez. A bekerüléskor felmért külső kontroll pontszám együttjárását vártam a bekerüléskor felmért és a 4 hónappal későbbi tünetképzéssel, valamint a 4 hónappal későbbi külső kontroll korrelációját az ugyanakkor felmért testi tünetek pontszámával (MacKenzie és mtsai, 1987; Pugh, 1993).

A harmadik hipotézis a bekerüléskor felmért megküzdési repertoár és kontroll-érzés szerepét vizsgálta a 4 hónappal későbbi beilleszkedésben (Negy és mtsai, 1997; Ireland, Boustead és Ireland, 2005; Van Harveld és mtsai, 2007). Probléma-orientált megküzdési stratégiák és belső kontrollos beállítódás mellett a kezdeti fizikai tünetek alacsonyabb szintű jelenlétét és problémamentes intézeti beilleszkedést vártam. Az érzelem-orientált stratégiák és a külső kontrollosság feltételezésem szerint az első négy hónapban több distressz tünetet és gyenge beilleszkedést eredményeznek.

VIII. 2.

Módszer

Eljárás

A vizsgálat longitudinális elrendezésű, kétszeri adatfelvételt tartalmazott minden vizsgálati személy esetében. A vizsgálat mindkét adatfelvételében 74 felnőttkorú férfi fogvatartott vett részt a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetből, kényelmi mintavétel segítségével. Átlagos életkoruk 33 év volt (szórás: 9,2 év). A fogvatartottak nagy része a börtönbe kerülést követő 2-3 héten belül (átlag: 21 nap) pszichológiai befogadási vizsgálatban vett részt. Ennek keretében egy rövid ismerkedő interjú után kitöltötték a Megküzdési Mód Preferencia Kérdőívet, a Börtön Kontrollhely Skálát, illetve a 20 tételes tünetlistát (a kérdőívek bemutatását ld. alább). Ez képezte a vizsgálat első adatfelvételi időpontját (T1).

A második adatfelvételre (T2) 3-4 hónap elteltével (átlag: bekerülés után 111 nappal) került sor. Ekkor a résztvevők kitöltötték a saját kialakítású Börtönbeli Észlelt Kontroll Kérdőívet, a Kontroll Területek általános kontrollhely kérdőívet, a Börtön Kontrollhely Skálát, a 20 tételes tünetlistát, illetve a beilleszkedésükre vonatkozó értékelő skálát.

A fogvatartottak rövid írásbeli tájékoztatást kaptak a kutatásban való részvételről, s aláírásukkal igazolták részvételi szándékukat. Az anonimitásról tájékoztatást kaptak, beleegyező nyilatkozataik kezelése megfelelt a kutatásetikai szabályoknak. Nem kaptak jutalmat vagy anyagi díjazást a részvételért, ugyanakkor amennyiben kíváncsiak voltak a tesztek eredményeire, erről szóbeli tájékoztatást kaptak. Az utánkövetéses vizsgálatban való részvételre felkért fogvatartottak közül ketten visszautasították a tesztkitöltést, így a minta végső elemszáma 74 fő. A két adatfelvételre 2010. január és 2011. február között került sor.

Minta

A minta átlagos életkora 33 év volt (szórás: 9,2 év), a résztvevők 66%-a előzetes letartóztatását töltötte a börtönben. 41,9%-uk legfeljebb 8 befejezett iskolai osztállyal rendelkezett, 63%-uk büntetett előéletű, az elkövetett bűncselekmények 73%-ban nem erőszakos (vagyon elleni vagy közlekedési) cselekmények. A résztvevők 48%-a tartós párkapcsolatban élt bekerülése előtt, 56%-uknak volt gyereke. Bekerülésük előtt 20%-uk fogyasztott valaha kábítószer, öngyilkossági kísérlete korábban 13%-nak (10 fő) volt.

Az első 3-4 hónap eltelte után átlagosan 4 kapcsolattartójuk volt, mindössze 4 fő nem rendelkezett kapcsolattartóval (5,4%). A kezdeti időszakban a résztvevők 36%-ához nem érkezett látogató (hozzátartozó) az intézetbe. A résztvevők 11%-a részesült fegyelmi fenytetésben, jutalmat (dicséretet) 32%-uk szerzett. 7 fő (9,5%) számára írt fel pszichiáter nyugtató gyógyszert.

Mérőeszközök

Demográfiai adatok: Börtönbe kerülésük után a fogvatartottak nyilatkoztak az alábbi demográfiai jellemzőikről: életkor, iskolázottság (befejezett iskolai osztályok száma) elkövetett bűncselekmény (későbbi kódolás alapján: erőszakos vagy nem erőszakos cselekmény), korábbi börtönbüntetés (elsőbbüntényes vagy visszaeső), családi állapot (tartós párkapcsolatban él-e vagy sem), gyerekek száma, droghasználat a börtönbe kerülés előtt (használt-e drogokat vagy sem), korábbi öngyilkossági kísérlet. A második adatfelvételkor rögzítésre kerültek az alábbi adatok a fogvatartottak személyi anyagából, melyek beilleszkedésükre engednek következtetni: a velük kapcsolatot tartó hozzátartozók száma, a hozzájuk érkező látogatók száma¹¹, fegyelmi fenytetések száma, jutalmak száma, nyugtató gyógyszer felírása a börtönben (történt-e nyugtató felírás vagy sem).

Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív (MMPK, Oláh, 2005): 80 állításból álló empirikus kialakítású általános megküzdési kérdőív, amely 8 alskálán méri a coping preferenciát: probléma-orientált megküzdés, támaszkeresés, feszültség kontroll, figyelem elterelés, érzelmfókusz, emóció kiürítés, önbüntetés, belenyugvás. 1-től 4-ig terjedő skálán kell jelölnie a válaszódnak, hogy mennyire jellemzőek rá a felsorolt reakciók problémahelyzetben.

Börtön Kontrollhely Skála (Prison Locus of Control Scale, PLCS, Pugh, 1994): A kérdőív 25 állítást tartalmaz (ebből 5 töltelék), amelyek mindegyike a börtönkörnyezethez kapcsolódik (pl. „A börtönben nem lehet kikerülni az erőszakot.”). Minden állítás esetén

¹¹ A vizsgálat elvégzésekor érvényben lévő 6/1996 (VII. 12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól (letöltve 2018. szeptember 16-án a <https://docplayer.hu/3757669-6-1996-vii-12-im-rendelet-a-szabadsagvesztes-es-az-elozetes-letartoztat-as-vegrehajtasanak-szabalyairol-i-fejezet-altalanos-rendelkezesek.html> oldalról) 88.§ alapján a felnőttkorú fogvatartottak egy látogatás alkalmával legfeljebb 4 személyt: két felnőtt és két gyerek látogatót fogadhattak.

jelölni kellett, hogy a válaszadó egyetért-e az állítással, vagy nem ért egyet. 0-20 pont érhető el a skálán, a magasabb pontszám a külső kontroll irányultságot jelezte.

Tünetlista: 20 tételes tünetskála, amely az általános pszichológia distresszt méri, s amely részletesen a IV. fejezetben bemutatásra került.

Kontroll Területek (Spheres of Control Scale, SOC, Paulhus, 1983, ld. Mellékletek/10.): 30 állítást tartalmazó kérdőív, mely az általános kontrollhely 3 területét méri fel: személyes énhatékonyság, interperszonális kontroll és szociopolitikai kontroll. 1-től 7-ig terjedő skálán kellett értékelni az állításokkal történő egyetértést. A magasabb pontszámok a belső kontroll irányultságot mutatták. Parkes (1988) felnőtt dolgozókkal végzett vizsgálatában a kérdőív skáláinak Cronbach- α mutatói 0,50 és 0,71 közé estek, s egyik skála sem mutatott korrelációt az Eysenck Personality Questionnaire hazugság skálájával, amely a szociális kívánatosság felmérésére szolgált.

Börtönbeli Észlelt Kontroll Kérdőív (ld. Mellékletek/11.): A saját kialakítású kérdőív a börtönélet 9 területén mérte fel az észlelt kontrollt, kialakításában mintául szolgált Thompson és munkatársai (1993) helyzetspecifikus észlelt kontroll kérdőíve. A fogvatartottaknak az alábbi helyzetekkel kapcsolatban kellett 1-től 4-ig terjedő skálán értékelniük, hogy mennyire tartják kezükben a kontrollt: érzelmek kontrollja, egészségi állapot, családtagokkal való kapcsolattartás, ügyvéddel való kapcsolattartás, nevelőtiszttel való kapcsolat, örökkel kialakított kapcsolat, többi fogvatartotthoz fűződő viszony, büntetőügy alakítása, otthoni dolgok alakítása. Minden területtel kapcsolatban meg kellett fogalmazniuk (nyitott kérdésre adott válasszal), hogy hogyan próbálják meg kezükben tartani a kontrollt. Ezután értékelniük kellett, hogy az általuk leírt próbálkozások 1-től 3-ig terjedő skálán általában mennyire hatékonyak.

A nyitott kérdések tartalomelemzése alapján további két mutatót lehetett kialakítani: az *aktív próbálkozások száma* jelezte, hogy hány különbözőféle technikát sorolt fel a válaszadó a kontroll megtartására (pl. „egészségem megőrzése érdekében vitaminokat szedek, sportolni járok, és rendszeresen megyek orvoshoz”), illetve összegzésre került, hogy hány esetben fogalmazta meg a résztvevő, hogy *nincs befolyása*, nincs kontrollja az adott helyzet fölött (pl. „semmilyen módon nem tudok hatni a nevelőre”).

Pozitív Beilleszkedés Skálája: 0-tól 2-ig (soha, ritkán, rendszeresen) terjedő skálán jelölhették a fogvatartottak, hogy milyen gyakran vették igénybe a börtön által nyújtott programokat, lehetőségeket: sétaudvar, sportudvar, konditerem, pingpong, könyvtár, istentisztelet, nevelői/pszichológusi foglalkozások, ünnepi műsorokon való részvétel, munkáltatás, orvosi/fogorvosi rendelés.

Negatív Beilleszkedés Skálája: 0-tól 2-ig (soha, ritkán, rendszeresen) terjedő skálán jelölhették a fogvatartottak, hogy milyen gyakran fordultak elő velük az alábbiak: verekedés más fogvatartottakkal, vita az örökkel, fegyelmi vétség, fogda-büntetés, öngyilkossági gondolatok, öngyilkossági kísérlet, droghasználat a zárkában, nyugtató gyógyszerek szedése.

VIII. 3.

Eredmények I.

Leíró statisztika és a skálák megbízhatósága

Az első és második időpontban felvett pszichológiai tesztek átlagait és a skálák megbízhatósági mutatóit az 8.1. táblázat mutatja be. A skálák közül a Kontroll Területek Kérdőív alskáláinak megbízhatósága a legalacsonyabb, a többi skála reliabilitási mutatói megfelelőek. Az intézeti beilleszkedés negatív vonatkozásai egyenlőtlenül alakultak, mivel a

válaszadók 66,2%-a 0 pontot ért el ezen a skálán¹². A 2. vizsgálatnál ellentétben ez esetben a skála megbízhatósága rendkívül gyenge, ezért az eredményeket erős fenntartásokkal kell kezelni.

8.1. táblázat. A vizsgálatban használt skálák átlag, szórás és reliabilitási adatai

Skála neve	Teszt felvételének időpontja	Teljes minta átlaga	Szórás	A skálán elérhető pontszám (min-max)	Cronbach- α
Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív					
Problémacentrikus r.	T1	2,87	0,652	1-4	0,799
Támaszkeresés	T1	2,32	0,67	1-4	0,840
Feszültség kontroll	T1	2,8	0,586	1-4	0,741
Figyelem elterelés	T1	2,29	0,502	1-4	0,785
Emóciófókusz	T1	2,36	0,491	1-4	0,729
Emóció kiűrtés	T1	1,64	0,481	1-4	0,738
Önbüntetés	T1	2,22	0,605	1-4	0,680
Belenyugvás	T1	2,2	0,704	1-4	0,749
20 tételes tünetlista					
Distressz tünetek	T1	24,59	19,167	0-80	0,939
Distressz tünetek	T2	26,16	18,126	0-80	0,958
Börtön Kontrollhely Skála					
Börtönbeli külső kontroll	T1	6,72	3,281	0-20	0,665
Börtönbeli külső kontroll	T2	8,52	3,572	0-20	0,687
Beilleszkedési Skálák					
Pozitív beilleszkedés	T2	8,68	4,361	0-20	0,767
Negatív beilleszkedés	T2	0,54	0,924	0-16	0,344
Börtönbeli Észlelt Kontroll Kérdőív					
Észlelt kontroll	T2	2,65	0,507	1-4	0,770
Észlelt hatékonyság	T2	2,23	0,385	1-3	0,755
Aktív próbálkozások	T2	10,0	5,537	0- ∞	0,813
Nincs befolyása	T2	1,57	1,917	0-9	0,760
Kontroll Területek					
Személyes énhatékonyság	T2	50,90	8,309	10-70	0,435
Interperszonális kontroll	T2	50,01	8,780	10-70	0,558
Szociopolitikai kontroll	T2	32,32	11,305	10-70	0,578

A nyitott kérdésekből álló Börtönbeli Észlelt Kontroll Kérdőív válasza alapján elmondható, hogy átlagosan 10 kontroll-próbálkozást írtak a kérdésekhez, vagyis átlagosan minden kérdéshez egyet. A kérdőív 9 kérdésére átlagosan 1,5 kérdésnél fejezték ki a kontroll kivitelezésének lehetetlenségét.

A börtönbeli külső kontrollban a két adatfelvételi időpont között 2 pontos emelkedés történt, amely statisztikailag szignifikáns különbség ($t = -4,528$, $p < 0,001$). Ez az eredmény

¹² Feltételezhető, hogy a negatív beilleszkedés mutatója azért ilyen alacsony, mert az első 4 hónap túl rövid időszak ahhoz, hogy jelentős fegyelmi kihágások történjenek, s nem arról van szó, hogy a résztvevők letagadták az elkövetett kihágásokat.

megerősíti a vizsgálat első (1/a) hipotézisét. A tünetpontszám 2 pontos emelkedést mutatott a második időpontban, statisztikailag ez nem szignifikáns ($t = -0,534$, $p = 0,595$).

A testi tünetek esetében a határt az alacsony és magas szint között a tünetlistán elért 23 pontnál húztam meg az átlagokat figyelembe véve. A börtönbeli külső kontrollban 7 pont mutatkozott választónak külső és belső kontrollal között. Mindkét adatfelvételi időpontban belső kontrollal minősült a minta 32,14%-a (18 fő), mindkét időpontban külső kontrollal 27,41% (17 fő).

VIII. 4.

Eredmények II.

A kontroll és megküzdés összefüggései a demográfiai jellemzőkkel

Az elsőbűntényesek a visszaesőkhöz képest szignifikánsan fiatalabbak, több volt a kapcsolattartójuk és a látogatójuk 4 hónap elteltével, kontroll és megküzdés tekintetében nem különböztek (ld. 8.2. táblázat). Az 1/b. hipotézissel ellentétben a börtönbeli külső kontroll nem erősebb a visszaesőknél. Az általános kontrollhely-kérdőív három skáláján sem mutatkozott különbség visszaesők és elsőbűntényesek között (személyes énhatékonyság: $t = 1,629$, $p = 0,108$, interperszonális kontroll: $t = 0,574$, $p = 1,242$, szociopolitikai kontroll: $t = -1,541$, $p = 0,128$).

A bekerülés idejében az erőszakos elkövetők külső kontrollal többek voltak a nem erőszakos elkövetőkhöz képest, ez a különbség 4 hónappal később már nem mutatkozott meg.

Akik párkapcsolatban éltek bekerülésük előtt, több kapcsolattartóval rendelkeztek és többen látogatták őket az első 4 hónapban, jellemzőbb volt rájuk a problémaorientált megküzdés és a támaszkeresés is. Az előzetes fogvatartásukat töltők a jogerős elítéltekhez képest hajlamosabbak voltak az önbüntetésre.

8.2. táblázat. Független mintás t-próbák a kriminális változók mentén a megküzdési és kontroll változóknál (zárójelben a szignifikancia-értékek)

	Elsőbűntényes vs. visszaeső	Erőszakos vs. nem erőszakos	Előzetes vs. jogerős	Egyedülálló vs. párkapcsolat
Életkor	2,509 (0,014)	-1,799 (0,076)	1,799 (0,076)	0,399 (0,691)
Iskolázottság	-0,641 (0,524)	0,177 (0,860)	1,427 (0,158)	0,232 (0,817)
Kapcsolattartók száma	2,299 (0,024)	0,846 (0,400)	-0,860 (0,393)	-2,995 (0,004)
Látogatók száma	2,357 (0,021)	0,256 (0,799)	0,272 (0,786)	-3,084 (0,003)
Fegyelmik	0,893 (0,375)	-0,776 (0,440)	-0,203 (0,840)	1,376 (0,173)
Jutalmak	0,619 (0,538)	0,657 (0,513)	-1,924 (0,058)	-1,847 (0,069)
Problémacentrikus r.	0,447 (0,656)	-0,099 (0,922)	0,927 (0,357)	-2,330 (0,023)
Támaszkeresés	0,112 (0,911)	-1,204 (0,233)	-0,050 (0,960)	-2,157 (0,035)
Feszültség kontroll	0,782 (0,437)	-0,600 (0,551)	-0,246 (0,806)	-0,532 (0,597)
Figyelem elterelés	0,637 (0,526)	-1,864 (0,067)	-0,798 (0,428)	-0,447 (0,635)
Érzelemfókusz	0,534 (0,595)	-1,734 (0,088)	1,109 (0,271)	-0,010 (0,992)
Emóció kiürítés	-1,103 (0,274)	-1,163 (0,249)	-1,919 (0,059)	-0,183 (0,856)
Önbüntetés	0,175 (0,861)	0,372 (0,711)	2,137 (0,036)	0,069 (0,945)
Belenyugvás	-0,207 (0,837)	-1,101 (0,275)	0,083 (0,934)	1,426 (0,159)
T1 distressz tünetek	0,139 (0,890)	-0,071 (0,944)	1,184 (0,241)	-1,714 (0,091)
T2 distressz tünetek	-0,099 (0,922)	-0,703 (0,484)	1,269 (0,209)	-1,275 (0,206)
T1 börtönspecifikus kontroll	-0,037 (0,971)	-2,098 (0,040)	0,101 (0,920)	0,975 (0,333)
T2 börtönspecifikus kontroll	0,653 (0,516)	-1,470 (0,147)	1,216 (0,229)	1,086 (0,282)

VIII. 5.

Eredmények III.

A stressz, kontroll és a megküzdés változók összefüggései

A vizsgálatban szereplő kontroll változók korrelációját az 8.3. táblázat mutatja be.

8.3. táblázat. A kontroll-változók korrelációja (zárójelben a szignifikancia-értékek)

	T1 külső kontroll	T2 külső kontroll	Észlelt kontroll	Észlelt hatékn.	Nincs befolyás	Aktív próbálk.	Szem. éhhaték.	Interpersz. k.
T2 börtönbeli külső kontroll	0,472 (<0,001)							
Észlelt kontroll	-0,273 (0,021)	-0,236 (0,060)						
Észlelt hatékonyság	-0,290 (0,014)	-0,243 (0,053)	0,845 (<0,001)					
Nincs befolyása	0,291 (0,013)	0,323 (0,009)	-0,512 (<0,001)	-0,386 (0,001)				
Aktív próbálkozások	-0,191 (0,108)	-0,151 (0,233)	0,436 (<0,001)	0,345 (0,003)	-0,219 (0,060)			
Személyes éhhatékonyság	-0,167 (0,167)	-0,287 (0,024)	0,297 (0,011)	0,301 (0,010)	-0,134 (0,263)	0,335 (0,004)		
Interperszonális kontroll	-0,416 (<0,001)	-0,200 (0,118)	0,297 (0,011)	0,293 (0,013)	0,052 (0,667)	0,288 (0,014)	0,396 (0,001)	
Szociopolitikai kontroll	-0,089 (0,464)	-0,078 (0,548)	0,028 (0,817)	0,074 (0,537)	-0,021 (0,864)	-0,047 (0,697)	-0,068 (0,568)	-0,046 (0,702)

A két adatfelvételi időpontban felmért börtönspecifikus külső kontroll pontszámok erősen korreláltak egymással, mutatva a külső kontrollra való hajlam időbeli stabilitását. A saját kialakítású kontroll kérdőív négy mutatója egymással erősen korrelált, s egyben szoros összefüggést mutatott a börtönspecifikus kontroll kérdőív adataival. A saját kialakítású kérdőív az általános kontrollhely skálákkal szintén erős együttjárást mutatott. A börtönbeli belső kontroll az általános kontrollhely interperszonális vonatkozásával állt szorosabb kapcsolatban, ami azt jelzi, hogy a börtönben a kontroll érzését a társas események felett érzett kontroll biztosította.

A megküzdés skálái közül a kontroll változókkal a legtöbb összefüggést a feszültség kontroll stratégiája mutatta: szignifikánsan korrelált a börtönbeli belső kontrollal, az észlelt kontrollal, az észlelt hatékonysággal, az aktív próbálkozásokkal, a személyes éhhatékonysággal és az interperszonális kontrollal. A hasonló tartalmú problémaorientált megküzdés pozitív összefüggésben állt az észlelt kontrollal, az észlelt hatékonysággal és a kontrollra tett aktív próbálkozásokkal. A figyelemelterelés, az emóció kiürítés és a belenyugvás is a külső börtönkontrollal állt összefüggésben (ld. 8.4. táblázat).

8.4. táblázat. A megküzdési és kontroll változók korrelációja (zárójelben a szignifikancia-értékek)

	T1 külső kontroll	T2 külső kontroll	Észlelt kontroll	Észlelt hatékn.	Nincs befoly.	Aktív próbálk.	Szem. éhhaték.	Interp. kontroll
Problémacentrikus reagálás	-0,220 (0,072)	-0,098 (0,453)	0,406 ($<0,001$)	0,346 (0,003)	-0,089 (0,464)	0,284 (0,017)	0,277 (0,021)	0,248 (0,040)
Támaszkeresés	-0,090 (0,464)	-0,001 (0,994)	0,224 (0,063)	0,127 (0,294)	-0,136 (0,260)	0,066 (0,586)	0,091 (0,455)	0,039 (0,749)
Feszültség kontroll	-0,261 (0,032)	-0,137 (0,152)	0,447 ($<0,001$)	0,411 ($<0,001$)	-0,130 (0,282)	0,163 (0,178)	0,362 (0,002)	0,435 ($<0,001$)
Figyelemelterelés	0,252 (0,038)	-0,036 (0,483)	0,078 (0,519)	-0,033 (0,787)	-0,063 (0,605)	-0,122 (0,316)	-0,059 (0,631)	-0,196 (0,107)
Emóciófókusz	0,119 (0,335)	-0,003 (0,855)	0,185 (0,125)	0,084 (0,487)	-0,066 (0,585)	-0,078 (0,522)	-0,039 (0,748)	0,088 (0,473)
Emóció kiürítés	0,239 (0,050)	0,018 (0,698)	-0,030 (0,806)	0,041 (0,733)	-0,060 (0,622)	-0,141 (0,244)	0,010 (0,938)	-0,042 (0,730)
Önbüntetés	0,072 (0,562)	0,022 (0,576)	0,033 (0,784)	-0,020 (0,869)	-0,094 (0,438)	0,002 (0,986)	-0,158 (0,195)	-0,183 (0,133)
Belenyugvás	0,399 (0,001)	0,372 (0,003)	-0,090 (0,461)	-0,107 (0,379)	0,196 (0,105)	-0,200 (0,098)	-0,240 (0,047)	-0,090 (0,461)

A két időpontban felmért distressz tünetek korrelációja erős volt, jelezve a tünetképzésre való hajlam időbeli stabilitását (ld. 8.5. táblázat). Mind az első, mind a második időpontban a börtönbeli külső kontroll pozitív összefüggésben állt a tünetpontszámmal (egy esetben szignifikáns, két esetben tendencia-szintű), ami megfelel a második hipotézisnek. A tünetpontszám nem függött össze a kontroll többi mutatójával.

8.5. táblázat. T1 és T2 tünetpontszám összefüggése a kontroll és megküzdési változókkal

	T1 tünetpontszám	T2 tünetpontszám		T1 tünetpontszám	T2 tünetpontszám
T1 tünetpontszám		0,651 ($<0,001$)	Problémacentrikus reagálás	0,117 (0,340)	0,080 (0,514)
T2 tünetpontszám	0,651 ($<0,001$)		Támaszkeresés	0,200 (0,099)	0,299 (0,013)
T1 börtönbeli külső kontroll	0,278 (0,018)	0,213 (0,075)	Feszültség kontroll	-0,241 (0,046)	-0,156 (0,199)
T2 börtönbeli külső kontroll	0,158 (0,217)	0,240 (0,058)	Figyelem elterelés	0,061 (0,616)	0,060 (0,622)
Észlelt kontrol	0,062 (0,600)	-0,029 (0,805)	Emóciófókusz	0,196 (0,106)	0,109 (0,373)
Észlelt hatékonyság	-0,017 (0,887)	-0,143 (0,226)	Emóció kiürítés	0,233 (0,054)	0,243 (0,045)
Nincs befolyása	-0,152 (0,200)	-0,020 (0,865)	Önbüntetés	0,524 ($<0,001$)	0,338 (0,005)
Aktív próbálkozások	0,022 (0,852)	-0,095 (0,425)	Belenyugvás	-0,175 (0,150)	-0,209 (0,085)

A megküzdési változók közül az önbüntetés T1 és T2 tünetekkel is szignifikánsan korrelált, valamivel gyengébb volt az összefüggés T1 és T2 tünetpontszám és az emóció kiürítés között. A bekerüléskor felmért megküzdési repertoár két esetben mutatott összefüggést a 4 hónappal későbbi általános distressszel. A kezdetben jellemző támaszkeresés

több distresszt eredményezett 4 hónap elteltével, míg a kezdeti belenyugvás hozzájárult a tünetképzés csökkentéséhez 4 hónappal később (ez az összefüggés csupán marginális szintű).

Akik gyakrabban jártak az intézeti programokra (pozitív beilleszkedés), azok magasabb iskolázottságúak ($t = 2,434$, $p = 0,017$), több kapcsolattartóval és látogatóval rendelkeztek ($t = 2,199$ és $2,154$, $p = 0,031$ és $0,035$), több dicséretet szereztek ($t = 2,486$, $p = 0,015$), erősebb volt esetükben a problémaorientált megküzdés ($t = 2,752$, $p = 0,008$), kevesebb a belenyugvás ($t = 2,168$, $p = 0,034$), és több aktív próbálkozást tettek a kontroll megtartására ($t = 3,121$, $p = 0,003$).

VIII. 6.

Eredmények IV.

Az első négy hónap pszichés alkalmazkodásának meghatározói

Lineáris lépésenkénti regresszió elemzést végeztem annak kimutatására, hogy a második adatfelvételi időpontban mutatott distressz szintet és az intézeti beilleszkedést mely tényezők határozzák meg. Az első elemzés függő változója a T2 tünetpontszám volt, a független változók első blokkját a demográfiai változók, második blokkját a megküzdési, kontroll és beilleszkedési változók képezték. Négy tényező bizonyult meghatározónak az egészségügyi panaszok tekintetében: az önbüntetés és belenyugvás megküzdési stratégiája, T2 börtönbeli külső kontroll és a kontroll megtartására tett aktív próbálkozások száma (ld. 8.6. táblázat). A modell a variancia 44,6%-át magyarázta.

A kezdeti önbüntetésre való hajlam és a külső kontrollosság erősítette a distressz tüneteket 4 hónappal később, míg a kezdeti belenyugvás és a kontrollra irányuló aktív próbálkozás kevesebb tünetképzéssel járt. Ez a modell megfelel a harmadik hipotézisben vázolt összefüggéseknek a megküzdési és a kontroll-változók tekintetében is.

8.6. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: T2 tünetpontszám

	β	t	p
MMPK önbüntetés	0,463	4,400	0,000
T2 börtönbeli külső kontroll	0,411	3,646	0,001
MMPK belenyugvás	-0,322	-2,818	0,007
Aktív próbálkozások száma	-0,240	-2,192	0,033

A második időpontban mutatott pozitív intézeti beilleszkedés kapcsán szintén lineáris lépésenkénti regresszió elemzést végeztem. A független változók első blokkját a demográfiai változók, második blokkját a megküzdési és kontrollváltozók képezték. Az aktív próbálkozások száma, a támaszkeresés és a szociopolitikai kontroll bizonyultak magyarázó erejűnek, továbbá a kapcsolattartók száma szerepel a modellben, amely a többi változó bevonása után elvesztette szignifikáns értékét. Az ezt a négy tényezőt tartalmazó modell (ld. 8.7. táblázat) a variancia 47,3%-át magyarázta.

A kontroll kézben tartására irányuló aktív próbálkozások, a támaszkeresés és a több kapcsolattartó a beilleszkedés pozitív formáinak előnyben részesítése irányába mutattak. A szociopolitikai kontroll magasabb szintje a pozitív beilleszkedés alacsonyabb szintjével állt összefüggésben. A problémamentes beilleszkedés szociális vonatkozásaira irányítja a figyelmet a kapcsolattartók és a támaszkeresés megjelenése a modellben. A kontroll aktív vonatkozása kap jelentős szerepet a pozitív magaviseletben. A szociopolitikai kontroll a Paulhus-féle kérdőív gyenge megbízhatósága és a fordított összefüggés miatt nehezen értelmezhető.

8.7. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: T2 pozitív intézeti beilleszkedés

	β	t	p
Kapcsolattartók száma	0,184	1,606	0,114
Aktív próbálkozások száma	0,408	3,653	0,001
MMPK támaszkeresés	0,351	3,438	0,001
Szociopolitikai kontroll	-0,222	-2,131	0,038

Bár a skála megbízhatósága igen gyenge, a negatív intézeti beilleszkedés meghatározó tényezőit is megvizsgáltam lineáris regresszió elemzéssel. Első lépésben kontrolláltam a fegyelmi eljárások számát, mivel ez is mutatója a rossz magaviseletnek, a többi változót *stepwise* módszerrel léptettem be az elemzésbe. A modell a variancia 37%-át magyarázta. Három változó bizonyult statisztikailag szignifikánsnak: a bekerülés előtti droghasználat, a saját maguk által említett kontroll próbálkozások észlelt hatékonysága és az emóció kiürítés megküzdési módja (ld. 8.8. táblázat).

8.8. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: T2 negatív intézeti beilleszkedés

	β	t	p
Fegyelmi száma	0,258	2,211	0,032
Droghasználat bekerülés előtt	0,346	3,082	0,003
Észlelt hatékonyság	-0,310	-2,741	0,008
MMPK emóció kiürítés	0,250	2,204	0,032

A kinti életben jellemző droghasználat és az emóció kiürítés megküzdési módja a viselkedési problémák magasabb számát vonta maga után. A kontroll területén észlelt hatékonyság kevesebb beilleszkedési problémával járt.

VIII. 7.

Post-hoc elemzés. A distressz tüneteket befolyásoló tényezők

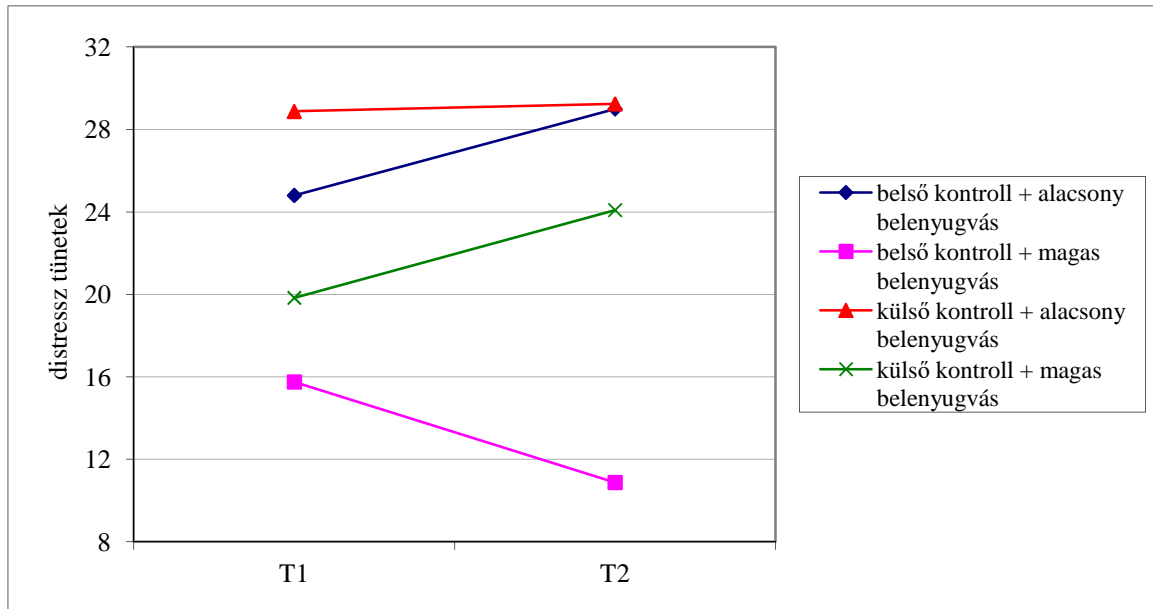
A distressz tünetek kapcsán további vizsgálatot végeztem a megküzdés hatásának kimutatására. Az első regresszió-elemzésben (ld. 8.4. táblázat) a külső kontroll és a magas tünetpontszám összefüggése megfelelt a hipotéziseknek. Azonban a megküzdéssel kapcsolatos eredmények nem illeszkedtek a megküzdés és a pszichés közérzet kapcsolatának korábbi kutatási eredményeihez, mivel a bekerüléskor mért megküzdési stílusok közül sem a probléma-orientált, sem az érzelemfókuszú megküzdési módok nem kapcsolódtak a stressz-tünetek kialakulásához. Ezzel szemben az önbüntetés és a belenyugvás meghatározta a 4 hónappal későbbi pszichés közérzetet. Az önbüntetésre való hajlam feltételezhetően azért erősítette a stressz-tünetek gyakori átélését, mert a rumináción keresztül a feszültség fenntartásához járult hozzá.

Érdekes eredménynek tartottam, hogy míg a belenyugvás megküzdési módja a külső kontrollhoz kapcsolódott, 4 hónap elteltével mégis a sikeresebb pszichés adaptációt jelezte. A belenyugvás megküzdési módjának szerepét ezért alaposabb elemzésnek vettem alá, hiszen szokatlan eredmény, hogy egy közvetlenül nem adaptív megküzdési mód kedvezően befolyásolja a pszichés közérzetet.

Az adatok utólagos elemzésére többszemponos variancia-analízist alkalmaztam, melynek függő változója a második időpontban mért tünetpontszám, független tényezői a T2 börtönbeli külső kontroll és a T1 belenyugvási hajlam voltak. A modell a független változók főhatását támasztotta alá (külső kontroll főhatás $F = 4,567$, $p = 0,014$; belenyugvás főhatás F

= 9,591, $p = 0,001$), és az interakció is elérte a statisztikai szignifikancia szintjét ($F = 4,534$, $p = 0,012$). Így tehát elmondható, hogy a bekerülést követő 4. hónapban mutatott pszichés közérzet a börtönbeli kontroll-érzés és a kezdeti belenyugvási hajlam függvénye. Belső kontrollos beállítódás mellett a magas belenyugvás megvédte a fogvatartottakat a stressztünetek emelkedésétől.

8.1. ábra. és 8.9. táblázat A külső kontroll és a belenyugvás hatása a tünetpontoszámra az első (T1) és második (T2) adatfelvételkor

		Tünetpontoszám (T1)	Tünetpontoszám (T2)
Belső kontrollos (T2)	Alacsony belenyugvás	24,80	29,00
	Magas belenyugvás	15,75	10,88
Külső kontrollos (T2)	Alacsony belenyugvás	28,88	29,24
	Magas belenyugvás	19,83	24,09

A modell hatástényezőit az 8.1. ábra és a 8.9. táblázat mutatja be. A helyzetbe könnyen belenyugvó fogvatartottak magasabb tünetpontoszámot produkáltak, mint belenyugodni képtelen társaik. A belső kontrollos belenyugvó csoportnak – egyedüliként az összes közül – az első 4 hónapban csökkentek a stressz-tüneteik (az emelkedés és csökkenés értékei egyik esetben sem érik el a statisztikai szignifikancia szintjét).

Ez az eredmény árnyalja a 8.5. táblázatban bemutatott összefüggéseket, mely az egész minta kapcsán a külső kontroll és a tünetpontoszám lineáris kapcsolatát emelte ki.

VIII. 8.

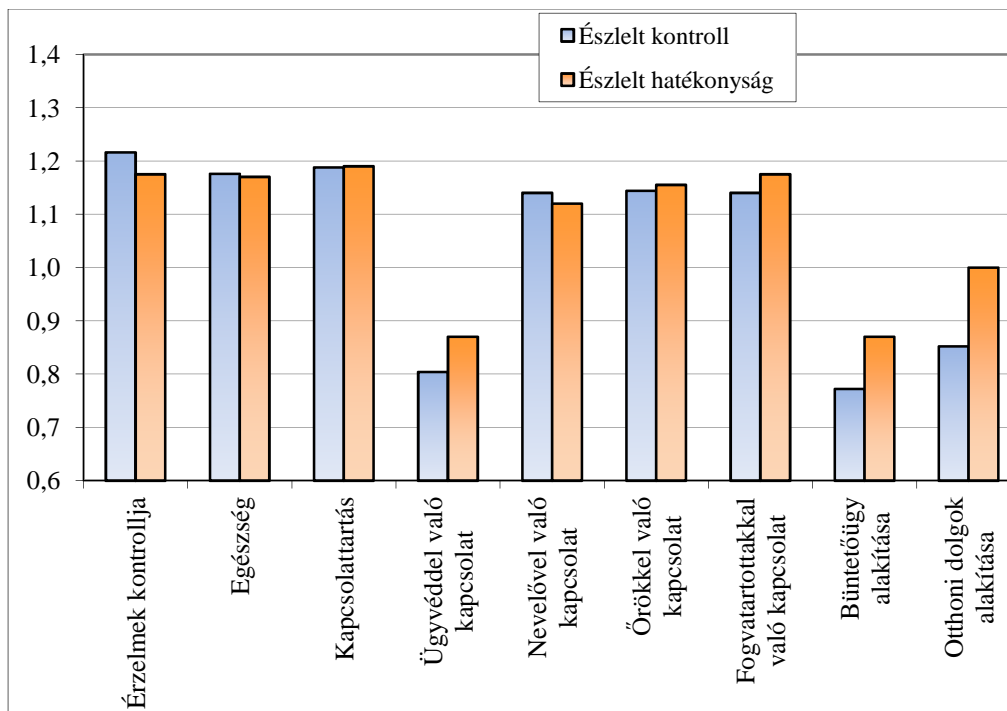
Eredmények V.

Észlelt kontroll és kontroll-próbálkozások a börtönélet különböző területein

A börtönbeli észlelt kontroll kérdőíven a válaszadóknak a börtönélet 9 tényezőjével kapcsolatban kellett értékelniük, hogy milyen mértékű kontrollt éreztek az adott terület felett, milyen módszerekkel tartották kezükben a kontrollt (ennél a kérdésnél nem előre megadott lehetőségek közül választottak, hanem saját szavaikkal írták le a jellemző viselkedéseket), és értékelték, hogy mennyire hatékonyak ezek a kontroll-próbálkozások. Átlagosan a kontroll az 1-től 4-ig terjedő skálán 2,65 pont lett, a hatékonyság 1-től 3-ig terjedő skálán 2,23. Átlagosan a személyek a kérdőívben 10 kontroll-próbálkozást említettek, vagyis kérdésenként átlagosan körülbelül 1-et. Összegzésre kerültek azok a válaszok, melyekben kifejezésre juttatták, hogy nincs befolyásuk az adott terület felett. Kérdőívünként átlagosan 1,5 kérdésnél fordult elő a kontrollálhatatlanság kifejezése.

Az észlelt kontroll és az észlelt hatékonyság alakulását a 8.2. ábra mutatja be.

8.2. ábra. A börtönélet egyes területei felett érzett kontroll, és az ugyanahhoz a területhez kapcsolódó kontroll-próbálkozások hatékonysága az elméleti középértékhez viszonyítva

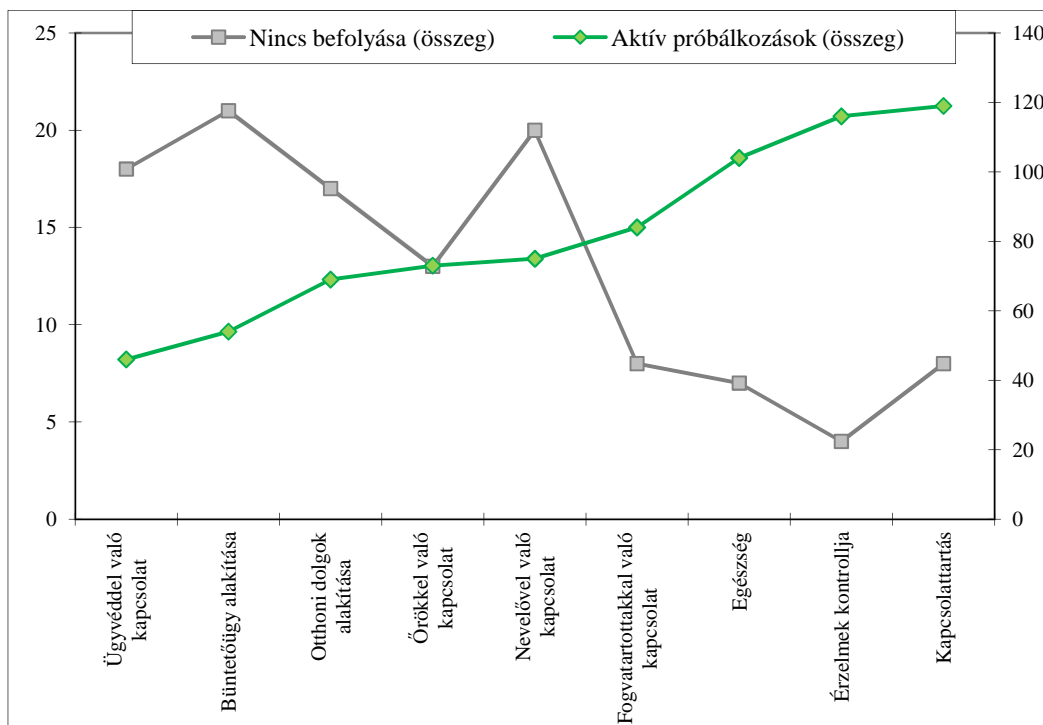
A kontroll kapcsán az 1-től 4-ig terjedő skála elméleti középértéke 2,5 pontnál van, a hatékonyság kapcsán az 1-től 3-ig terjedő skála elméleti középértéke 2 pont. Az elméleti középértékkel osztottam el az egyes kérdésekre kapott átlag-értékeket, azért, hogy az eredményeket egységes skálán lehessen ábrázolni. Az így kapott ábrán az 1-nél nagyobb értékek jelzik, hogy az adott területen az elméleti középértéknél erősebb kontrollt vagy hatékonyságot éreztek a válaszadók, az 1-nél alacsonyabb értékek a közepesnél gyengébb kontroll vagy hatékonyság jelenlétét jelzik.

6 kérdés kapcsán a válaszok hasonlóan alakultak. Az érzelmek kontrollja, a fizikai egészség megtartása, a hozzátartozókkal való kapcsolattartás, valamint a nevelővel (reintegrációs tiszttel), az őrökkel és a többi fogvatartottal való viszony alakításában a közepesnél erősebb lett az észlelt kontroll, a kontrollra irányuló cselekvések pedig kellően

hatékonyak. Az ügyvéddel való kapcsolattartás, a büntetőügy alakítása és a hozzátartozók otthoni dolgainak alakítása kapcsán a közepesnél lényegesen gyengébb kontrollról számoltak be a résztvevők, ez a három terület az, amiben nem érezték saját befolyásukat. Ugyanakkor az észlelt hatékonyság ezeknél a válaszoknál erősebb volt a kontrollnál, vagyis amennyiben mégis megpróbáltak valamit tenni a kontroll megtartása érdekében, azok a próbálkozások többnyire eredményesnek bizonyultak.

Az észlelt kontroll az előzőeknek megfelelően erős pozitív korrelációban állt az észlelt hatékonysággal és a kontrollra irányuló tényleges próbálkozások számával is. Minél erősebb kontrollt érzett a személy átlagosan, annál kevesebbszer fejezte ki, hogy nincs befolyása a dolgok irányítása felett, illetve minél több próbálkozást sorolt fel a kontroll megtartására, annál kevésbé érezte irányíthatatlannak a helyzetet (a korrelációk értékeit a 8.2. táblázat mutatja be). A 8.3. ábra mutatja a kontrollra tett aktív próbálkozások és a befolyásolhatatlanság-érzés fordított összefüggését. A próbálkozások növekedésével csökkent a tehetetlenség említése. A legtöbb (21, illetve 20 fő) a büntetőügy alakítása, illetve a nevelővel (reintegrációs tiszttel) való kapcsolat befolyásolása kapcsán fejezték ki, hogy semmit sem tudnak tenni ennek megváltoztatására. Erős volt továbbá az ügyvéddel kapcsolatos magárahagyatottság, illetve a családtagok otthoni ügyeinek alakításával kapcsolatos tehetetlenség érzése. A legtöbb kontroll-lehetőséget a hozzátartozókkal való kapcsolattartás, az érzelmek szabályozása és az egészség megtartása kapcsán említettek.

8.3. ábra. Az börtönélet egyes területein tett aktív megküzdési próbálkozások (ábrázolva a jobb oldali y tengelyen) és a befolyásolhatatlanság (ábrázolva a bal oldali y tengelyen) összefüggése

Faktorelemzéssel (főkomponens-elemzés varimax forgatással) vizsgáltam meg, hogy a kérdőívben szereplő kérdések milyen nagyobb csoportokba rendeződnek. 3 faktor emelkedett ki, melyek sajátértéke nagyobb, mint 1 (KMO = 0,502). Az első faktort az örökkel, a nevelővel (reintegrációs tiszttel) és a többi fogvatartottal való kapcsolat alkotta, ezért ezt a *benti kapcsolatok* faktorának neveztem el. A második faktorba a hozzátartozókkal való kapcsolattartás, az otthoni dolgok alakítása, az ügyvéddel való kapcsolattartás és a büntetőügy alakítása tartozott, ez a faktor a *kinti kapcsolatok* elnevezést kapta. A harmadik faktorba az

egészség és az érzelmek kontrollja került, ezt *jóllét* faktornak neveztem el, mivel a fizikai és pszichés jó közérzethez kapcsolódik. A faktorelemzés eredményét, valamint a faktorok átlagait és szórásait az 8.10. táblázat mutatja be.

8.10. táblázat. A börtönbeli észlelt kontroll 9 kérdésének faktorai

Faktor elnevezése	Kontroll terület	Faktorsúly	Átlag	Szórás
1. Benti kapcsolatok	Fogvatartottakkal való viszony	0,903	2,84	0,856
	Nevelővel való viszony	0,844		
	Örökkel való viszony	0,824		
2. Kinti kapcsolatok	Családtaggokkal való kapcsolattartás	0,784	2,26	0,696
	Otthoni dolgok alakítása	0,744		
	Ügyvéddel való kapcsolattartás	0,705		
	Büntetőügy alakítása	0,596		
3. Jóllét	Egészség	0,903	2,98	0,639
	Érzelmek kontrollja	0,870		

Független mintás t-próbával, illetve khi-négyzet próbával vizsgáltam meg, hogy a három kontroll-faktorban alacsony illetve magas pontszámot elérő résztvevők mely változóknak különböztek. Akik *benti kapcsolataik* felett erős kontrollt éreztek, szignifikánsan magasabb pontszámot értek el a megküzdési kérdőív problémacentrikus reagálás ($t = 3,185$, $p = 0,003$) és feszültség kontroll ($t = 2,301$, $p = 0,026$) alskáláján, belső kontrollosabbak voltak a második időpontban ($t = 3,609$, $p = 0,001$), és több intézeti programban vettek részt ($t = 2,319$, $p = 0,024$).

Akik *kinti kapcsolataik* irányításában hatékonyan érezték magukat, több kapcsolattartóval rendelkeztek 4 hónap után ($t = 2,482$, $p = 0,016$), több látogató érkezett hozzájuk ($t = 2,829$, $p = 0,007$), nagyobb valószínűséggel éltek párkapcsolatban ($\chi^2 = 3,409$, $p = 0,053$) kevesebb fegyelmi eljárás indult ellenük ($t = -3,122$, $p = 0,003$), és jellemzőbb volt rájuk a támaszkeresés megküzdési módja ($t = 2,470$, $p = 0,016$).

Akik a *jóllét kontrollban* magasabb pontszámot értek el, iskolázottabbak ($t = 2,481$, $p = 0,019$), jellemzőbb volt rájuk a problémacentrikus ($t = 2,580$, $p = 0,015$) és a feszültség kontroll megküzdési mód ($t = 2,007$, $p = 0,053$), és több intézeti programot látogattak ($t = 2,814$, $p = 0,007$).

A benti kapcsolatok és a benti egészség-megőrzés faktorai egyértelműen a problémaorientált megküzdési módokkal, a kontrollal és a programokon való részvétellel függték össze. Az intézeti programok látogatása tehát összefonódott a racionális problémamegoldás tényezőivel. A kinti kapcsolatok kontrollja a szociális források mozgósításához és a társas vonatkozású megküzdéshez kapcsolódott. Érdekesség a lényegesen jobb fegyelmi helyzet ebben a vonatkozásban (mind a 8 fegyelmi fenyítés olyan fogvatartottakat érintett, akik gyenge kontrollal rendelkeztek kinti kapcsolataik felett), ami azt tükrözheti, hogy a fogvatartottak bizonyítani szeretnének hozzátartozóiknak, ezért elkerülték a fegyelmmel fenyegető helyzeteket.

VIII. 9. Meggvítás

A börtönkörnyezetre irányuló kontroll-érzést két kérdőív is vizsgálta: a Börtön Kontrollhely Skála és a saját kialakítású, részben nyitott kérdéseket tartalmazó Börtönbeli Észlelt Kontroll Kérdőív. A két kérdőív korrelációja megfelelően erős ahhoz, hogy kijelenthessük, hogy hasonló területet mérnek. A börtönspecifikus belső kontroll az

interperszonális kontrollal korrelált a legerősebben, ami arra utal, hogy a börtönben az irányítás közben tartása nagyrészt a szociális tényezők irányítását foglalja magában.

A börtönspecifikus külső kontroll a megküzdési stratégiák közül a feszültség kontrollal negatívan, a figyelemeltereléssel, az emóció kiürítéssel és a belenyugvással pozitívan korrelált. A Börtönbeli Észlelt Kontroll Kérdőív az általános kontrollhely kérdőív személyes énhatékonyság és interperszonális kontroll skáláival is erősen összefüggött, a megküzdési stratégiák közül pedig a problémafókusszal és a feszültség kontrollal korrelált pozitívan. Utóbbi skála tehát a személyes, kognitív jellegű kontroll-próbálkozások területéhez kapcsolódott erősebben.

Az általános kontrollt mérő skála és a saját kialakítású kontroll kérdőív is összefüggött a megküzdés probléma-orientált vonatkozásaival, amely megerősíti azt a feltételezést, hogy a kontroll-érzés kiemelt szerepe a megfelelő megküzdési stratégia megválasztásában rejlik (Reitzel és Harju, 2000).

Elsőbűntényesek és visszaesők között nem mutatkozott különbség sem a börtönspecifikus, sem az általános kontrollhely-orientációban. A korábbi börtönbüntetésnek tehát – az első hipotézisnek ellentmondva – nem volt hatása az aktuális börtönre vonatkozó kontrollra. Ez ellentmond a szakirodalomban többször kimutatott összefüggésnek (Griffith, Pennington-Averett és Bryan, 1981), ugyanakkor egybevág azzal a megfigyeléssel, hogy a börtönadaptáció minden egyes börtönbüntetéssel újra kezdődik (Hochstetler és DeLisi, 2005). A külső kontrollos beállítódás a bekerülés első 4 hónapjában szignifikánsan erősödött, megerősítve az első hipotézist az idő múlásának és a külső kontrollnak az összefüggésére vonatkozóan.

A börtönre vonatkozó külső kontroll mindkét időpontban pozitívan korrelált a tünetpontszámmal, tehát adott pillanatban a pszichés közérzet összefüggött a kontroll érzésével, ez az összefüggés azonban az idő múlásával nem volt kimutatható. A bekerüléskor érzett kontroll nem kapcsolódott a 4 hónappal későbbi pszichés tünetekhez, csak a negyedik hónapra kialakult kontroll-érzés korrelált a tünetek számával. A második hipotézis tünetpontszámra vonatkozó feltételezése csak a keresztmetszeti adatok elemzése alapján nyert megerősítést, hosszmetzeti összefüggés nem volt kimutatható.

A bekerüléskor jellemző megküzdési stratégiák közül az önbüntetés és emóció kiürítés magasabb tünetpontszámmal járt. A kezdeti támaszkeresés erősítette a későbbi distresszt, a belenyugvás pedig – csekélyebb mértékben – alacsonyabb szinten tartotta a tüneteket. A harmadik hipotézissel és a korábbi kutatási eredményekkel (Ireland, Boustead és Ireland, 2005, Mohino Kirchner és Forns, 2004) ellentétben, sem az egyértelműen probléma-orientált, sem az érzelem-orientált megküzdési stratégiák nem mutattak összefüggést a pszichés közérzet időbeli változásával.

Az általam használt megküzdési kérdőívnek egyetlen faktora mérte fel a társas támaszkeresést. Figyelembe véve az általános kontroll kérdőív interperszonális kontrollra vonatkozó eredményeit, valamint a saját kialakítású kérdőív személyes kapcsolatokra vonatkozó kérdéseit, az a kép rajzolódik ki, miszerint a fogvatartottakban erős igény él a családtagjaiknak való megfelelésre; kinti kapcsolataik fenntartása és védelme kiemelt fontosságú számukra. A támaszkeresés véleményem szerint ez esetben nem vonatkoztatható a börtönbeli kapcsolatokra – sem a fogvatartott társakra, sem a börtönszemélyzetre –, kizárólag a családi, baráti kapcsolatokra, melyek a börtön előtt is rendelkezésre álltak. Ez magyarázza azt az eredményt, hogy a kezdeti támaszkeresés a későbbi erősebb distresszrel függött össze, mivel a társas támaszt jelentő kapcsolatok az első időszakban korlátozottan állnak rendelkezésre. Minél inkább családtagjaitól várt segítséget a fogvatartott, annál jobban frusztrálódott, s annál nagyobb valószínűséggel nyilvánult meg a megélt stressz később fizikai tünetekben.

Az önbüntetés maladaptív stratégiának tekinthető abban az értelemben, hogy nem vezet előre a probléma megoldásában, és az énképet negatív irányban befolyásolja. Mivel jelen kutatásnak ez nem képezte tárgyát, további kutatás javasolt annak felderítésére, hogy az önbüntetés a bűncselekménnyel kapcsolatos lelkiismereti tevékenységre irányul-e, vagy az egyén társas kapcsolatait érinti.

A belenyugvás a problémával kapcsolatban nem előremutató stratégia, de az eredmények szerint mégis „megnyugvás” követte: ha a kezdeti időszakban a fogvatartott belenyugodott helyzetébe, hónapokkal később kevésbé tapasztalt testi tüneteket magán. Ez utóbbi jelenség beleillik az elfogadás (*acceptance*) megküzdési stratégiájának kutatási irányvonalába, melynek kapcsán kimutatták, hogy az elfogadás hozzásegít az alkalmazkodáshoz krónikus fájdalom jelenléte esetén (McCracken és Eccleston, 2003), egészséges személyek fájdalomtűrésében (Keogh és mtsai, 2005), kényszerbetegségben (Najmi, Riemann és Wegner, 2009), illetve stressz-terhelt munkahelyi teljesítményhelyzetben is (Kishita és Shimada, 2011).

Nakamura és Orth (2005) felhívták a figyelmet az elfogadás konstrukció kettősségére, és ennek megfelelően különválasztották az aktív elfogadást a lemondó elfogadástól (*resigning acceptance*). Mindkettő jellemzője, hogy az egyén felhagy a helyzet megváltoztatására tett erőfeszítéssel, ám az első esetben továbbra is értelmesnek találja az életet és megvalósítható célokat keres magának, a második esetben borúsán látja a jövőt és reményvesztetté válik. Az eredmények alapján elmondható, hogy a Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív belenyugvás alkálaja az aktív elfogadás konstrukcióját ragadja meg, ezáltal a megküzdés előremutató, adaptív formájának felmérését teszi lehetővé.

A 2. vizsgálatban a jobb fegyelmi helyzet a hozzátartozóknak való megfelelés vágyát tükrözte. Ebben a vizsgálatban is kiemelkedett, hogy akik sikeresnek érezték magukat külső kapcsolataik alakításában, lényegesen kevesebb fegyelmi fenytést szereztek. Bár a vizsgálat szempontjából nem releváns, a börtönben szolgálatot teljesítő személyzet számára fontos lehet tudatosítani, hogy a „jól viselkedő” rab nem feltétlenül a börtön szabályainak, sokkal inkább szeretteinek kíván megfelelni.

A pozitív intézeti beilleszkedésben (aktív részvétel az intézet által szervezett programokban, hasznos időtöltési tevékenységekben) a kontroll aktív formája játszott szerepet, ami megerősíti a harmadik hipotézis beilleszkedésre irányuló részét. Ez a kognitív folyamatokon túl tényleges viselkedési stratégiákat fedett le. Mivel a kontrollra való törekvés elemeit a résztvevők nyitott kérdésekre adott válaszokkal fejezték ki, előre megadott lehetőségek helyett saját „praktikáikat” osztották meg a vizsgálatvezetővel, így az aktív próbálkozások autentikus listája emelkedett ki. Bár a kutatás nem vizsgálta az összefüggés irányát, feltételezhető, hogy a fogvatartottak egy része megküzdési stratégiaként alkalmazta a programokban való aktív részvételt. A kapcsolattartók számának összefüggése a jó beilleszkedéssel, valamint a támaszkeresés megjelenése a regressziós modellben megerősítette a korábban említett tendenciát a hozzátartozóknak való megfelelés igényével kapcsolatban. A szociopolitikai kontroll alacsony szintje erősítette a pozitív beilleszkedést, ez az eredmény nem illeszkedik a hipotézisekhez, és a skála gyenge megbízhatósága tovább nehezíti az értelmezést.

A negatív intézeti beilleszkedésre vonatkozó eredményeket a skála gyenge megbízhatósága miatt fenntartásokkal kell kezelni. A fegyelmi számának kontrollálását követően magyarázó tényezőként emelkedett ki az alacsony észlelt hatékonyság, a droghasználati előzmény és az emóció kiürítés megküzdési stratégiája. Mivel az észlelt hatékonyság konstrukciója is a kontrollhoz kapcsolódó tényező, így a harmadik hipotézist megerősítő eredményként vehetjük figyelembe. A szerhasználati problémák együtt járhatnak érzelem- és viselkedésszabályozási nehézségekkel (Buda, 2009); az emóció kiürítés is a problémahelyzetekben mutatott maladaptív érzelmi reagálást jelzi, amely a magatartásra is rányomja bélyegét.

A börtönbeli élet vonatkozásában a legerősebb kontrollt a saját egészségük és érzelmeik irányítása kapcsán érezték a fogvatartottak, legkevésbé büntetőügyük alakításában és a családtagok életének alakításában érezték hatékonyak magukat. Benti kapcsolataik irányítása és a jóllét kontroll a probléma-orientált megküzdési módokkal és az intézeti programok igénybevételével álltak kapcsolatban. Az intézeti programok látogatása a 2. vizsgálatban is (ld. 84. old.) a megküzdés lehetséges módjaként emelkedett ki. Családtagjaik és büntetőügyük kontrolljában a társas források kiaknázása játszott szerepet.

Az eredményekből arra lehet következtetni, hogy élesen elkülönül a „benti” és a „kinti” élet problémáihoz való hozzáállás. A fogvatartottak a börtönbeli helyzetükkel egyedül küzdöttek meg, többnyire ebben a racionális problémamegoldási stratégiák hatékony segítségét jelentettek. Benti kapcsolataik alakításában a szociális vonatkozású megküzdési stratégiák paradox módon nem játszottak szerepet; a reintegrációs tiszttel való viszony kapcsán meglepően sokan fejezték ki, hogy nincs befolyásuk annak alakítására. A büntetőügy és a családtagok élethelyzetének alakításában egyértelműen hozzátartozóik segítségére támaszkodtak a fogvatartottak. Feltehetően fokozottan érintette őket minden kontroll-lehetőség ezzel kapcsolatban, például a kapcsolattartás kialakításának ügyintézése, a látogatás megvalósítása stb.

A bekerülés utáni negyedik hónapban a jobb pszichés közérzetet az alacsonyabb önbüntetés, a belenyugvársra való hajlam, a börtönbeli belső kontrollosság és az aktív kontroll-próbálkozások határozták meg. Ez az eredmény csak a kontrollérzetet tekintve illeszkedik a harmadik hipotézis tünetképzésre vonatkozó feltételezéséhez, hiszen az alacsony tünetpontszám nem a problémafókuszú megküzdésekhez, hanem más stratégiákhoz kapcsolódott. A belenyugvás megküzdési stratégiájáról utólagos elemzés tárta fel, hogy belső kontrollossággal párosulva a tünetek enyhe csökkenését képes eredményezni az első négy hónapban.

A megküzdés a fizikai distressz-tüneteken túl a börtönbeli kapcsolatok alakításában játszott fontos szerepet. Még saját egészségük és érzelmeik kezelését is megoldandó problémának tekintették a fogvatartottak, s ez nem eredményezett különbséget pszichés közérzetükben. Mivel eltérő tényezők határozták meg a tünetképzési tendenciát és a börtönkörnyezet feletti kontrollt, felmerül annak lehetősége, hogy a börtönéletnek ez a két vonatkozása eltérő folyamatokon keresztül alakul. A pszichés stressz-tüneteket egyfajta kezdeti sérülékenység befolyásolta, ami a börtönbe kerüléskor már részben jelen volt. A börtönélet egyes területei feletti kontroll ezzel szemben az idővel folyamatosan alakult, kapcsolatban állt a rendelkezésre álló lehetőségek kihasználásával és a negyedik hónapra kialakult börtönspecifikus kontroll érzésével (Kovács, 2011b).

A harmadik hipotézis vizsgálatára irányuló mindhárom regresszió-elemzésben erőteljes magyarázó erővel bírt a kontroll tényezője; három esetben a saját kialakítású kérdőív kontrollt mérő tényezői bizonyultak meghatározónak, egy esetben a börtönspecifikus kontroll, egy esetben pedig az általános kontrollhely szociopolitikai vonatkozása. A saját kialakítású kérdőív specifikuma, hogy a fogvatartottak által bemutatott kontroll-próbálkozásokat és azok hatékonyságát mérte fel, nem pedig előre megadott lehetőségeket. Az eredmények felhívják a figyelmet arra, hogy az a kérdőív tárt fel több összefüggést, amely idioszinkretikus módon az egyéni preferenciákat térképezte fel. Ez a jelenség megfelel a Lazarus-féle megküzdés-koncepciónak, amely a megküzdést a személy és a környezet közötti dinamikus kölcsönhatás folyamataként definiálta (Lazarus és Folkman, 1984).

A kutatás korlátját képezi a viszonylag alacsony elemszámú és differenciálatlan vizsgálati minta. A kutatás eredményei alapján további elemzés javasolt a belenyugvás-elfogadás megküzdési tényezőjének alaposabb vizsgálatára, a társas támogatás tényezőinek feltárására, valamint az önbüntetés és a bűncselekménnyel kapcsolatos felelősségvállalás kapcsolatának pontosítására.

Összességében véve a börtönben töltött első hónapok dinamikája emelkedett ki a vizsgálati eredményekben. A megküzdés és a kontroll kognitív tényezői a pszichés közérzet alakításában játszottak jelentős szerepet, míg a viselkedéses megküzdés és a társas források mobilizálása a beilleszkedés kialakításához járultak hozzá. A keresztmetszeti felmérésekhez képest kiemelkedtek azok az összefüggések, melyek 4 hónap múltán is jelentős tényezői a börtönadaptációnak.

A vizsgálat alapján további alaposabb elemzésnek kívántam alávetni az önbüntetés és a belenyugvás megküzdési stratégiákat, hiszen ezek mutatkoztak jelentősnek a közérzet alakításában. Mivel a börtönbe kerülés kezdeti szakaszában a fogvatartottaknak a börtönkörnyezet kiismerésén túl további kihívást jelent saját bűncselekményükkel kapcsolatos gondolataik és érzéseik feldolgozása is, feltételeztem, hogy megküzdésük és pszichés jellemzőik ez utóbbi folyamatra, vagyis a „bűnösség probléma” megoldására is hatást gyakorol. Ennek alaposabb vizsgálata a 4. és 5. vizsgálatban történt meg (ld. IX. és X. fejezet).

IX. fejezet

4. vizsgálat

A bűnösség probléma megoldásának pszichés tényezői

IX. 1.

A vizsgálat célja és hipotézisek

A 4. vizsgálat célja meghatározni a morális érzelmek és morális beállítottság befolyását a börtönadaptáció kapcsán. Vizsgálatra került a bűncselekmény miatt érzett szégyen és büntudat kapcsolata a szégyenre és büntudatra való általános hajlammal, az önértékeléssel és a depresszió kognitív alapját képező diszfunkcionális attitűdökkel. Alapvető feltételezés, hogy az eredményekből kiemelkedik a bűnösség probléma megoldására irányuló pszichés erőfeszítés, valamint az ezzel együtt járó érzelmi bevonódás. A bűncselekménnyel kapcsolatos öntudati érzelmek összefüggése feltételezhető az általános morális beállítódással.

Az első hipotézis szerint a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat az általános büntudathoz, a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen pedig az általános szégyenhez kapcsolódik erősen (Wright és Gudjonsson, 2007).

A második hipotézis az általános és bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen negatív kapcsolatát feltételezi az önértékeléssel, pozitív kapcsolatát a depresszió kialakulásáért is felelős diszfunkcionális attitűdökkel. A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat esetében negatív összefüggés várható a diszfunkcionális attitűdökkel (Tangney és mtsai, 2011).

A harmadik hipotézis az elsőbűntényes fogvatartottak esetén a proszociális értékrend és a bűnelkövetés ellentétének disszonanciájából eredően erősebb bűnösség problémával számol, vagyis elsőbűntényes fogvatartottaknál a fent megismert összefüggések erőteljesebb jelenlétét várja (Cechaviciute és Kenny, 2007).

A negyedik hipotézis szerint a bűnösség probléma megoldásával a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat is csökkenést mutat az idő előrehaladtával (Boros és Csetneky, 2002).

Az ötödik hipotézis a büntudatra és szégyenre való hajlam pozitív összefüggését várja a morális attitűdökkel, feltételezve, hogy a morális érzékenység a saját bűncselekmény megítélésére is kifejti hatását.

IX. 2.

Módszer

Eljárás

A 4. vizsgálatban 76 fő felnőttkorú férfi fogvatartott vett részt a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetből, akik előzetes vagy jogerős büntetésüket töltötték a börtönben. A kérdőíves vizsgálat részét képezte egy az ELTE PPK-n Dr. Rózsa Sándor által vezetett kutatásnak, amely a morális beállítódás és az undor érzelmének kapcsolatát vizsgálta több populáció adatain. A vizsgálat kényelmi mintavételre épült, a napközben a zárkájukban tartózkodó felnőttkorú férfi fogvatartottakat célozta meg. A kérdőív kitöltése önkéntes alapon zajlott, adataik titokban tartásáról rövid szóbeli és írásbeli tájékoztatást kaptak, s aláírásukkal igazolták, hogy önként vesznek részt a vizsgálatban. A kérdőív kitöltéséért jutalmat nem kaptak, a kitöltés egyénileg a zárkákban történt.

Az általános demográfiai háttér felméréseként nyilatkoztak életkorukról, legmagasabb iskolai végzettségükről, arról, hogy bekerülésük előtt párkapcsolatban éltek-e, illetve volt-e

munkájuk. A kriminális előzmény kapcsán a kérdőív rákérdezett, hogy aktuálisan mennyi ideje van börtönben a válaszadó, összesen életében hány évet töltött börtönben, jelenleg milyen bűncselekmény miatt tölti büntetését, illetve hogy a büntető-eljárás mely szakaszában tart. A bűncselekmény utólag dichotóm változóként került kódolásra aszerint, hogy erőszakos (pl. rablás, emberölés, zsarolás) vagy nem erőszakos (pl. lopás, csalás, kábítószerrel való visszaélés) jellegű-e. A büntető-eljárás 5 szakaszát különítettem el: 1. előzetes letartóztatás, még nem volt tárgyalás az ügyben, 2. előzetes letartóztatás, ítélet még nem született, 3. előzetes letartóztatás, nem jogerős ítélettel rendelkezik, 4. jogerős ítéletet tölt, további büntető ügyei vannak folyamatban, 5. jogerős ítéletet tölt, nincs folyamatban lévő ügye.

Minta

A minta átlagos életkora 33 év (a legfiatalabb résztvevő 18, a legidősebb 60 éves), átlagosan 10,5 osztályt végeztek az iskolából. Aktuálisan átlagosan 1,1 éve töltötték büntetésüket; a legkevesebb bent töltött idő 1 hónap, a legtöbb 4,6 év. Az összesen börtönben töltött évek száma 0-tól 17 évig terjedt, 53%-uk nem volt korábban büntetve. Az elkövetett bűncselekmények 55%-a nem erőszakos jellegű. A résztvevők 63%-a bekerülése előtt párkapcsolatban élt, 77%-uk dolgozott. A résztvevők 59%-a előzetes fogvatartott, 41%-a jogerős elítelt.

Mérőeszközök

Öntudati Érzelmek Tesztje (Test of self-conscious affect, TOSCA-3, Tangney és mtsai, 2011; ld. Mellékletek/12.): A kérdőív 16 szituáció kapcsán méri fel a lehetséges reakciókat. Az eredményekből megállapítható, hogy a válaszadó mennyire hajlamos arra, hogy büntudatot, illetve szégyent érezzen hétköznapi helyzetekben. A szerzők a büntudatra és szégyenre való hajlamot személyiségvonásként kezelik. A skálakon 16-80 pont érhető el, a magasabb pontszámok az öntudati érzelmek magasabb arányát jelzik. Az idézett vizsgálatban bűnözői mintán a kérdőív megbízhatósága megfelelőnek bizonyult (a büntudat skála Cronbach- α értéke 0,80, a szégyen skáláé 0,71). A kérdőív magyar változatát Dr. Rózsa Sándor bocsátotta rendelkezésemre.

Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív (Offence related shame and guilt scale, ORSGS, Wright és Gudjonsson, 2007): 10 állítás kapcsán 1-től 7-ig terjedő skálán kellett értékelni, hogy aktuálisan hogyan érez a válaszadó az általa elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatban (pl. „Helytelenül cselekedtem”). A szégyen és a büntudat skálán is 5-35 pont érhető el, a magasabb értékek a büntudat és szégyen erősebb jelenlétét jelezték. A skála reliabilitása megfelelő (Cronbach- α értéke a szégyen skálán: 0,78, a büntudat skálán: 0,79). A kérdőív lefordítása saját munka eredménye.

Diszfunkcionális Attitűdök Skála (Dysfunctional Attitude Scale, DAS, Beevers és mtsai, 2007, magyar verzió: Perczel Forintos és mtsai, 2005; ld. Mellékletek/13.): A 8 tételes rövidített skála felmérte, hogy a válaszadók kognitív beállítódása mennyire teszi őket sérülékennyé a depresszív gondolatmenetek kialakítására. A kérdőív által felmért kognitív torzítások képezik célpontját a depresszió kognitív terápiájának (Kopp és Fóris, 1993). Az állításokat 5 fokú skálán kell értékelni, a magasabb pontszámok a diszfunkcionális gondolatok erősebb jelenlétét jelezték.

Rosenberg Önértékelés Skála (Rosenberg Self-esteem Scale, SES, Rosenberg, 1965, magyar verzió: Aszmann, 2003; ld. Mellékletek/14.): A 10 tételes skála a globális önértékelést mérte fel, az állításokat 1-től 4-ig terjedő skálán kellett pontozni. A magasabb pontszámok jobb önértékelésre utaltak. A szerző szerint az önértékelés az énkép része, ami az én értékességének érzetét és önmaga megbecsülését foglalja magában.

Morális Alapok és Szentségek Kérdőíve (Moral Foundations Sacredness Scale, MFSS, Graham, Haidt és Nosek, 2009; ld. Mellékletek/15.): 24 helyzetet kellett elképzelni, melyek

kapcsán skálázni kellett, hogy az adott tevékenységet mennyi pénzért lenne hajlandó a válaszadó megtenni. Például „Bántó megjegyzéseket tegyen egy túlsúlyos embernek a megjelenésével kapcsolatban”. A skála 8 fokozatú, az „*ingyen is megtenném*”-tól a „*semennyi pénzért sem*” értékig tart. 5 skálán méri a morális beállítottságot: Ártalom/Törődés, Igazságosság/Kölcsönösség, Saját csoport/Hűség, Tekintély/Tisztelet, Tisztaság/Szentség. A skálákon 4-32 pont érhető el, a magasabb pontszámok az adott morális attitűd erősebb jelenlétét jelezték. A teljes kérdőív reliabilitás-mutatója (Cronbach- α) 0,79, az alskáláké 0,69 és 0,84 közötti tartományba esik (Graham és mtsai, 2011).

IX. 3.

Eredmények I.

Leíró statisztika és a skálák jellemzői

A kitöltött kérdőíveken elért átlag pontszámokat, szórás és Cronbach- α adatokat az 9.1. táblázat mutatja be. A kérdőívek közül a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen mérése a legmegbízhatóbb; míg a Morális Alapok és Szentségek Skála megbízhatósága megkérdőjelezhető.

9.1. táblázat. A 4. vizsgálatban használt kérdőívek átlagai, szórásai és reliabilitási adatai.

Skála neve	Minta elemszáma	Minta átlaga	Szórás	A skálán elérhető pontszám (min-max)	Cronbach- α
Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív					
Büntudat	74	19,35	9,91	5-35	0,881
Szégyen	74	12,73	8,55	5-35	0,899
Öntudati Érzelmek Kérdőíve					
Büntudat	74	59,29	8,25	16-80	0,699
Szégyen	74	35,76	8,5	16-80	0,675
Diszfunkcionális Attitűdök Skála					
Diszfunkc. attitűd	74	24,42	5,07	8-40	0,568
Rosenberg Önértékelés Skála					
Önértékelés	74	29,91	5,52	10-40	0,822
Morális Alapok és Szentségek					
Ártalom / Törődés	74	28,07	5,45	4-32	0,670
Igazságosság / Kölcsönösség	74	21,76	6,52	4-32	0,418
Saját csoport / Hűség	74	25,47	6,18	4-32	0,558
Tekintély / Tisztelet	74	22,86	6,43	4-32	0,475
Tisztaság / Szentség	74	26,58	5,00	4-32	0,292

IX. 4.

Eredmények II.

A szégyen és büntudat összefüggése az önértékeléssel és diszfunkcionális attitűdökkel

A büntudat és szégyen vizsgálatának szakirodalmában általános módszertan szerint a büntudat és a szégyen érzelmét érdemes parciális korrelációkkal vizsgálni, mivel a két tényező által alkotott variancia nagy részben átfedést mutat. A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat a szégyennel erősen korrelált ($r = 0,752$, $p < 0,001$), az általános büntudat pedig az általános szégyennel ($r = 0,708$, $p < 0,001$). Ez az eredmény jelen vizsgálatban is indokolta a parciális korrelációk alkalmazását.

A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat az általános büntudattal pozitívan korrelált ($r = 0,311$, $p = 0,006$), a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen pozitívan korrelált az általános szégyennel ($r = 0,386$, $p = 0,001$). A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat a szégyen kiparciálását követően nem korrelált szignifikánsan az általános büntudatra való hajlammal ($r = 0,164$, $p = 0,159$). A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen a büntudat kiparciálását követően korrelált az általános szégyennel ($r = 0,343$, $p = 0,003$). A korreláció a büntudat kapcsán jelentősen lecsökkent, ami utalhat arra, hogy a bűncselekményekhez fűződő büntudat nem magyarázható teljes egészében a büntudatra vonatkozó általános beállítódással. A szégyen esetében nem találkoztunk ezzel a jelenséggel. Az első hipotézis csak a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen kapcsán nyert megerősítést.

A demográfiai változók közül csak az iskolázottság kapcsolódott a bűncselekménnyel kapcsolatos érzelmekhez. Az iskolázottság pozitívan korrelált a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudattal (parciális korreláció, $r = 0,288$, $p = 0,013$), negatívan a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyennel (parciális korreláció, $r = -0,373$, $p = 0,001$). A kriminális változók közül az összes börtönben töltött idő negatívan korrelált az általános büntudattal (parciális korreláció, $r = -0,250$, $p = 0,032$).

Az erőszakos bűncselekmények elkövetőinél gyakoribbak voltak a diszfunkcionális attitűdök ($t = -2,133$, $p = 0,036$), valamint alacsonyabb volt az önértékelésük ($t = 2,358$, $p = 0,021$).

A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen sem a diszfunkcionális attitűdökhöz ($r_{\text{büntudat parciális}} = 0,183$, $p = 0,116$, $r_{\text{szégyen parciális}} = 0,107$, $p = 0,360$), sem az önértékeléshez ($r_{\text{büntudat parciális}} = -0,77$, $p = 0,510$, $r_{\text{szégyen parciális}} = 0,116$, $p = 0,324$) nem kapcsolódtak. Az általános büntudat a szégyen kiparciálása után pozitívan korrelált a diszfunkcionális attitűdökkel ($r = 0,288$, $p = 0,012$), az önértékeléssel nem állt kapcsolatban ($r = -0,037$, $p = 0,751$). Az általános szégyen parciális korrelációja nem volt szignifikáns a diszfunkcionális attitűdökkel és az önértékeléssel ($r = 0,045$, $p = 0,704$ és $r = -0,093$, $p = 0,428$). A második hipotézis nem nyert megerősítést.

Ugyanakkor az önértékelés esetében mind az általános büntudatra, mind az általános szégyenre való hajlam négyzetes („U” alakú) összefüggést mutatott: a büntudat ($F = 3,924$, $p = 0,024$, $R^2 = 0,097$) és szégyen ($F = 5,063$, $p = 0,009$, $R^2 = 0,122$) alacsony, illetve magas értékei mellett magas önértékeléssel, közepes értékük esetén alacsonyabb önértékeléssel lehetett számolni. A skálák alsó tartományaiban tehát elmondható, hogy a szégyen és büntudat növekedésével egyre romlott az önértékelés, egy ponton túl azonban ez a hatás ellentétébe fordult.

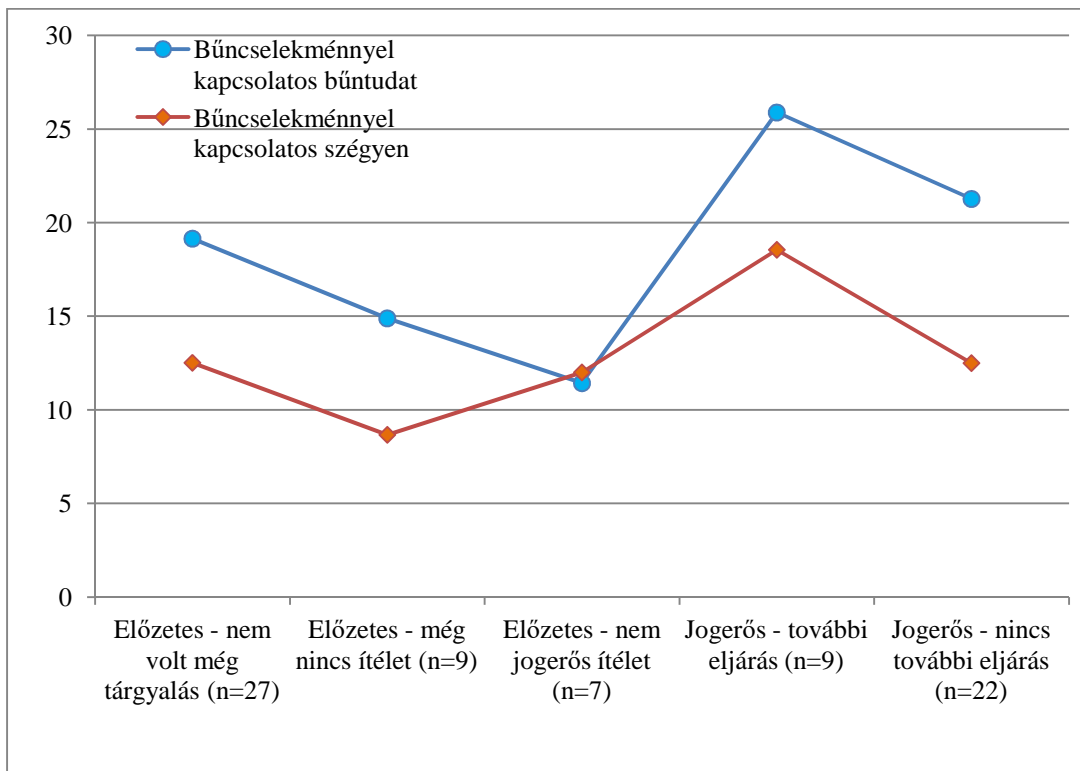
IX. 5.

Eredmények III.

A bűnösség probléma megoldására irányuló erőfeszítés vizsgálata

A büntetőeljárás kapcsán elmondható, hogy nem jelentkezett lineáris emelkedés vagy csökkenés a morális érzelmekben a büntetőeljárás előrehaladtával (ld. 9.1. ábra). Az előzetes letartóztatásukat töltők esetében a tárgyalások megindulásával és az elsőfokú ítélet kihirdetéséig egyre csökkenő tendencia volt megfigyelhető a büntudat, és részben a szégyen érzelmében is. A jogerős ítélet kihirdetése változást hozott az érzelmekben: megugrott a büntudat és emelkedett a szégyen mértéke is, főleg, amikor további folyamatban lévő büntető-ügyek vártak még a fogvatartottra. Az egyszempontos variancia-analízis eredményeként elmondható, hogy a jogerős, további büntető-ügyében még ítéletet váró fogvatartottak lényegesen erősebb büntudatot éltek át, mint a nem jogerős ítélettel rendelkező előzetesek ($F = 3,078$, $p = 0,022$).

9.1. ábra. A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen az egyes büntetőeljárási csoportokban

Ha csupán az előzetes letartóztatottakat különítjük el a jogerős elítéltektől, azt tapasztaljuk, hogy a jogerős elítéltek lényegesen erősebb büntudatot éreztek a bűncselekménnyel kapcsolatban, mint az előzetes fogvatartottak ($t = 2,506$, $p = 0,014$). Közvetve ide kapcsolódó összefüggés, hogy a jogerős elítéltek az előzetes letartóztatottakhoz képest magasabb önértékeléssel voltak jellemezhetők ($t = 2,482$, $p = 0,015$).

Az aktuálisan börtönben eltöltött idő nem korrelált szignifikánsan a bűncselekményhez kapcsolódó érzelmekkel ($r_{\text{büntudat}} \text{ parciális} = -0,039$, $p = 0,742$, $r_{\text{szégyen}} \text{ parciális} = -0,107$, $p = 0,362$). A börtönben töltött idő hatásának további vizsgálatára t-próbákkal mértem fel a mintát, Brown és Ireland (2006) vizsgálati módszerét alkalmazva a keresztmetszeti adatok kvázi-longitudinálissá alakítására. A változóban elsőként 20 hónap elteltével mutatkozott különbség: 1 év 8 hónap börtönélet után szignifikánsan alacsonyabb volt a bűncselekménnyel

kapcsolatos szégyen ($t = 2,550$, $p = 0,014$), 2 év eltelté után pedig a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat is alacsonyabb lett. Ez az eredmény megfelel a negyedik hipotézisnek. Az önértékelés javulása másfél évnél volt megfigyelhető ($t = 2,048$, $p = 0,038$).

IX. 6.

Eredmények IV.

A büntudat és a szégyen különbségei elsőbűntényes és visszaeső fogvatartottak esetén

Az elsőbűntényes ($n = 40$) és visszaeső ($n = 36$) fogvatartottak között – kétmintás t -próbával vizsgálva – nem mutatkozott különbség bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat ($t = -0,621$, $p = 0,536$) és szégyen ($t = -0,519$, $p = 0,605$) értékeikben, általános büntudat ($t = 1,234$, $p = 0,221$) és szégyen ($t = 0,862$, $p = 0,391$) pontszámaikban, önértékelésükben ($t = -0,759$, $p = 0,450$) és diszfunkcionális attitűdjük ($t = 0,927$, $p = 0,357$) szintjében.

Elsőbűntényesek esetében a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és az általános büntudat is pozitív korrelációt mutatott a diszfunkcionális attitűdökkel (parciális korrelációk, $r = 0,368$, $p = 0,021$ és $r = 0,335$, $p = 0,037$). Továbbá tendencia szinten megjelent, hogy minél régebb óta volt bent aktuálisan a fogvatartott, annál magasabb diszfunkcionális attitűd pontszámot ért el ($r = 0,286$, $p = 0,073$). Ezzel szemben a visszaesők esetében a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen emelkedése vont maga után a diszfunkcionális attitűdök emelkedését (parciális korreláció, $r = 0,374$, $p = 0,029$).

Az elsőbűntényesek a börtönben töltött hónapok számával egyre emelkedő önértékelést mutattak ($r = 0,304$, $p = 0,056$), diszfunkcionális attitűdjük emelkedéséről a fentiekben már szó esett, illetve bentlétük során csökkent általános szégyenérzetük (parciális korreláció, $r = -0,386$, $p = 0,021$). A visszaesők esetében ezzel szemben a bent töltött idő során általános büntudatuk csökkenésével lehetett számolni (parciális korreláció, $r = -0,346$, $p = 0,042$). A visszaesőknél megfigyelhető volt, hogy az összes börtönben töltött idővel csökkent általános büntudatuk (parciális korreláció, $r = -0,349$, $p = 0,040$).

Elsőbűntényeseknél nem állt összefüggésben a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat az általános büntudattal és szégyennel (parciális korrelációk, $r = 0,080$, $p = 0,628$, $r = -0,131$, $p = 0,425$), csupán a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen az általános szégyenhez kapcsolódott marginálisan (parciális korreláció, $r = 0,289$, $p = 0,074$).

Ezzel szemben a visszaesőknél erős pozitív korrelációk jelentkeztek ezzel kapcsolatban: a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen az általános szégyennel (parciális korreláció, $r = 0,402$, $p = 0,019$), az általános büntudat a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudattal (parciális korreláció, $r = 0,497$, $p = 0,003$), és az általános büntudat a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyennel (parciális korreláció, $r = 0,372$, $p = 0,030$) korrelált pozitívan.

A harmadik hipotézissel egybevágóan jelentős különbség rajzolódott ki elsőbűntényesek és visszaesők között, melynek magyarázatára a IX.8. fejezet (Megvitatás) tér ki bővebben.

IX. 7.

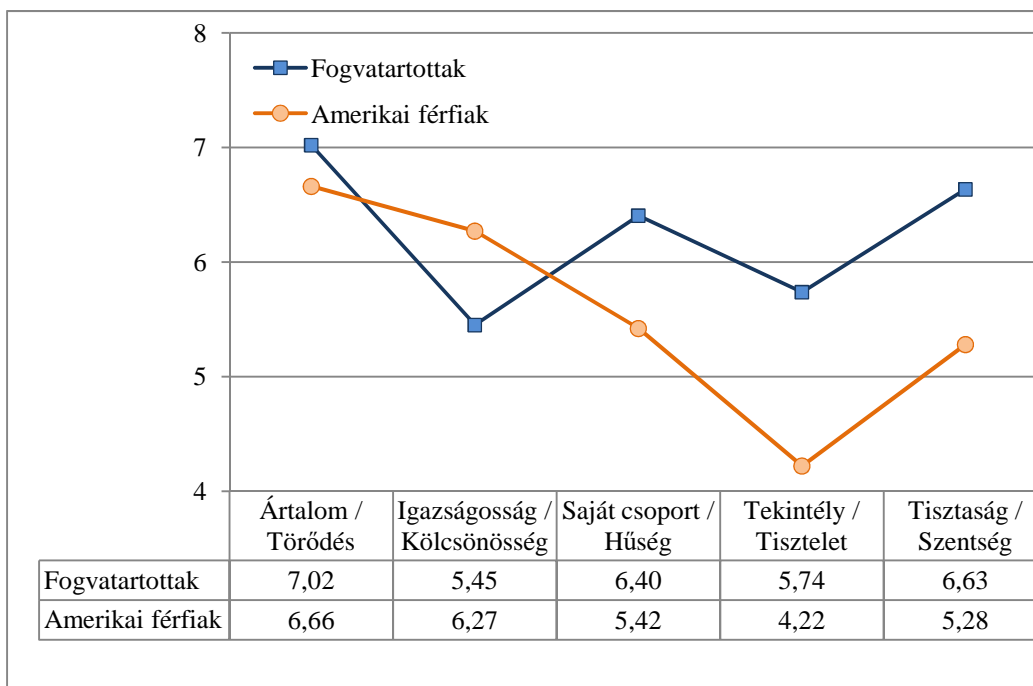
Eredmények V.

A büntudat és szégyen összefüggése a morális attitűdökkel

A 9.2. ábrán látható, hogy a *Morális alapok és szentségek kérdőív* skálái közül a fogvatartottak a legalacsonyabb pontszámot az igazságosság skáláján mutatták, legnagyobb mértékben a személyes sérülékenység elveit tartották szem előtt. A kérdőív eredeti változatának kitöltéséhez a szerzők egy 15 ezer fős férfi mintát teszteltek (Graham és Haidt, 2012). A magyar fogvatartottak az amerikai felnőtt átlagemberekhez képest magasabb

pontszámot értek el a közösségi erkölcs két faktorán (saját csoport és tekintély) valamint a tisztaság skáláján. Az autonóm erkölcsi dimenziókban (ártalom, igazságosság) hasonló vagy alacsonyabb pontszámokat mutattak. Amennyiben elfogadjuk, hogy Magyarország a nyugati és keleti kultúrájú társadalmak berendezkedésének jegyeivel is jellemezhető (Karácsony, 2002; Kiss, 2001), ez a mintázat egybevág a kérdőív szerzőinek azon megfigyelésével, miszerint a keleti, kollektivista jellegű társadalmak tagjai az utolsó három dimenzióban érnek el magasabb pontszámokat (Graham és mtsai, 2012).

9.2. ábra. A fogvatartottak átlagai és a kérdőív standard értékei a morális attitűdök kapcsán

A parciális korrelációk figyelemre méltóak: sem a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat, sem az általános szégyen és büntudat nem korrelált egyik morális tényezővel sem (ld. 9.2. táblázat). Az ötödik hipotézis nem igazolódott.

9.2. táblázat. A bűncselekménnyel kapcsolatos érzelmek parciális korrelációja a morális érzelmekkel (zárójelben a szignifikancia-értékek)

	Bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat (parciális, a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen kontrollálásával)	Bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen (parciális, a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat kontrollálásával)
Ártalom/törődés	0,028 (0,809)	-0,121 (0,299)
Igazságosság/Kölcsönösség	0,089 (0,446)	-0,028 (0,813)
Saját csoport/Hűség	-0,048 (0,685)	0,026 (0,825)
Tekintély/Tisztelet	0,046 (0,692)	-0,059 (0,612)
Tisztaság/Szentség	-0,092 (0,431)	0,088 (0,454)

Az ártalom skála negatívan kapcsolódott a diszfunkcionális attitűdökhöz ($r = -0,266$, $p = 0,020$), vagyis a másokkal való törődés kevesebb depresszív jellegű gondolatmenettel járt

együtt. A tekintély tendenciaszerű negatív korrelációt mutatott az önértékeléssel ($r = -0,193$, $p = 0,094$).

Az elsőbűntényesek lényegesen pozitívabb attitűdöt mutattak a morális elvek kapcsán (ld. 9.3. táblázat), 5 skálából 4 esetében szignifikáns az átlag-értékek különbsége.

9.3. táblázat. t-próba eredményei a büntetlen és büntetett előéletű fogvatartottak esetében

Elsőbűntényesek vs. visszaesők	t	p
<i>Morális alapok és szentségek</i>		
Ártalom / Törődés	1,524	0,132
Igazságosság / Kölcsönösség	2,139	0,036
Saját csoport / Hűség	3,841	0,000
Tekintély / Tisztelet	2,401	0,019
Tisztaság / Szentség	2,630	0,010

A büntető-eljárás 5 különböző fázisában lévő fogvatartottak esetében az egyszempontos variancia-analízis szignifikáns különbséget tárt fel a tekintély ($F = 2,395$, $p = 0,059$) és a tisztaság ($F = 2,616$, $p = 0,042$) skáláján. A post-hoc adatelemzés (Scheffe-próba) rávilágított, hogy minden esetben a különbséget a nem jogerős ítélettel rendelkező fogvatartottak többi csoportnál lényegesen alacsonyabb pontszámok okozták. Hasonlóan a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudathoz (ld. 9.1. ábra), ez esetben is ők produkálták a legalacsonyabb értékeket.

IX. 8. Meggvitatás

Az 4. vizsgálat egyik legfontosabb eredménye, hogy a Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív nagy megbízhatósággal alkalmazható, összefüggése az általános büntudat és szégyen értékekkel mutatja, hogy hasonló területre irányuló érzelmeket takarnak, ugyanakkor a parciális korrelációk alapján az is elmondható, hogy az általános büntudatra való hajlam nem magyarázza a bűncselekmény kapcsán érzett büntudatot. Az általános szégyen és a büntudatra irányuló szégyen érzelmek erős összefüggésben állt egymással. A vizsgálat első hipotézise részben alátámasztást nyert.

Tangney az öntudati érzelmekkel kapcsolatos elméletébe illeszkednek az eredmények (Tangney, 1996). A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat az iskolázottsághoz, a szégyen az iskolázatlansághoz kapcsolódott. A magasabb iskolázottság a szociális helyzetekre való nagyobb rálátást biztosít, s a problémás helyzetek kapcsán az aktív, megoldásorientált cselekvésre motivál. A büntudat jelzi, hogy az iskolázottabb elkövetők célja a sértettek érdekeinek helyreállítása, a károk megtérítése és a közösség elfogadásának újbóli kiérdemlése.

A második hipotézis nem igazolódott, mivel sem a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen, sem a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat nem állt lineáris összefüggésben az önértékeléssel és a diszfunkcionális attitűdökkel. Az általános büntudatra való hajlam pozitívan korrelált a diszfunkcionális attitűdökkel.

Az önértékelés nemlineáris kapcsolata emelkedett ki a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudattal és szégyennel. Az önértékelés-csökkenés a büntudat és szégyen egyre növekvő értékeinél azok felkavaró és negatív jellege által magyarázható. Egy ponton túl azonban feltehetően olyan erős védekező és kompenzáló mechanizmusok indulnak, melyek az énkép védelme érdekében az önértékelés erősítésére irányulnak. Hasonló jelenséget említ Boros és Csetneky (2002), akik a bűnösség probléma kapcsán hangsúlyozták, hogy a bűncselekmény

nyílt beismerése csupán a szélsőségesen alulkontrollált, illetve szélsőségesen felülkontrollált elkövetőkre jellemző. Előzőek esetében az énkép szerves részét képezi a gátolatlan agresszió, utóbbiak számára a beismerés egyfajta bűnhődéssel, vezekléssel jár együtt.

A harmadik hipotézis alátámasztást nyert, hiszen a bűncselekménnyel kapcsolatos érzelmek összefüggését az önértékeléssel és diszfunkcionális attitűdökkel jelentősen árnyalta a fogvatartottak büntetett előéletének bevonása az elemzésbe. Elsőbüntényesek esetén a büntudat hatására emelkedtek a diszfunkcionális attitűdök, és ezzel együtt a depresszió kialakulásának feltételei is. Visszaesőknél ez a folyamat a szégyenérzettel állt kapcsolatban. A bűncselekménnyel összefüggő büntudat és szégyen csak a visszaesőknél mutatott összefüggést az általános büntudatra és szégyenre való hajlammal, ami azt jelzi, hogy elsőbüntényeseknél a bűncselekmény értékelése elkülönült az általános öntudati érzelmektől, míg újabb bűncselekmények elkövetésének hatására a két terület átfedésbe került. Ez magyarázható azzal, hogy a visszaesők értékrendjében a bűnöző identitás erősödésével egy idő után már nem különülnek el a törvénytisztelő és a törvénszegő cselekedetek, hanem minden tevékenység a bűnöző szubkultúrában elsajátított erkölcsi mérce szerint kerül megítélésre (Adler és mtsai, 2002).

Az elsőbüntényesek önértékelésének növekedése a bent töltött idővel az elvárthoz képest ellentétes irányú eredmény. Hozzávéve, hogy bentlétük alatt általános szégyenérzetük is csökkent, ez a két jellemző utalhat arra, hogy elsőbüntényeseknél erőteljesebben jelentkezett a prizonizáció, vagyis a rabtársak értékrendjével való azonosulás. A társaik közé történő beilleszkedés sikerével énképük is hamarabb helyreállhat (vö. Boros és Csetneky, 2002), ez magyarázhatja a fentiekben bemutatott eredményt az önértékelés javulásával kapcsolatban.

Arra a kérdésre, hogy bűnhődnek-e a fogvatartottak a börtönben, részben igennel lehet válaszolni az eredmények alapján. A negyedik hipotézis a keresztmetszeti adatok elemzése alapján megerősítést nyert. A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen közel két év börtönben töltött idő után vált lényegesen alacsonyabbá. Bár az adatok nem longitudinális vizsgálatból származnak, a kvázi-longitudinális elrendezés is fényt derített fontos összefüggésekre. A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat csökkenése csak abban az esetben várható, ha az a kezdeti időszakban magas volt. Így tehát feltételezhető, hogy börtönbüntetésük első két évében a fogvatartottakat erősen foglalkoztatják a bűncselekményükhöz fűződő érzelmeik (Kovács, 2013).

Ugyanakkor, mivel a jogerős fogvatartottak éreztek erősebb büntudatot, kérdésessé válik, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatban az előzetes fogvatartás kiváltja-e ezt az érzelmet. Feltételezhető, hogy az előzetes fogvatartottakban más érzelmek uralkodnak a börtönben töltött idő során. Tangney és munkatársai elmélete alapján összefüggésbe hozható a jogerős elítéltek büntudatának „felébredése” jobb önértékelésükkel, hiszen a felelősségvállalással egy időben lehetőségük nyílik a tetteikkel kapcsolatos következmények vállalására, saját lelki békéjük helyreállítására. Boros és Csetneky (2002) a börtönadaptáció céljaként azonosítják az énkép helyreállítását, amelynek részét képezi a bűnösség probléma megoldása is.

Mind a szégyen és büntudat érzelme, mind a morális attitűdök kapcsán a nem jogerős ítélettel rendelkező előzetes letartóztatottak mutatták a legalacsonyabb értékeket. Elképzelhető, hogy a nem jogerős ítélet olyan ambivalenciát eredményez, amelynek következtében a proszociális értékek erőteljes távolítása következik be. Az elsőfokú ítélet nem más, mint bírói döntés a bűnösségről, ezzel egy időben azonban a fogvatartottnak jogában áll fellebbezni, s továbbra is ártatlansága mellett érvelni egy másik bíróság előtt. A nem jogerős ítélet megszünteti azt a bizonytalanságot, amit az előzetes letartóztatás hordoz magában, hiszen hozzávetőlegesen meghatározza a még börtönben töltendő idő hosszát. Egyúttal szembesíti az egyént bűnösségével, azzal párhuzamosan, hogy rákényszeríti, hogy továbbra is ártatlanságáért harcoljon. A büntetőeljárás paradox helyzet elé állítja a vádlottat, ezáltal előfordulhat, hogy a jogerős ítélet kihirdetéséig a fogvatartottak mentális kapacitása

oly mértékben leterheltté válik, hogy erőteljesen háritani kezdik a morális és erkölcsi elveket, valamint a bűncselekményhez tartozó érzelmi tartalmakat.

A jogerős elítéltek az előzetesekhez viszonyítva erősebb bűncselekményre irányuló büntudattal voltak jellemezhetőek, függetlenül attól, hogy mennyi ideje voltak aktuálisan börtönben. Ténylegesen tehát csak akkor érezték magukat bűnösnek az elkövetők, ha a bíróság is ezt kétségbe vonhatatlanul állította róluk, s legkevésbé érezték magukat annak, ha még volt lehetőségük fellebbezni. Az élete során börtönben töltött idő fordított összefüggésben állt az általános büntudattal, ami alapján feltételezhető, hogy a sokszori visszaesés érzéketlenné tehet a büntudat érzelmére, vagyis egyre kevésbé alakul ki büntudat a sorozatos büntetés következtében.

Az ötödik hipotézist egyáltalán nem támasztották alá az eredmények. Sem az általános büntudatra és szégyenre való hajlam, sem a bűncselekményhez fűződő büntudat és szégyen érzés nem függött össze egyik morális tényezővel sem. A korrelációk ilyen mértékű hiánya figyelemre méltó, s arra enged következtetni, hogy a fogvatartottak gondolkodásában elkülönülő területet képeznek a bűncselekményre és az általános etikai elvekre irányuló gondolatok. Végző soron az is feltételezhető, hogy saját bűncselekményeiket nem morális beállítódásuk alapján ítélik meg, hanem más szempontok figyelembevételével, például anyagi megfontolások vagy az igazságszolgáltatáshoz fűződő attitűdjeik mentén. Mivel morális elveikben jóval erősebben érvényesül a csoportjuk érdekeinek szem előtt tartása, ezért elképzelhető, hogy a bűncselekmények elkövetésével saját csoportjuk tagjai előtt szeretnének dicsőséget, megbecsülést kivívni.

Alternatív magyarázatként az is elképzelhető, hogy az érzelmeket (szégyen és büntudat) teljes mértékben elválasztják, mintegy lehasítják a kognícióról (morális attitűdök), így e két terület elveszíti egymáshoz fűződő kapcsolatát. Hasonló jelenség figyelhető meg a pszichopátiával jellemezhető egyéneknél, amikor az érzelmekre utaló verbális címkék használata független az érzelmeket kísérő fiziológiai mutatóktól (például pszichopata vizsgálati személyek nem adnak megemelkedett bőrellenállás-választ érzelmi ingerekre, illetve érzelmi szavak felismerésekor nem különbözik az agyi kiváltott aktivitás a semleges szavakhoz képest) (Blair, 2007). Glenn és munkatársai (2009) szerint a pszichopáták azért hajlandóbbak pénzért bármilyen morális elvet áthágni, mert fokozottan érzékenyek a jutalomra, s nem veszik tekintetbe cselekedeteik esetleges negatív következményeit.

Mivel igazolást nyert, hogy a börtönbüntetés ideje alatt a fogvatartottakat foglalkoztatja a bűncselekményükkel kapcsolatos reflexió, szerettem volna megvizsgálni, hogy miként illeszkedik a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen a korábban vizsgált bekerülési időszakokra vonatkozó megfigyelések rendszerébe. A 4. vizsgálat során bizonyítást nyert, hogy bizonyos tekintetben az érzelmeik és a kogníciók egymástól szinte függetlenül képesek hatást gyakorolni a pszichés működésre, ezért különösen érdekesnek bizonyult elemezni, hogy a büntudat és a szégyen érzelmek miként vesz részt az intézeti beilleszkedésben, hogyan függ össze a megküzdési dinamikával. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatát a X. fejezet mutatja be, amelyben – a jelen és korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan – ismét nagy szerepet kap az idői tényező vizsgálata.

X. fejezet

5. vizsgálat

A bűncselekményhez fűződő érzelmek hatása a beilleszkedésre¹³

X. 1.

A vizsgálat célja és hipotézisei

Az 5. vizsgálat célja a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat szerepének alaposabb elemzése a pszichés működés és a viselkedéses beilleszkedés alakításában. Az első hipotézis a bűncselekményre irányuló szégyenérzet pozitív kapcsolatát várja a rossz közérzetet jelző testi tünetek jelenlétével (Tangney és mtsai, 2011).

A második hipotézis a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat pozitív összefüggését feltételezi a probléma-orientált megküzdési stratégiákkal (problémacentrikus reagálás, feszültség kontroll), a szégyen összefüggését pedig a maladaptív megküzdési módokkal (pl. önbüntetés, emóció kiürítés, figyelemelterelés) (vö. Wright és Gudjonsson, 2007).

A harmadik hipotézis szerint a bekerülést követő időszakban a bekerüléskor jellemző pszichés alkalmazkodási képesség meghatározza a börtönbeli beilleszkedést. A beilleszkedést jelzi a fogvatartott fegyelmi és jutalmazási helyzete, illetve a családtagjaival való kapcsolattartása. Feltételeztem a maladaptív megküzdési stratégiák (kiemelten az önbüntetés) és a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyenérzet kedvezőtlen hatását az intézeti beilleszkedésre, és a problémafókuszú megküzdés, támaszkeresés és belenyugvás kedvező hatását a beilleszkedésre (Dhami és mtsai, 2007; Mohino, Kirchner és Forns, 2004).

X. 2.

Módszer

Eljárás

Az 5. vizsgálat a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetbe 2011-ben és 2012-ben befogadott fogvatartottak beilleszkedését elemzi, a vizsgálati minta részben megegyezik az 1. vizsgálat (ld. VI. fejezet) mintájával. 567 férfi fogvatartott (előzetes letartóztatott vagy jogerős elítélt) került bevonásra a befogadás alkalmával. A befogadási vizsgálaton való részvétel önkéntes, elsődleges célja a beilleszkedés kapcsán fontos pszichés tényezők felmérése és az öngyilkossági kockázat kiszűrése.

Minta

316 fő fogvatartott vett részt az utánkövetésben (55,7%-os részvételi arány). A résztvevők átlagos életkora 33,7 év (a legfiatalabb 18, a legidősebb 65 éves), átlagosan 9,6 iskolai osztályt végeztek el, 56%-uknak volt gyereke. Az elkövetett bűncselekmények 59%-a nem erőszakos jellegű cselekmény, a fogvatartottak 76%-a előzetes letartóztatott, 48% ügyével kapcsolatban ártatlannak tartotta magát.

¹³ Az 5. vizsgálat szakirodalmi háttérének és eredményeinek bemutatása az alábbi tanulmányban jelent meg: Kovács, Zs., Kun, B., Griffiths, M.D., Demetrovics, Zs. (2019): A longitudinal study of male prisoners on the role of offence-related moral emotions and coping during initial incarceration, and implications for prison psychiatrists. *Psychiatry Research*, 273, 240-246.

Mérőeszközök

A *demográfiai jellemzők* közül a bekerüléskor felmérésre került az életkor, iskolázottság, a bekerülés előtti droghasználat, korábbi öngyilkossági kísérlet, a fogvatartott gyermekeinek száma, illetve hogy családjában van-e büntetett előéletű személy. 546 személyről rendelkezésre állt adat azzal kapcsolatban, hogy intézetben (gyermekvédelmi szakellátás vagy javítóintézet) nevelkedett-e valaha, 519 személy kapcsán, hogy átélt-e családon belüli bántalmazást. A *kriminális érintettség* kapcsán rögzítésre került, hogy milyen bűncselekmény miatt került börtönbe, hányszor volt korábban büntetve, összesen életében hány évet töltött börtönben, első bekerülésekor hány éves volt. A kérdőív rákérdezett arra, hogy a válaszadó bűncselekményével kapcsolatban ártatlannak tartja-e magát. Rögzítésre került, hogy a fogvatartottnak van-e ügyvédje (nincs ügyvédje, kirendelt védője van vagy fogadott védőügyvédje van).

A VI. fejezetben bemutatott kérdőívek közül a fogvatartottak bekerülésükkor kitöltötték a Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőívet, valamint a Megküzdési Mód Preferencia Kérdőívet. Distressz-szintjük egy 20 tételes tünetskálával kerül felmérésre (bemutatását ld. VI.2. fejezet, 59. old.).

A bekerülést követő negyedik hónapban a *fegyelmi és jutalmazási helyzetre* vonatkozó adatok az intézeti nyilvántartásból származnak. Minden megindított fegyelmi eljárást bevontam az elemzésbe a döntéstől (fegyelmi fenyítés vagy az eljárás megszüntetése) függetlenül, mivel az eljárás megindítása önmagában jelzi a fogvatartott érintettségét. Elmarasztaló ítélet csak az esetek csekély részében születik, ugyanis a általában csak az érintettek szóbeli elmondása áll rendelkezésre, ami önmagában nem garantálja a kétséget kizáró bizonyítást.

X. 3.

Eredmények I.

A büntudat és szégyen kapcsolata a megküzdéssel

10.1. táblázat. Az 5. vizsgálatban használt kérdőívek átlagai, szórásai és reliabilitási adatai.

Skála neve	Értékelhető elemszám	Átlag	Szórás	A skálán elérhető pontszám (min-max)	Cronbach- α
Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív					
Problémacentrikus	538	2,99	0,593	1-4	0,813
Támaszkeresés	538	2,35	0,624	1-4	0,823
Feszültség kontroll	538	2,87	0,559	1-4	0,751
Figyelem elterelés	538	2,32	0,552	1-4	0,790
Emóciófókusz	538	2,38	0,504	1-4	0,717
Emóció kiürítés	538	1,70	0,486	1-4	0,693
Önbüntetés	538	2,35	0,629	1-4	0,683
Belenyugvás	538	2,20	0,758	1-4	0,771
Distressz tünetek					
Tünetpontszám	550	26,35	19,431	0-80	0,957
Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív					
Büntudat	438	19,66	10,135	5-35	0,869
Szégyen	439	14,35	9,084	5-35	0,874

Mivel a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen értékek ebben a vizsgálatban is erős pozitív korrelációt mutattak ($r = 0,707$, $p < 0,001$), ezért ez esetben is indokolt volt a

korrelációk számításakor parciális korrelációkkal dolgozni. Az általános közérzetet jelző tünetlistán elért érték pozitívan korrelált a szégyenérzettel (parciális korreláció, $r = 0,250$, $p < 0,001$), a büntudattal való korreláció nem volt szignifikáns (parciális korreláció, $r = -0,012$, $p = 0,860$). Ez az eredmény alátámasztja az első hipotézist.

A második hipotézis vizsgálatakor kimutatható volt, hogy a büntudat és a szégyen több ponton kapcsolódott a stresszkezelési stratégiákhoz (ld. 10.2. táblázat). A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat legerősebben az önbüntetéssel és az indulatok kontrollálásával korrelált, a szégyen az önbüntetéssel és a figyelem eltereléssel.

Az érzelemfókusz és a támaszkeresés kapcsán a közös variancia hatását látjuk, nem vált szét a két morális érzelem hatása. A figyelemelterelés és a belenyugvás megküzdési stratégiája, valamint a distressz tünetek a szégyenérzettel mutattak pozitív összefüggést. Az önbüntetés mindkét érzellemmel egyformán pozitív lineáris kapcsolatban állt. Az emóció kiürítés kapcsán a közös variancia kiparciálását követően ellenirányú összefüggés volt megfigyelhető: az indulatok szabadon engedésére irányuló megküzdés a szégyenérzethez pozitívan, a büntudathoz negatívan kapcsolódott.

10.2. táblázat. A Bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat teljes és parciális korrelációi a megküzdési skálákkal, zárójelben a szignifikancia-értékek

MMPK	Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív			
	Büntudat		Szégyen	
	Pearson korreláció	parciális (szégyen nélkül)	Pearson korreláció	parciális (büntudat nélkül)
Problémáfókusz	0,085 (0,200)	0,090 (0,176)	0,049 (0,457)	-0,020 (0,770)
Támaszkeresés	0,109 (0,099)	0,014 (0,835)	0,143 (0,029)	0,093 (0,162)
Feszültség kontroll	-0,049 (0,459)	-0,073 (0,271)	0,011 (0,862)	0,065 (0,331)
Figyelemelterelés	0,135 (0,041)	-0,004 (0,953)	0,207 (0,002)	0,152 (0,022)
Érzelemfókusz	0,113 (0,085)	0,024 (0,718)	0,142 (0,031)	0,084 (0,207)
Emóció kiürítés	-0,128 (0,053)	-0,173 (0,009)	-0,004 (0,946)	0,115 (0,084)
Önbüntetés	0,383 (<0,001)	0,176 (0,008)	0,387 (<0,001)	0,176 (0,008)
Belenyugvás	0,079 (0,230)	-0,036 (0,589)	0,154 (0,019)	0,131 (0,049)
Distressz tünetek	0,230 (<0,001)	-0,012 (0,860)	0,323 (<0,001)	0,250 (<0,001)

X. 4.

Eredmények II.

A büntudat és szégyen kapcsolata a szocializációs háttér változóival és a kriminális előtörténettel

A büntudat és szégyen kapcsán nem mutatkozott különbség erőszakos és nem erőszakos bűncselekmények elkövetői között, valamint elsőbűntényes és visszaeső elkövetők között. A résztvevők közül erősebb büntudatot és szégyent éreztek azok, akiknek a családjában nem volt büntetett előéletű személy (a t-próbák eredményeit a 10.3. táblázat mutatja be). Feltehetően nekik a bűncselekményen túl családtagjaikkal kapcsolatos érzelmeiket is fel kellett dolgozniuk.

Azok a fogvatartottak, akik bűncselekményük kapcsán ártatlannak tartották magukat (a minta 48%-a), alacsonyabb büntudat és enyhén alacsonyabb szégyen pontszámot értek el. A felelősségvállalás elutasítását tehát a pszichológiai tesztek is alátámasztották; az ártatlanság hangsúlyozása ezek alapján nem csak a bírósággal szemben kialakított stratégia, hanem valódi meggyőződés. Az ártatlanságról elmondható, hogy nem függött a demográfiai jellemzőktől, a kriminális előzménytől és az előzetes vagy jogerős státustól, kizárólag pszichés hatások alakították.

10.3. táblázat. T-próbák eredményei a kriminális és demográfiai változókra (t-értékek, zárójelben a szignifikancia értékek)

	Büntudat	Szégyen
Vagyon elleni vs. erőszakos bűncselekmény	-0,811 (0,418)	-0,591 (0,555)
Elsőbűntényes vs. visszaeső	0,328 (0,743)	-0,182 (0,856)
Családjában van vs. nincs büntetett előéletű személy	3,002 (0,003)	2,193 (0,029)
Ártatlannak tartja-e magát (igen vs. nem)	4,350 (<0,001)	1,736 (0,084)
Bűncselekményét alkoholos/drogos állapotban követte-e el	-2,901 (0,004)	-0,585 (0,559)
Használt-e drogokat bekerülése előtt	1,688 (0,093)	2,740 (0,007)
Volt-e korábban öngyilkossági kísérlete	-1,218 (0,224)	-2,650 (0,009)

A drog- és alkoholhasználat kettősséggel jellemezhető a morális érzelmek kapcsán. Aki bűncselekményét bódult állapotban követte el (n = 56), erősebb büntudatot érzett bűncselekményével kapcsolatban, ugyanakkor a drogfogyasztási előzmény (n = 94) tompította a szégyenérzetet (és kevésbé a büntudat-érzést is). Akik beszámoltak korábbi öngyilkossági kísérletről (n = 47), magasabb pontszámot értek el a szégyen-skálán.

Lineáris lépésenkénti regresszió elemzést végeztem annak felderítésére, hogy a felmért tényezők közül melyek alakítják a bűncselekménnyel kapcsolatos érzelmeket. A büntudat kapcsán – a szégyen hatásának kontrollálása után – kizárólag pszichológiai tényezők hatása mutatkozott (10.4. táblázat). A felelősség felvállalása és az önbüntetésre irányuló megküzdés a büntudat magasabb értékeit eredményezte. Az emóció kiürítés ellene hatott a büntudat kialakulásának. Az így kialakult modell a variancia 58%-át magyarázta.

10.4. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat

	β	t	p
Szégyen	0,628	12,467	0,000
Ártatlan-e	-0,178	-3,736	0,000
Önbüntetés	0,157	3,094	0,002
Emóció kiürítés	-0,108	-2,243	0,026

A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen kapcsán változatosabb képpel találkoztunk. A büntudat kontrollálását követően a szégyenérzetet az idősebb életkor, a rossz pszichés közérzet, a belenyugvás megküzdési módja és a fogadott ügyvéd jelenléte magyarázta (ld. 10.5. táblázat). A modell a variancia 57%-át fedte le.

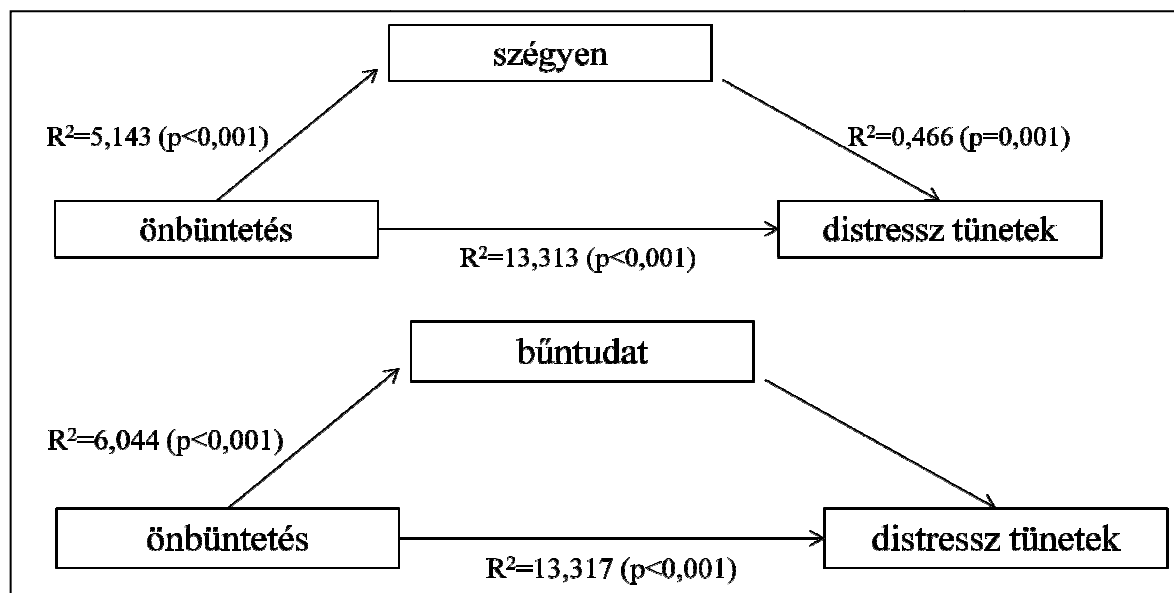
10.5. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen

	β	t	p
Büntudat	0,671	13,953	0,000
Distressz tünetek	0,112	2,262	0,025
Életkor	0,131	2,793	0,006
Belenyugvás	0,131	2,775	0,006
Ügyvéd (nincs / kirendelt / fogadott)	0,123	2,540	0,012

A 3. vizsgálatban az önbüntetés és a belenyugvás a testi tünetek időbeli alakulását erősen meghatározta; továbbá felmerült annak lehetősége, hogy az összefüggést részben a bűncselekménnyel kapcsolatos érzések magyarázzák.

Annak vizsgálatára, hogy a maladaptív megküzdés és a rossz közérzet közti kapcsolatot a morális érzelmek közvetítették-e, mediációs elemzést végeztem regressziós módszerrel Baron és Kenny (1986) elvei alapján¹⁴. Az elvégzett számítások a részleges mediációs hatást támasztották alá. Az önbüntetés erős pozitív korrelációt mutatott a distressz hajlammal ($r = 0,408$, $p < 0,001$), míg a belenyugvás nem korrelált szignifikánsan vele. Az önbüntetés és a rossz közérzet kapcsolatának 17,99%-át a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen (Sobel = 4,301, $p < 0,001$), 6,88%-át a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat közvetítette (Sobel = 2,768, $p = 0,005$). A tüneteket a szégyenérzet erősebben közvetítette, míg a büntudat mediáló hatása valamivel gyengébb, továbbá a direkt hatás is jelentkezett.

10.1. ábra. A mediációs elemzés eredménye

¹⁴ Mediációról beszélhetünk abban az esetben, ha a független változó magyarázza a függő változót, a mediáló tényező korrelál a független és függő változóval is, és a mediáló változó beléptetésével független és függő változó korrelációja gyengül vagy statisztikailag nem szignifikánsá válik.

X. 5.

Eredmények III.

A büntület és szégyen hatása a beilleszkedésre

A már említett 3. vizsgálat gondolatmenetéhez kapcsolódva megvizsgáltam, hogy a bekerülés után 4 hónap elteltével milyen tényezők alakították a beilleszkedést. A vizsgálat a fogvatartottak személyi anyagának adatállományára irányuló elemzéssel valósult meg. Számos vizsgálatban a beilleszkedést a fogvatartottak magatartásának alakulásával mérik, melynek mutatója lehet a fegyelmi és jutalmazási helyzet. Jelen mintában a fogvatartottak 21,5%-a (68 fő) ellen indult legalább egy esetben fegyelmi eljárás, jutalmat 24,4%-uk (77 fő) szerzett.

Lépésenkénti regresszió-elemzéssel vizsgáltam a fegyelmi eljárásokat meghatározó változókat. A varianciának mindössze 7,5%-át magyarázta az a modell, melyben a fegyelmi eljárásokat magyarázta az első bekerüléskor jellemző életkor ($\beta = -0,194$, $t = -2,708$, $p = 0,007$), valamint a büntetett előéletű családtag jelenléte ($\beta = 0,142$, $t = 1,975$, $p = 0,050$). Minél fiatalabb volt a fogvatartott első börtönbe kerülésekor, illetve ha családtagjai között volt büntetett személy, nagyobb valószínűséggel indult ellene fegyelmi felelősségre vonás.

A jutalmazás kapcsán elvégzett regresszió-elemzés eredményeként a kialakult modell a variancia 11%-át magyarázta. Két változó bizonyult befolyásoló tényezőnek: a fogvatartás típusa ($\beta = 0,286$, $t = 4,279$, $p < 0,001$) és a befejezett iskolai osztályok száma ($\beta = 0,185$, $t = 2,768$, $p = 0,006$). A jogerős státus és a magasabb iskolázottság kedvezett a kezdeti időszakban a jutalmazásnak.

A beilleszkedés egy további mutatója a hozzátartozókkal való kapcsolattartás alakulása. Az első 4 hónapban mindössze 15 személy (4,7%) nem rendelkezett kapcsolattartóval (kirendelt ügyvédjét leszámítva), a kapcsolattartóként nyilvántartott hozzátartozók száma 1 és 24 fő között alakult. A fogvatartottak 32%-ához nem érkezett látogató az első 4 hónapban (az ügyvédet leszámítva), a legtöbb látogató a törvényi lehetőségeknek megfelelően 16 fő volt.

A lépésenkénti regresszió elemzés eredményeként a kapcsolattartók számát a negyedik hónapban meghatározza a fogvatartás típusa, a gyerekek száma, és hogy családjában van-e büntetett előéletű személy (10.6. táblázat). Azok alakították ki sikeresebben a családtagokkal való kapcsolattartást, akik jogerős büntetésüket töltötték, több gyerekük volt és volt büntetett előéletű családtagjuk. A modell a variancia 25,1%-át magyarázta. A törvényi szabályozásból adódóan az előzetes letartóztatottak kapcsolattartását az eljáró hatóság engedélyezi, míg jogerős elítéltek esetében a büntetés-végrehajtási intézet hatásköre a kapcsolattartás engedélyezése. Egyértelműen könnyebb jogerős elítéltként családtagokat és ismerősöket kapcsolattartóként regisztrálni, ami a statisztikai elemzésben is kiemelkedett. A gyerekek száma feltehetően a szociális háló erősebb jelenlétét jelezte. A büntetett előéletű családtag véleményem szerint azért magyarázta a kapcsolattartók számát, mert a családok korábban már tapasztalatot szereztek a börtönben lévő családtaggal való kapcsolattartásban, így rutinosabban reagáltak a börtönbekerüléssel járó adminisztrációra és egyéb feladatokra. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a hozzátartozók is szocializálódnak a börtönre.

10.6. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: kapcsolattartók száma

	β	t	p
Fogvatartás típusa	0,307	4,658	0,000
Gyerekek száma	0,175	2,685	0,008
Büntetett előéletű családtag	0,158	2,438	0,016

Azok esetében, akiket legalább egyszer meglátogattak az első 4 hónapban (215 fő), a látogatást magyarázta a fogvatartás típusa és az ártatlanság hite; a modell a variancia 11,9%-át fedte le (10.7. táblázat). Több látogató érkezett a jogerős és az önmagát ártatlannak tartó fogvatartottakhoz. A jogerős elítéltek feltehetően a gördülékenyebben kialakuló kapcsolattartás miatt hamarabb és több látogatót tudtak fogadni. Az ártatlanság csupán spekulációra ad lehetőséget; elképzelhető, hogy az ártatlanság hangsúlyozása a családtagokban is erősebb sajnálatot és odafordulást váltott ki.

10.7. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: látogatók száma

	β	t	p
Fogvatartás típusa	0,305	2,942	0,004
Ártatlanság	0,252	2,427	0,017

X. 6. Megvitatás

Az 5. vizsgálat rávilágított a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat érzelmének dinamikájára és kapcsolatára az általános megküzdési stratégiákkal. A demográfiai és kriminális háttértényezők közül a büntetett előélet nem eredményezett különbséget a bűncselekményhez fűződő érzelmekben, ugyanakkor a büntetlen családokból érkező fogvatartottak erősebb büntudatot és szégyent éltek meg, amikor bűncselekményükre gondoltak. Ennek alapján elmondható, hogy pszichológiai értelemben nem az első börtönbe kerülés esetén számít egy elkövető „elsőbüntényesnek”, hanem akkor, ha közvetlen szocializációs környezetéből ő az első, aki ellen komolyabb büntetőeljárás folyik.

A bűncselekmény elkövetésekor jellemző alkoholos vagy drogos befolyásoltság csökkentette a cselekménnyel szembeni büntudatot. Sokan mentséggént hozzák fel, hogy öntudatlan állapotban voltak, mások arról számolnak be, hogy nem emlékeznek tetteikre. Ezek a tényezők megteremtik a cselekedetek távolításának lehetőségét, ami megakadályozza az azonosulást a tettekkel, így a felelősségvállalást és a büntudat megjelenését is. Ezzel ellentétben a korábbi droghasználat magasabb szégyent és büntudatot eredményezett, feltételezhetően itt nem konkrétan a bűncselekményre vonatkozóan, inkább általában az életvitelre vonatkozóan jelennek meg ezek az érzelmek, amely életvitelnek és magatartásformának részét képezi a törvényszegés is. A korábbi öngyilkossági kísérlet és erős szégyenérzet kapcsolatát a maladaptív problémakezelés és negatív énkép magyarázhatja.

A büntudat és szégyen alakulását a pszichés változók közül erősen meghatározta, hogy a fogvatartott saját magát felmentette-e a bűncselekmény elkövetésének felelőssége alól. Az önmagukat ártatlannak tartó fogvatartottakat kevésbé érintette a büntudat és a szégyen érzése is. A büntudat mértékét a regressziós elemzésben a szégyen varianciáján túl az ártatlanság érzete és a maladaptív megküzdés magyarázta. Tangney és munkatársai (2011) elmélete alapján a bűncselekmény elkövetése által okozott szociális károk helyreállítása csak akkor kezdődhet el, ha az elkövető erre indíttatást érez. Amennyiben a börtönbe zárás önmagában nem vezet a bűncselekmény felvállalásához, ezt érdemes erősíteni a fogvatartottakkal folytatott munka során. A felelősségvállalás a bűncselekménnyel kapcsolatos további érzelmeket is aktiválja, ami az első lépése lehet a helyreállítás elindulásának (Kovács, 2013).

Az első hipotézis alátámasztást nyert, hiszen a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen (a büntudat hatásának kontrollálása után) erős pozitív összefüggésben áll a tünetképzéssel. Ennek az összefüggéseknek a további vizsgálata fedte fel, hogy részben a büntudat és szégyen érzelmek mediálta az önbüntetés és a rossz közérzet közti kapcsolatot. Az, hogy a börtönben a fogvatartott stressz-tüneteket produkál, részben tehát annak köszönhető, hogy a

bűncselekményéhez kapcsolódó büntudat- és szégyenérzettel küzd, s hajlamos az önbüntetésre stresszhelyzetben. A börtön olyan mesterséges környezetet teremt, amely elősegíti a bűncselekményen való alapos elgondolkodást, ezt a szabad élet változatossága és eseménytelisége feltehetőleg akadályozná.

A megküzdési stratégiák (második hipotézis) kapcsán több figyelmet érdemlő eredmény született az 5. vizsgálatban. Az emóció kiürítés megküzdési stratégiája negatívan kapcsolódott a büntudathoz, pozitívan a szégyenhez. Ez az eredmény egybevág Tangney és munkatársai elméletével, amely a büntudat kedvező és a szégyen kedvezőtlen hatását említi a szociális viszonyok helyreállítására. A problémafókuszú megküzdési stratégiák és az érzelemfókusz nem kapcsolódtak egyik morális érzelemhez sem, a maladaptív megküzdési módok (figyelem elterelés, emóció kiürítés, önbüntetés, belenyugvás) pedig döntően a szégyennel mutattak összefüggést. A második hipotézis részben alátámasztást nyert.

A harmadik hipotézis feltételezte, hogy a kapcsolattartás kialakítása és az intézeti magaviselet összefügg a szégyen és büntudat érzésével, valamint a stresszkezelési képességgel. Ez a hipotézis nem nyert megerősítést. A bekerülést követően a fogvatartottak egyik legfőbb feladata a hozzátartozókkal való kapcsolat kiépítése, megerősítése; a kinti kapcsolatok általi támogatottság elengedhetetlen a börtönben töltött időszak átvészeléséhez és a kezdeti nehézségeken való túljutáshoz. A kapcsolatok kezdeti kialakításához a család „börtön-rutinja” (büntetett családtag), a kinti szociális beágyazottság (gyerekek jelenléte és támogatása) és a jogerős fogvatartotti státus (kevésbé szigorú kapcsolattartási engedélyezés) járult hozzá.

A látogatás a kapcsolattartás legintimebb, ám legritkábban rendelkezésre álló módja. Az első négy hónapban nagyobb valószínűséggel látogatták meg a jogerős elítélteket és az önmagukat ártatlannak tekintő fogvatartottakat. A fogvatartás típusa – a kapcsolattartáshoz hasonlóan – a kapcsolatok gyorsabb engedélyeztetésével magyarázható. Feltehetően az előzetes letartóztatottak is törekednek arra, hogy minél több hozzátartozójukkal érintkezhessenek, az ezzel kapcsolatos hivatalos teendők azonban heteket, hónapokat vehetnek igénybe, ezért csak fogvatartásuk későbbi időszakában áll rendelkezésükre (Kovács és mtsai, 2019a).

Az intézet szabályainak megszegését kizárólag kriminális változók magyarázták: az első börtönbekerüléskor jellemző fiatal életkor és a bűnöző családtag jelenléte. Mindkét tényező arra utal, hogy a magaviselettel kapcsolatos problémák jelen vannak a családi szocializáció során, mintegy végigkísérik a fogvatartott gyermek- és fiatalkorát. A fiatal életkorban történő bebörtönzés által a serdülőkori szocializáció egy része a börtönben megy végbe, ahol a családi kapcsolatokon kívül erős a bűnelkövető kortárs csoport személyiségfejlődésre gyakorolt hatása. Ide vonatkoztatható Leigey és Hodge (2013) megfigyelése, amely szerint a felnőtt férfi fogvatartottak közül rosszabb a fegyelmi helyzete azoknak, akik fiatalkorúként kerültek be a börtönbe, és bent váltak nagykorúvá. MacKenzie és munkatársai (1987) vizsgálatában a prizonizáltság mértéke (azonosulás a fogvatartotti szubkultúra értékrendjével) nem függött össze a súlyos fegyelmi vétségekkel, annak ellenére, hogy a prizonizációt a szakirodalom általában véve a fegyelmi kihágásokkal hozza összefüggésbe. Ezen túl a kontroll mértéke (általános kontrollhely és az események irányítása felett érzett kontroll) sem volt meghatározó tényező a kihágások alakulásában. A szerzők véleménye szerint a szabályszegéseket más tényezők befolyásolják, például a fiatal életkor és a tapasztalatlanság.

A 2. vizsgálatban a fegyelmi elkerülése a családtagok szemében történő elismeréssel, a 3. vizsgálatban fejlettebb érzelmszabályozással függött össze. Ez esetben kiegészült a kép azzal a megfigyeléssel, hogy amennyiben a szocializáció bűnelkövetői környezetben zajlott, a fegyelmi fenytések által a fogvatartott „vagányabbnak” tűnhet a családtagok szemében, tehát jelzésértékű a hozzátartozók számára, hogy rokonuk a zord börtönkörnyezet ellenére képes megmutatni az őt fogva tartóknak, hogy nem törik meg, és még akkor is ragaszkodik

elképzeléseihez, ha ez fegyelmi lap kiállítását vonja maga után. Ez az eredmény továbbá egybevág a kapcsolati traumákat elszenvedett gyermekek fejlődésének megfigyeléseivel. Amennyiben a szocializációs hátrányok együtt járnak kapcsolati traumákkal, például elhanyagolással vagy bántalmazással is, kimutatott, hogy rosszabb érzelmszabályozás és a szociális környezetre való kisebb válaszkészség fejlődik ki az egyénben (Kököneyi és Várnai, 2007). Bár jelen vizsgálat erre a kérdésre egyáltalán nem tért ki, összefüggés lehet a szocializációs tapasztalatok talaján kialakult érzelmszabályozási deficit és az intézeti rossz magaviselet között.

A jutalmazásban szintén nem pszichés tényezők játszottak szerepet, hanem az iskolázottság (amelyhez általános műveltség, érdeklődés és önkontroll társul) és a jogerős státus. Míg az előzetes letartóztatottak idejének nagy részét a büntetőeljárással kapcsolatos gondolataik töltik ki, a jogerős fogvatartottak arra koncentrálnak, hogy feltételes szabadlábra helyezéssel korábban szabadulhassanak. Ez néhány éves ítéletnél több hónapot jelenthet, odaítélésének egyik fő szempontja az intézetben mutatott jó magaviselet.

Ruzsonyi (2016) szokatlan, a szakirodalomban példa nélküli módját választotta a fogvatartotti beilleszkedés számszerűsítésének: a hosszú időre vagy tényleges életfogytiglanra ítélt sorozatgyilkosok mintájában a fogvatartottak által szerzett jutalmak számából kivonta a fegyelmi fenytések számát. Az így kapott mérőszám alapján hat csoportba sorolta a fogvatartottakat a „kifejezetten együttműködő”-től a „nyíltan ellenszegülő és veszélyes”-ig. Módszere azt a mögöttes elképzelést sugallja, miszerint a kiemelkedően jó magaviselet és a szabályok megszegése ugyanazon dimenzió két végpontja lenne. Véleményem szerint ez a megközelítés túlzottan leegyszerűsítő, hiszen egy-egy fegyelmi vétség elkövetése egészen más motivációjú lehet, mint egy-egy jutalom megszerzése. Vizsgálati eredményeim alapján a motivációról nem tudok megállapítást tenni, ám az világosan látszik, hogy más-más szocializációs és demográfiai tényezők magyarázták a fegyelmi előfordulását és a jutalmak megszerzését, ezért a két beilleszkedési mutató elkülönült vizsgálatát tartom követendő gyakorlatnak.

A beilleszkedés kvantitatív vizsgálatán túl annak kvalitatív megközelítését is szükségesnek éreztem, hogy teljes képet kaphassak a kezdeti időszak pszichés megéléséről. Ennek kivitelezésére terveztem meg dolgozatom utolsó, 6. vizsgálatát, amelyet a XI. fejezet mutat be.

XI. fejezet

6. vizsgálat¹⁵

A börtönbe kerülés, mint negatív életesemény feldolgozása

XI. 1.

A vizsgálat célja és hipotézisek

A 6. vizsgálat célja volt bepillantást nyerni a börtönbe kerülést követő kezdeti időszak szubjektív átélésének alakulásába. Egy retrospektív vizsgálat keretében a résztvevő fogvatartottak saját szavaikkal írásban fogalmazták meg, hogy utólag visszatekintve milyennek érezték a börtönbe kerülés kezdeti időszakát. Elfogadva azt az előzetes feltevést, hogy a börtönbe kerülés negatív életeseményként, illetve egzisztenciális határhelyzetként van jelen a fogvatartottak életében, számítani lehet arra, hogy ez az élmény mozgósítja bennük az életükkel kapcsolatos szélesebb összefüggésekre való érzékenységet és az életükkel kapcsolatos reflexiók megfogalmazását (Frankl, 1997). Mindkét folyamat megvalósulhat az egzisztenciális pszichológiából ismert létkérdések felvetése által. Így tehát a 6. vizsgálat célja feltárni az első 3 börtönben töltött hónappal kapcsolatos beszámolókból felbukkanó egzisztenciális témákat, s azok összefüggését a kriminális, pszichológiai és beilleszkedési tényezőkkel.

Az első hipotézis szerint a visszaemlékező beszámolók tartalomelemzése során jól azonosítható tematikaként körvonalazódik a börtönbe kerülés, mint egzisztenciális határhelyzet (Yalom, 2006).

A második hipotézis szerint, akik kevesebb, mint fél éve vannak börtönben, közelebb állnak a bekerülés okozta pszichés stresszhez, így esetükben nagyobb arányban várható a börtönnel kapcsolatos negatív események említése, illetve az erre adott reakcióként az egzisztenciális tartalmak felbukkanása. Akik régebb óta töltik büntetésüket, feltételezésünk szerint túljutottak a kezdeti megrázkódtatáson, és inkább a börtön mindennapjaival és börtönbeli helyzetükkel foglalkoznak (Boros, Csetneky, 2002).

XI. 2.

Módszer

Eljárás

A fogvatartottak felkérése személyesen történt kényelmi mintavétel alapján, néhány mondatos szóbeli tájékoztatással a kutatásról és az adatok titokban tartásáról. A résztvevők rövid írásbeli tájékoztatást olvashattak a kérdőív elején, amely tájékoztatta őket a vizsgálatban való önkéntes részvételről, adataik titokban tartásáról. A kérdőíveket a tájékoztató után zárkájukban töltötték ki, idői korlátozás nem volt, kényelmesen végiggondolhatták a válaszokat. A reggel kiosztott kérdőívek aznap délután kerültek vissza a vizsgálatvezetőhöz, függetlenül attól, hogy addigra kitöltötték-e a fogvatartottak vagy sem. Az adatfelvételt 2012. szeptember és 2013. május között került sor.

¹⁵ Ez a vizsgálat a módszertani gyengeségek miatt a disszertáció korábbi változatába nem került bele, ám 2019. március 18-án, a disszertáció műhelyvitáján kritikaként merült fel a kvalitatív vizsgálatok hiánya, ezért végül a 6. vizsgálat bemutatása mellett döntöttem témavezetőimmel egyeztetve.

Minta

100 darab kérdőív került kiosztásra a felnőttkorú férfi fogvatartottak körében a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, 68 fő töltötte ki a kérdőívet, közülük 54-en adtak választ a nyitott kérdésre is. Átlagos életkoruk 33,5 év, átlagosan 10,7 osztályt végeztek el az iskolából. 72%-uknak volt munkája bekerülése előtt, 76%-uknak volt tartós párkapcsolata bekerülése előtt. 47%-uk először volt börtönben, az elkövetett bűncselekmények 56%-a nem erőszakos jellegű (vagyon elleni, kábítószerrel kapcsolatos vagy közlekedési) cselekmény. Aktuálisan átlagosan 1 éve voltak börtönben, a legkevesebb bent töltött idő 1 hónap, a legtöbb 3 év 7 hónap. Akik korábban voltak már börtönben, legkevesebb 3 hónapot, legtöbb 21 évet töltöttek korábban börtönben, átlagosan 5 évet.

Mérőeszközök

Demográfiai és kriminális adatok: A résztvevőkkel kapcsolatban rögzítésre került életkoruk, iskolázottságuk, hogy bekerülésük előtt volt-e tartós párkapcsolatuk, és hogy volt-e bekerülésük előtt munkájuk. A kriminális adatok között szerepelt az elkövetett bűncselekmény (ez utólag kódolásra került az erőszakos vagy nem erőszakos kategóriában), az aktuális börtönben eltöltött idő hossza és az összesen börtönben töltött idő hossza (ez egyben megfelel a büntetett előéletre vonatkozó információknak is).

Kezdeti szubjektív benyomások: Nyitott jellegű kérdésfeltevéssel beszámolót kértem a fogvatartottaktól, hogyan emlékeznek vissza a börtönbe kerülésre, milyen érzések és gondolatok foglalkoztatták őket abban az időben. Az instrukció a következő volt: „Az alábbiakban arra kérjük, gondoljon a börtönbe kerülésének kezdeti időszakára. Idézza fel, hogy milyen volt az első három hónap a börtönben. (Például rokonai hogyan viszonyultak a bekerüléshez, hogyan alakultak a hivatalos ügyei, hogyan alakultak a társas kapcsolatai a börtönben, milyen érzések és gondolatok voltak jellemzőek Önre ebben a kezdeti időszakban, esetleg mi az, ami azóta megváltozott.) Kérjük, írja le azokat a gondolatokat, amik felmerültek Önben”.

Elemzés

A börtönben töltött első három hónapra való visszaemlékezés írásos narratíváinak tartalomelemzését egy kódoló, a vizsgálatvezető végezte. A vizsgálat elsődleges célja az volt, hogy a felmerülő kerüljenek azonosításra, így a szövegek kódolásánál azt vettem figyelembe, hogy a börtönélet mely területeit említik meg a válaszadók. Amennyiben egy-egy téma megemlítésre került, 1-es kódot kapott, az említés hiánya esetén 0-t. A válaszok további dimenziókban, például az érzelmi színezet mentén nem kerültek kódolásra.

Az így kialakult dichotóm változókat nemparametrikus statisztikai próbákkal elemeztem.

XI. 3.

Eredmények I.

Az első három hónap szubjektív tényezői

54 résztvevő (a minta 77,9%-a) adott választ a nyitott végű kérdésre. 26 válasz-kategóriában összesen 361 olyan választ adtak, melyet kódolni lehetett. Átlagosan a résztvevők 6,6 kategóriát érintettek elbeszéléseik során, a legkevesebb 1, a legtöbb 13 kategória említése volt. A tartalomelemzés során feltárt kategóriákat jelentési körük alapján 5 nagyobb csoportba rendeztem. A tartalomelemzés kategóriáit és jellemző példáit a 11.1. táblázat foglalja össze.

11.1. táblázat. A tartalomelemzés kategóriái, említési arányai (a válaszadók hány százaléka említette az adott kategóriát) és jellemző példái

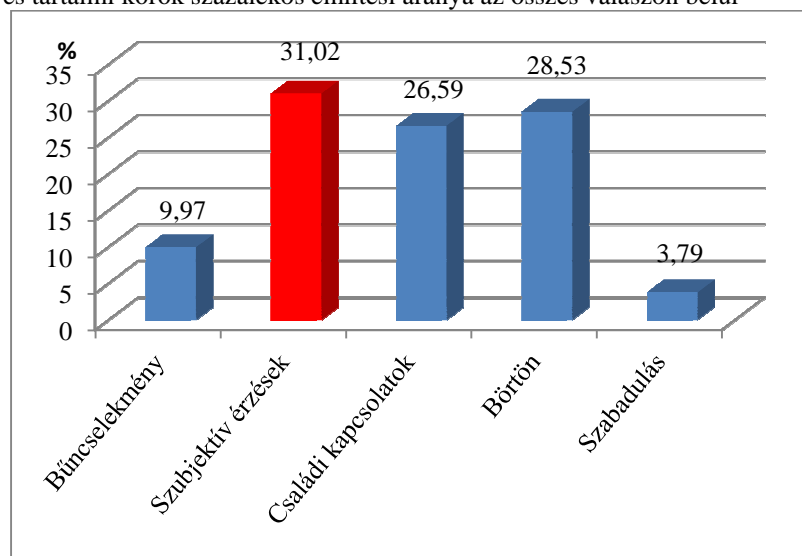
Tartalmi kör	Tartalom-kategória	Kategória leírása	Előfordulás (%)	Példa
Bűncselekmény	Bűncselekmény említése	Megemlíti azt a bűncselekményt, ami miatt börtönbe zárták	20,8	„Az autófeltörést én inkább csínytevésnek fogtam fel, elnevetgéltem rajta”
	Bűncselekmény reflexió	Saját bűncselekmény értékelése, ahhoz való viszonyulás	22,6	„Nagyon bánom és sajnálom” „Megérdemlem a büntetést, amit fogok kapni”
	Ártatlanság	Annak hangsúlyozása, hogy a bűncselekményt nem követte el	13,2	„Mit ér az igazam, ha börtönbe zárnak érte?” „Az ártatlanság véelme itt csak nevetséges színöníma”
	Büntetőügy	A büntetőeljárás alakulása	11,3	„Az ügyeim nagyon rosszul alakulnak, a kicsiből nagyon nagy jött össze”
Szubjektív érzések	Kiszakítotttság és kiszolgáltatottság	Annak hangsúlyozása, hogy míg ő a börtönben ül, korábbi tevékenységei megszakadnak, ügyeit családtagjai intézik; nem lehet ott, ahol szeretne	28,3	„Azzal, hogy bekerültem, elvesztettem a munkahelyem, elvesztettem a magyar állampolgárságom, ... több évi munkám kárba ment” „Ami leginkább bosszantó számomra, az a tehetetlenség, amikor nem lehetek ott, ahol szükség lenne rám” „A szabadsággal egyetemben elvesztettem mindent... mintha meghaltam volna”
	Rádöbbenés	A börtönbe kerülés hatására tett felfedezések, az élet átértékelése, az élet új szemszögből való vizsgálata, saját magán észlelt változások, önkritika	32,1	„Az ember itt át tudja értékelni az eddigi életét, és bizony a hibáira teljes rálátása lesz” „Rájöttem, hogy ki és mi a fontos az életemben” „Úgy érzem, nagyon sokat változtam ez idő alatt” „Megtanultam mérlegelni a tényeket. Nagy árat fizettem érte”
	Legrosszabb	Annak kifejezése, hogy a börtönbe kerülés volt a legrosszabb dolog, ami valaha az életben történt	20,8	„A nagy kilátástalanságban volt olyan perc, amikor képes lettem volna az életem is eldobni” „A börtön minden rossz, amit el tudok képzelni” „A poklok pokla...”
	Érzelmi mélypont	Annak kifejezése, hogy a kezdeti időszakban érzelmi mélypontot élt át	52,8	„A kezdetekben a kapkodás és a felfokozott belső idegeskedés volt jellemző rám, szociális túlérzékenység és erős érzelmi kitérések”
	Kezdeti negatív érzések elmúltak	Annak megfogalmazása, hogy a kezdeti negatív érzelmek enyhültek, esetleg elmúltak	26,4	„Az idő múlásával higgadtabb lettem” „Annyiban változott, hogy már valamilyen szinten beletörődtem” „Volt olyan érzésem, mintha nem érne ez soha véget, hogy nem szabadulok, de ezek az érzések mára már megszűntek”
	Kezdeti érzések nem változtak	Annak megfogalmazása, hogy jelenleg ugyanolyan nehéz érzelmileg elviselni a börtönt, mint a bekerüléskor	20,8	„Sajnos nemigen változnak ezek az érzések, amik mélyről jönnek” „Az ember tehetetlenül egyre mélyebbre süllyed. És nem látom a végét”

	Cél / motiváció	Bármilyen jövőbe mutató cél említése, ami fenntartja a motivációt és erőt ad	30,2	„A lányom és a család miatt erősnek kell lennem” „Az elején arra gondoltam, hogy nem bírom ki, de aztán úgy gondoltam, hogy van kiért túlélni még egyszer ezt az egészet”
Családi kapcsolatok	Kapcsolattartás	A hozzátartozókkal való kapcsolattartás bármely formájának említése: levelezés, telefon, látogatás, csomagküldés	11,3	„Segít, hogy minden egyes nap írok levelet a családnak és persze kapok is tőlük, a napi 7 perc telefon egy igazi mentőcsomag az ember lelkének”
	Kapcsolattartási engedély	Annak említése, hogy a börtönbe kerüléskor sajátos ügyintézés igényel a hozzátartozókkal való kapcsolat felvétele, engedélyeztetése	22,6	„A kapcsolattartás foglalkoztatott leginkább az első napokban, hogy végre beszélni tudjak a családommal”
	Család hiánya	Minden arra való utalás, hogy a családja hiányzik	34,0	„Nagyon rossz volt, csak a családomra tudtam gondolni”
	Család támogat	Annak említése, hogy segítséget, támogatást kap családjától	52,8	„A családom, a barátaim és minden munkatársam mellett vannak” „A rokonaim, szeretteim nem fordultak el tőlem, támogatnak mindenben és nagyon sok erőt adnak”
	Család nem támogat	Annak említése, hogy családjától nem számíthat segítségre	20,8	„A párom az első 72 órában elhagyott” „Családom kitagadott, barátnőmmel nem merem felvenni a kapcsolatot”
	Család nehezen viseli	A börtönbe kerülés által a családban kialakult nehéz helyzet, családtagok érzései és problémái	39,6	„A feleségem egyszerre nő és férfi, mert órá hámul minden nehézség sajnos, pl. bank felé lakástörlesztést, 3 gyereket etetni, dolgozni, háztartást ellátni, és ezt mind egyedül” „A 9 éves lányomnak most lenne rám a legnagyobb szüksége” „A párom nehezebb anyagi helyzetbe került, mióta bent vagyok”
Börtön	Alkalmazkodás	Annak hangsúlyozása, hogy a börtönben alkalmazkodni kell a többi fogvatartotthoz	39,6	„Sokszor a zárkatársak elviselése okoz bosszúságot” „Nekem mindegy, hogy kivel vagyok, mert úgy gondolom, hogy könnyen be tudok illeszkedni a környezetembe”
	Összezártság	A börtön hasonlóságának említése egyéb helyekkel, ahol az emberek össze vannak zárva, pl. katonaság, tábor, intézet	11,3	„Én intézetben nőttem fel, így a börtönbe kerülésem nem okozott túl nagy változást”
	Barátkozás	Annak említése, hogy a börtönben barátkozik más fogvatartottal	26,4	„Társas embernek tartom magam, ezért a bekerülésem után hamar találtam beszélgetőtársakat” „Zárkatársaim segítőkészek voltak és tisztelettudóak”
	Elhatárolódás	Annak említése, hogy igyekszik elkerülni más fogvatartottak társaságát	18,9	„Az első naptól kezdve elhatárolódtam a börtönélettől”

	Várakozás	A bent töltött időre való utalás, a várakozás és az unalom kifejezése	32,1	„Nehéz a büntetés végének a kivárása”
	Börtönrutin	Annak említése, hogy a bekerülés nem jelentett különösebb megterhelést, mivel volt már tapasztalata a börtönnel kapcsolatban	9,4	„Sajnos már rutinos elítéltnak számítok, könnyen illeszkedek be ebbe a környezetbe” „Mivel már voltam büntetve, és ezáltal már 2 évet börtönben töltöttem, tudom, hogy milyen itt a rendszer és tudok alkalmazkodni”
	Börtönélet	A börtön mindennapjainak bármilyen vonatkozása, pl. intézeti programok, szabályok, személyzettel kapcsolatos észrevételek	26,4	„Az egészségügyi ellátás színvonala alacsony” „...megtanulni a szabályokat, amiket a hivatalos házirend, és amiket a zárkában is a problémamentes együttélés megkíván ... meg lehet tanulni 8-10 nap alatt” „Itt a kevés program miatt stresszesek az emberek” „Rengeteg segítséget kaptam a bv-ben, ezek az alkalmazottak nem azért vannak itt, hogy keserítsék a sorsom”
	Bezártság	A rendőrségi fogda, az első napok okozta megdöbbenés, a zárt ajtók és a szabad élettel való kontraszt említése	30,2	„Közel napi 23 órát be vagyok zárva”
Szabadulás	Szabadulás	A szabadulás utáni teendők említése	26,4	„Mikor letelik a büntetésem, csak a családommal szeretnék lenni” „Soha ne kerüljek vissza” „Vissza szeretnék menni külföldre dolgozni”

A beszámolóban feltárt tartalmak közül a szubjektív érzések az összes válasz 31,02%-át tették ki (ld. 11.1. ábra). Ebben a kategóriában jelentek meg azok a tartalmak, amelyek a személyiség megváltozásával, a múlt tanulságainak levonásával, az élet nagy kérdéseinek átgondolásával, illetve a határhelyzetek megtapasztalásával kapcsolatosak. Összességében véve ezek tekinthetők az egzisztenciális tematika hordozóinak.

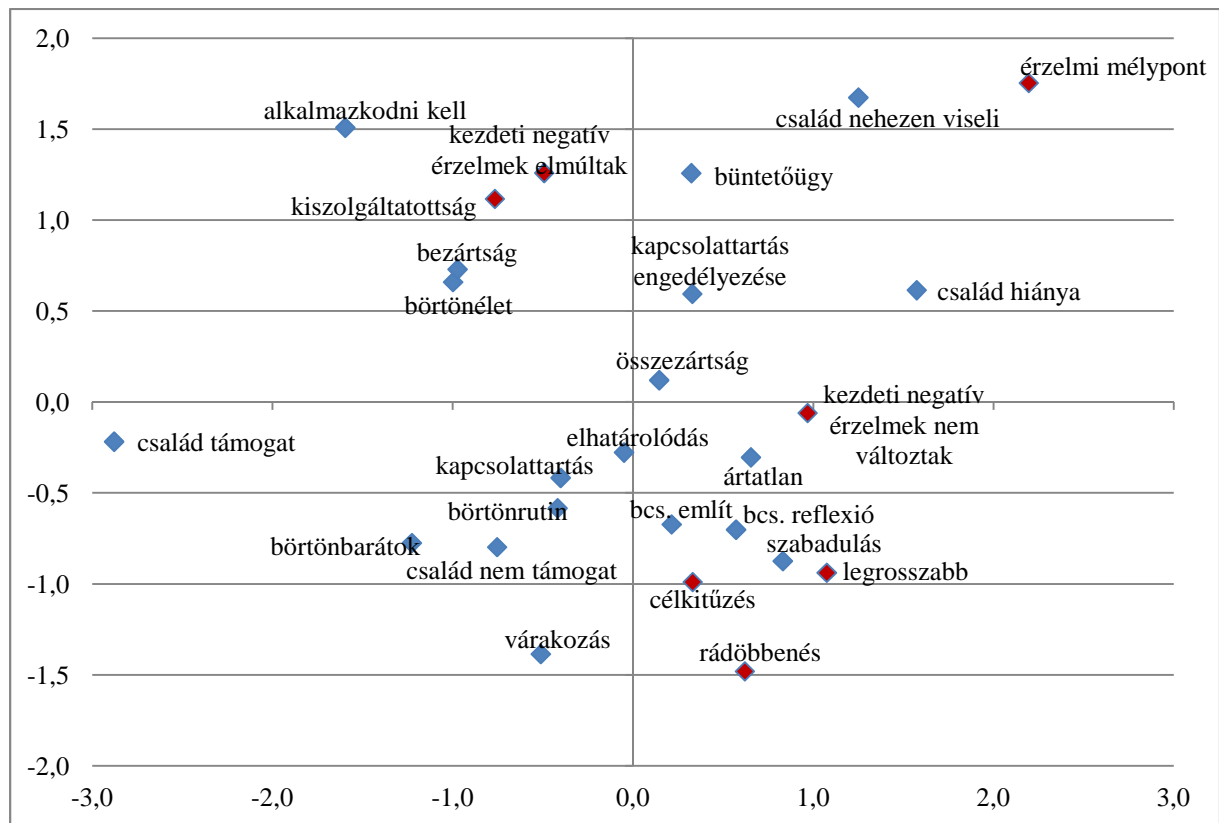
11.1. ábra. Az egyes tartalmi körök százalékos említési aránya az összes válaszon belül

Legkevesebbet a szabadulásra és bűncselekményükre gondoltak a fogvatartottak, míg a családi kapcsolatok rendezése és a börtönkörnyezet kiismerése egyaránt nagy mértékben lefoglalta figyelmüket.

Annak vizsgálatára, hogy az egyes tartalmi kategóriák milyen mintázatban kerültek együttes említésre, multidimenzionális skálázást alkalmaztam. Az eljárás az euklideszi távolságok alapján helyezte el kétdimenziós térben a változókat (ld. 11.2. ábra). Az ábrán a fentiekben említett, egzisztenciális tartalmú változókat eltérő színnel jelöltem.

11.2. ábra. Az egyes tartalmak által kirajzolódott MDS-térkép

Az ábra vízszintes tengelyén balról jobbra haladva a nyilvános szféra felől haladnak a tartalmak a privát szféra felé. A fogvatartottak nagy körültekintéssel szelektálják ki azokat az információkat, amelyeket hajlandóak megosztani magukról másokkal, illetve amelyeket senkinek sem árulnak el, mivel a velük kapcsolatos információkkal rosszindulatú társaik visszaélhetnek, vagy nem akarnak gyengének mutatkozni mások előtt. Így érthetővé válik, hogy például a családdal kapcsolatos tartalmak miért nem egymáshoz közel helyezkednek el; a család támogató hozzáállását nyíltan vállalhatják, ám magányukról vagy családtagjaik nehéz helyzetéről nem beszélnek.

Az ábra függőleges tengelyén a pozitív tartományban olyan témák jelennek meg, amelyek időben közel vannak, „pillanatnyi”, „égető” jelenlétűek, azonnali beavatkozást vagy átgondolást igényelnek, nem lehet őket elodázní. A negatív irány felé haladva egyre távolabbi időtartományt érintő témák sorakoznak, mint például a családi kapcsolatok rendezése, a börtönbeli társas viszonyok kiismerése, a börtönrutin kialakulása, illetve a bűncselekménnyel kapcsolatos gondolatok rendezése, célok felállítása vagy a szabadulással kapcsolatos elhatározások meghozása. Ezek átgondolásához több idő áll rendelkezésre.

Az egzisztenciális tematikát lefedő, eltérő színnel jelölt változók nem képeztek elkülönülő csoportot az említések együttjárása kapcsán, vagyis nem más témáktól elkülönülten

reprezentálódnak a fogvatartottak gondolataiban, hanem börtönéletük más vonatkozásaival vegyítve. Előfordulásukat inkább a már megismert proximális-disztális idői tengely befolyásolja, hiszen az egzisztenciális témák között is vannak olyanok, amelyek megoldása azonnali erőfeszítést kíván, míg mások átgondolásához több idő szükséges.

XI. 4.

Eredmények II.

A kezdeti idő szubjektív megélésének összefüggése az idői tényezővel

A bekerülésük óta eltelt idő kapcsán egyetlen szignifikáns különbség adódott az egyes tartalmak megjelenésében. A 6 hónapnál nem régebben bekerültek többször számoltak be arról, hogy a börtön ráébresztette őket korábbi hibáikra ($\chi^2 = 4,283$, $p = 0,038$).

11.3. táblázat. Khi-négyzet próba eredményei (zárójelben a szignifikancia-értékek)

	Bent töltött idő: 6 hónapnál kevesebb vs. 6 hónapnál több
Bűncselekmény említése	0,016 (0,585)
Bűncselekmény reflexió	2,366 (0,113)
Ártatlanság	1,119 (0,260)
Büntetőügy	0,520 (0,391)
Kiszolgáltatottság	0,002 (0,603)
Rádöbbenés	4,283 (0,038)
Legrosszabb	0,303 (0,415)
Érzelmi mélypont	2,268 (0,109)
Kezdeti negatív érzések elmúltak	1,859 (0,148)
Kezdeti érzések nem változtak	2,578 (0,105)
Cél/motiváció	2,161 (0,121)
Kapcsolattartás	0,022 (0,609)
Kapcsolattartási engedély	2,366 (0,113)
Család hiánya	0,000 (0,612)
Család támogat	0,021 (0,552)
Család nem támogat	1,510 (0,187)
Család nehezen viseli	0,103 (0,485)
Alkalmazkodás	1,909 (0,136)
Összezártság	1,635 (0,213)
Barátkozás	0,061 (0,525)
Elhatárolódás	1,458 (0,197)
Várakozás	3,088 (0,072)
Börtönrutin	0,365 (0,445)
Börtönélet	2,641 (0,094)
Bezártság	0,758 (0,284)
Szabadulás	0,759 (0,288)
Egzisztenciális tartalmak összesen (alacsony vs. magas)	0,790 (0,273)

XI. 5.

Post hoc elemzés. A narratíva érzelmi dinamikájának kapcsolata a leírt témákkal

Nem képezte tárgyát a vizsgálatnak, ám mivel a megemlített témák között értékelhető elemszámban fordult elő, egy további rövid vizsgálatnak vettem alá a kezdeti időről kapott narratívumokat, ezúttal az elbeszélés érzelmi dinamikáját állítottam a középpontba. A résztvevők 20,6%-a megemlítette, hogy a kezdetben jelen lévő negatív érzelmi állapot már elmúlt, vagyis túljutottak rajta, tehát az egyértelműen negatív kezdeti állapot elviselhetőbbé vált azóta. Ez a pozitív irányú elmozdulás megfelel a redemptív narratíva-szerveződésnek (McAdams, 2008). Hasonlóképp redempciós forgatókönyv jellemzi a beszámolóok 23,5%-ában előforduló cél vagy motiváció megemlítését, amelyben a résztvevők hangsúlyozták, hogy milyen célkitűzések és tervek vezérik őket a jövőre nézve, amelyek segíti őket a kezdeti nehézségek átvészelésében. Kontamináció a fogalom eredeti értelmében nem fordult elő, hiszen nem volt olyan eredetileg pozitív esemény, ami negatívba fordult volna, ám a résztvevők 16,2%-a kifejezte, hogy a kezdeti negatív érzelmei nem változtak, ugyanolyan rosszul érzik magukat, mint a legelején. Ez a forgatókönyv, amelyben a negatív állapotot nem ellensúlyozza semmi pozitív, ez esetben megfeleltethető a kontaminációs jellegű narratíva-szervezésnek. Ennek a három témának a megjelenését vizsgáltam, azt kutatva, vajon más tartalmakkal, és ezen belül is az egzisztenciális témákkal összefüggnek-e. Feltételeztem, hogy a redempciós forgatókönyv az egzisztenciális témák nagyobb arányú említésével függ össze, a kontaminációs forgatókönyv pedig a kiutat nem jelző börtönélet említésével (börtönélet, börtönrutin, összezárttság, barátkozás, elhatárolódás, bezártság), valamint a bűncselekményen való rágódással (bűncselekmény említése, bűncselekmény reflexió).

A statisztikai elemzés ezúttal is az együttes előfordulások megoszlását vizsgálta, khi-négyzet próbát alkalmaztam. Az eredményeket a 11.4. táblázat mutatja be. Akik megfogalmazták, hogy a kezdeti állapothoz képest jobb érzelmi állapotban vannak, nem említettek többször más egyéb témát. Akik beszámoltak jövőbeli céljaikról, lényegesen többször említették a szabadulást (ami szintén a jövőbe mutat), illetve azt, hogy napjaikat a várakozás tölti ki. Ezen kívül többször fejezték ki, hogy a börtön a legrosszabb dolog, ami valaha velük történt. Többször említették az öt egzisztenciális tartalmat együttvéve (rádöbbenés, érzelmi mélypont, kezdeti negatív érzések elmúltak, kezdeti negatív érzések nem változtak és cél/motiváció témák megjelenésének összege).

A kontaminációt jelző téma (kezdeti negatív érzések nem változtak) említése együtt járt a kezdeti érzelmi mélypont kifejezésével, az elkövetett bűncselekmény értékelésével, a család hiányának kifejezésével, illetve az összes egzisztenciális téma megjelenésével.

11.3. táblázat. Khi-négyzet próba eredményei (zárójelben a szignifikancia-értékek)

	Redempció: Kezdeti negatív érzések elmúltak	Redempció: Cél/motiváció	Kontamináció: Kezdeti negatív érzések nem változtak
Bűncselekmény említése	0,013 (0,592)	1,659 (0,178)	0,041 (0,604)
Bűncselekmény reflexió	0,689 (0,336)	1,072 (0,245)	8,350 (0,009)
Ártatlanság	0,029 (0,591)	2,920 (0,106)	2,057 (0,182)
Büntetőügy	0,193 (0,495)	1,343 (0,239)	1,727 (0,236)
Kiszolgáltatottság	0,006 (0,596)	1,071 (0,238)	0,508 (0,358)
Rádöbbenés	2,591 (0,098)	1,587 (0,173)	3,407 (0,072)
Legrosszabb	0,013 (0,592)	4,113 (0,052)	2,178 (0,146)
Érzelmi mélypont	0,212 (0,442)	0,176 (0,452)	4,969 (0,027)
Kezdeti negatív érzések elmúltak		0,010 (0,603)	2,039 (0,148)
Kezdeti érzések nem változtak	2,039 (0,148)	1,659 (0,178)	
Cél/motiváció	0,010 (0,603)		1,659 (0,178)
Kapcsolattartás	2,363 (0,149)	0,544 (0,418)	0,057 (0,646)
Kapcsolattartási engedély	0,689 (0,336)	0,159 (0,496)	0,204 (0,463)
Család hiánya	0,193 (0,464)	1,110 (0,229)	5,708 (0,023)
Család támogat	1,170 (0,221)	1,033 (0,237)	0,040 (0,555)
Család nem támogat	0,013 (0,592)	0,037 (0,582)	1,083 (0,280)
Család nehezen viseli	0,847 (0,277)	0,558 (0,333)	0,251 (0,443)
Alkalmazkodás	0,080 (0,519)	0,558 (0,333)	2,492 (0,107)
Összezártság	0,193 (0,495)	0,544 (0,418)	0,057 (0,646)
Barátkozás	0,069 (0,525)	0,336 (0,397)	2,039 (0,148)
Elhatárolódás	0,106 (0,512)	0,546 (0,374)	0,001 (0,673)
Várakozás	0,885 (0,277)	3,615 (0,059)	0,113 (0,522)
Börtönrutin	0,069 (0,525)	0,245 (0,532)	1,410 (0,304)
Börtönélet	1,929 (0,208)	0,010 (0,603)	2,039 (0,148)
Bezártság	0,010 (0,603)	1,291 (0,212)	0,868 (0,296)
Szabadulás	1,333 (0,216)	6,862 (0,013)	0,013 (0,592)
Egzisztenciális tartalmak (alacsony vs. magas)	1,975 (0,139)	13,375 (<0,001)	4,626 (0,030)

XI. 6. Megvitatás

A fogvatartottak saját szavaikkal mesélték el, milyen érzésekre emlékeznek vissza a börtönbe kerülésüket követő első három hónap során. A legnagyobb arányban a kezdeti szubjektív érzések témacsoportjában érkeztek válaszok, amelyek között több egzisztenciális jellegű téma is szerepelt, például a korábbi életvitel átgondolása, vagy a megszokott életből való kiszakítotttság érzése, ami megerősíti az első hipotézisben megfogalmazott feltevést. Ezen kívül általánosságban elmondható, hogy a fogvatartottakat a börtön rendszerének kiismerése, illetve családi kapcsolataik ápolása foglalkoztatta a kezdeti időszakban.

A visszaemlékezésekben említett témák együttes előfordulását vizsgáló MDS-térkép a nyilvános-privát és időben közeli-távoli dimenzió mentén történő szerveződést fedte fel. A nyilvános-privát kettéválasztás a fogvatartottak azon igyekezetére utal, hogy ne fedjenek fel társaik előtt saját magukra nézve kedvezőtlen tényeket. Az idői dimenzió megmutatta, hogy melyek azok a témák, amelyekkel azonnal célszerű foglalkozni, és melyek azok, amelyekre később is vissza lehet térni. Erre az utóbbi területre összpontosultak a jövőre vagy a múltra

reflektáló tartalmak, mint például célok felállítása, szabadulás utáni tervek, a bűncselekmény értékelése vagy a börtönbe kerülés negatív voltának megemlítése.

A második hipotézisnek megfelelő eredmény, hogy a 6 hónapnál kevesebb ideje bent lévők többször említették a börtönbe kerülés utáni rádöbbenés, ráébredés jelenségét. Ám más egzisztenciális téma kapcsán ez az összefüggés nem mutatkozott meg.

Mivel a saját elbeszélésű beszámolóikban viszonylag nagy elemszámban fordultak elő a redempciót és a kontaminációt jelző tartalmak, egy rövid utólagos elemzés azt vizsgálta, ezek együtt kerülnek-e említésre más egzisztenciális vagy börtönre és bűncselekményre vonatkozó tartalmakkal. A kezdeti negatív érzelmek elmúlására irányuló beszámolók nem hoztak ilyen összefüggést, míg a jövőbeli célok említése együtt járt a szabadulás, a várakozás, a börtön mint legrosszabb élmény és az összes egzisztenciális tartalom kifejezésével. A redempciós tendencia tehát a célok és motiváció említésében volt tetten érhető. A kezdeti negatív érzések elmúlása elképzelhető, hogy azért nem hozott ilyen eredményt, mert bár az érzelmi megrázkódtatás már nincs jelen, a résztvevők hangulata továbbra sem mondható pozitívnak. Redempció helyett itt inkább a bekerülés okozta sokk elmúlásáról, a helyzet elfogadásáról vagy a börtönlétet tudomásul vevő rezignáltságról lehet szó.

A kontaminációs foratókönyv megjelenése, vagyis a kezdeti érzelmi megterhelés folyamatos megélésének említése együtt járt az érzelmi mélypont hangsúlyozásával, a család hiányolásával, a bűncselekmény értékelésével és az összes egzisztenciális tartalom felmerülésével. Az érzelmi mélypont, a család hiánya és a bűncselekmény reflexiója mind magában hordozza a rumináció lehetőségét, vagyis a kiútkeresés nélküli panaszkodást, rágódást (Lo, Ho, Hollon, 2008). Feltételezhetően az egzisztenciális tematika is negatív vetületében jelenik meg ezekben az elbeszélésekben. A börtönbe kerülés, mint életesemény redemptív vagy kontaminációs beépülése az énről szóló narratívába meghatározhatja a börtönbe való beilleszkedést, ám mivel erre irányuló kutatás nem ismert, csak feltételezéssel élhetünk (Kovács és mtsai, 2019b).

A 6. vizsgálat jelentős korlátja a kis elemszám. A kódolást egyetlen értékelő, maga a vizsgálatvezető végezte. A tartalomelemzés csupán az egyes tartalmak megjelenését kódolta, azok szubjektív vonatkozását nem. Például a társakhoz való alkalmazkodást egyesek könnyen kezelhető feladatként, mások súlyos teherként említették, vagy a kapcsolattartás vonatkozásában egyesek a levelek és telefonok felüdítő jellegét emelték ki, mások arra panaszkodtak, hogy ezek a lehetőségek csekélynek mondhatók az ideális kapcsolatfenntartás megvalósításában. További lényeges limitációt jelent a retrospektív jellegű beszámoló, hiszen így csupán a múltbeli események utólagosan megkonstruált narratíváját elemezhetjük.

Az egzisztenciális tematika nem bontakozott ki elkülönülten a válaszokból, mint ahogy rejtettsége folytán a terápiában is hosszas munka szükséges a feldolgozásához (Yalom, 2006). Ami azonban jelen vizsgálatban is kitűnt, hogy sokan a börtönbe kerülés határhelyzet jellegét emelték ki, vagyis olyan fordulópontot, amely korábbi életük átértékelésére készteti őket. Az egzisztenciális pszichológia szerint a határhelyzetek szorongást keltenek, de megfelelő hozzáállással (például redemptív narratíva-szervezéssel) az életben rendelkezésre álló lehetőségek gazdagabb kibontakoztatásához is hozzásegíthetnek (Frankl, 1997). Ez a vonatkozása a börtönbe kerülésnek az egyszerű tartalomelemzési módszerrel nem nyomon követhető, annak vizsgálatára mélyinterjúval való megközelítés adna módot. A múltba tekintést érdemes lenne kiegészíteni a jövőbeli tervekre irányuló beszámolókkal.

XII. fejezet

Az empirikus vizsgálatok általános megvitatása

XII. 1.

Az első hónapok dinamikája az utánkövetéses vizsgálatok eredményei alapján

A fogvatartott börtönbe kerülésekor szembesül a totális intézetekre jellemző szigorú és sajátos életrenddel, amihez alkalmazkodnia kell. Korábbi életétől és szeretteitől való elszakadása stresszt okoz számára, amelyhez hozzáadódik az új társas közegbe való beilleszkedés kényszere, valamint az elkövetett bűncselekmény által kiváltott érzelmek. Amennyiben először van börtönben, és családjában is ő az első börtönt látott személy, erősebb szégyen- és büntudatérzettel kell megbirkóznia. Amennyiben visszaesőként ismerős számára a börtön környezete, az emóció kiürítés és belenyugvás megküzdési módjai ismerősebbek számára, ezekre nemigen számíthat a problémák megoldásában, az érzelmi egyensúly megszerzéséhez azonban hozzásegíthetik. Szerencsésnek érezheti magát, ha valamelyik rokona volt már börtönben, hiszen akkor számíthat arra, hogy családja könnyebben eligazodik az ilyenkor szokásos bürokratikus teendőknél, hamarabb létrejöhet a kapcsolattartás, hamarabb látogathatják meg őt hozzátartozói az intézetben.

Egyik legfontosabb kezdeti teendője a kapcsolattartás kialakítása, s ezen belül is a látogatás elintézése. Jogerős elítéltként az egyszerűbb engedélyeztetés miatt erre hamarabb lehetősége nyílik, ám sokat számít a családtagok hozzáállása is. Ha vannak gyerekei, családja nagyobb készséget mutat a kapcsolattartás megszilárdítására, ha ártatlanságát hihetően adja elő, nagyobb eséllyel számíthat rokonai együttérzésére. A családtagoktól kapott támogatásért érzett hálát börtönbeli magaviseletével is kifejezi, s távol tartja magát a fegyelmi fenytéssel járó helyzetektől.

Feltételezhető, hogy akár elsőbűntényes, akár visszaeső az elkövető, kontroll tekintetében inkább belső kontrollosság jellemzi, vagyis ebben a kívülről irányított helyzetben is képes megtalálni azokat a lehetőségeket, amelyekkel kezében tarthatja az irányítást. Ám a börtönt nem tudja letagadni, 4 hónap elteltével valamelyest a külső kontroll irányába mozdul el a kontroll-érzet. A kívülről irányítottság érzete, a személyes erőfeszítések hatástalanságának megtapasztalása különféle fizikai tünetek megjelenése irányában hatnak. A kontroll megtartására tett aktív próbálkozások a beilleszkedés pozitív, szabálykövető formájához segítik hozzá, míg kontroll-próbálkozásainak alacsony észlelt hatékonysága beilleszkedésének negatív vetületét jelzik előre.

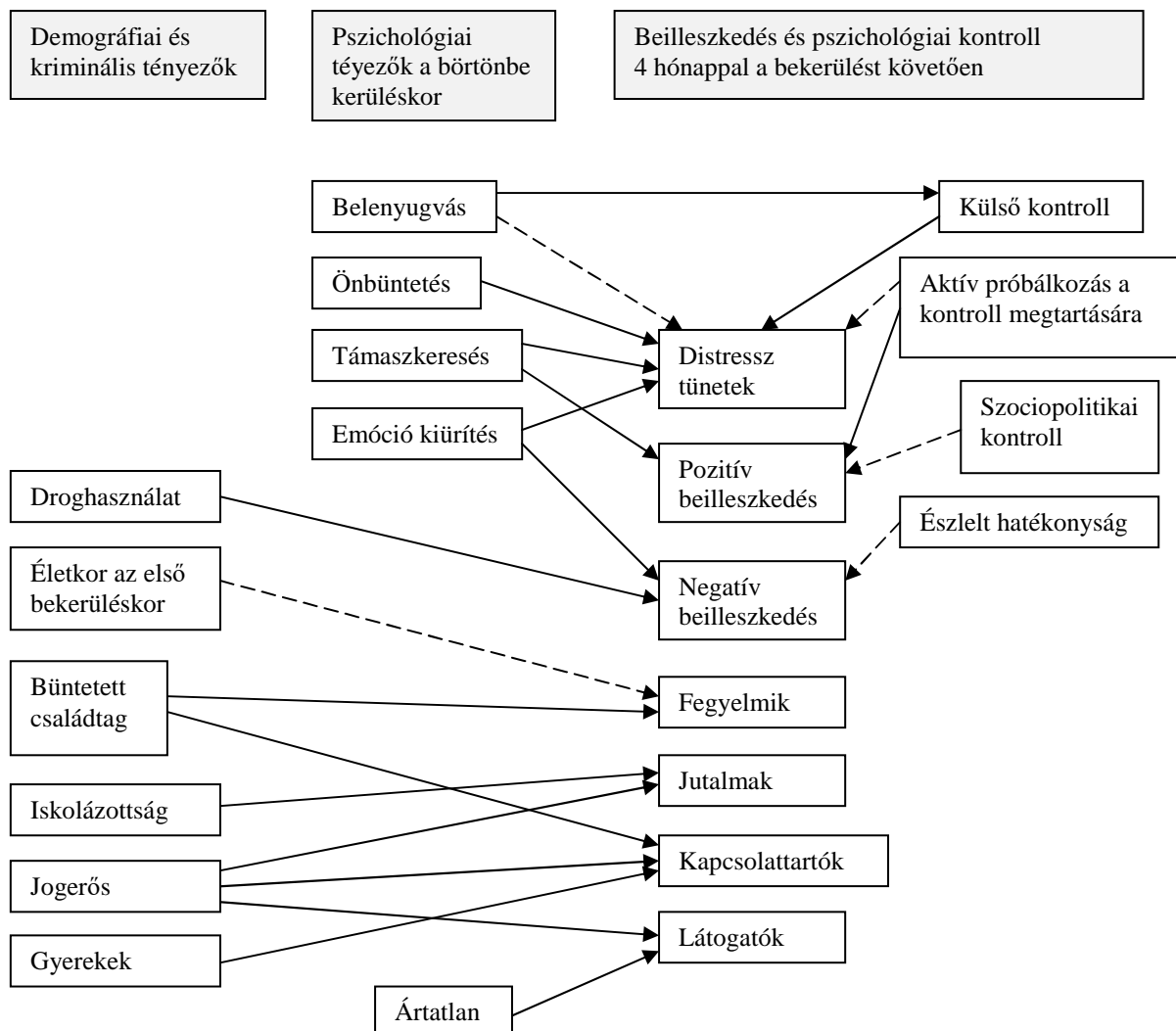
Amennyiben megküzdésében preferálja az önbüntetést, belenyugvást vagy figyelemelterelést, nagyobb mértékű szégyen és büntudat keletkezik érzelmvilágában, amelyek tovább rontják szubjektív fizikai egészség-érzetét. Az emóció kiürítéssel a viselkedési problémás rabok sorába kerül, hiszen a viselkedési szabályok megtartásához elengedhetetlen az indulatok megfelelő kontrollja. A sikeres intézeti beilleszkedéshez hozzásegíti a támaszkeresés megküzdési módja. A felelősség felvállalása (annak beismerése, hogy nem ártatlan az ellene lezajlott büntetőügyben) felébreszti a büntudat- és szégyenérzetét, amelyek nélkül nem történhetne meg a jóvátételre irányuló motiváció kialakulása.

A kezdeti időszakban rendezzi magában a bűnösség probléma által keltett érzéseket. Másfél év eltelté után önértékelése lényegesen magasabbnak mondható, mint frissen bekerült társaié. Az idő múlásával egyre inkább lefoglalják a börtönbeli mindennapok, bűncselekményére is kevesebbet gondol. 2 év elteltével sem a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat, sem a szégyen nem gyötri már.

A 12.1. ábrán a longitudinális vizsgálatok eredményeit tüntettem fel, célom az volt, hogy még egyszer utoljára kiemeljem azokat a tényezőket, amelyek az idő előrehaladtával is kifejtik hatásukat. A bekerüléskor felmért megküzdési változók csak a beilleszkedés önbeszámolós változóit, illetve más pszichológiai tényezők alakulását magyarázták. A hivatalos nyilvántartásból származó kimeneti változókat csak a demográfiai és kriminális háttértényezők magyarázták, valamint az ártatlanság hite, amelynek kiemelt szerepéről a korábbiakban már esett szó. Az elvégzett empirikus vizsgálatokat sikeresnek tekintem a tekintetben, hogy rávilágítottak kevésbé vizsgált összefüggésekre. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a fogvatartottak beilleszkedésének előrejelzéséhez a bekerüléskor a szociodemográfiai háttértényezőket és a kriminális előtörténetet szükséges alaposan feltérképezni. A stresszel való megküzdés képességének felmérése a pszichés egyensúly későbbi nyomon követéséhez járulhat hozzá, illetve a fogvatartottal folytatott egyéni terápiában segítheti a szakembert a személyiségfejlődés folyamatának kísérése kapcsán.

12.1. ábra. A börtönadaptációt 4 hónap elteltével meghatározó tényezők.

Megjegyzés: a pozitív irányú kapcsolatokat folytonos, a negatív irányú kapcsolatokat szaggatott nyíl jelzi.

XII. 2.

A vizsgálatok módszertanával kapcsolatos tapasztalatok és limitációk

Mind a hat empirikus vizsgálatban kizárólag felnőttkorú férfi fogvatartottak vettek részt, ezért eredményeim alapján nem lehet megállapítást tenni a nők, fiatalok vagy speciális elkövetői populációk jellemzőire. A második vizsgálatban, amelyben három különböző büntetés-végrehajtási intézetben is lehetőségem nyílt az adatfelvételre, az eredmények egy része az intézetek közti különbségekből adódott. Így tehát további limitációként kell értékelni, hogy a vizsgálatok többsége a Veszprém Megyei Bv. Intézetben került lefolytatásra, annak ellenére, hogy minden esetben a mintákban előzetes letartóztatottak és jogerős elítéltek, elsőbűntényesek és visszaesők, valamint erőszakos és vagyon elleni elkövetők is képviseltetve voltak.

A vizsgálatok során törekedtem megfelelő elemszámú mintákkal dolgozni. A mintavételt torzította a kérdőíves módszer, mivel az írástudatlan vagy a kérdőíveket nem értő fogvatartottak eleve nem kerülhettek be a mintába, továbbá ők döntötték el, hogy van-e kedvük részt venni a vizsgálatban vagy sem. Így további vizsgálódást igényel, hogy a kérdőíveket ki nem töltő fogvatartottak beilleszkedése és megküzdése hogyan jellemezhető. Szintén módszertani kritikaként merül fel, hogy volt olyan vizsgálat, amelyben a fogvatartottak a kérdőíveket a zárkában töltötték ki, így a vizsgálatvezető segítségével közvetlenül nem állt rendelkezésre a kérdések értelmezésénél. Bár jutalmazás vagy egyéb előnyhöz jutás nem járt a vizsgálatokban való részvételért, problémát vethet fel, hogy a vizsgálatok nagyobb részét munkahelyemen folytattam le; nem kizárható, hogy a kérdőívek kitöltéséért „cserébe” a fogvatartottak arra számítottak, hogy a későbbiekben a börtönpszichológus felé intézett kéréseik kedvező elbírálásban részesülhetnek.

Az empirikus vizsgálatok megtervezése és lefolytatása közben számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy a fogvatartottak által kitöltött papír-ceruza tesztek és narratív beszámolók nem fedik a valóságot, akár a megértési nehézségek, akár a jó benyomáskeltés, akár a szándékos félrevezetés célzata miatt. Összességében véve a használt kérdőívek jól alkalmazhatónak bizonyultak a fogvatartotti vizsgálati mintában. A Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív kitöltése esetében találok a kettős tagadásból adódó tesztkitöltési nehézségekkel, amelyek azonban elenyésző számuk miatt nem okoztak torzítást az eredményekben. A túlzott bonyolultság ellenpólusaként a túlzottan leegyszerűsített kérdésfeltevés sem kedvezett a kitöltésnek, a gyerek-kérdőívből átalakított Felnőtt Novicki-Strickland Belső-Külső Kontroll Skála tételeihez többen odaírták, hogy gyerekesnek tartják azokat. Mivel a Likert-típusú skálák kitöltése nem ütközött nehézségekbe, nem szükséges a válaszadási lehetőségek számát kétfélre (*igen-nem*) csökkenteni a kitöltők „kímélése” érdekében.

Két esetben nyitott kérdésfeltevéssel saját ötleteiket, véleményüket kérdeztem – egy ízben a kontroll kézben tartásának lehetőségéről, egy alkalommal a bekerülést követő időszak szubjektív megéléséről. Bár a kitöltési arány alacsonyabb volt, mint az előre felkínált válaszok kiválasztása esetén, hasznos módszernek tartom, hiszen a börtönnel kapcsolatos pszichés jelenségek egy része oly kevésbé kutatott terület, hogy a fogvatartottak beszámolóí mentén ki lehet alakítani azokat az irányvonalakat, amelyeken érdemes elindulni és alaposabb elemzéseket tervezni. Sajnos összességében véve a két tartalomelemzési módszer kivételével minden vizsgálat Likert-típusú skálák alkalmazásával került kivitelezésre, ami módszertanilag egysíkúvá teszi a vizsgálatokat. Alaposabb vizsgálódásra adott volna lehetőséget a mélyinterjú módszer vagy más kvalitatív eljárás. Annál is inkább, mivel ezek a nyitott kérdések is írásbeli választ kértek, vagyis az írás-olvasástudásnak a gondolatok közlésére alkalmas szintjét kívánták meg.

XII. 3.

A vizsgálatok erősségei, további kutatási irányok

Disszertációmban arra vállalkoztam, hogy átfogóan vizsgáljam a börtönadaptáció pszichológiai tényezőit és dinamikáját, valamint hogy bevonjam a pozitív pszichológia fogalom- és eszköztárát a magyarországi fogvatartottak tudományos vizsgálatába. Elsőként vizsgáltam a megküzdés, a morális érzelmek és a börtönadaptáció kapcsolatát.

Mind a külső-belső kontroll, mind a büntudat és szégyen kapcsán lehetőségem volt megvizsgálni ezeknek a konstruktumoknak az általános és börtönspecifikus mutatóit is. Az eredmények összességében véve azt mutatják, hogy érdemes a börtön környezetére vonatkozó, területspecifikus megfogalmazású kérdőívekkel dolgozni, mivel árnyaltabb összefüggések megvilágítására alkalmasak.

Két vizsgálatban is lehetőségem volt ugyanazon személyeket eltérő időpontokban vizsgálni, így – a börtönökben lefolytatott kutatások nagy részével ellentétben – a börtönadaptációt folyamatában is vizsgálni tudtam. Továbbá egy esetben a bekerülés óta eltelt idő alapján összehasonlításokat téve kvázi-longitudinális elrendezést lehetett kialakítani. A szakirodalom alapján felállított hipotéziseket nem minden esetben sikerült igazolni, ugyanakkor meggyőződésem, hogy az idői tényező figyelembe vételével mélyebb összefüggések tárultak fel, amelyek a keresztmetszeti adatokból nem emelkedtek volna ki, illetve elhalványultak olyan összefüggések, amelyek a keresztmetszeti eredményekből fontosnak tűntek (lásd még a XII.6. fejezet).

Ugyanazon fogvatartottak börtönbeli útjának nyomon követése, vagyis longitudinális elrendezésű vizsgálatok lefolytatása kitűnő irányvonal lenne a befogadáskor felmért rizikó ellenőrzésében (Somogyvári, 2018), a börtönben indított terápiás programok hatásvizsgálatában (Szabó, 2012b), illetve a szabadulásra való felkészítés keretén belül az egyéni erőforrások és erősségek fejlődésének nyomon követése kapcsán. Szintén számos lehetőség rejlik a narratív beszámolókra és tartalomelemzésre építő feltáró vizsgálatokban, amelyek további irányokat jelölhetnek ki a kutatások számára (Hegedűs, Fekete, Sipos, 2016). „Minél mélyrehatóbban leszünk ugyanis képesek megérteni azokat a torzításokat, amelyek a fogvatartottak kognitív folyamatait jellemzik akkor, amikor a civil világról szóló elképzeléseiket kialakítják, annál jobb terveket és stratégiákat dolgozhatunk majd ki annak érdekében, hogy ezeket a valósághoz közelítsük és a nyílt viselkedést módosítsuk” (Fiáth, 2013, 64. old.).

Saját vizsgálataimban csupán moderátor vagy függő változóként jelent meg a társas kapcsolatok, ezen belül is a hozzátartozókkal való kapcsolat vizsgálata, ám több esetben jelentős összefüggések tárultak fel. Például a fogvatartottak fegyelmi helyzete vagy kontroll-érzete nem egyszerűen „saját ügy”, hanem egyértelműen a családtagoknak való megfelelést vagy a tőlük kapott támogatás igényét tükröző tényező. Hiába veszi körül a fogvatartottakat számos „sorstárs”, hiába fordulhatnak segítségért a börtönben szolgálatot teljesítő reintegrációs, egészségügyi, pszichológusi vagy lelkeszi személyzethez, *valódi* támogatást csak családjuktól fogadnak el, kizárólag bennük bíznak. A szociális háló feltérképezése, a családi kapcsolatok erősítése ennek megfelelően különösen fontos feladata lenne a börtönnek, mert ez olyan erőforrás, amely a pszichológiai megküzdő képességet növelheti.

A családra gyakorolt járulékos következményeket Foucault is hangsúlyozza: „a börtön azt a rosszat közvetíti és általánosítja, amit neki kellene megelőznie, és a büntetések egyéniesítésének elve ellenében hat, amikor az egész családot sújtja; azt mondják, hogy „a börtön nem büntetés. Az emberiség fellázad e szörnyű gondolat ellen, amely szerint nem büntetés, ha egy állampolgárt megfosztunk legértékesebb javaitól, szégyenletesen elmerítjük a bűnben, kiragadjuk mindenből, ami lelkének drága, s tán mi siettetjük romlását, elveszünk nemcsak tőle, hanem szerencsétlen családjától is a létfenntartásához szükséges valamennyi

eszközt.” ” (Langres szavait idézi: Foucault, 1990, 163. old.) „...a Magyarországon fogva tartott 18 ezer emberhez legalább 40 ezer gyermek sorsa kapcsolódik közvetlenül, akik nem tehetnek a szülők által elkövetett bűncselekményekről, akiknek a szülő bebörtönzése legalább akkora büntetés, akik mellett nincs ott a szülő, mikor igazán szükségük lenne rá, akiket stigmatizál a társadalom, és ujjal mutogatnak rájuk, mert az apjuk-anyjuk börtönben van” (Boldizsár, Luzsi, Juhász, 2014, 38. old.)

XII. 4.

Demográfiai és kriminális tényezők szerepe a börtönadaptációban

A legtöbb börtönben végzett vizsgálathoz hasonlóan az elemzésekbe én is bevontam számos demográfiai és kriminális tényezőt. Az életkor pozitívan korrelált a problémafókuszú megküzdéssel és a feszültség kontrollal, valamint negatívan a külső kontrollossággal. Az iskolázottság szintén az előbb említett két problémaorientált megküzdési stratégiával állt egyenes összefüggésben. Az iskolázottabb elkövetőkre erősebb bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és alacsonyabb bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen volt jellemző.

Az erőszakos és nem erőszakos bűncselekmények elkövetőinek összehasonlítása azt a célt szolgálta, hogy feltárjuk azokat a lehetséges deficiteket, amelyek predesztinálják az elkövetőket a visszaesésre, s amelyek fejlesztésére a börtönben programokat lehetne indítani (Tinklenberg és mtsai, 1996). A bűncselekmények mentén történő elkülönítés aggályokat vetett fel, hiszen számos fogvatartottat több bűncselekménnyel is vádolnak, s ezek közül csupán azok kerültek kódolásra, amiket a kérdőíveken feltüntettek. Mindazonáltal az eredményekből kitűnt, hogy a nem erőszakos bűncselekmények elkövetőire magasabb fokú problémafókuszú megküzdés jellemző. Az erőszakos elkövetők a bekerüléskor külső kontrollosabbak és alacsonyabb az önértékelésük.

A visszaeső fogvatartottak az elsőbüntényesekhez képest magasabb emóció kiürítéssel és belenyugvással reagáltak a stresszhelyzetekre, továbbá alacsonyabb pontszámokat értek el a morális attitűdök mentén. Bár külső kontrollosságban nem különböztek, mégis elmondható, hogy az összes börtönben töltött idő növekedésével nőtt a külső kontrollosság is (hasonló eredményre jutottak Griffit és mtsai, 1981, és Pugh, 1993).

Elsőbüntényesek és visszaesők bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen értékei nem különböztek, ugyanakkor azok a fogvatartottak, akiknek családjában nincs büntetett előéletű személy, erősebb büntudatot és szégyent éreztek. Ez az eredmény rávilágított arra, hogy a büntetés-végrehajtásban használt, leegyszerűsítő „elsőbüntényes” címke nem esik egybe ténylegesen az első bűncselekmény elkövetésével, amit negatív érzelmi állapot kísér. Összességében véve az eredményekből úgy tűnik, hogy nem az elsőbüntényesek megküzdése „jobb” (adaptívabb) a visszaesőkénél, hanem a visszaesők mutatnak deficitet a megküzdésben és további pszichés jellemzőkben, amelyek befolyásolják börtönbeli beilleszkedésüket és a szabadulás utáni visszailleszkedésüket is (vö. Mohino és mtsai, 2004). Hasonló eredményre jutott Zamble és Porporino (1990) is: „...a problémás megküzdés jelentős hajlamosító tényező a bűncselekmények elkövetésére. Azok az egyének, akik a legrosszabbul küzdenek meg, a legnagyobb valószínűséggel kerülnek vissza a börtönbe újra és újra” (62. old.)

Az intézeti magaviselet kapcsán lefolytatott regresszió-elemzésekben a kontroll-érzés mellett demográfiai és börtöntapasztalatra vonatkozó tényezők szerepe rajzolódott ki. Mind az önbeszámoló magaviseleti mutató, mind a fegyelmi és jutalmazási helyzet meghatározó tényezői az iskolázottság, az életkor, az aktuálisan és összesen börtönben eltöltött idő, a büntetett családtag jelenléte, valamint az első börtönbekerüléskor jellemző életkor (vö. Cunningham és Sorensen, 2007; DeLisi és mtsai, 2011). Pszichológiai tényezők (általános, illetve börtönspecifikus külső kontroll, aktív próbálkozások a kontroll kézben tartására,

támaszkeresés megküzdési módja) csak az önbeszámolás magaviseleti mutató kapcsán bizonyultak magyarázó erejűnek, deprivációs tényező (fogvatartás típusa) pedig csak a nyilvántartás adatainak elemzésekor. A többi meghatározó változó az import (a börtönbe kerülést megelőzően is jelenlévő szociális vagy demográfiai) tényezők közül került ki (vö. Steiner és mtsai, 2014). Összességében véve elmondható, hogy az intézet életébe való szabálykövető beilleszkedés nem elsősorban pszichológiai tényezőkön múlik, hanem a szocializáció folyamatának alakulásán.

A börtön felnőttkorban is szocializációs tereppé válhat, ezt a jelenséget kutatják a prizonizációval kapcsolatos vizsgálatok, amelyekben a fő hangsúly az egymás társaságában eltöltött idő alatt végbemenő attitűd- és értékátadás folyamatán van. Minél fiatalabb életkorban kerül be valaki a börtönbe, annál inkább szocializációjának egy része a börtönben megy végbe, mintegy a börtönkörnyezet „otthonossá” válik számára, ami megnehezíti a szabadulás utáni sikeres visszailleszkedést. A börtönbeli beilleszkedést az egyéni demográfiai jellemzőkön túl meghatározza a rabtársadalomban elfoglalt hely és az ezzel járó szerepek és normák rendszere is (Boros és Csetneky, 2002). A disszertáció empirikus vizsgálatait a közvetlen szociális hatások kutatásával lenne érdemes kibővíteni, arra a kérdésre koncentrálni, hogy mely egyéni jellemzők segítik hozzá a fogvatartottakat az egymáshoz való alkalmazkodáshoz és a társas hatások megfelelő kezeléséhez.

XII. 5.

Pszichológiai tényezők szerepe a börtönadaptációban. Pozitív börtönpszichológia

A fogvatartottak megküzdése kiemelt területe a börtönadaptáció vizsgálatának. A külföldi megfigyelésekkel egybevág az a megfigyelés, hogy a fogvatartottak megküzdésére a probléma-orientáció magas szintje jellemző, vagyis a felmerülő akadályokat igyekeznek a lehető leghamarabb leküzdeni (Zamble és Porporino, 1988). Feltehetően a cselekvés sok esetben megelőzi az átgondolást, ezért reakcióik pillanatnyi célok által vezéreltek, kevésbé megfontoltak. A belátás nélküli cselekvés indíttatása magyarázható lehet az intellektuális képességek gyengébb mivoltával, vagy azzal a késztetéssel, hogy önmagukkal el tudjanak számolni, hogy legalább megpróbálták kezelni a problémát. Amennyiben meg sem kísérelnék kezelni a helyzeteket, a passzivitás folytán a tehetetlenség és reménytelenség, ezek következtében pedig a depresszió és a szorongás uralkodna el rajtuk (Miller és Seligman, 1976). A cselekvés fenntartja bennük azt a látszatot, miszerint ők uralják környezetüket, ezzel biztosítva a viszonylagos stabilitást önbizalmukban és énképükben (Rothbaum, Weisz és Snyder, 1982).

A megküzdésben három jól elkülönülő mintázatot lehetett azonosítani; a három klaszter egyéb háttér-tényezőkben is elkülönült egymástól. A szocializációs előzmények közül a gyerekkori intézeti nevelkedés, a családban megtapasztalt bántalmazás és a korábbi öngyilkossági kísérlet vagy önkárosítás összefüggött a megküzdés maladaptív módjaival, tehát számolni kell a sérülékenységgel a stressztűrés kapcsán.

A distressz-tünetek mértékére a megküzdési módok közül az önbüntetés és a belenyugvás gyakorolt hatást. Az általam alkalmazott megküzdési kérdőív belenyugvás alskálája az aktív elfogadás jelenségéhez állt közel, amely nem egyszerű beletörődést jelez, hanem annak célzatát, hogy a fogvatartott saját magát képessé tegye a körülményekhez való igazodásra (vö. Nakamura és Orth, 2005; Oláh, 2005). A börtönbe kerüléskor a belenyugvásra való hajlam és a belső kontrollal beállítottság együttesen a tünetek csökkenését eredményezte négy hónappal később.

Az önbüntetés pozitív összefüggésben állt a distressz erősebb megélésével, s ezt a kapcsolatot részben a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen érzése mediálta. Az önbüntetés

ilyen jelentős szerepe a hipotéziseknek ellentmondó eredmény, mégis logikus az összefüggése a szégyennel és a testi tünetekkel. A megküzdési módok közül az önbüntetés tartalmazza a fokozott önreflexiót, vagyis annak szándékát, hogy a fogvatartott a kialakult problémán túl önmaga szerepét is megvizsgálja. Az őszinte önreflexió és a társadalom elítélő viszonyulása (a letartóztatás) eredményeként kialakult szégyenérzet negatív irányba mozdítja el az énképet, ezáltal kedvezőtlen hatást gyakorol a pszichés közérzetre (Cechaviciute és Kenny, 2007). Ezt a magyarázatot támasztja alá az önértékelés csökkenése a szégyenérzet enyhe emelkedésénél (nagyon magas szégyenérzet kompenzatorikus önértékelés-emelkedéssel járt).

A büntetés és szégyen kapcsán jelentős eredményként emelkedett ki az ártatlanság hite, mint pszichológiai beállítódás. Az önmagukat ártatlannak tekintő fogvatartottakban alacsonyabb volt a büntetés és a szégyen érzete is, míg akik felvállalták bűncselekményükért a felelősséget, meg kellett küzdeniük annak érzelmi vonatkozásával is. A negatív érzelmek önbüntetésre való hajlammal párosulva rossz pszichés közérzetet eredményeztek, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a felelősségvállalás elengedhetetlen a bűncselekmény reális megítéléséhez, a tanulságok levonásához és a visszaesés elkerüléséhez (Ware és Mann, 2012). A terápiás gyakorlatból ismert jelenség, hogy a tévedések belátása kezdetben negatív irányban befolyásolja az érzelmeket, később azonban hozzásegít a pozitív változáshoz, fejlődéshez (Hofman, Asmundson és Beck, 2013). Tangney és munkatársai (2011) is azon az állásponton vannak, hogy a bűncselekmény okozta szociális károk helyreállítása csak a büntetés bizonyos szintjének megléte esetén lehetséges, ezért különféle intervenciókkal kell a megfelelő feltételeket megteremteni.

Általában véve megállapítható, hogy megjelent a bűncselekmény okozta bűnhődés, de nagyobb valószínűséggel a fogvatartás első két évében, főként jogerős elítéltek esetében. Az előzetes letartóztatás hosszú elhúzódása belekényszeríti a fogvatartottakat ártatlanságuk permanens bizonygatásába, ami pszichés szinten ellene hat a valódi megbánásnak, ami a büntetés egyik célja lenne. Bánáti (2015) továbbá kiemeli, hogy letartóztatottak esetében arra is figyelni kellene, hogy családi, munkahelyi kapcsolataik ne szakadjanak meg, ne menjenek tönkre, hiszen letartóztatásuk megszűntével ugyanott kellene folytatniuk életüket, ahonnan kiszakította őket a kényszerintézkedés.

A börtön totális rendszerén belül a fogvatartottak képesek magukban kialakítani a kontroll szubjektív érzését. A börtönön belül azok váltak belső kontrollossá, akikre a mindennapi életben is belső kontrollos beállítódás jellemző (vö. Pugh, 1993; Groh és Goldenberg, 1976). Ugyanakkor a börtönbe kerüléskor jellemző külső kontroll kezdetben segítette a kívülről irányított rendszer elfogadását. Kimutatható volt, hogy a börtönben töltött idő, illetve a többszöri börtönbüntetés a külső kontrollosság megerősödésének irányában hatott (Griffith és mtsai, 1981). A többszöri visszaesés és a bűnöző társak között eltöltött idő a fogvatartottak bűnöző identitását erősíti meg, amelynek eredményeképp a bűnelkövetés részévé válik viselkedési repertoárjuknak (Adler és mtsai, 2002). A törvényeket egyre kevésbé ismerik el, s a szabályok megszegése alól különféle kibúvókat találnak. A bűncselekmények semlegesítése, illetve azok külső okokkal történő magyarázata a külső kontroll irányába mutat. Tehát elképzelhető, hogy a külső kontrollos beállítottságot nem a börtönben tapasztalt irányítottság eredményezi idővel, hanem az életvitel- és identitásbeli változás, amely folytonos magyarázkodásra készíti az elkövetőket. Saját érdekükben magyarázataik egyre inkább kifogásokká formálódnak, s idővel megszilárdult beállítottságot alakítanak ki, beépülnek narratív identitásukba is (McAdams, 2008; Fiáth, 2012).

A külső-belső kontroll vizsgálata kapcsán kapott fontos eredmény, hogy a fogvatartottak leginkább a börtönbeli helyzetük alakítása felett érezték kontrollt, mind pszichés, mind szociális vonatkozásban. A legkisebb kontrollt családtagjaik ügyeinek és saját büntetőügyük intézésében érezték. Börtönbeli helyzetük alakításához a problémafókuszú megküzdési mód kapcsolódott: helyzetük kezelését olyan feladatként tartották számon, amellyel kapcsolatban

folyamatosan meg kell próbálniuk megtartani az irányítást, s amelyben a megfelelő hozzáállás sikerrel kecsegtet. A pozitív intézeti beilleszkedést, az intézeti programokon való részvételt részben megküzdésként használták hangulatuk szabályozására. Jó alkalmazkodásuk miatt kevésbé kellett tartaniuk a személyi állománnyal való konfliktustól is, ami viszonylagos nyugalmat biztosított számukra.

A disszertációban alkalmazott vizsgálati elrendezések nem tértek ki a fogvatartottak szociális beilleszkedésére, vagyis a fogvatartotti társak között betöltött szerepeikre és informális státusukra, ezért a vizsgálatok nem tudtak teljes képet adni a börtönbe kerülés kezdeti időszakának pszichológiájáról (Boros és Csetneky, 2002). Ugyanakkor az egyéni erősségek és sérülékenységi tényezők feltárásával számos olyan összefüggésre derült fény, amelyek a fogvatartottakkal való munkát segítik elő, mind a diagnosztika és pszichés rizikótényezők szűrésével, mind a reintegráció elősegítésével kapcsolatban. A személyiségjellemzők és egyéni rizikófaktorok azonosítása könnyebben valósítható meg, mint a szociális helyzet felmérése, hiszen a fogvatartottak a bizalmatlanság és a félelem miatt ritkán osztják meg társas élményeiket, ugyanakkor saját érzéseikről és problémáikról könnyebben beszélnek.

A börtönbe kerülést követően a fogvatartottak hangulatának alakulása és beilleszkedése az eredendően fennálló demográfiai jellemzőkön és pszichés sérülékenységen túl a börtönben kialakított alkalmazkodási stratégiáktól is erősen függött, ezért a vizsgálódások szempontrendszerét érdemes kibővíteni klasszikus import-deprivációs szemléleten túlmutató tényezők bevonásával. Bár az empirikus vizsgálatokból kiderült, hogy az import és deprivációs tényezők kiegészítése szükséges az egyéni erősségek felméréseivel. A börtönök biztonságára nézve elsődleges szempont a fogvatartottak szabálykövető magatartásának elérése, a fogvatartottak oldaláról nézve azonban legalább ennyire fontos feladat a pszichés stabilitás kialakításához és a szabadulás utáni törvénytisztelő életmód fenntartásához szükséges motiváció és képességek kialakítása (Fiáth, 2013). Utóbbi tényezők azonosításához járultak hozzá a disszertációban bemutatott, pozitív pszichológiai szemléletű vizsgálatok. Egyetértek Zamble és Porporino (1990) gondolatával: „ha többet tudnánk arról, hogyan hat a börtön az egyénekre, jobb rálátásunk lenne arra, milyen programok szükségesek és melyek lehetnek a leghatékonyabbak” (54. old.); a szabadulásra felkészítés és a börtönadaptáció látszólag elkülönülő vizsgálódási területek, ám be kell látnunk, hogy a reintegrációs cél eléréséhez egységes szemléleti keretben kell rendszereznünk az eddigi tudományos eredményeket.

XII. 6.

A vizsgálatok elhelyezése a hazai börtönpszichológusi szakma és igazságszolgáltatási rendszer keretében

Az előzetes letartóztatottak helyzete több tekintetben is eltér a jogerős elítéltektől, s ezek a jogi eltérések tényleges pszichológiai különbségekké alakulnak a bent töltött idő folyamán. Disszertációm vizsgálataiban – bár nem ez képezte elsődleges célját a vizsgálatoknak – fény derült arra, hogy az ártatlanság vélelme pszichés bumeráng-hatást eredményez a bűnhődéssel kapcsolatban: minél inkább a fogvatartottak rá vannak kényszerítve, hogy mentegedőzzenek a bűncselekmény miatt, annál inkább megerősödik bennük az a beállítódás, hogy ők a körülmények áldozatai lettek, s bűncselekményük alól jogosan felmenthetők. Sokkal inkább a jogerős elítéltek voltak képesek a bűncselekményükkel kapcsolatban proszociális irányba mutató érzelmeket és viszonyulást mutatni.

Egy másik jogi-kriminológiai kategória az elsőbűntényes elkövető kategóriája. A büntetés-végrehajtási terminológia szerint elsőbűntényes az elkövető akkor, ha először került börtönbe

valamely bűncselekmény megvalósítása miatt. Ugyanakkor a fokozatosságra építő igazságszolgáltatási rendszerben az első kihágásokat – természetesen azok súlyosságát is figyelembe véve – rendszerint nem azonnal börtönnel büntetik. Így az elsőbűntényes elkövetők a sokadik bűncselekményük után jutnak *először* börtönbe, ekkor már azonban nagy részükben kialakult a bűnöző önazonosság, így pszichológiailag jobban hasonlítanak a visszaesőkre, mint azokra, akik valóban először kerülnek az igazságszolgáltatási rendszer látóterébe. Az „elsőség” szocializációs színezetet is ölt, mivel a bűncselekménnyel kapcsolatos bűnhődés leginkább azokat jellemzi, akiknek a közvetlen környezetében mások is tisztelik a törvényeket.

Összességében véve felmerül az a kérdés, hogy van-e értelme az előzetes letartóztatás túl hosszú ideig való elhúzásának, hiszen az ártatlanság és bűnösség határvonalán történő pszichés egyensúlyozás jelentősen leterheli az előzetes letartóztatottak mentális kapacitását, amely által kevésbé nyitottak a személyiségüket pozitív irányba mozdító változások irányába. Terápiába vonásuk szinte lehetetlen (Zamble és Porporino, 1990), s a folyamatos bizonytalanság által okozott állandó feszültség pszichopatológiák kialakulására veszélyezteti őket (Andersen és mtsai, 2000).

A fogvatartottak börtönbeli pszichés egyensúlyát nem csupán az határozza meg, hogy szocializációjuk során milyen sérülékenységi tényezők alakultak ki náluk (*import modell*), illetve hogy a börtönben milyen deprivációkat éltek meg (*deprivációs modell*), hanem az is, hogy miként küzdenek meg a börtön által jelentett kihívásokkal, hogyan tartják meg önbizalmukat, és hogyan védik meg identitásukat és családi kapcsolataikat a fokozott nyomás ellenére. A pozitív pszichológia a személyes erőforrások fókuszba állításával a gyógyítás számos területén szemléletváltozást ért el (Seligman, 2011), s a disszertációban bemutatott vizsgálati eredmények is megerősítik, hogy van létjogosultsága a fogvatartottakkal való munkában is.

A börtönökben dolgozó pszichológusok munkája nagyobb részben a fogvatartottak prizonális problémáinak megoldására irányul, s ritkán valósul meg a reszocializációt elősegítő tevékenység, annak ellenére, hogy a törvény ezt jelöli meg elsődleges feladatul (Szabó, 2012a). A börtönre való felkészítésben hangsúlyos a bekerüléskor jellemző rizikótényezők megismerése, a szabadulásra való felkészítésben azonban ezek mellett nagy figyelmet kellene szentelni a személyes erősségek feltérképezésére és az esetleges hiányosságok kijavítására (Kovács, 2014). Nagy változást hozna a büntetés-végrehajtási szervezetek életében, ha tevékenységük fő céljának az elkövetők visszailleszkedésének segítségét tűznék ki.

Irodalomjegyzék

- 56/2014. (XII.5.) BM rendelet a rendőrségi fogdák rendjéről. Letöltve 2019. március 19-én a <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1400056.BM> oldalról
2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. Letöltve 2019. március 19-én a <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200100.TV> oldalról¹⁶
2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról. Letöltve 2019. március 19-én a <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300240.TV> oldalról
2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról. Letöltve 2019. március 19-én a <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1700090.TV×hift=ffffff4&txtreferer=0000001.TXT> oldalról
- A Miniszteri Bizottság R/87/3. számú ajánlása a tagországoknak az Európai Börtönszabályokról. Letöltve 2019. március 19-én a https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804d4ee0 oldalról
- 42/2008. (XI. 14.) EüM–SZMM együttes rendelet a kábítószer-függőséget gyógyító kezelés, kábítószer-használatot kezelő más ellátás vagy megelőző-felvilágosító szolgáltatás szabályairól. Letöltve 2019. március 19-én a <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0800042.EUM> oldalról
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2012): Prisons and drugs in Europe: The problem and responses. Publications Office of the European Union, Luxembourg
- Adler, F., Mueller, G.O.W., Laufer, W.S. (2002): *Kriminológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Agaibi, C.E. Wilson, J.P. (2005): Trauma, PTSD, and resilience: a review of the literature. *Trauma, Violence, & Abuse*, 6, 195-216.
- Allison, D.B., Baskin, M.L. (ed.) (2009): *Handbook of assessment methods for eating behaviors and weight-related problems. Measures, theory, and research*. SAGE Publications, Thousand Oaks, California, USA.
- Albert F. (2014): A börtönbüntetés hatása a baráti kapcsolatok alakulására. In: Spannraft M., Sepsi E., Bagdy E., Komlósi P., Grezsa F. (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*. Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, Budapest. 160-171.
- Alpert, G.P. (1979): Patterns of change in prisonization: A longitudinal analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 6, 159-174.
- Andersen, H.S., Sestoft, D., Lillebaek, T., Gabrielsen, G., Hemmingsen, R. (2003): A longitudinal study of prisoners on remand. Repeated measures of psychopathology in the initial phase of solitary versus nonsolitary confinement. *International Journal of Law and Psychiatry*, 26, 165-177.
- Andersen, H.S., Sestoft, D., Lillebaek, T., Gabrielsen, G., Hemmingsen, R., Kramp, P. (2000): A longitudinal study of prisoners on remand: psychiatric prevalence, incidence and psychopathology in solitary vs. non-solitary confinement. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 102, 19-25.
- Andersson, G. (1996): The benefits of optimism: A meta-analytic review of the Life Orientation Test. *Personality and Individual Differences*, 21, 719-725.
- Aszmann A. (szerk.) (2003): *Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása. Egészségügyi Világszervezet nemzetközi kutatásának keretében végzett magyar vizsgálat "Nemzeti Jelentés" 2002*. Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest

¹⁶ Az empirikus vizsgálatok lefolytatásának egy részénél még a korábbi Btk. volt érvényben: 1978. évi IV. törvény a büntető törvénykönyvről

- Atkinson, R.C., Hilgard, E. (2005): *Pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Atwood, R., Gold, M., Taylor, R. (1989): Two types of delinquents and their institutional adjustment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 68-75.
- Balajti I., Vokó Z., Ádány R., Kósa K. (2007): A koherencia-érzés mérésére szolgáló rövidített kérdőív és a Lelki egészség (GHQ-12) Kérdőív magyar nyelvű változatainak validálása. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 8, 147-161.
- Bales, W.D., Mears, D.P. (2008): Inmate social ties and the transition to society: Does visitation reduce recidivism? *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 45, 287-321.
- Bánáti J. (2015): Az előzetes letartóztatottak reintegrációja. *Börtönügyi Szemle*, 34, 5-10.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Beevers, C.G., Strong, D.R., Meyer, B., Pilkonis, P.A., Miller, I.W. (2007): Efficiently assessing negative cognition in depression: an item response theory analysis of the Dysfunctional Attitude Scale. *Psychological Assessment*, 19, 199-209.
- Bierie, D.M. (2012): Is tougher better? The impact of physical prison conditions on inmate violence. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 56, 338-355.
- Blair, R.J.R. (2007): Subcortical brain systems in psychopathy: the amygdala and associated structures. In: Patrick, C.J. (szerk.) (2007): *Handbook of psychopathy*. The Guilford Press, New York, 296-312.
- Blasco-Fontecilla, H., Delgado-Gomez, D., Legido-Gil, T., de Leon, J., Perez-Rodriguez, M.M., Baca-Garcia, E. (2012): Can the Holmes-Rahe Social Readjustment Rating Scale (SRRS) be used as a suicide risk scale? An exploratory study. *Archives of Suicide Research*, 16, 13-28.
- Blatier, C. (2000): Locus of control, causal attributions, and self-esteem: A comparison between prisoners. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 44, 97-110.
- Boldizsár I., Luzsi M., Juhász A. (2014): „Felboldogulni”. A Heves Megyei Bv. Intézetben büntetésüket töltő asszonyok és gyermekeik reintegrációs meseterápiás programja. *Börtönügyi Szemle*, 33., 37-49.
- Bollini, A.M., Walker, E.F., Hamann, S., Kestler, L. (2004): The influence of perceived control and locus of control on the cortisol and subjective responses to stress. *Biological Psychology*, 67, 245-260.
- Boros J., Csetneky L. (2002): *Börtönpszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest
- Boros J., Kovács Zs., Patyi D., Szucsáki M., Kovács K. (2017): Bűnözői típusok azonosítása a bűncselekmény-narratívumokban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 72, 325-343.
- Braun-Lewensohn, O., Sagy, S., Roth, G. (2011): Coping strategies as mediators of the relationship between sense of coherence and stress reactions: Israeli adolescents under missile attacks. *Anxiety, Stress & Coping*, 24, 327-341.
- Brissette, I., Scheier, M.F., Carver, C.S. (2002): The role of optimism and social network development, coping and psychological adjustment during a life transition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 102-111.
- Brosschot, J.F., Gebhardt, W.A., Godaert, G.L.R. (1994): Internal, powerful others and chance locus of control: relationships with personality, coping, stress and health. *Personality and Individual Differences*, 16, 839-852.
- Brown, S.L., Ireland, C.A. (2006): Coping style and distress in newly incarcerated male adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 38, 656-661.

- Buda B. (2009). Az addikciók pszichoterápiája. In: Demetrovics Zs. (szerk.): *Az addiktológia alapjai III*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 181-248.
- Cashin, A., Potter, E., Butler, T. (2008): The relationship between exercise and hopelessness in prison. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 15, 66-71.
- Cassau, J.S., Goodwin, D.E. (2012): The phenomenology and course of depressive syndromes in pre-trial detention. *International Journal of Law and Psychiatry*, 35, 231-235.
- Cao, L., Zhao, R., Ren, L., Zhao, J. (1997): Social support and anomie: A multilevel analysis of anomie in Europe and North America. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54, 625-639.
- Cao, L., Zhao, J., Van Dine, S. (1997): Prison disciplinary tickets: a test of the deprivation and importation models. *Journal of Criminal Justice*, 25, 103-113.
- Cechaviciute, I., Kenny, D.T. (2007): The relationship between neutralizations and perceived delinquent labeling on criminal history in young offenders serving community orders. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 816-829.
- Cesaroni, C., Peterson-Badali, M. (2010): Understanding the adjustment of incarcerated young offenders: A Canadian example. *Youth Justice*, 10, 107-125.
- Cesaroni, C., Peterson-Badali, M. (2005): Young offenders in custody: Risk and adjustment. *Criminal Justice and Behavior*, 32, 251-277.
- Chapple, C.L., McQuillan, J.A., Berdahl, T.A. (2005): Gender, social bonds, and delinquency: a comparison of boys' and girls' models. *Social Science Research*, 34, 357-383.
- Chen, G. (2010): Gender differences in sense of coherence, perceived social support, and negative emotions among drug-abstinent Israeli inmates. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54, 937-958.
- Chrousos, G.P. (1998): Stresszorok, stressz és az adaptív válasz neuroendokrin integrációja: Selye János emlékelőadás, 1997. In: Kulcsár Zs., Rózsa S., Kökönyei Gy. (szerk.) (2004): *Megmagyarázhatatlan testi tünetek. Szomatizáció és funkcionális stresszbetegségek*. Elte Eötvös Kiadó, Budapest.
- Cihan, A., Davidson, M., Sorensen, J. (2017): Analyzing the heterogeneous nature of inmate behavior: trajectories of prison misconduct. *The Prison Journal*, 97, 431-450.
- Clark, A., Friedman, M.J. (1983): Factor structure and discriminant validity of the SCL-90 in a veteran psychiatric population. *Journal of Personality Assessment*, 47, 396-404.
- Cochran, J.C. (2012): The ties that bind or the ties that break: Examining the relationship between visitation and prisoner misconduct. *Journal of Criminal Justice*, 40, 433-440.
- Cornell, D.G., Peterson, C.S., Richards, H. (1999): Anger as a predictor of aggression among incarcerated adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67, 108-115.
- Council of Europe (2006). *European Prison Rules*. Letöltve 2018. szeptember 16-án a <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> oldalról.
- Cunningham, M.D., Sorensen, J.R. (2007): Predictive factors for violent misconduct in close custody. *The Prison Journal*, 87, 241-253.
- Cyr, J.J., McKenna-Foley, J.M., Peacock, E. (1985): Factor structure of the SCL-90-R. Is there one? *Journal of Personality Assessment*, 49, 571-578.
- Daggett, D.M., Camp, S.D. (2009): Do official misconduct data tell the same story as the individuals who live in prison? *Criminal Justice Review*, 34, 428-449.
- Damboeanu, C., Nieuwebeerta, P. (2016): Importation and deprivation correlates of misconduct among Romanian inmates. *European Journal of Criminology*, 13, 332-351.
- Day, J.C., Brauer, J.R., Butler, H.D. (2015): Coercion and social support behind bars. Testing an integrated theory of misconduct and resistance in U.S. prisons. *Criminal Justice and Behavior*, 42, 133-155.

- Declerck, C.H., Boone, C., De Brabander, B. (2006): On feeling in control: A biological theory for individual differences in control perception. *Brain and Cognition*, 62, 143-176.
- DeLisi, M., Beaver, K.M., Vaughn, M.G., Trulson, C.R., Kosloski, A.E., Drury, A.J., Wright, J.P. (2010): Personality, gender, and self-control theory revisited: results from a sample of institutionalized juvenile delinquents. *Applied Psychology in Criminal Justice*, 6, 31-46.
- DeLisi, M., Drury, A.J., Kosloski, A.E., Caudill, J.W., Conis, P.J., Anderson, C.A., Vaughn, M.G., Beaver, K.M. (2010): The cycle of violence behind bars: Traumatization and institutional misconduct among juvenile delinquents in confinement. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 8, 107-121.
- DeLisi, M., Trulson, C.R., Marquart, J.W., Drury, A.J., Kosloski, A.E. (2011): Inside the prison black box: Toward a life course importation model of inmate behavior. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55, 1186-1207.
- Derogatis, L.R., Cleary, P.A. (1977): Confirmation of the dimensional structure of the SCL-90-R: A study in construct validation. *Journal of Clinical Psychology*, 33, 981-989.
- Derogatis, L.R., Melisaratos, N. (1983): The Brief Symptom Inventory: an introductory report. *Psychological Medicine*, 13, 595-605.
- Dhami, M.K., Ayton, P., Loewenstein, G. (2007): Adaptation to imprisonment: Indigenous or imported? *Criminal Justice and Behavior*, 34, 1085-1100.
- Diamond, B., Morris, R.G., Barnes, M.J.C. (2012): Individual and group IQ predict inmate violence. *Intelligence*, 40, 115-122.
- DiStefano, C., Motl, R.W. (2009): Personality correlates of method effects due to negatively worded items on the Rosenberg Self-Esteem scale. *Personality and Individual Differences*, 46, 309-313.
- Drury, A.J., DeLisi, M. (2010): The past is prologue: Prior adjustment to prison and institutional misconduct. *The Prison Journal*, 90, 331-352.
- DSM-IV-TR diagnosztikai kritériumai*. Animula Kft, Budapest, 2001.
- Edens, J.F., Poythress, N.G., Lilienfeld, S.O., Patrick, C.J., Test, A. (2008): Further evidence of the divergent correlates of the Psychopathic Personality Inventory factors: prediction of institutional misconduct among male prisoners. *Psychological Assessment*, 20, 86-91.
- Edwards, W.T., Potter, R.H. (2004): Psychological distress, prisoner characteristics, and system experience in a prison population. *Journal of Correctional Health Care*, 10, 129-149.
- Elger, B.S. (2009): Prison life: television, sports, work, stress and insomnia in a remand prison. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32, 74-83.
- Elliott, R., Fox, C.M., Beltyukova, S.A., Stone, G.E., Gunderson, J., Zhang, X. (2006): Deconstructing therapy outcome measurement with rasch analysis of a measure of general clinical distress: the Symptom Checklist-90-Revised. *Psychological Assessment*, 18, 359-372.
- Endler, N.S., Parker, J.D.A. (1990): Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 844-854.
- Festinger, L. (2000): A kognitív disszonancia elmélete. Osiris Kiadó, Budapest.
- Fiáth T. (2012): *Börtönkönyv. Kulturális antropológia a rácsok mögött*. Háttér Kiadó, Budapest.
- Fiáth T. (2013): Édenkert a rácsokon túl. Fogvatartottak elképzelései a szabadulás utáni életről. *Börtönügyi Szemle*, 62, 63-74.

- Fiáth T. (2014): A börtönbeli önkárosítások kommunikációelméleti megközelítése. *Börtönügyi Szemle*, 33, 26-36.
- Flanagan, T.J. (1980): Time served and institutional misconduct: patterns of involvement in disciplinary infractions among long-term and short-term inmates. *Journal of Criminal Justice*, 8, 357-367.
- Flanagan, T.J. (1981): Dealing with long-term confinement: adaptive strategies and perspectives among long-term prisoners. *Criminal Justice and Behavior*, 8, 201-222.
- Fliegauf G., Ránki S. (2007): *Fogva tartott gondolatok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Foucault, M. (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fournier, G., Jeanrie, C. (2003): Locus of control: back to basics. In: Lopez, S.J., Snyder, C.R. (szerk.): *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures*. Washington, DC, US: American Psychological Association, 139-154.
- Frankl, V. (1997): *Orvosi lélekgondozás. A logoterápia és az egzisztencia-analízis alapjai*. UR Kiadó, Budapest
- Franklin, T.W., Franklin, C.A., Pratt, T.C. (2006): Examining the empirical relationship between prison crowding and inmate misconduct: a meta-analysis of conflicting research result. *Journal of Criminal Justice*, 34, 401-412.
- Friedland, N., Keinan, G., Regev, Y. (1992): Controlling the uncontrollable: effects of stress on illusory perceptions of controllability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 923-931.
- Friedmann, P.D., Melnick, G., Jiang, L., Hamilton, Z. (2008): Violent and disruptive behavior among drug-involved prisoners: relationship with psychiatric symptoms. *Behavioral Science and the Law*, 26, 389-401.
- Froggio, G., Zamaro, N., Lori, M. (2009): Exploring the relationship between strain and some neutralization techniques. *European Journal of Criminology*, 6, 73-88.
- Garrity, T.F., Prewitt, S.H., Joosen, M., Tindall, M.S., Webster, J.M., Leukefeld, C.G. (2008): Baseline subjective stress predicts 1-year outcomes among drug court clients. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52, 346-357.
- Glenn, A.L., Iyer, R., Graham, J., Koleva, S., Haidt, J. (2009): Are all types of morality compromised in psychopathy? *Journal of Personality Disorders*, 23, 384-398.
- Goff, A., Rose, E., Rose, S., Purves D. (2007): Does PTSD occur in sentenced prison populations? A systematic literature review. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 17, 152-162.
- Goncalves, L.C., Dirkzwager, A.J.E., Martins, C., Goncalves, R.A., van der Laan, P. (2016): Institutional infractions among young prisoners: a longitudinal study. *The Prison Journal*, 96, 462-484.
- Goodstein, L. (1979): Inmate adjustment to prison and the transition to community life. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 16, 246-272.
- Gover, A.R., Mackenzie, D.L., Armstrong, G.S. (2000): Importation and deprivation explanations of juveniles' adjustment to correctional facilities. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 44, 450-467.
- Graham, J., Haidt, J. (2012): Sacred values and evil adversaries: A moral foundations approach. in P. Shaver & M. Mikulincer (szerk.), *The Social Psychology of Morality: Exploring the Causes of Good and Evil*. New York: APA Books.
- Graham, J., Haidt, J., Nosek, B.A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 1029-1046.
- Graham, J., Nosek, B.A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S., Ditto, P.H. (2011): Mapping the moral domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 366-385.

- Grennan, S., Woodhams, J. (2007): The impact of bullying and coping strategies on the psychological distress of young offenders. *Psychology, Crime & Law*, 13, 487-504.
- Greve, W., Enzmann, D., Hosser, D. (2001): The stabilization of self-esteem among incarcerated adolescents: Accomodative and immunizing processes. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 45, 749-768.
- Greve, W., Enzmann, D. (2003): Self-esteem maintenance among incarcerated young males: Stabilisation through accomodative process. *International Journal of Behavioral Development*, 27, 12-20.
- Griffith, J.E., Pennington-Averett, A., Bryan, I. (1981): Women prisoners' multidimensional locus of control. *Criminal Justice and Behavior*, 8, 375-389.
- Groh, T.R., Goldenberg, E.E. (1976): Locus of control within subgroups in a correctional population. *Criminal Justice and Behavior*, 3, 169-178.
- Guse, T., Hudson, D. (2013): Psychological strengths and posttraumatic growth in the successful reintegration of South African ex-offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57, 1-17.
- Haney, C. (2006): *Reforming punishment: Psychological limits to the pains of imprisonment*. Washington, DC, US: American Psychological Association.
- Haugebrook, S., Zgoba, K.M., Machi, T., Morgen, K., Brown, D. (2010): Trauma, stress, health, and mental health issues among ethnically diverse older adult prisoners. *Journal of Correctional Health Care*, 16, 220-229.
- Hegedűs J. (2010): *Gyermeksorsok, életutak a javítóintézeti világból*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hegedűs J., Fekete M., Sipos Sz. (2016): Zárt intézeti neveltek családdal kapcsolatos nézetei. *Metszetek*, 5, 138-153.
- Heigel, C.P., Stuewig, J., Tangney, J.P. (2010): Self-reported physical health of inmates: Impact of incarceration and relation to optimism. *Journal of Correctional Health Care*, 16, 106-116.
- Hirschi, T. (1969/2002): *Causes of delinquency*. Transaction Publishers, New York, USA
- Hochstetler, A., DeLisi, M. (2005): Importation, deprivation, and varieties of serving time: An integrated-lifestyle-exposure model of prison offending. *Journal of Criminal Justice*, 33, 257-266.
- Hochwalder, J., Forsell, Y. (2011): Is sense of coherence lowered by negative life events? *Journal of Happiness Studies*, 12, 475-492.
- Hoffman, M.L. (1999): Empátia, társas kogníció és morális cselekvés. In: Kulcsár Zs. (szerk.): *Morális fejlődés, empátia és altruizmus. Szöveggyűjtemény*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 43-70.
- Hofmann, S.G., Asmundson, G.J.G., Beck, A.T. (2013): The science of cognitive therapy. *Behavior Therapy*, 44, 199-212.
- Holcomb, W.R., Adams, N.A., Ponder, H.M. (1983): Factor structure of the Symptom Checklist-90 with acute psychiatric inpatients. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51, 535-538.
- Holland, R.W., Meertens, R.M., van Vugt, M. (2002): Dissonance on the road: self-esteem as a moderator of internal and external self-justification strategies. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1713-1724.
- Holmes, T.H., Rahe, R.H. (1967): The Social Readjustment Rating Scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11, 213-218.
- Horváth T. (szerk.) (2003): *Büntetés-végrehajtási jog*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Ireland, J.L., Boustead, R., Ireland, C.A. (2005): Coping style and psychological health among adolescent prisoners:a study of young and juvenile offenders. *Journal of Adolescence*, 28, 411-423.

- Ireland, J.L., Brown, S.L., Ballarini, S. (2006): Maladaptive personality traits, coping styles and psychological distress: A study of adult male prisoners. *Personality and Individual Differences*, 41, 561–573.
- Islam-Zwart, K.A., Vik, P.W., Rawlins, K.S. (2007): Short-term psychological adjustment of female prison inmates on a minimum security unit. *Women's Health Issues*, 17, 237-243.
- Jiang, S. (2005): Impact of drug use on inmate misconduct: a multilevel analysis. *Journal of Criminal Justice*, 32, 153-163.
- Jiang, S., Fisher-Giorlando, M. (2002): Inmate misconduct: a test of the deprivation, importation, and situational models. *The Prison Journal*, 82, 335-358.
- Jiang, S., Winfree Jr., L.T. (2006): Social support, gender, and inmate adjustment to prison life: insights from a national sample. *The Prison Journal*, 86, 32-55.
- Karácsony S. (2002): *Ocsúdó magyarság. Szokásrendszer és pedagógia*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Keogh, E., Bond, F.W., Hanmer, R., Tilston, J. (2005): Comparing acceptance- and control-based coping instructions on the cold-pressor pain experiences of healthy men and women. *European Journal of Pain*, 9, 591-598.
- Kerley, K.R., Copes, H., Tewksbury, R., Dabney, D.A. (2011): Examining the Relationship Between Religiosity and Self-Control as Predictors of Prison Deviance. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55, 1251-1271.
- Kigerl, A., Hamilton, Z. (2016): The impact of transfers between prisons on inmate misconduct: testing importation, deprivation, and transfer theory models. *The Prison Journal*, 96, 232-257.
- Kishita, N., Shimada, H. (2011): Effects of acceptance-based coping on task performance and subjective stress. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42, 6-12.
- Kiss A. (2018): Határtalan tudomány – Az új büntetőeljárás törvény hatása a büntetés-végrehajtásra, különös tekintettel a kényszerintézkedések végrehajtására. *Börtönügyi Szemle*, 37, 39-54.
- Kiss P. (2001): Személy- és csoportpercepció egy nemzetközi konfliktusban: a megfigyelő perspektíváját meghatározó laikus elméletek szerepe. In: Hunyady Gy., Nguyen Luu L.A. (szerk.): *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 417-436.
- Klatt, T., Hagl, S., Bergmann, M.C., Baier, D. (2016): Violence in youth custody: risk factors of violent misconduct among inmates of German young offender institutions. *European Journal of Criminology*, 13, 727-743.
- Kolivoski, K.M., Shook, J.J. (2016): Incarcerating juveniles in adult prisons. Examining the relationship between age and prison behavior in transferred juveniles. *Criminal Justice and Behavior*, 43, 1242-1259.
- Kopp M. (1994): *Orvosi pszichológia*. SOTE Magatartástudományi Intézet, Budapest.
- Kopp M., Fóris N. (1993): *A szorongás kognitív viselkedésterápiája*. Végeken, Budapest.
- Kovács M. (2018): Zárt láncú csomagküldés a magyar Büntetés-végrehajtási Szervezetben. *Börtönügyi Szemle*, 37, 55-64.
- Kovács Zs. (2011a): Egzisztenciális szemléletű irodalomterápia fogvatartottakkal. Megjelent a *Magyar Irodalomterápiás Társaság* internetes oldalán, www.irodalomterapia.hu
- Kovács Zs. (2011b): Megküzdés a börtönbe kerüléssel – a börtönadaptáció longitudinális vizsgálata. *Pszichológia*, 31, 381-395.
- Kovács Zs. (2011c): A kontroll, a stresszel való megküzdés és a pszichés közérzet alakulása a börtönbe kerülést követően. *Börtönügyi Szemle*, 30, 39-50.

- Kovács Zs. (2013): A bűncselekmény miatt érzett büntudat és szégyen vizsgálata fogvatartottak körében. *Börtönügyi Szemle*, 32, 75-80.
- Kovács Zs. (2014): A visszaesés megelőzésével kapcsolatos kihívások az igazságszolgáltatási rendszerben. *Börtönügyi Szemle*, 33, 61-75.
- Kovács Zs., Kun B., Griffiths, M.D., Demetrovics Zs. (2019a): A longitudinal study of male prisoners on the role of offence-related moral emotions and coping during initial incarceration, and implications for prison psychiatrists. *Psychiatry Research*, 273, 240-246.
- Kovács Zs., Boros J., Patyi D., Szucsáki M. (2019b): A bűnözői életrajzok konstrukciói és kapcsolatuk az érzelmeikkel. *Magyar Pszichológiai Szemle*, megjelenés alatt.
- Kökönyei Gy., Várnai D. (2007): A kapcsolati traumák – elhanyagolás és bántalmazás hatása az agyi, a biológiai és a lelki fejlődésre. In: Demetrovics Zsolt, Kökönyei Gyöngyi, Oláh Attila (szerk.): *Személyiséglélektantól az egészségpszichológiáig. Tanulmányok Kulcsár Zsuzsanna tiszteletére*. Trefort Kiadó, Budapest, 224-269.
- Kuo, S-Y., Longmire, D., Cuvelier, S.J. (2010): An empirical assessment of the process of restorative justice. *Journal of Criminal Justice*, 38, 318-328.
- Langford, C.P.H., Bowsher, J., Maloney, J.P., Lillis, P.P. (1997): Social support: a conceptual analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 25, 95-100.
- Lazarus, R.S. (2000): Toward better research on stress and coping. *American Psychologist*, 55, 665-673.
- Lazarus, R.S., Folkman, S. (1984): *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company, New York.
- Lehoczki Á. (2012): Öngyilkosság és önkárosítás a börtönvilágban. *Börtönügyi Szemle*, 31, 33-40.
- Lehoczki Á. (2015): A magyar büntetés-végrehajtásban történt befejezett szuicidumok elemzése. *Börtönügyi Szemle*, 34, 64-75.
- Leigey, M.E., Hodge, J.P. (2013): And then they behaved: Examining the institutional misconduct of adult inmates who were incarcerated as juveniles. *The Prison Journal*, 93, 272-290.
- Lo, C.S.L., Ho, S.M.Y., Hollon, S.D. (2008): The effects of rumination and negative cognitive styles on depression: A mediation analysis. *Behaviour Research and Therapy*, 46, 487-495.
- Lukas, E. (2014): *A bölcsesség mint orvosság*. Jel Kiadó, Budapest
- MacKenzie, D.L. (1987): Age and adjustment to prison: interactions with attitudes and anxiety. *Criminal Justice and Behavior*, 14, 427-447.
- MacKenzie, D.L., Goodstein, L.I., Blouin, D.C. (1987): Personal control and prisoner adjustment: An empirical test of a proposed model. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 24, 49-68.
- Margitics F. (2005): A diszfunkcionális attitűdök, megküzdési stratégiák és az attribúciós stílus összefüggése a szubklinikus depressziós tünetegyüttessel főiskolai hallgatóknál. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 6, 95-122.
- Maruna, S. (2002). *Making good. How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American Psychological Association, Washington D.C.
- McAdams, D. P. (2008). Personal Narratives and the Life Story. In: John, O.P., Robins, R.W., Pervin, L.A. (eds.). *Handbook of Personality, Third Edition: Theory and Research*. The Guilford Press, New York.
- McAdams, D.P., Reynolds, J., Lewis, M., Pattern, A.H., Bowman, P.J. (2001). When bad things turn good and good things turn bad: Sequences of redemption and contamination in life narrative and their relation to psychosocial adaptation in midlife adults and in students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 474-485.

- McBride, K.J. (1982): I-E scores of drug-abusing offenders: The influence of social desirability. *Criminal Justice and Behavior*, 9, 177-183.
- McCull, M.A., Lei, H., Skinner, H. (1995): Structural relationships between social support and coping. *Social Science & Medicine*, 41, 395-407.
- McCracken, L.M., Eccleston, C. (2003): A prospective study of acceptance of pain and patient functioning with chronic pain. *Pain*, 118, 164-169.
- McKeown, A., Clabour, J., Heron, R., Thomson, N.D. (2017): Attachment, coping, and suicidal behavior in male prisoners. *Criminal Justice and Behavior*, 44, 566-588.
- McMurrin, M., Christopher, G. (2009): Social problem solving, anxiety, and depression in adult male prisoners. *Legal and Criminological Psychology*, 14, 101-107.
- McShane, M.D., Williams III., F.P. (1989): The prison adjustment of juvenile offenders. *Crime & Delinquency*, 35, 254-269.
- Meade, B., Steiner, B. (2013): The effects of exposure to violence on inmate maladjustment. *Criminal Justice and Behavior*, 40, 1228-1249.
- Miller, W.R., Seligman, M.E.P. (1976): Learned helplessness, depression and the perception of reinforcement. *Behavioral Research & Therapy*, 14, 7-17.
- Mohino, S., Kirchner, T., Forns, M. (2004): Coping strategies in young male prisoners. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 41-49.
- Molitorisz R., Franka B.M. (2016): Az egyéniesítés, a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő és a családi döntéshozó csoportkonferencia (CSDCS) szerepe az elítéltek sikeres reintegrációjában. *Börtönügyi Szemle*, 35, 107-116.
- Morris, R.G., Carriaga, M.I., Diamond, B., Piquero, N.L., Piquero, A.R. (2012): Does prison strain lead to prison misbehavior? An application of general strain theory to inmate misconduct. *Journal of Criminal Justice*, 40, 194-201.
- Morris, R.G., Worrall, J.L. (2014): Prison architecture and inmate misconduct: a multilevel assessment. *Crime & Delinquency*, 60, 1083-1109.
- Nagy F. (2016): Az európai börtönépességről. *Börtönügyi Szemle*, 35, 11-26.
- Najmi, S., Riemann, B.C., Wegner, D.M. (2009): Managing unwanted intrusive thoughts in obsessive-compulsive disorder: Relative effectiveness of suppression, focused distraction, and acceptance. *Behaviour Research and Therapy*, 47, 494-503.
- Nakamura, Y.M., Orth, U. (2005): Acceptance as a coping reaction: adaptive or not? *Swiss Journal of Psychology*, 64, 281-292.
- Negy, C., Woods, D.J., Carlson, R. (1997): The relationship between female inmates' coping and adjustment in a minimum-security prison. *Criminal Justice and Behavior*, 24, 224-233.
- Nielsen, A.M., Hansson, K. (2007): Associations between adolescents' health, stress and sense of coherence. *Stress and Health*, 23, 331-341.
- Oláh A. (2005): *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény. Belső világunk megismerésének módszerei*. Trefort Kiadó, Budapest.
- Ornduff, S.R., Kelsey, R.M., O'Leary, K.D. (2001): Childhood physical abuse, personality, and adult relationship violence: a model of vulnerability to victimization. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71, 322-331.
- Orth, U., Berking, M., Burkhardt, S. (2006): Self-conscious emotions and depression: Rumination explains why shame but not guilt is maladaptive. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 1608-1619.
- Örkényi Á. (2007): Traumaélmények gyermek- és serdülőkorban: Lehetséges-e pozitív kimenetel? Reziliencia és poszttraumás növekedés. In: Demetrovics Zs., Kökönyei Gy., Oláh A. (szerk.): *Személyiséglélektantól az egészségpszichológiáig*. Trefort Kiadó, Budapest. 270-291.

- Papp G. (2009): A prizonizációs jelenség elméleti háttere – kritikai megközelítésben. *Börtönügyi Szemle*, 28, 29-60.
- Papp G. (2012): Az elítéltek külső kapcsolatai, a szabadulás utáni várakozások és a prizonizáció összefüggései – Egy előadás utóélete. *Börtönügyi Szemle*, 31, 29-44.
- Pallant, J.F., Lae, L. (2002): Sense of coherence, well-being, coping and personality factors: further evaluation of the sense of coherence scale. *Personality and Individual Differences*, 33, 39-48.
- Parkes, K.R. (1988): Locus of control in three behavioural domains: factor structure and correlates of the „Spheres of Control” Scale. *Personality and Individual Differences*, 9, 631-643.
- Paterline, B.A., Petersen, D.M. (1999): Structural and social psychological determinants of prisonization. *Journal of Criminal Justice*, 27, 427-441.
- Paulhus, D.L. (1983): Sphere specific measures of perceived control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1253-1265.
- Pázsit V. (2016): Az emberi jogok védelmének garanciális elemei az új büntetés-végrehajtási kódexben. *Börtönügyi Szemle*, 35, 27-36.
- Pedersen, G., Karterud, S. (2004): Is SCL-90R helpful for the clinician in assessing DSM-IV symptom disorders? *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 110, 215-224.
- Pennebaker, J.W. (2005): *Rejtett érzelmeink, valódi önmagunk. Az őszinte beszéd és írás gyógyító ereje*. Háttér Kiadó, Budapest.
- Perczel Forintos D., Kiss Zs., Ajtay Gy. (2005): *Kérdőívek, becslőskálák a klinikai pszichológiában*. Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet, Budapest
- Pugh, D.N. (1992): Prisoners and locus of control: initial assessments of a specific scale. *Psychological Reports*, 70, 523-530.
- Pugh, D.N. (1993): The effects of problem-solving ability and locus of control on prisoner adjustment. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 37, 163-176.
- Pugh, D.N. (1994): Revision and further assessments of the prison locus of control scale. *Psychological Reports*, 74, 979-986.
- Randol, B.M., Campbell, C.M. (2017): Macro-correlatees of inmate violence: the importance of programming in prison order. *The Prison Journal*, 97, 451-474.
- Rauter, U.K., Leonard, C.E., Swett, C.P. (1996): SCL-90-R factor structure in an acute, involuntary, adult psychiatric inpatient sample. *Journal of Clinical Psychology*, 52, 625-629.
- Ray, B., Dollar, C.B., Thames, K.M. (2011): Observations of reintegrative shaming in a mental health court. *International Journal of Law and Psychiatry*, 34, 49-55.
- Reitzel, L.R., Harju, B.L. (2000): Influence of locus of control and custody level on intake and prison-adjustment depression. *Criminal Justice and Behavior*, 27, 625-644.
- Ristkari, T., Sourander, A., Ronning, J.A., Elonheimo, H., Helenius, H., Salokangas, R.K.R. (2009): Sense of coherence and criminal offences among young males. Findings from the Finnish from a boy to a man study. *Nordic Psychology*, 61, 4-13.
- Robinson, J.P., Shaver, P.R., Wrightsman, L.S. (ed.) (1991): *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*. Elsevier, Academic Press, London.
- Rocheleau, A.M. (2013): An empirical exploration of the „Pains of imprisonment” and the level of prison misconduct and violence. *Criminal Justice Review*, 38, 354-374.
- Rocheleau, A.M. (2015): Ways of coping and involvement in prison violence. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 59, 359-383.
- Rocque, M., Bierie, M., MacKenzie, D.L. (2011): Social bonds and change during incarceration : Testing a missing link in the reentry research. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55, 816-838.

- Rosenberg, M. (1965): *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rothbaum, F., Weisz, J.R., Snyder, S.S. (1982): Changing the world and changing the self: a two-process model of perceived control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 5-37.
- Ruzsonyi P. (2012): *Megtorlás vagy átnevelés?* Előadás „A társadalomba való visszvezetés gyakorlati kérdései a büntetés-végrehajtásban, a mentálhigiéné és a nevelés-oktatás eszközeivel” c. konferencián, 2012. április 18., Pálhalma
- Ruzsonyi P. (2016): „Életre ítélve” – sorozatgyilkosok a rácson innen I. rész. *Börtönügyi Szemle*, 35, 5-26.
- Ruzsonyi P. (2018): Rendszerben látni, rendszerben gondolkodni: stratégia és didaktika – Az oktatás, a továbbképzés új módszereinek szerepe és jelentősége. *Börtönügyi Szemle*, 37, 77-87.
- Schenk, A.M., Fremuow, W.J. (2012): Individual characteristics related to prison violence: a critical review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 17, 430-442.
- Schmehl J. (2014): A fogvatartottak kockázatelemzési és kezelési rendszere. *Börtönügyi Szemle*, 33, 32-37.
- Schmehl J. (2015): A neveléstől a reintegrációig: a fejlődés útja a legjobb gyakorlatok tükrében. *Börtönügyi Szemle*, 34, 1-4.
- Schmitz, N., Hartkamp, N., Kiuse, J., Franke, G.H., Reister, G., Tress, W. (2000): The Symptom Check-list-90-R (SCL-90-R): a German validation study. *Quality of Life Research*, 9, 185-193.
- Schwarzwald, J., Weisenberg, M., Solomon, Z. (1991): Factor invariance of SCL-90-R: the case of combat stress reaction. *Psychological assessment: a journal of consulting and clinical psychology*, 3, 385-390.
- Seligman, M. (2011): *Flourish – élj boldogan! A boldogság és a jól-lét radikálisan új értelmezése*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Selye J. (1978): *Életünk és a stress*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sheikh, S., Janoff-Bulman, R. (2010): The "shoulds" and "should nots" of moral emotions: a self-regulatory perspective on shame and guilt. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36, 213-224.
- Shutty Jr, M.S., DeGood, D.E., Schwartz, D.P. (1986): Psychological dimensions of distress in chronic pain patients: a factor analytic study of Symptom Checklist-90 responses. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 54, 836-842.
- Siennick, S.E., Mears, D.P., Bales, W.D. (2013): Here and gone: anticipation and separation effects of prison visits on inmate infractions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 50, 417-444.
- Smith, E.R., Mackie, D. (2005): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Somogyvári M. (2018): Kockázatelemzési rendszerek a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle*, 37, 69-86.
- Sorensen, J., Cunningham, M.D. (2010): Conviction offense and prison violence: A comparative study of murderers and other offenders. *Crime & Delinquency*, 56, 103-125.
- Souza, K.A., Dhami, M.K. (2010): First-time and recurrent inmates' experiences of imprisonment. *Criminal Justice and Behavior*, 37, 1330-1342.
- Stauder A., Konkoly-Thege B. (2006): Az észlelt stressz kérdőív (PSS) magyar verziójának jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7, 203-216.
- Steiner, B., Wooldredge, J. (2008): Inmate versus environmental effects on prison rule violations. *Criminal Justice and Behavior*, 35, 438-456.

- Steiner, B., Butler, H.D., Ellison, J.M. (2014): Causes and correlates of prison inmate misconduct: a systematic review of the evidence. *Journal of Criminal Justice*, 42, 462-470.
- Steiner, B., Meade, B. (2016): Assessing the link between exposure to a violent prison context and inmate maladjustment. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 32, 328-356.
- Stone, R., Morash, M., Goodson, M., Smith, S., Cobbina, J. (2016). Women on parole, identity processes, and primary desistance. *Feminist Criminology*, first published online: September 26, 2016, <https://doi.org/10.1177/1557085116670004>
- Strentz, T., Auerbach, S.M. (1988): Adjustment to the stress of simulated captivity: effects of emotion-focused versus problem-focused preparation on hostages differing in locus of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 652-660.
- Stuewig, J., Tangney, J.P., Heigel, C., Harty, L., McCloskey, L. (2010): Shaming, blaming, and maiming: functional links among the moral emotions, externalization of blame, and aggression. *Journal of Research in Personality*, 44, 91-102.
- Szabó J. (2012a): A bűnisméltés megelőzését célzó rehabilitációs programok tapasztalatai: mi működik és mi nem. *Alkalmazott pszichológia*, 2012/3. 49-60.
- Szabó J. (2012b): A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott pszichológia*, 2012/2. 73-88.
- Szondy M. (2007): Optimizmus és egészség. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61, 617-636.
- Szondy M., Dienes E., Kovács K. (2005): A diszpozicionális és a szituációs optimizmus hatása börtönkörnyezetben. *Alkalmazott Pszichológia*, 7 (3), 125-138.
- Tangney, J. P. (1990). Assessing individual differences in proneness to shame and guilt: development of the self-conscious affect and attribution inventory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 102–111.
- Tangney, J.P. (1996): Conceptual and methodological issues in the assessment of shame and guilt. *Behavioral Research and Theory*, 9, 741-754.
- Tangney, J.P., Stuewig, J., Mashek, D., Hastings, M. (2011): Assessing jail inmates' proneness to shame and guilt: Feeling bad about the behavior or the self? *Criminal Justice and Behavior*, 38, 710-734.
- Tangney, J.P., Stuewig, J., Martinez, A.G. (2014): Two faces of shame: The roles of shame and guilt in predicting recidivism. *Psychological Science*, 25, 799-805.
- Tasca, M., Griffin, M.L., Rodriguez, N. (2010): The effect of importation and deprivation factors on violent misconduct: an examination of black and latino youth in prison. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 8, 234-249.
- Tewksbury, R., Connor, D.P., Denney, A.S. (2014): Disciplinary infractions behind bars: and exploration of importation and deprivation theories. *Criminal Justice Review*, 39, 201-218.
- Thomas, C.W., Petersen, D.M., Cage, R.J. (1981): A comparative organizational analysis of prisonization. *Criminal Justice Review*, 6, 36-43.
- Thompson, S.C., Sobelow-Shubin, A., Galbraith, M.E., Schwankovsky, L., Cruzen, D. (1993): Maintaining perceptions of control: finding perceived control in low-control circumstances. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 293-304.
- Tinklenberg, J.A., Steiner, H., Huckaby, W.J., Tinklenberg, J.R. (1996): Criminal recidivism predicted from narratives of violent juvenile delinquents. *Child Psychiatry and Human Development*, 27, 69-81.
- Toch, H., Adams, K., Grant, J.D. (1989): *Coping. Maladaptation in prison*. Transaction Publishers, New Brunswick and Oxford.
- Toman, E.L., Cochran, J.C., Cochran, J.K., Bales, W.D. (2015): The implications of sentence length for inmate adjustment to prison life. *Journal of Criminal Justice*, 43, 510-521.

- Tomasovszki L. (2011): *Öngyilkosságok az előzetes fogvatartottak körében*. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság Hon- és Rendvédelmi Tagozatának ülésén, 2011. február 3.
- Tracy, J.L., Robins, R.W. (2006): Appraisal antecedents of shame and guilt: Support for a theoretical model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 1339-1351.
- Tringer L. (2001): *A pszichiátria tankönyve*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Trulson, C.R., DeLisi, M., Caudill, J.W., Belshaw, S., Marquart, J.W. (2010): Delinquent careers behind bars. *Criminal Justice Review*, 35, 200-219.
- Tudományos és köznyelvi szavak magyar értelmező szótára*. Letöltve 2018. szeptember 16-án a <http://meszotar.hu> oldalról.
- Unoka Zs., Rózsa S., Kő N., Kállai J., Fábián Á., Simon L. (2004): A Derogatis-féle Tünetlista hazai alkalmazásával szerzett tapasztalatok. *Psychiatria Hungarica*, 19, 28-35.
- Ursprung, A.W., Hayman, P.M. (1983): Measurement of adaptive behavior in prison environments. *Rehabilitation Psychology*, 28, 217-229.
- Valentine, C.L., Mears, D.P., Bales, W.D. (2015): Unpacking the relationship between age and prison misconduct. *Journal of Criminal Justice*, 43, 418-427.
- van der Laan, A., Eichelsheim, V. (2013): Juvenile adaptation to imprisonment: Feelings of safety, autonomy, and well-being, and behaviour in prison. *European Journal of Criminology*, 10, 424-443.
- Van Harreveld, F., Van der Pligt, J., Claassen, L., Van Dijk, W.W. (2007): Inmate emotion coping and psychological and physical well-being: the use of crying over spilled milk. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 697-708.
- Van Tongeren, D.R., Klebe, K.J. (2010): Reconceptualizing prison adjustment: A multidimensional approach exploring female offenders' adjustment to prison life. *The Prison Journal*, 90, 48-68.
- Van Voorhis, P., Browning, S.L., Simon, M., Gordon, J. (1997): The meaning of punishment: inmates' orientation to the prison experience. *The Prison Journal*, 77, 135-167.
- Vasile, A.S., Ciucurel, M.M., Ciuca, S. (2010): Study of the variables associated with correctional adjustment in adolescents. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 1409-1413.
- Walters, G.D. (2007): Predicting institutional adjustment with the Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles composite scales: Replication and extension. *Legal and Criminological Psychology*, 12, 69-81.
- Walters, G., Crawford, G. (2013): In and out of prison: Do importation factors predict all forms of misconduct or just the more serious ones? *Journal of Criminal Justice*, 41, 407-413.
- Ware, J., Mann, R.E. (2012): How should "acceptance of responsibility" be addressed in sexual offending treatment programs? *Aggression and Violent Behavior*, 17, 279-288.
- Wooldredge, J.D. (1999): Inmate experiences and psychological well-being. *Criminal Justice and Behavior*, 26, 235-250.
- Worrall, J.L., Morris, R.G. (2011): Inmate custody levels and prison rule violations. *The Prison Journal*, 91, 131-157.
- Worrall, J.L., Morris, R.G. (2012): Prison gang integration and inmate violence. *Journal of Criminal Justice*, 40, 425-432.
- Wright, K., Gudjonsson, G.H. (2007): The development of a scale for measuring offence-related feelings of shame and guilt. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 18, 307-316.
- Wright, K., Gudjonsson, G.H., Young, S. (2008): An investigation of the relationship between anger and offence-related shame and guilt. *Psychology, Crime & Law*, 14, 415-423.

- Wrosch, C., Scheier, M.F., Miller, G.E., Schulz, R., Carver, C.S. (2003): Adaptive self-regulation of unattainable goals: Goal disengagement, goal reengagement, and subjective well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1494-1508.
- Xuereb, S., Ireland, J.L., Davies, M. (2009): Chronic and offence-related factors and coping styles in offenders. *Personality and Individual Differences*, 46, 465-471.
- Yalom, I.D. (2006): *Egzisztenciális pszichoterápia*. Animula Kiadó, Budapest.
- Youngs, D., Canter, D. (2012): Narrative roles in criminal action: An integrative framework for differentiating offenders. *Legal and Criminological Psychology*, 17, 233-249.
- Zamble, E., Porporino, F.J. (1988): *Coping, behavior and adaptation in prison inmates*. Springer-Verlag, New York.
- Zamble, E., Porporino, F.J. (1990): Coping, imprisonment, and rehabilitation: some data and their implications. *Criminal Justice and Behavior*, 17, 53-70.

Melléklet

Az empirikus vizsgálatok során alkalmazott kérdőívek

1. Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív

A mindennapokban gyakran élünk át olyan helyzeteket, amelyek szorongást idéznek elő. Kérjük, gondolja át, hogy ÖN ÁLTALÁBAN MIT SZOKOTT TENNI, amikor ilyen szorongást kiváltó, valamivel fenyegető helyzettel, vagy valamilyen kínos problémával találja szembe magát. Az alábbiakban felsorolunk néhány magatartásmódot, amelyet az emberek általában akkor alkalmaznak, amikor szorongáskeltő helyzetben vannak. Figyelmesen olvassa el valamennyit, és karikázza be a jobboldali számok közül a megfelelőt attól függően, hogy Ön milyen gyakran alkalmazza ezeket a magatartásmódokat, amikor stressz szituációban van.

Amikor egy fenyegető helyzetben vagyok, vagy valamilyen kínos problémám van

	szinte soha	néha	gyakran	mindig
1. Beszélek valakivel, aki konkrét lépést tehet a probléma megoldására	1	2	3	4
2. Nem veszem túl komolyan a dolgot	1	2	3	4
3. Megpróbálom kikapcsolni valahogy az érzelmeimet	1	2	3	4
4. Várakozó álláspontra helyezkedem	1	2	3	4
5. Különböző megoldásokat gondolok ki	1	2	3	4
6. Erőt merítek mások példáiból	1	2	3	4
7. Igyekszem rugalmas lenni	1	2	3	4
8. Magamat okolom a törtétekért	1	2	3	4
9. Úgy veszem, mintha semmi sem történt volna	1	2	3	4
10. Különböző dolgokkal próbálom elérni, hogy jobban érezzem magam	1	2	3	4
11. Megpróbálom minél jobban megérteni a helyzetet	1	2	3	4
12. Nyugtatom magam, hogy legközelebb majd másképpen alakulnak a dolgok	1	2	3	4
13. Más elfoglaltság után nézek, hogy a gondoktól megszabaduljak	1	2	3	4
14. Nem hagyom, hogy a probléma hatalmába kerítsen	1	2	3	4
15. Halogatom a beavatkozást	1	2	3	4
16. Megpróbálom kideríteni, hogy ki a felelős a törtétekért	1	2	3	4
17. Arra a kedvező lehetőségre koncentrálok, ami kihozható a helyzetből	1	2	3	4
18. Megkímélek másokat attól, hogy értesüljenek a problémámról	1	2	3	4
19. Igyekszem elfelejteni az egészet	1	2	3	4
20. Arra gondolok, bárcsak megváltozna minden	1	2	3	4
21. Tanácsot kérek egy általam nagyra értékelt személytől	1	2	3	4
22. Terveket készítek és azokat követem	1	2	3	4
23. Elfogadom, ami van	1	2	3	4
24. Büntudatot érzek a törtétek miatt	1	2	3	4
25. Ilyenkor többet és gyakrabban eszem	1	2	3	4
26. Az időre bízom a megoldást	1	2	3	4
27. Erőt merítek a szerencsétlenségből	1	2	3	4
28. Dühbe gurulok	1	2	3	4
29. A közvetlen tennivalókra koncentrálok	1	2	3	4

30. Gyógyszerrel nyugtatom magam	1	2	3	4
31. Igyekszem nem elhamarkodottan fellépni	1	2	3	4
32. Nem mutatom ki az érzelmeimet	1	2	3	4
33. Próbálok helytállni és megküzdeni azért, amit el akarok érni	1	2	3	4
34. Belenyugszom, hogy időnként baj is éri az embert	1	2	3	4
35. Igyekszem olyan helyzeteket felidézni, amelyekben kellemesen éreztem magam	1	2	3	4
36. Megpróbálok más számlájára írni azt, hogy rosszul alakulnak a dolgok	1	2	3	4
37. Megpróbálok ivással jobb hangulatra deríteni magam	1	2	3	4
38. Igyekszem gondolataimat inkább más feladatokra koncentrálni	1	2	3	4
39. Legszívesebben törnék-zúznék	1	2	3	4
40. Szabadjára engedem az érzelmeimet	1	2	3	4
41. Ilyenkor valakinek beszélnem kell az érzéseimről	1	2	3	4
42. Olyan személyektől kérek információt, akik már voltak hasonló helyzetben	1	2	3	4
43. Jobb időkről álmodozom	1	2	3	4
44. Próbálok humorosan felfogni az egészet	1	2	3	4
45. Igénylem mások együttérzését	1	2	3	4
46. Magabiztosan lépek fel	1	2	3	4
47. Megpróbálok kilépni a helyzetből	1	2	3	4
48. Igyekszem megosztani másokkal a gondjaimat	1	2	3	4
49. Tartalék energiáimat bevetve próbálok helytállni	1	2	3	4
50. Segítséget keresek a probléma megoldásához	1	2	3	4
51. Valamivel megjutalmazom magam	1	2	3	4
52. Magamban keresem a hibát	1	2	3	4
53. Inkább a számomra kedvező dolgok felé fordulok	1	2	3	4
54. Elzárkózom az emberek elől	1	2	3	4
55. Bosszúálláson töröm a fejem	1	2	3	4
56. Azt kívánom, bárcsak erőteljesebb lehetnék	1	2	3	4
57. Igyekszem a problémát kirekeszteni a tudatomból	1	2	3	4
58. Megpróbálok minél határozottabban fellépni	1	2	3	4
59. Összegzem azokat a múltbeli tapasztalataimat, amelyeket korábban hasonló helyzetekben szereztem	1	2	3	4
60. Igyekszem távolabbról szemlélni a helyzetet, így próbálok tárgyilagosabb lenni	1	2	3	4
61. Igyekszem minél többet megtudni a helyzetről	1	2	3	4
62. Alkuval vagy engedményekkel megpróbálok valami pozitívat kihozni a helyzetből	1	2	3	4
63. Megpróbálok olyan szemszögből vizsgálni a problémát, hogy elviselhetőbbnek tűnjön	1	2	3	4
64. Azzal bíztatom magam, hogy legközelebb majd másképpen alakulnak a dolgok	1	2	3	4
65. Hagyom, hogy az érzelmeim szabadon megnyilvánuljanak	1	2	3	4
66. Beletörődöm, hogy együtt kell élnem a problémával	1	2	3	4
67. Érzelmi támaszt keresek a barátaimnál, szeretteimnél	1	2	3	4
68. Igyekszem a helyzet pozitív, kellemes oldalát észrevenni	1	2	3	4
69. Olyan dolgokkal vigasztalom magam, amelyektől jobb kedvre derülök	1	2	3	4
70. Valami olyan tevékenységbe fogok, ami nyugtatólag hat rám	1	2	3	4
71. Minden dühömet kiadom, hogy csökkentsem a probléma keltette feszültséget	1	2	3	4
72. Igyekszem elterelni a figyelmemet a problémáról	1	2	3	4

73. Hajlandó vagyok megváltozni az eredményesség érdekében	1	2	3	4
74. A sorsra bízom magam	1	2	3	4
75. Igyekszem megváltoztatni a helyzetet	1	2	3	4
76. Kritizálom és elmarasztalom magam	1	2	3	4
77. Minden lehetőséget számításba veszek, ami segítheti a probléma kezelését	1	2	3	4
78. Tehetetlennek érzem magam	1	2	3	4
79. Nem tudok uralkodni magamon	1	2	3	4
80. Igyekszem egyedül megoldani a problémát	1	2	3	4

2. Tünetlista

Az elmúlt néhány héten milyen mértékben zavarták az alábbi tünetek?

0 – egyáltalán nem

1 – enyhén

2 – közepesen

3 – erősen

4 – extrém módon

1.	Étvágytalanság	0	1	2	3	4
2.	Összezavartság érzése	0	1	2	3	4
3.	Kontrollálhatatlan hangulatkitörések	0	1	2	3	4
4.	Lehangoltság érzése	0	1	2	3	4
5.	Túl sok aggodás a dolgok miatt	0	1	2	3	4
6.	Félelem-érzés	0	1	2	3	4
7.	Kalapáló szív, szívdobogás-érzés	0	1	2	3	4
8.	Émelygés vagy kavargó gyomor	0	1	2	3	4
9.	Álmatlanság	0	1	2	3	4
10.	Hőhullám vagy hidegrázás időszakai	0	1	2	3	4
11.	A gondolatok megállása	0	1	2	3	4
12.	Gombóc a torokban	0	1	2	3	4
13.	Reménytelenség érzése a jövővel kapcsolatban	0	1	2	3	4
14.	Nehéz koncentráció	0	1	2	3	4
15.	A test egyes részein gyengeség-érzés	0	1	2	3	4
16.	Feszültség, felizgatottság érzése	0	1	2	3	4
17.	Mindent megerőltetésnek érezni	0	1	2	3	4
18.	Rettegés- vagy pánikrohamok	0	1	2	3	4
19.	Nyugtalanosság	0	1	2	3	4
20.	Úgy érezni, hogy valami rossz fog történni	0	1	2	3	4

3. Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív

Az alábbiakban olyan állításokat olvashat, amik az emberek érzéseit írják le, miután elfogták őket egy bűncselekmény miatt. Minden egyes állításnál kérjük, jelölje be az 1-től 7-ig terjedő skálán, hogy mennyire jellemző ez az Ön mostani érzéseire.

1. Helytelenül cselekedtem.

Egyáltalán nem jellemző	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon jellemző
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

2. Megpróbálom elkerülni azokat az embereket, akik tudják, mit tettem.

Egyáltalán nem jellemző	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon jellemző
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

3. Nem bírom elviselni azt a gondolatot, hogy az emberek tudják, mit tettem.

Egyáltalán nem jellemző	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon jellemző
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

4. Mindig arra gondolok, mennyire megbántottam az érintett személyeket.

Egyáltalán nem jellemző	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon jellemző
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

5. Azok után, amit tettem, nem vagyok olyan értékes ember, mint mások.

Egyáltalán nem jellemző	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon jellemző
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

6. Folyton eszembe jut, az emberek mit gondolhatnak rólam azok után, amit tettem.

Egyáltalán nem jellemző	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon jellemző
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

7. Sosem bocsátom meg magamnak, amit tettem.

Egyáltalán nem jellemző	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon jellemző
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

8. Nagyon kellemetlen arra gondolnom, hogy mások hogy tekintenek most rám.

Egyáltalán nem jellemző	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon jellemző
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

9. Bántja a lelkiismeretemet, amit elkövettem.

Egyáltalán nem jellemző	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon jellemző
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

10. Bármit megtennék, hogy visszacsinálhassam, amit tettem

Egyáltalán nem jellemző	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon jellemző
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

4. Harag és Düh Kifejezési Mód Skála

Instrukció: Az alábbiakban egy sor olyan állítást talál, amelyeket az emberek önmaguk jellemzésére szoktak használni, amikor bosszúsak vagy dühösek. Figyelmesen olvassa el az egyes állításokat, majd jelezze a válaszlap megfelelő helyén, hogy milyen gyakran érez vagy tesz a leírt módon.

Nincsenek helyes vagy helytelen válaszok. Ne időzzön túlságosan sokat egyik állításon sem. Az egyes tételeknél jelezze bekarikázással, hogy megítélése szerint melyik számérték fejezi ki legpontosabban, hogy

ÁLTALÁBAN HOGYAN ÉREZ VAGY TESZ, AMIKOR BOSSZÚS VAGY DÜHÖS?

Az értékek jelentései: 1: szinte soha; 2: néha; 3: gyakran; 4: majdnem mindig.

AMIKOR BOSSZÚS VAGY DÜHÖS VAGYOK,

		Szinte soha	Néha	Gyakran	Majdnem mindig
1.	Uralkodom magamon.	1	2	3	4
2.	Kimutatom haragom.	1	2	3	4
3.	Haragomat magamban tartom.	1	2	3	4
4.	Olyasmivel fenyegetőzöm, amit valójában nem gondolok komolyan.	1	2	3	4
5.	Duzzogok vagy felhúzom az orrom.	1	2	3	4
6.	Magamba zárkózom.	1	2	3	4
7.	Maró megjegyzéseket teszek másokra.	1	2	3	4
8.	Megőrzöm hidegvéremet.	1	2	3	4
9.	Ajtót csapkodok és hasonlókát teszek.	1	2	3	4
10.	Forr bennem az indulat, de nem mutatom.	1	2	3	4
11.	Veszekszem másokkal.	1	2	3	4
12.	Mérgelődök magamban, de senkinek sem beszélek róla.	1	2	3	4
13.	Ha bárki felbosszant, én nekirontok.	1	2	3	4
14.	Titokban nagyon kritikusan nézek másokat.	1	2	3	4
15.	Dühösebb vagyok, mint amennyit hajlandó vagyok bevallani.	1	2	3	4
16.	Gyorsabban lecsillapodom, mint a legtöbb ember.	1	2	3	4
17.	Csúnyákat mondok.	1	2	3	4
18.	Jóval ingerültebb vagyok, mint ahogyan az emberek gondolják.	1	2	3	4
19.	Kijövök a sodromból.	1	2	3	4
20.	Ha valaki felbosszant, kész vagyok tudtára adni, hogy mit érzek.	1	2	3	4

5. Felnőtt Nowiczki-Strickland Belső-Külső Kontroll Skála

Az alábbiakban kérdéseket talál az életben előforduló problémákkal kapcsolatban. Kérjük, minden kérdés esetében jelölje be válaszát az adott kérdésre (*igen* vagy *nem*).

1	Úgy gondolja, hogy a legtöbb probléma akkor is megoldódik, ha nem bajlódik vele?	IGEN	NEM
2	Úgy gondolja, hogy képes elkerülni a megfázást?	IGEN	NEM
3	Bizonyos emberek szerencsésnek születtek?	IGEN	NEM
4	Úgy érzi, hogy amikor jó jegyeket szerzett az iskolában, az csupán üzlet volt?	IGEN	NEM
5	Gyakran hibáztatják Önt olyasmiért, ami nem az Ön hibájából történt?	IGEN	NEM
6	Úgy gondolja, hogy ha valaki elég keményen tanul, akkor bármilyen iskolai tantárgyat teljesíteni tud?	IGEN	NEM
7	Úgy érzi, hogy többnyire nem számít a folyamatos próbálkozás, mert a dolgok úgysem fordulnak jóra?	IGEN	NEM
8	Úgy érzi, hogy ha reggel jól indul a nap, akkor akármit tesz, az egész napja jól alakul?	IGEN	NEM
9	Úgy érzi, hogy a legtöbb szülő odafigyel arra, hogy a gyerekeinek mit kell mondania?	IGEN	NEM
10	Úgy gondolja, hogy a kívánságok hatására megtörténnek a jó dolgok?	IGEN	NEM
11	Amikor megbüntetik, általában úgy tűnik, hogy minden ok nélkül történt?	IGEN	NEM
12	Többnyire nehéznek érzi egy barátja véleményének a megváltoztatását?	IGEN	NEM
13	Úgy gondolja, hogy a szurkolás jobban segít egy csapatnak nyerni, mint a szerencse?	IGEN	NEM
14	Úgy érzi, hogy majdnem lehetetlen megváltoztatni a szülei véleményét bármivel kapcsolatban?	IGEN	NEM
15	Úgy gondolja, hogy a szülőknek engedniük kell, hogy a gyerekeik önálló döntéseket hozzanak?	IGEN	NEM
16	Úgy érzi, hogy amikor valamit rosszul csinál, alig tehet valamit hogy helyrehozza?	IGEN	NEM
17	Úgy gondolja, hogy a legtöbb ember egyszerűen ügyes sportolónak született?	IGEN	NEM
18	Az Önnel egykorú emberek többsége erősebb Önnél?	IGEN	NEM
19	Úgy érzi, hogy a problémák ellen az egyik legjobb dolog, ha egyszerűen csak nem gondol rájuk?	IGEN	NEM
20	Úgy érzi, hogy van lehetősége eldönteni, hogy kik a barátai?	IGEN	NEM
21	Ha talál egy négylevelű lóherét, azt gondolja, hogy szerencsét hoz Önnek?	IGEN	NEM
22	Gyakran érezte úgy, hogy akár elkészítette a házi feladatot, akár nem, az iskolai jegyeit ez nem befolyásolta?	IGEN	NEM
23	Úgy érzi, ha valaki dühös Önre, akkor alig tehet valamit ennek megszüntetésére?	IGEN	NEM
24	Volt valaha szerencsét hozó kabalája?	IGEN	NEM
25	Úgy gondolja, az hogy szeretik Önt az emberek vagy sem, azon múlik, ahogy viselkedik?	IGEN	NEM
26	A szülei általában segítettek, ha megkérte őket?	IGEN	NEM
27	Érezte úgy, hogy amikor az emberek dühösek voltak magára, általában nem volt okuk rá?	IGEN	NEM
28	Többnyire úgy érzi, hogy a holnapi történéseket megváltoztathatja azzal, amit ma tesz?	IGEN	NEM
29	Úgy gondolja, hogy ha valami rossz dolog fog történni, akkor semmit sem tehet, hogy ezt megakadályozza?	IGEN	NEM
30	Úgy gondolja, hogy az emberek bármit elérhetnek, ha nem adják fel a próbálkozást?	IGEN	NEM
31	Többnyire hasztalannak tartja, hogy otthon a saját útját járja?	IGEN	NEM

32	Ön szerint ha jó dolgok történnek, az a kemény munka eredménye?	IGEN	NEM
33	Úgy érzi, hogy ha valaki az ellensége akar lenni, ez ellen szinte semmit sem tehet?	IGEN	NEM
34	Úgy érzi, hogy könnyű a barátait rávenni arra, hogy az Ön akarata szerint cselekedjenek?	IGEN	NEM
35	Általában úgy gondolja, hogy otthon kevés beleszólása van abba, hogy mit egyen?	IGEN	NEM
36	Úgy érzi, hogy ha valaki nem szereti Önt, akkor ez ellen szinte semmit sem tehet?	IGEN	NEM
37	Általában úgy gondolta, hogy hasztalan volt keményen tanulni, mert más gyerekek egyszerűen okosabbak voltak Önnél?	IGEN	NEM
38	Ön szerint a tervezés által jobbra fordulnak a dolgok?	IGEN	NEM
39	Többnyire úgy érzi, hogy kevés beleszólása van abba, hogy a családja milyen döntéseket hoz?	IGEN	NEM
40	Ön szerint jobb okosnak lenni, mint szerencsésnek?	IGEN	NEM

6. Börtön Kontrollhely Skála

Az alábbiakban a börtönérettel kapcsolatos állításokat olvashat. Kérjük, olvassa el mindegyiket figyelmesen. Az állítások után található két vélemény. Kérjük, jelölje be, hogy egyetért-e az állítással, vagy nem ért egyet vele.

1. Ez a börtön elősegíti a társadalmi beilleszkedésemet.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
2. A börtönben nem lehet elkerülni a bajt (balhét), mert az megtalálja az embert.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
3. Legtöbbször nincs lehetőség arra, hogy kapcsolatot teremtsék az örökkel.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
4. A feltételes szabadlábra helyezés leginkább a szerencsén múlik.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
5. Szinte mindegy, milyen keményen próbálkozom, a börtön nem fog segíteni rajtam.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
6. Az öröket nem tudom rábírní, hogy észrevegyék, amikor jól csinállok valamit.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
7. A börtönben nincs sok értelme előre tervezni, mert soha nem tudod, mi fog történni.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
8. Ami a börtönben velem történik, annak nagy része nem rajtam múlik.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
9. A börtönben előbb cselekszik az ember, mint ahogy gondolkodik.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
10. Tudok vigyázni magamra a börtönben.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
11. A börtönben nem lehet kikerülni az erőszakot.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
12. A nevelési programok a hasznomra válnak.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
13. A fogvatartott saját maga felelős a sorsáért.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
14. A viselkedésem befolyásolja azt, hogy az örök mennyire tisztelnek.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
15. A börtön vezetésének figyelembe kellene vennie a fogvatartottak javaslatait.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
16. Nem sokat tudok tenni annak érdekében, hogy ne unatkozzak.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
17. Hasznossá tudom tenni az itt töltött időt.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
18. Csak a fogvatartotton múlik, hogy a börtön büntetéssé vagy akár hasznossá válik a számára.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>

19. A társadalom zárt be, és a társadalom fogja meghatározni, hogy mikor szabadulok.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
20. A fogvatartottól nem lehet elvárni, hogy megőrizze a hidegvérét egy olyan helyen, mint a börtön.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
21. Ha egy fogvatartott bajba kerül, az általában annak az eredménye, hogy a börtön személyzete visszaél a hatalmával.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
22. A fogvatartotton múlik, hogyan bánnak vele.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
23. A börtönnek olyan erős negatív hatása van, hogy nem tudom megakadályozni, hogy rossz hatással legyen rám.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
24. Az olyan fogvatartottakkal történnek jó dolgok, akik tesznek valamit ennek érdekében.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>
25. A börtönben olyan erős a társak hatása, hogy ez megakadályoz abban, hogy jól viselkedjek.	<i>Egyetértek</i>	<i>Nem értek egyet</i>

7. Pozitív Beilleszkedés Skálája

Milyen gyakran vesz részt a börtönben az alábbi programokon?

1. Sétaudvar	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
2. Sportudvar	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
3. Konditerem	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
4. Pingpong	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
5. Könyvtár	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
6. Istentisztelet	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
7. Nevelői / pszichológusi foglalkozások	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
8. Ünnepi műsorok (néző vagy szervező)	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
9. Munkáltatás	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
10. Iskola, szakképzés	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
11. Orvosi / fogorvosi rendelés	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
12. Egyéb:	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>

8. Negatív Beilleszkedés Skálája

Az elmúlt néhány hónapban milyen gyakran fordultak elő az alábbiak Önnel a börtönben?

1. Verekedés más rabokkal	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
2. Nézeteltérés, vita az őrkkel	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
3. Fegyelmi vétség	<i>Soha</i>	<i>Egyszer</i>	<i>Egynél többször</i>
4. Fogda-büntetés	<i>Soha</i>	<i>Egyszer</i>	<i>Egynél többször</i>
5. Öngyilkossági gondolatok	<i>Soha</i>	<i>Egyszer</i>	<i>Egynél többször</i>
6. Öngyilkossági kísérlet	<i>Soha</i>	<i>Egyszer</i>	<i>Egynél többször</i>
7. Droghasználat a zárkában	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
8. Nyugtató gyógyszer szedése	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>
9. Elintézetlen / elutasított kérelmi lap	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Rendszeresen</i>

9. Fizikai Tünetek Listája

Az elmúlt héten tapasztalta-e az alábbi tüneteket?

		<i>Egyáltalán nem</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Gyakran</i>
1.	Fejfájás	0	1	2
2.	Emésztési zavarok	0	1	2
3.	Alvászavar	0	1	2
4.	Nátha	0	1	2
5.	Láz	0	1	2
6.	Mellkasi nyomás	0	1	2
7.	Izomfájdalom	0	1	2
8.	Egyéb:	0	1	2

10. Kontroll Területek Kérdőív

Az alábbiakban állításokat olvashat önmagára, társas és politikai érdeklődésére vonatkozóan. Kérjük, hogy minden egyes állításnál egy 1-től 7-ig terjedő skálán jelölje be, hogy általában milyen mértékben ért egyet az állítással (1 – egyáltalán nem értek egyet, 7 – teljes mértékben egyetértek).

1. Rendszerint azért érem el azt, amit kitűztem, mert keményen megdolgoztam érte. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
2. Politikai és társadalmi ügyekben való aktív részvételünkkel mi magunk is irányíthatjuk a világ eseményeit. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
3. Még akkor is, amikor biztos vagyok a dolgomban, azt hiszem, képességeim nem elegendőek kapcsolataim irányítására, befolyásolására. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
4. Egy átlagos állampolgár is befolyásolhatja a kormánydöntéseket. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
5. Nem gond számomra barátokat szerezni, illetve megtartani. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
6. Ha eltervezek valamit, majdnem biztos, hogy meg is valósítom. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
7. Ha egyszerre több emberrel társalgok, nem nagyon tudom kézben tartani a beszélgetés fonalát. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
8. Az átlagember számára nehéz dolog ellenőrizni a politikusok munkáját. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
9. Az ügyességi játékoknál jobban szeretem azokat, amelyekhez szerencse is kell. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
10. Ha elhatározom, szinte bármit meg tudok tanulni. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
11. Rendszerint közeli személyes kapcsolatot tudok teremteni azzal, aki számomra vonzó. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>

12. A rossz gazdasági viszonyokat olyan világesemények okozzák, amelyeket képtelenek vagyunk befolyásolni. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
13. Társalgás alkalmával általában rá tudom irányítani a partneremet arra a témára, amiről én akarok beszélni, s el tudom téríteni attól, amiről nem. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
14. Eddig elért fontosabb eredményeimet teljes egészében kemény munkámnak és képességeimnek köszönhetem. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
15. Kellő erőfeszítéssel felszámolhatjuk a politikai és társadalmi életben a korrupciót. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
16. A háborúkat elkerülhetnénk, ha az emberek jobban érdeklődnének a politika iránt. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
17. Ha segítségre szorulok valamely tervem megvalósításában, rendszerint nehezen szerzek segítőtársakat. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
18. Általában nem tűzök ki célokat, mert úgysem tudom őket elérni. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
19. Ha valakivel szeretnék megismerkedni, azt rendszerint sikerül megoldanom. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
20. A hétköznapi ember semmit sem tehet a megélhetési költségek növekedésének megakadályozására. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
21. A versengés nem kedvez a kiváló eredmények megszületésének. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
22. Az emberek gyakran csak a szerencsének köszönhetik előrelépésüket. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
23. Véleményemet nehezen juttatom érvényre másokéval szemben. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
24. Az átlagember nem tudja befolyásolni azokat a gazdasági folyamatokat, amelyek a nemzeti jövedelem alakulását meghatározzák. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
25. Inkább mással foglalkozom, mintsem a világ problémáinak megoldásán törjem a fejem. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
26. Miközben megpróbálok elsimítani egy összetűzést, többnyire csak elmérgesítem. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
27. Vizsgán vagy versenyen szeretem tudni, hogy a többiekhez képest hogy teljesítek. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
28. Tapasztalataim szerint könnyű bármilyen társaság középpontjába kerülnöm. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
29. Értelmetlen dolog olyannal foglalkozni, ami meghaladhatja az erőmet. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>
30. Mi szavazók felelősek vagyunk, ha az általunk választott testületek rosszul végzik a munkájukat. <i>Nem értek egyet</i> 1 2 3 4 5 6 7 <i>Teljesen egyetértek</i>

11. Börtönbeli Észlelt Kontroll Kérdőív

1. Mennyire érzi úgy, hogy kontrollt tud gyakorolni az érzelmei, érzései fölött?

1. egyáltalán nem 2. kicsit 3. eléggé 4. nagyon

Milyen módszerekkel próbálja meg általában kontrollálni érzéseit?

Azok a módszerek, amiket az előbb említett, általában mennyire eredményesek?

1. egyáltalán nem hatékonyak 2. közepesen hatékonyak 3. mindig hatékonyak
-

2. Mennyire érzi úgy, hogy kontrollt tud gyakorolni az egészsége fölött?

1. egyáltalán nem 2. kicsit 3. eléggé 4. nagyon

Milyen módszerekkel próbálja meg általában ellenőrzése alatt tartani egészségi állapotát?

Azok a módszerek, amiket az előbb említett, általában mennyire eredményesek?

1. egyáltalán nem hatékonyak 2. közepesen hatékonyak 3. mindig hatékonyak
-

3. Mennyire érzi úgy, hogy kezében tartja a családtagokkal való kapcsolattartást?

1. egyáltalán nem 2. kicsit 3. eléggé 4. nagyon

Milyen módszerekkel próbálja meg általában ellenőrzése alatt tartani a családtagokkal való kapcsolattartást?

Azok a módszerek, amiket az előbb említett, általában mennyire eredményesek?

1. egyáltalán nem hatékonyak 2. közepesen hatékonyak 3. mindig hatékonyak
-

4. Mennyire érzi úgy, hogy kezében tartja az ügyvéddel való kapcsolattartást?

1. egyáltalán nem 2. kicsit 3. eléggé 4. nagyon

Milyen módszerekkel próbálja meg általában ellenőrzése alatt tartani az ügyvéddel való kapcsolattartást?

Azok a módszerek, amiket az előbb említett, általában mennyire eredményesek?

1. egyáltalán nem hatékonyak 2. közepesen hatékonyak 3. mindig hatékonyak
-

5. Mennyire érzi úgy, hogy befolyással van arra, hogy a nevelő hogyan viszonyul Önhöz?

1. egyáltalán nem 2. kicsit 3. eléggé 4. nagyon

Milyen módszerekkel próbálja meg általában befolyásolni a nevelővel való viszonyát?

Azok a módszerek, amiket az előbb említett, általában mennyire eredményesek?

1. egyáltalán nem hatékonyak 2. közepesen hatékonyak 3. mindig hatékonyak
-

6. Mennyire érzi úgy, hogy befolyással van arra, hogy az örök hogyan viszonyulnak Önhöz?
1. egyáltalán nem 2. kicsit 3. eléggé 4. nagyon

Milyen módszerekkel próbálja meg általában befolyásolni az örökkel való viszonyát?

Azok a módszerek, amiket az előbb említett, általában mennyire eredményesek?

1. egyáltalán nem hatékonyak 2. közepesen hatékonyak 3. mindig hatékonyak

7. Mennyire érzi úgy, hogy befolyással van arra, hogy a többi fogvatartott hogyan viszonyul Önhöz?

1. egyáltalán nem 2. kicsit 3. eléggé 4. nagyon

Milyen módszerekkel próbálja meg általában befolyásolni a fogvatartottakkal való viszonyát?

Azok a módszerek, amiket az előbb említett, általában mennyire eredményesek?

1. egyáltalán nem hatékonyak 2. közepesen hatékonyak 3. mindig hatékonyak

8. Mennyire érzi úgy, hogy alakítani tudja büntetőügye alakulását?

1. egyáltalán nem 2. kicsit 3. eléggé 4. nagyon

Milyen módszerekkel próbálja meg általában alakítani büntetőügyének haladását?

Azok a módszerek, amiket az előbb említett, általában mennyire eredményesek?

1. egyáltalán nem hatékonyak 2. közepesen hatékonyak 3. mindig hatékonyak

9. Mennyire érzi úgy, hogy képes bentről befolyásolni azt, hogy hogyan alakulnak otthon családjának dolgai?

1. egyáltalán nem 2. kicsit 3. eléggé 4. nagyon

Milyen módszerekkel próbálja meg általában alakítani családjának ügyeit?

Azok a módszerek, amiket az előbb említett, általában mennyire eredményesek?

1. egyáltalán nem hatékonyak 2. közepesen hatékonyak 3. mindig hatékonyak

12. Öntudati Érzelmek Tesztje

Kitöltési útmutató

Az alábbiakban olyan mindennapos élethelyzetek leírását találja, melyekkel gyakran találkozhatunk az életünk során, és amelyekre különbözőképpen reagálhatunk. Az egyes helyzetek elolvasásakor próbálja magát beleélni az adott helyzetbe, majd pedig jelölje be, mennyire tartja valószínűnek azt, hogy a válaszlehetőségekben (a-d) leírtak szerint reagálna.

nem valószínű 1 2 3 4 5 nagyon valószínű

A következőben egy példát mutatok be a kitöltésre:

A. Egyik vasárnap korán reggel ébred fel, kint hideg van és esik az eső,

nem
valószínű

nagyon
valószínű

a) Felhívná az egyik barátját, hogy megtudja, mi történt vele mostanában.	1	2	3	4	5
b) Az extra szabadidejét arra használná, hogy elolvassa az újságokat.	1	2	3	4	5
c) Csalódott lenne, amiért esik az eső.	1	2	3	4	5
d) Azon töprengene, hogy miért kelt fel ilyen korán.	1	2	3	4	5

A fenti példában minden válasz bekövetkezési valószínűségét bekarikázással jelöltem. Az "a" válasznál az **1-est** karikáztam be, mert nem valószínű, hogy fölkelteném a barátomat egy telefonnal vasárnap korán reggel. Tehát egyáltalán nem valószínű, hogy így reagálnék.

Az **5-öst** karikáztam be a "b" válasznál, mert ha van rá időm szinte minden reggel elolvasom az újságokat: nagyon valószínű, hogy ezt tenném.

A **3-ast** karikáztam be a "c" válasznál, mert lehet, hogy így reagálnék, lehet hogy nem. Néha előfordulhat, hogy szomorú vagyok amiért esik az eső, és néha nem zavarna – attól függ, hogy mit terveztem aznapra.

A **4-est** karikáztam be a "d" válasznál, mert valószínű, hogy elgondolkoznék, hogy vajon miért ébredtem fel ilyen korán.

Kérjük, egyetlen állítást se hagyjon megválaszolatlanul és minden felsorolt választ osztályozzon!

1. Azt tervezi, hogy egy barátjával ebédel. Öt órákor észbe kap, hogy elfelejtett elmenni.

nem
valószínű

nagyon
valószínű

a) Azt gondolná: „Figyelmetlen vagyok”.	1	2	3	4	5
b) Azt gondolná: „Végül is, meg fogja érteni”.	1	2	3	4	5

c) Azt gondolná, hogy minél előbb kárpótolnia kell valahogy a barátját.	1	2	3	4	5
d) Azt gondolná: „A főnököm elterelte a figyelmem ebéd előtt”.	1	2	3	4	5

2. Miután a munkahelyén eltört valamit, az eltört dolgot megpróbálja elrejteni.

	nem valószínű					nagyon valószínű
a) Azt gondolná: „Ez nagyon nyugtalanít, valahogy meg kellene javítanom, vagy meg kellene kérnem valakit, hogy javítsa meg”.	1	2	3	4	5	
b) Azon gondolkodna, hogy felmond.	1	2	3	4	5	
c) Azt gondolná: „Manapság már semmit sem raknak össze rendesen”.	1	2	3	4	5	
d) Azt gondolná: „Ez csak véletlen baleset volt”.	1	2	3	4	5	

3. A barátaival szórakozik és különösen vonzóan és szellemesnek érzi magát. Úgy tűnik legjobb barátja házastársa kifejezetten élvezzi a társaságát.

	nem valószínű					nagyon valószínű
a) Azt gondolná: „Figyelnem kellett volna arra, hogy a legjobb barátom hogyan érzi most magát”.	1	2	3	4	5	
b) Elégedett lenne a megjelenésével és személyiségével.	1	2	3	4	5	
c) Örülne, hogy sikerült ilyen jó benyomást keltenie.	1	2	3	4	5	
d) Azt gondolná, hogy a barátjának oda kellene figyelnie a házastársára.	1	2	3	4	5	
e) Hosszú ideig kerülné a szemkontaktust a barátjával.	1	2	3	4	5	

4. A munkahelyén az utolsó pillanatig halogatta egy feladat végrehajtását, ami végül balul sül el.

	nem valószínű					nagyon valószínű
a) Úgy érezné, hogy nem ért a munkájához.	1	2	3	4	5	
b) Azt gondolná: „Egy nap csak 24 órából áll, ami nem elég mindenre”.	1	2	3	4	5	
c) Azt érezné, megérdemli a „büntetést” azért, hogy rosszul kezelte a helyzetet.	1	2	3	4	5	
d) Azt gondolná: „Ez már megtörtént, ez van, nincs mit tenni”.	1	2	3	4	5	

5. Rosszul csinál valamit a munkahelyén és megtudja, hogy egy kollegáját hibáztatják az Ön hibája miatt.

	nem valószínű					nagyon valószínű
a) Azt gondolná, hogy nem kedvelik a kollegáját.	1	2	3	4	5	
b) Azt gondolná: „Az élet nem mindig igazságos”.	1	2	3	4	5	
c) Csöndben maradna és megpróbálná elkerülni a kollégáját.	1	2	3	4	5	
d) Kellemetlenül érezné magát és mindenképpen megpróbálná tisztázni a félreértést.	1	2	3	4	5	

6. Napokig halogat egy nehéz telefonhívást. Az utolsó pillanatban telefonál, és képes úgy irányítani a beszélgetést, hogy a végén minden jól alakuljon.

	nem valószínű		nagyon valószínű		
a) Azt gondolná, hogy: „Úgy látszik, meggyőzőbb vagyok, mint azt hittem.”	1	2	3	4	5
b) Bánná, hogy eddig halogatta.	1	2	3	4	5
c) Gyávának érezné magát.	1	2	3	4	5
d) Azt gondolná: „Jó munkát végeztem”.					
e) Úgy gondolná, hogy nem lenne köteles olyan telefonhívásokat elintézni, amiket rákényszerítenek.	1	2	3	4	5

7. Játszózás közben, eldob egy labdát, ami arcon találja a barátját.

	nem valószínű		nagyon valószínű		
a) Tehetségtelennek érezné magát, hogy még egy labdát sem képes eldobni.	1	2	3	4	5
b) Azt gondolná, hogy lehet, hogy a barátjának még gyakorolnia kellene az elkapást.	1	2	3	4	5
c) Azt gondolná: „Csak egy baleset volt”.	1	2	3	4	5
d) Bocsánatot kérne és meggyőződne róla, hogy a barátja jobban érzi-e magát.	1	2	3	4	5

8. Nemrég költözött el a családjától, és mindenki nagyon segítőkész volt. Egy pár alkalommal ugyan kellett kölcsönkérnie pénzt, de visszafizette, amint csak tudta.

	nem valószínű		nagyon valószínű		
a) Éretlennek érezné magát.	1	2	3	4	5
b) Azt gondolná: „Hát elég balszerencsés vagyok”.	1	2	3	4	5
c) Vizsgálja a szívességet amilyen gyorsan csak tudja.	1	2	3	4	5
d) Azt gondolná, hogy: „Megbízható ember vagyok”.	1	2	3	4	5
e) Büszke lenne magára, hogy visszafizette a tartozásait.	1	2	3	4	5

9. Vezetés közben elüt egy kisállatot.

	nem valószínű		nagyon valószínű		
a) Arra gondolna, hogy az állatnak nem kellett volna az úton lennie.	1	2	3	4	5
b) Azt gondolná, hogy „Borzasztó ember vagyok”.	1	2	3	4	5
c) Azt érezné, hogy: „Hát, végülis baleset volt”.	1	2	3	4	5
d) Rosszul érezné magát, amiért nem vezetett óvatosabban.	1	2	3	4	5

10. Úgy sétál ki egy vizsgáról, hogy azt érzi, nagyon jól teljesített. Majd kiderül, hogy mégsem: a teljesítményét gyengének értékelték.

	nem valószínű					nagyon valószínű				
a) Azt gondolná: „Hát, végülis ez csak egy vizsga”.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
b) Azt gondolná: „Az oktató nem kedvel engem”.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
c) Azt gondolná: „Keményebben kellett volna tanulnom”.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
d) Hülyének érezné magát.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

11. Ön és a munkatársai nagyon keményen dolgoztak egy feladaton. A főnöke Önt jelöli ki jutalomra, mivel a feladat megoldásával hatalmas sikert értek el.

	nem valószínű					nagyon valószínű				
a) Úgy érezné, hogy a főnök meglehetősen rövidlátó.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
b) Magányosnak, kollégáitól elkülönítve érezné magát.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
c) Úgy érezné, hogy megtérült a kemény munkája.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
d) Kompetensnek érezné magát, büszke lenne magára.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
e) Úgy érezné, hogy nem kellene elfogadnia.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

12. Egy baráti összejövetelen, kigúnyolnak egy barátot, aki épp nincs jelen.

	nem valószínű					nagyon valószínű				
a) Azt gondolná: „Csak viccelődünk, és teljesen ártalmatlan volt”.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
b) Rosszul érezné magát.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
c) Azt gondolná, hogy a barátnak ott kellett volna lennie, hogy kiálljon sajátmagáért.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
d) Bocsánatot kérne, és beszélne az illető jó tulajdonságairól.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

13. Nagyon hibázik egy fontos munkahelyi feladat során. A többiek számítottak Önre, a főnöke megkritizálja.

	nem valószínű					nagyon valószínű				
a) Azt gondolná, hogy a főnökének világosabban kellett volna közölnie elvárásait.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
b) Úgy érezné, hogy el akar bújni.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
c) Azt gondolná, hogy: „Fel kellett volna ismernem a problémát, és jobb munkát kellett volna végeznem”.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
d) Azt gondolná, hogy: „Hát, senki sem tökéletes.”	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

14. Jelentkezik, hogy segítsen egy mozgássérült gyerekeknek rendezett verseny lebonyolításában. Kiderül, hogy a munka nehéz és időigényes. Komolyan fontolóra veszi, hogy kiszáll az egészből, de közben azt látja, hogy a gyerekek nagyon örülnek a versenynek.

	nem valószínű					nagyon valószínű				
a) Önzőnek és egyszerűen lustának érezné magát.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
b) Úgy érezné, hogy belekényszerítették egy olyan dologba, amit nem akart csinálni.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
c) Azt gondolná, hogy: „ <i>Jobban kellene foglalkoznom olyanokkal, akik nálam kevésbé szerencsések.</i> ”	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
d) Nagyon jól érezné magát, hogy segített másokon.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
e) Nagyon elégedett lenne önmagával.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

15. Egy barátja elutazott nyaralni és megkérte önt, hogy vigyázzon a kutyájára, de a kutya elszökik otthonról.

	nem valószínű					nagyon valószínű				
a) Azt gondolná, „ <i>Felelőtlen és semmirevaló alak vagyok.</i> ”	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
b) Azt gondolná, hogy a barátja nyilván nem törődik rendesen a kutyával, mert különben nem szökött volna el.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
c) Megfogadná, hogy legközelebb figyelmesebb lesz.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
d) Azt gondolná, hogy a barátja egyszerűen beszerezhetne egy új kutyát.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

16. A munkatársa házavató buliján vörösbort önt az új krémszínű szőnyegre, de úgy véli, senki sem vette észre.

	nem valószínű					nagyon valószínű				
a) Úgy gondolja, hogy a munkatársa számíthatott volna balesetekre egy ekkora bulin.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
b) Sokáig maradna, hogy segítsen eltüntetni a foltot a buli után.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
c) Azt kívánná, hogy bárhol máshol legyen, csak ne a bulin.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
d) Töprengene, hogy a munkatársa miért pont vörösbort szolgál fel, mikor új a világos szőnyege	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

13. Diszfunkcionális Attitűdök Skála

Kérem, jelölje be –2-től +2-ig terjedő skálán, hogy mennyire ért egyet az állításokkal:

Egyáltalán nem értek egyet	Nem nagyon értek egyet	Semleges	Kissé egyetértek	Teljesen egyetértek
-2	-1	0	+1	+2

1. Személyes értékem nagyrészt attól függ, hogy mások mit gondolnak rólam.	-2	-1	0	+1	+2
2. Ha valaki, akit szeretek, nem szeret, ez azt jelenti, hogy nem vagyok szeretetre méltó.	-2	-1	0	+1	+2
3. Ha sikertelen vagyok a munkámban, sikertelen ember vagyok.	-2	-1	0	+1	+2
4. Elkeseredem, ha hibát követek el.	-2	-1	0	+1	+2
5. Ha valakinek jót teszek, remélhetem, hogy tekintettel lesz rám és éppen olyan jól fog bánni velem, mint én vele.	-2	-1	0	+1	+2
6. Képesnek kellennem arra, hogy mindenki elégedett legyen velem.	-2	-1	0	+1	+2
7. Boldogságom nagyrészt attól függ, hogy mi történik velem.	-2	-1	0	+1	+2
8. Az emberek általában aljasok, önzőek, és ki akarják használni a másikat.	-2	-1	0	+1	+2

14. Rosenberg Önértékelés Skála

Kérem, jelölje be 1-től 4-ig terjedő skálán, hogy mennyire ért egyet az állításokkal:

Egyáltalán nem igaz rám	Inkább nem igaz rám	Inkább igaz rám	Tökéletesen igaz rám
1	2	3	4

1. Úgy érzem, értékes ember vagyok, legalábbis másokhoz képest.	1	2	3	4
2. Úgy érzem, sok jó tulajdonságom van.	1	2	3	4
3. Mindent egybevetve hajlamos vagyok arra, hogy tehetségtelen, sikertelen embernek tartsam magam.	1	2	3	4
4. Képes vagyok olyan jól csinálni a dolgokat, mint mások.	1	2	3	4
5. Úgy érzem, nem sok dologra lehetek büszke.	1	2	3	4
6. Jó véleménnyel vagyok magamról.	1	2	3	4
7. Mindent fontolóra véve, elégedett vagyok magammal.	1	2	3	4
8. Bárcsak jobban tudnám magam tisztelni.	1	2	3	4
9. Időnként értéktelennek érzem magam.	1	2	3	4
10. Néha azt gondolom, hogy semmiben sem vagyok jó.	1	2	3	4

15. Morális Alapok és Szentségek Kérdőíve

MFSS

Próbálja meg elképzelni, hogy az alábbiakban leírt dolgokat kell véghez vinnie, és jelölje be, mennyi pénzt kérne azért, hogy megtegye az alábbi állításokban leírtakat. Tekintse úgy, hogy semmi rossz nem történhet Önnel a cselekedet végrehajtása után, amit teljesen titokban és név nélkül tehet meg. Fontos, hogy a pénzt nem fordíthatja arra a célra, hogy kárpótolja, amit tett. Kérjük, jelölje be azt a minimális összeget, amennyiért az adott tevékenységet már véghezvinné.

	0 Ft (megtenném ingyen is)	1000	10000	100000	1 millió	10 millió	100 millió	Soha nem tenném meg, semennyi pénzért
1. Nemet mondjon egy barátja azon kérésére, hogy segítsen neki a költözködésben, annak ellenére, hogy ő is segített Önnek az előző hónapban, amikor Ön költözködött.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Föladja az állampolgárságát és egy másik ország állampolgárává váljon.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Aláírjon egy olyan titkos, de kötelező érvényű szerződést, amely kimondja, hogy csak az Önnel azonos származású embereket vehetik fel a céghez.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Rohadt paradicsommal dobáljon meg egy olyan politikust, akit nem kedvel. (Ne feledje, hogy az Ön személye titokban marad)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. VÉRÁTÖMLESZTÉS során fél liter, az Ön vércsoportjának megfelelő, fertőzésmentes vért kapjon egy olyan embertől, akit gyermek molesztálásért ítélték el.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Aláírjon egy olyan megállapodást, amire a következőt tartalmazza: „Ezennel eladom a lelkem a halálom után, akárkinek, aki ezt a papírt megtalálja”.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7. Egy plasztikai műtét alkalmával 5 centiméteres farkat operáltasson a gerincoszlopa alsó végére, a farkcsontra.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Erősen fejbe rúgjon egy kutyát.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Valami rosszat mondjon a saját nemzetéről (amit Ön nem feltétlenül tart igaznak) egy másik nemzet rádióműsorában, ahová név nélkül telefonált be.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. Olyan papírt ragasszon a hátára 1 hónapra, ami a következőt tartalmazza: „Hülye vagyok”.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
11. Gombostűt szúrjon egy olyan gyermek kezébe, akit nem ismer.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
12. Káromkodjon, durván és bántóan szidja a szüleit szemtől szembe. (Egy év után kérhet tőlük bocsánatot és adhat magyarázatot tettére)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
13. A hallásának elvesztése 1 évre.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
14. Tiszteletlen gesztust tegyen (pl. beinteni) főnökének, tanárának vagy egy professzornak.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
15. Megsemmisítsen egy doboznyi szavazatot egy választás alkalmával, annak érdekében, hogy segítsen nyerni az Ön által választott jelöltnek.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
16. Pofon vágja az édesapját (az ő engedélyével) egy paródia jelenete közben.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
17. Mindenfajta kommunikációt megszakítson egy évre, a közeli és távolabbi családtagjaival egyaránt.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
18. Bántó megjegyzéseket tegyen egy túlsúlyos embernek a megjelenésével kapcsolatban.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
19. Jéghideg vízbe üljön 10 percre.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
20. Kilépjen egy olyan csoportból vagy klubból, amit Ön nagyra értékel.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

21. Részt vegyen egy olyan színházi előadásban, amelyben minden résztvevőnek (beleértve Önt is) azt kell eljátszania legalább 30 percig, hogy állatok, beleértve azt is, hogy meztelenül csúszik-mászik és a színpadra vizek.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
22. Lelőjön és megöljön egy kihalóban lévő fajhoz tartozó állatot.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
23. Erős fejfájás gyötörje 2 hétig.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24. Csaljon egy kártyajátékban, amelyet pénzért, ismeretlen emberek társaságában játszik.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
